

mgr Justyna Ryter

***Standardy wykonywania kary pozbawienia wolności
wobec kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w polskim
systemie penitencjarnym***

Praca doktorska napisana
w Katedrze Prawa Karnego Wykonawczego
pod kierunkiem dr hab. Aldony Nawój-Śleszyński, prof. UŁ

Łódź 2023

Spis treści

Wykaz skrótów.....	5
Zagadnienia wprowadzające	7
Rozdział I	20
Zagadnienia teoretyczne na temat przestępczości kobiet w okresie macierzyństwa	20
1.1. Przestępczość kobiet ciężarnych oraz kobiet matek i ich karne na przestrzeni dziejów	20
1.2. Podłoże przestępczości oraz główne motywy przestępstw popełnianych przez kobiety znajdujące się w okresie macierzyństwa	42
1.3. Teorie przestępczości kobiet	53
Rozdział 2.....	60
Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi	60
2.1 Rozważania na temat problematyki wykonywanej kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie macierzyństwa	60
2.2 Przywieszne Domy dla Matek i Dzieci oraz tryb ich przyjmowania.....	71
2.3. Populacja kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, w tym kobiet matek	80
2.4. Klasyfikacja kobiet ciężarnych i matek z dziećmi oraz systemy wykonywania wobec nich kary pozbawienia wolności.....	84
2.5. Środki oddziaływania penitencjarnego stosowane wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi.....	92
2.6. Sposób traktowania oraz przywileje pozbawionych wolności kobiet w okresie ich macierzyństwa	100
2.7. Standardy opieki medycznej oraz opieki okołoporodowej udzielanej kobiecie ciężarnej oraz matce z dzieckiem w warunkach pozbawienia wolności	107
2.8. Sytuacja prawna dzieci, których matki odbywają karę pozbawienia wolności.....	109
Rozdział 3.....	116
Problemy polskiego systemu penitencjarnego dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych kobiet matek na tle standardów europejskich oraz wybranych krajów.....	116
3.1. Polskie regulacje prawne mające zastosowanie wobec kobiet w okresie macierzyństwa skazanych na karę pozbawienia wolności	116
3.2. Odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych.....	120
3.3. Przerwa w wykonaniu kary wobec kobiet w okresie macierzyństwa	125

3.4. Dokumenty międzynarodowe odnoszące się do wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie macierzyństwa	127
3.5. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek w wybranych krajach europejskich	138
3.5.1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Wielkiej Brytanii	139
3.5.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Niemczech ..	143
3.5.3. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Rosji.....	144
3.5.4. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w krajach skandynawskich	146
3.5.4.1. System penitencjarny w Szwecji.....	148
3.5.4.2. System penitencjarny w Danii.....	149
3.5.4.3. System Penitencjarny w Norwegii	151
3.5.4.4. System penitencjarny w Finlandii	152
Rozdział 4.....	155
Rozważania moralne i prawne związane z odbywaniem kary pozbawienia wolności przez skazane kobiety wraz z dziećmi	155
4.1. Rozważania odnoszące się do problematyki rozdzielenia dziecka z matką skazaną na karę pozbawienia wolności.....	155
4.2. Przyczyny i okoliczności naruszenia dobra dziecka przez matkę w okresie odbywania kary pozbawienia wolności w domu matki i dziecka oraz jego skutki prawne.....	171
4.2.1. Syndrom braku tzw. instynktu macierzyńskiego oraz jego wpływ na sprawowanie opieki nad dzieckiem	171
4.2.2. Problematyka sprawowania opieki nad dzieckiem przez kobiety uzależnione od substancji psychoaktywnych.....	175
4.2.3. Stosowanie przemocy przez skazane matki wobec dzieci w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności w Domu Matki i Dziecka	179
4.2.4. Problemy zdrowotne oraz osobiste osadzonych kobiet matek oraz ich wpływ na wychowywanie dziecka w warunkach izolacyjnych	182
4.3. Pomoc postpenitencjarna dla kobiet matek opuszczających zakład karny – kontynuacja pomocy po wyjściu matki na wolność.....	184
Rozdział 5.....	193
Badania empiryczne nad zjawiskiem wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz wobec matek z dziećmi	193
5.1. Metodologiczne założenia badań nad zjawiskiem wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi	193

5.1.1. Cel i przedmiot badań	194
5.1.2. Problemy badawcze	195
5.1.3. Metody, techniki, narzędzia badawcze	196
5.1.4. Populacja badawcza – teren badań.....	198
5.1.5. Organizacja badań.....	198
5.2. Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec pozbawionych wolności ciężarnych kobiet na podstawie badań zrealizowanych w Zakładzie Karnym nr 1 Grudziądu.....	205
5. 2. 1. Struktura populacji pozbawionych wolności kobiet ciężarnych.....	205
5. 2. 2. Standardy opieki medycznej sprawowanej nad osadzonymi kobietami ciężarnymi	208
5.2.3. Uprzywilejowanie pozbawionych wolności kobiet ciężarnych oraz świadomość przysługiwania im dodatkowych uprawnień	211
5. 2. 4. Najczęściej zgłaszane problemy przez pozbawione wolności kobiety ciężarne.	212
5.3. Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec pozbawionych wolności matek z dziećmi na podstawie badań zrealizowanych w Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu oraz w Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym nr 1 Grudziądu ..	212
5.3.1. Struktura populacji kobiet matek odbywających karę pozbawienie wolności	212
5. 3. 2. Podjęcie przez osadzoną matkę decyzji o sprawowaniu opieki nad dzieckiem w Domu Matki i Dziecka	224
5.3.3. Warunki życia i odbywania kary pozbawienia wolności przez pozbawione wolności matki i ich dzieci w Domach Matek i Dzieci	227
5.3.4. Najczęściej występujące problemy w Domach Matek i Dzieci z punktu widzenia pozbawionych wolności kobiet.....	230
5.3.5. Wpływ macierzyństwa spędzonego w warunkach izolacji więziennej na zmianę postawy społecznej oraz sposób dalszego funkcjonowania.....	231
5.3.6. Problematyka spędzania przez dziecko najwcześniejszego okresu życia ze swoją matką w Domu Matki i Dziecka	233
5.4. Problematyka narodzin dziecka w zakładzie karnym (badania zrealizowane na podstawie odpowiedzi na pytania udzielone wyłącznie przez kobiety, które urodziły w zakładzie karnym).....	234
5.4.1. Standardy opieki medycznej nad kobietą ciężarną oraz rodzącą na terenie zakładu karnego.....	234
5.5. Analiza problemów badawczych oraz możliwe kierunki zmian w odniesieniu do kobiet matek odbywających karę pozbawienia wolności	235
Podsumowanie	242

BIBLIOGRAFIA.....	252
-------------------	-----

Wykaz skrótów

art.	– artykuł
AŚ	- areszt śledczy
CPT	– Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu
D M i Dz	- Dom Matki i Dziecka
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
k.k.	– Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
k.k.w	– Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).
EKPCz	– Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78 poz. 483)
KPP UE	- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 326/393)
k.p.k.	– Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.).
k. r. o.	- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59)
ERW – 2006	– Rekomendacja Nr Rec. (2006) 2 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęta przez Komitet Ministrów 11 stycznia 2006 roku na 952 posiedzeniu Zastępców Ministrów
ETPCz	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
Reguły Minimalne	– Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami, przyjęte w Genewie w 1955 r. przez

Pierwszy Kongres narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania ze Sprawcami Przestępstw oraz zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663 C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. i 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.

RPO

– Rzecznik Praw Obywatelskich

TSUE

– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

ZK

- zakład karny

Zagadnienia wprowadzające

Odkąd tylko istnieje izolacja człowieka, kobiety odbywające karę pozbawienia wolności, zawsze stanowiły jedynie ułamek ogółu osób pozbawionych wolności, ponieważ prawie wszystkie osoby przebywające w więzieniach to mężczyźni. Stosowanie przemocy, udział w zorganizowanych grupach przestępczych, jak również popełnianie najcięższych zbrodni, w tym zwłaszcza zabójstw, prawie zawsze było wynikiem działań podejmowanych przez mężczyzn. Stąd kobiety – jako pewien aspekt tej problematyki – stanowią zdecydowaną mniejszość penitencjarnej społeczności. Prezentowanego problemu nie powinno się jednak marginalizować, ani przemilczać z uwagi na specyfikę odbywania przez kobiety kary pozbawienia wolności, szczególnie gdy dotyczy to kobiet w okresie macierzyństwa, których dzieci stają się niewinnymi ofiarami trudnej sytuacji życiowej własnych rodziców, a szczególnie ich matek.

W 2018 roku populacja osób pozbawionych wolności na świecie przekroczyła 10,6 miliona osadzonych. Należy jednak wskazać, że w niektórych krajach takich jak Chińska Republika Ludowa nie uwzględniono tych osób pozbawionych wolności, które przebywają w obozach pracy. Z kolei Korea Północna nie udostępnia jakichkolwiek danych na temat osób pozbawionych wolności¹.

W celu przybliżenia problematyki związanej z pozbawieniem wolności kobiet, interesujące jest zestawienie danych statystycznych w Polsce z danymi pochodzącymi z przykładowych krajów na całym świecie.

Jak do tej pory nie opublikowano danych wyodrębniających z całej populacji pozbawionych wolności kobiet wyłącznie kobiet matek, tj. zarówno ciężarnych, jak i opiekujących się dziećmi.

Procentowa populacja pozbawionych wolności kobiet na tle całej populacji więźniów w danym kraju – na przykładzie wybranych państw świata – prezentuje się następująco:

¹ D. Michalski, K. D. Ryś (red.), *Systemy penitencjarne świata*, Olsztyn, 2018, <http://www.uwm.edu.pl/mpp/wp-content/uploads/9788394929251.pdf> [dostęp: 15 maja 2023 r.].

Region świata/wybrany kraj	Procent populacji więziennej kobiet	Całkowita populacja więźniów (w tym tymczasowo aresztowani)	Wskaźnik populacji więźniów (na 100 000 ludności kraju)
I. Afryka			
Sudan	C. 1,7% (marzec 2003)	C. 21 000 <i>stan na lipiec 2017 r. (krajowa administracja więzienna)</i>	C. 52 <i>na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 40,57 mln w lipcu 2017 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)</i>
Egipt	3,7% (31.12.2006)	C. 120 000 <i>w 2022 r. (za pośrednictwem raportu dotyczącego praw człowieka Departamentu Stanu USA)</i>	C. 116 <i>na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 103,53 mln w połowie 2022 r. (na podstawie danych egipskiej agencji statystycznej)</i>
II. Azja			
Chiny	8,6% (o skazanych w zakładach karnych Ministerstwa Sprawiedliwości, 31.12.2018 r.)	1 690 000 <i>stan na 31.12.2018 r. (krajowa administracja więzienna – skazani wyłącznie w zakładach karnych Ministerstwa Sprawiedliwości, z wyłączeniem tymczasowo aresztowanych). Zastępca Prokuratora Generalnego Naczelnej Prokuratury Ludowej poinformował w 2009 r., że oprócz skazanych więźniów w ośrodkach zatrzymań przetrzymywanych jest ponad 650 tys. osób; jeśli to było nadal aktualne, w 2018 r. całkowita liczba więźniów w Chinach wynosiła co najmniej 2 340 000. Ponadto szeroko donosi się, że około milionu ujęrskich muzułmanów jest przetrzymywanych w obozach w prowincji Xinjiang; nie są</i>	119 <i>w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 1,418 miliarda w 2018 r. (na podstawie danych ONZ) - skazani więźniowie tylko w więzieniach Ministerstwa Sprawiedliwości. (Całkowita liczba więźniów wynosząca 2 340 000 podniosłaby wskaźnik populacji więźniów do 165 na 100 000).</i>

		dostępne żadne wiarygodne dane.	
Indie	4,1% (31.12.2021)	554 034 na 31.12.2021 (Krajowe Biuro Rejestrów Kryminalnych)	40 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 1400,0 mln na koniec 2021 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)
III.Ameryka środkowa			
Meksyk	5,7% (28.2.2023)	230 730 na 28.2.2023 (krajowa administracja więzienna)	174 na podstawie szacunkowej populacji narodowej wynoszącej 132,41 mln na koniec lutego 2023 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)
Kostaryka	3,6% (31.10.2021)	15 516 na 31.10.2021 (krajowa administracja więzienna)	301 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 5,15 mln na koniec października 2021 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)
IV.Europa			
Polska	5,0% (31.3.2023)	78 113 na 31.3.2023 (krajowa administracja więzienna)	209 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 37,42 mln na koniec marca 2023 r. (na podstawie danych Eurostatu)
Niemcy	5,6% (30.6.2022)	56 557 na 30.6.2022 (Federalny Urząd Statystyczny)	67 na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 84,08 mln na koniec czerwca 2022 r. (na podstawie danych Federalnego Urzędu Statystycznego)

Norwegia	5,9% (4.4.2023)	3 069 na 4.4.2023 (krajowa administracja więzienna)	57 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 5,43 mln na początku kwietnia 2023 r. (na podstawie danych Eurostatu)
Francja	4,3% (1.1.2023)	72 173 na dzień 1.1.2023 r. (krajowa administracja więzienna – w tym francuskie departamenty i terytoria zamorskie; z wyłączeniem 14 561 osób nie osadzonych w zakładach karnych (écroués non détenues))	106 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 68,00 mln na początku stycznia 2023 r. (na podstawie szacunków INSEE – francuskiego krajowego urzędu statystycznego)
V. Bliski Wschód			
Irak	2,6% (2014)	73 715 o 23.5.2021 (Iracka Wysoka Komisja Praw Człowieka)	179 na podstawie szacunkowej populacji narodowej wynoszącej 41,08 mln w maju 2021 r. (na podstawie danych ONZ)
Katar	4,6% (2019)	1644 w 2019 r. (Krajowa Komisja Praw Człowieka)	58 w oparciu o szacunkową populację krajową wynoszącą 2,83 mln w połowie 2019 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)
VI. Ameryka Północna			
Kanada	7,0% (grudzień 2021 - tylko dla dorosłych)	32 261 średnia za rok do 31.3.2021 (Statistics Canada - obejmująca 31 773 dorosłych więźniów i 488 osób poniżej 18 roku życia przebywających w areszcie dla nieletnich. Liczby u dołu tej tabeli i na wykresach dotyczą 12 miesięcy kończących się 31 marca roku wskazanym.)	85 na podstawie szacunkowej populacji krajowej wynoszącej 38,01 mln na początku października 2020 r. (Statistics Canada)

Stany Zjednoczone Ameryki	C. 10,2% (2019)	1 767 200 w 2021 r. (US Bureau of Justice Statistics - 636 300 w lokalnych więzieniach na dzień 30.6.2021 r., 959 300 w więzieniach stanowych na dzień 31.12.2021 r., 171 600 w więzieniach federalnych na dzień 31.12.2021 r. Ponadto w indyjskich więzieniach wiejskich przebywają więźniowie (2040 w 2021).	531 na podstawie szacowanej populacji krajowej wynoszącej 332,70 mln na koniec 2021 r. (US Census Bureau)
VII. Ameryka Południowa			
Brazylia	5,1% (grudzień 2021)	835 643 stan na grudzień 2021 r. (krajowa administracja więzienna)	389 na podstawie szacunkowej populacji narodowej wynoszącej 214,67 mln w grudniu 2021 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)
Wenezuela	7,8% (marzec 2022 - o tych w więzieniach)	67 200 w marcu 2022 r. (Observatorio Venezolano de Prisiones; 32 200 w więzieniach; 35 000 w aresztach policyjnych)	199 na podstawie szacunkowej populacji narodowej wynoszącej 33,84 mln w marcu 2022 r. (na podstawie danych Organizacji Narodów Zjednoczonych)

Tabelę opracowano na podstawie danych dostępnych na stronie: <https://www.prisonstudies.org/>, [dostęp: 23 maja 2013 r.].

Choć problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności stanowi przedmiot zainteresowań doktryny, to zawężenie tej tematyki do kobiet matek wydaje się być szczególnie pożądane. Do tej pory nie prowadzono wyodrębnienia kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, szczególnie kobiet w okresie macierzyństwa.

W Polsce znajdują się dwa zakłady karne z przeznaczeniem wyłącznie dla kobiet – matek opiekujących się dziećmi, mianowicie Zakład Karny w Krzywańcu oraz Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu wraz z przywieszennymi Domami dla Matek i Dzieci.

Pozbawionych wolności kobiet na dzień 31 grudnia 2022 r. było w Polsce 3 422 (w tym 457 kobiet było tymczasowo aresztowanych, 2903 to kobiety skazane i 62 kobiety stanowiły osoby ukarane)². w przeliczeniu na udział procentowy, ilość kobiet wobec których wykonywana jest kara pozbawienia wolności w Polsce stanowi ok. 5% ogółu skazanych.

Za szczególną kategorię pozbawionych wolności kobiet można uznać kobiety matki, które albo urodziły dziecko w jednostce penitencjarnej bądź też wychowują je do ukończenia przez dzieci określonego prawem wieku³ w tzw. przywieszonych Domach dla Matek i Dzieci.

W świetle wskazanych danych, można stwierdzić, że przestępczość kobiet i związane z tym faktem pozbawianie wolności wzrasta w ostatnich latach⁴.

Zgodnie z amerykańskimi statystykami kryminalnymi wzrasta także przestępczość kobiet przeciwko rodzinie i dzieciom. Porównując w tym zakresie dane statystyczne z roku 1991 i 2000 można stwierdzić, że przestępstwa przeciwko rodzinie i dzieciom dokonane przez kobiety wzrosły aż o 93,6%⁵

Niepokojącą tendencją są także wyższe notowania bezwzględnej liczby kobiet dopuszczających się przestępstw. Najczęściej są one sprawczyniami przestępstw przeciwko mieniu oraz zabójstw⁶.

Warto się zastanowić, czy wzrost przestępczości kobiet podyktowany jest naturalną konsekwencją postępującego trybu życia, zaborczym uleganiem kultowi dóbr materialnych bądź czy jest on wynikiem innych procesów, choćby takich jak istnienie w społeczeństwie

² Roczna informacja statystyczna za rok 2022 sporządzona przez Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, źródło: <file:///C:/Users/Justyna/Downloads/rok%202022.pdf>, [dostęp: 23 maja 2023 r.].

³ Zgodnie z art. 87 § 4 k. w dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu

⁴ Opierając się na rocznych statystykach Służby Więziennej można wskazać na ogólną tendencję wzrostową dotyczącą kobiet, które skazuje się na karę pozbawienia wolności. i tak w poszczególnych latach skazanych i ukaranych kobiet było odpowiednio: 31 grudnia 2022: 3 422 kobiet, 31 grudnia 2021 r.: 2 903 kobiet, 31 grudnia 2020 r.: 3 056 kobiet, 31 grudnia 2019 r.: 3 200 kobiet, 31 grudnia 2018 r.: 2 940 kobiet, 31 grudnia 2017 r.: 2 873 kobiety, 31 grudnia 2016 r.: 2 581 kobiet, 31 grudnia 2015 r.: 2 379 kobiet, 31 grudnia 2014 r.: 2 527 kobiet, 31 grudnia 2013 r.: 2 636 kobiet, 31 grudnia 2012 r.: 2 695 kobiet, źródło: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>, [dostęp: 23 maja 2023 r.].

⁵ R. Szczepanik, *Niektóre patologiczne zachowania matek wobec swoich dzieci*, „Opieka i wychowanie we współczesnej rodzinie. Pedagogika rodziny”, nr 1(2), 2007, s. 82.

⁶ M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego: studium prawnokarne i wiktymologiczne*, Lublin 2005, s. 29.

głębokich różnic ekonomicznych i kulturowych, bezrobocia, bycia ofiarą przemocy lub znajdowania się w innego rodzaju trudnym życiowo położeniu. Analiza omawianej problematyki sprowadza się ponadto do zbadania, jakie przestępstwa najczęściej są popełniane przez kobiety w okresie macierzyństwa, albowiem niniejsza praca odnosi się do kobiet matek pozbawionych wolności, które już w trakcie ciąży trafiły do zakładu karnego, a zatem zazwyczaj nie będą to przestępstwa związane z macierzyństwem i okresem ciąży oraz okołoporodowym, do których zalicza się najczęściej przestępstwo dzieciobójstwa. Kolejną kwestią wymagającą analizy jest zagadnienie związane z poziomem gotowości systemów penitencjarnych do zaspokojenia potrzeb skazanych na karę pozbawienia wolności kobiet, które w okresie ciąży oraz sprawowania opieki nad małym dzieckiem są zwiększone. Odnosi się to zatem w szczególności do zapewnienia tym kobietom bardzo charakterystycznych warunków odbywania kary, takich jak zagwarantowanie specjalistycznej opieki medycznej bądź też zapewnienie dzieciom, których matki zdecydowały się na ich wychowywanie w warunkach więziennych, warunków możliwie najbardziej zbliżonych do domowych. Innym jeszcze polem do dyskusji jest rodzaj popełnianych przez kobiety czynów, których charakter może wpływać na ocenę stopnia ich demoralizacji oraz szacować ich ewentualną powrotność do przestępstwa. Czynniki te będzie ponadto miał wpływ na dalsze losy dziecka, które przyszło na świat w trakcie przebywania jego matki w izolacji.

Co więcej, część – spośród skazanych kobiet – odbywa karę pozbawienia wolności w okresie ciąży bądź podczas sprawowania opieki nad dzieckiem, co oznacza, że czyn, za popełnienie którego kobieta została skazana, musiał wpłynąć na organ orzekający karę, który widział wyłącznie konieczność jej odizolowania od reszty społeczeństwa nawet w tak szczególnym okresie, jakim jest czas ciąży bądź wychowywania małego człowieka.

Ponadto warto zwrócić uwagę na to, że część skazanych kobiet, to osoby wysoko zdemoralizowane, jak również umyślnie bądź uporczywie naruszające porządek prawny. Stanowią one zwykle grupę przestępców niepoprawnych, nierokujących nadziei na powrót do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Co więcej, sytuacje z przeszłości wiele razy obnażyły zdolność niektórych kobiet do popełnienia bardzo ciężkich zbrodni oraz bezwzględnego potraktowania ofiary. Bardzo znamienym przykładem młodej kobiety i jednocześnie bezwzględnej morderczyny, była Susan Atkins – współzabójczyni Sharon Tate,

żony Romana Polańskiego. Zbrodnia do jakiej doszło w sierpniu 1969 r., ukazała wstrząsające skutki okrucieństwa dokonanego na ciężarnej kobiecie oraz jej czworgu przyjaciółach⁷.

Także i w polskich realiach wielokrotnie odbywały się procesy, w trakcie których sądzono kobiety za zbrodnie popełnione w bardzo brutalny sposób i które szczególnie negatywnie były odbierane przez społeczeństwo. Zdarzyły się ponadto sytuacje, w których kobiety zabójczynie wręcz kreowały się na ofiary przestępstwa i przez jakiś czas udawało im się odwrócić uwagę organów ścigania od siebie. Może to świadczyć o ogromnym wyrafinowaniu niektórych przestępczyń. Przykładem takiej sytuacji było upozorowanie porwania niemowlęcia, które w rzeczywistości zostało z premedytacją zamordowane przez własną matkę i ukryte w znanym tylko zabójczyni miejscu. Matka dziewczynki nagłośniła w mediach, iż jej dziecko zostało porwane w trakcie spaceru⁸.

Inną niezwykle nagłośnioną medialnie w 2023 r. sprawą było spowodowanie u 8-letniego chłopca na tyle poważnych obrażeń, iż w ich wyniku zmarł po około miesiącu spędzonym na oddziale intensywnej opieki medycznej. W tej sprawie matka nie udzieliła dziecku pomocy na czas, kiedy zostało skatowane przez jej partnera, w konsekwencji czego chłopiec otrzymał pomoc medyczną zbyt późno. Sprawa stała się przedmiotem komentowania przez wybitnego polskiego kryminologa Brunona Hołysta, wypowiadającego się z jednej strony na temat przestępczości kobiet, zaś z drugiej, przedstawił obraz pozbawionych wolności matek tych dzieci, które stały się ofiarą niewyobrażalnej przemocy i oprócz kary pozbawienia wolności, muszą się także liczyć ze szczególnym traktowaniem przez inne pozbawione wolności kobiety⁹.

Kobieca społeczność więzienna, wśród której znajdują się kobiety matki, cechuje się bardzo specyficznym rodzajem adaptacji do nowej sytuacji życiowej.

⁷ Zbiorowa zbrodnia została dokonana przez członków sekty, której przewodził Charles Manson, w domu należącym do Romana Polańskiego oraz jego żony Sharon Tate. Manson i członkinie jego bandy – Susan Atkins, Patricia Krenwinkel oraz Leslie Van Houten zostały skazane na karę śmierci, jednakże zamieniono im ją na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Żadna z nich nie doczekała się zwolnienia warunkowego. Atkins aż 18 razy spotkała się z odmową warunkowego zwolnienia, nawet w momencie, w którym umierała na nowotwór.

⁸ <https://dziennikzachodni.pl/zabojstwo-polrocznej-madzi-z-sosnowca-wstrzasnelo-cala-polska-matka-zabila-dziecko-24-stycznia-minelo-11-lat-od-tragicznych/ar/c1-17228225> [dostęp: 15 maja 2023 r.].

⁹ Komentując sprawę śmierci 8-letniego chłopca okaleczonego przez ojczyma w obecności matki, która nie zgłosiła się z dzieckiem na pogotowie, prof. B. Hołyst nie dość, że stwierdził, że matkę zakatowanego chłopca może czekać bardzo trudny czas w izolacji więziennej, to dodatkowo skomentował tę sytuację następującymi słowami: „Więźniarki, tak jak polskie kobiety, są totalne. Jak kochają, to na całego, jak doznają poniżenia, to potrafią zabić”, źródło: <https://bydgoszcz.tvp.pl/69755978/ojczym-i-matka-zmarlego-kamilka-beda-przesladowani-w-wiezieniu>, [dostęp: 16 maja 2023].

Jak podaje Agata Matysiak-Błaszczyk izolacja nieodłącznie wiąże się z ograniczeniem określonego rodzaju wolności osobistej i jest przeciwstawiana godności człowieka¹⁰. Problem ten będzie w jeszcze większym stopniu dotyczyć kobiet pozbawionych wolności w okresie ich macierzyństwa.

Inną kwestią problemową jest tymczasowy sposób funkcjonowania ciężarnych kobiet, a zatem do momentu porodu bądź – w przypadku woli zajmowania się dzieckiem po jego urodzeniu – osiągnięcia przez nie wieku pozwalającego na wspólne przebywanie z matką w warunkach izolacji więziennej.

Funkcjonowanie kobiet matek w warunkach ich odizolowania od reszty społeczeństwa może pozytywnie motywować je do nabywania przez nie umiejętności przestrzegania określonych norm społecznych, obyczajowych, moralnych, a także prawnych, choć nie jest to regułą. Część z tych kobiet odznacza się bowiem różnego rodzaju zaburzeniami, uzależnieniami, niskim wykształceniem, dysfunkcjami, w tym upośledzeniami umysłowymi, jak również znacznym nieprzystosowaniem społecznym. Można mieć nadzieję, że fakt spędzenia okresu macierzyństwa w zakładzie karnym i tym samym utrata możliwości przebywania z dzieckiem w warunkach wolnościowych skłoni przynajmniej część skazanych kobiet do wypracowania takiego poziomu dostosowania się do funkcjonowania w ramach powszechnie przyjętych norm społecznych, iż po odbyciu kary, kobiety te nie powrócą już na drogę przestępczą. Dodatkową pobudką dla prowadzenia życia zgodnego z porządkiem prawnym może być uwrażliwienie na panujące zasady. Może do tego dojść pod wpływem pozytywnych doznań związanych z przebyciem okresem macierzyństwa i stanowić nowe życiowe doświadczenie dla wielu spośród pozbawionych wolności kobiet, zwłaszcza, że są to najczęściej osoby bardzo młode i przez to zyskujące zwiększoną szansę na uporządkowanie swoich życiowych dylematów.

Niezwykle istotny w przypadku tych kobiet może być sprawowany nad nimi nadzór Służby Więziennej, biorąc pod uwagę okoliczność, że wiele z nich, jeszcze w warunkach wolnościowych, nie zaznało prawidłowych wzorców postępowania, a szczególnie przydatnych na gruncie sprawowania opieki nad dzieckiem, gdzie trzeba się wykazać przede wszystkim odpowiedzialnością.

Najistotniejszym celem niniejszej pracy jest zaprezentowanie wyników badań przeprowadzonych wśród kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi, które w momencie

¹⁰ A. Matysiak- Błaszczyk, *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Kraków 2010, s. 44 – 45.

odpowiadania na pytania zawarte w formularzach ankiet odbywały karę pozbawienia wolności w jednym z dwóch polskich zakładów karnych dla kobiet matek, mianowicie w Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym w Grudziądzu oraz w Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym w Krzywańcu. Obiektem zainteresowań badawczych były następujące tematy:

- wpływ „więziennego” macierzyństwa na zmniejszenie bądź zwiększenie podatności danej kobiety na dalsze popełnianie przestępstw
- określenie oczekiwanych – zarówno przez kobiety jak i personel więzienny – standardów dotyczących traktowania kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w izolacji
- analiza aktualnych regulacji prawnych dotyczących odpowiedzi na pytania, czy w sposób wyczerpujący regulują one podnoszony w pracy problem badawczy
- analiza wpływu warunków socjalno-bytowych, w których realizowana jest kara pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie ich macierzyństwa; na ich zachowanie, zmianę postawy moralnej i życiowej, jak również sposób wykonywania opieki nad dzieckiem
- wskazanie sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży
- realizacja prawa do prywatności oraz zapewnienie komfortu kobietom ciężarnym
- pozytywne postrzeganie przez osadzone kobiety „roli matki” w związku ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem w trakcie pobytu w Domu Matki i Dziecka
- znaczenie wpływu osób bliskich, personelu więziennego oraz wsparcia psychologicznego na funkcjonowanie matek pozbawionych wolności
- kształtowanie się więzi emocjonalnych z dzieckiem podczas odbywania przez kobietę matkę kary pozbawienia wolności
- najczęściej wskazywane przez kobiety problemy w związku z narodzinami dziecka w zakładzie karnym

W oparciu o analizę wskazanych obszarów problemowych szczególnie interesującym zagadnieniem, jakie ujawniło się wskutek interpretowania udzielonych przez pozbawione wolności kobiety odpowiedzi, była ich kondycja psychiczna, nastawienie do życia oraz wyznawany światopogląd, zwłaszcza w odniesieniu do kobiet, które odbywały

długoterminowe kary pozbawienia wolności, urodziły dziecko w zakładzie karnym bądź wychowywały je do ukończenia przez nie maksymalnie trzeciego roku życia. Przedmiotem badań były ponadto sytuacje kobiet, które po rozstaniu z dzieckiem musiały dalej trwać w trudnej dla nich rzeczywistości więziennej, radzić sobie z lękiem, tęsknotą, samotnością, a ponadto nierzadko porzuceniem przez rodzinę, która podjęła decyzję o zerwaniu wszelkich więzi z odbywającą karę pozbawienia wolności kobietą.

Niniejsza dysertacja składa się z pięciu rozdziałów podzielonych na mniejsze jednostki redakcyjne i uwzględnia stan prawny, literaturę oraz orzecznictwo na czerwiec 2023 r.

Rozdział pierwszy pracy traktuje na temat zjawiska przestępczości kobiet jako pewnego fenomenu, biorąc pod uwagę okoliczność, że więziennictwo to obszar będący domeną prawie wyłącznie mężczyzn. W rozdziale tym wskazano na główne motywy przestępczości kobiet, ich podłoże, a także wpływ emocji i sytuacji życiowej na okoliczność popełniania czynów zabronionych. W przypadku kobiet w ciąży oraz matek zasadniczo motywy, pod wpływem których łamane jest prawo, są takie same jak w przypadku kobiet, które nie znając się w okresie macierzyństwa, konfliktują się z prawem. Poruszony został ponadto wątek teorii przestępczości kobiet.

Rozdział drugi pracy oscyluje wokół tematyki związanej z wykonywaniem kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie macierzyństwa. Są tutaj wskazane regulacje prawne normujące sytuację tej szczególnej grupy skazanych, w tym poruszana jest problematyka przywieziennych Domów dla Matek i Dzieci, trybu przyjmowania do nich pozbawionych wolności matek, jak również omówiona jest kwestia sytuacji prawnej dzieci, których matki zostały pozbawione wolności.

W rozdziale trzecim zostały zaprezentowane główne nurty problemowe wynikające z konieczności godzenia wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet spodziewających się dziecka lub posiadających dziecko z faktem sprawowania opieki nad dzieckiem w warunkach izolacyjnych. Dla porównania, autorka pracy zdecydowała się na przedstawienie jak sytuacja pozbawionych wolności kobiet matek wygląda w niektórych wybranych europejskich krajach oraz jak godzi się w nich karę pozbawienia wolności z wychowywaniem dziecka i dbałością o jego dobro.

Czwarty rozdział pracy jest niezwykle istotny z punktu widzenia autorki pracy, albowiem porusza bardzo trudne obszary odnoszące się do różnych sytuacji problemowych

z jakimi mają do czynienia pozbawione wolności kobiety w okresie macierzyństwa, jak również rozważania w tej materii odnoszą się do tego jak polski system penitencjarny poradził sobie, bądź nie jest w stanie rozwiązać niektórych kwestii, biorąc pod uwagę dwa przeciwstawne sobie cele, z jednej bowiem strony konieczność zaspokojenia sprawiedliwości społecznej poprzez wykonanie kary pozbawienia wolności, a drugiej zaś taki sposób jej realizacji aby w jak najmniejszym stopniu odbił się niekorzystnie na dobru małego dziecka, dla którego matka jest najważniejszym człowiekiem w jego pierwszych miesiącach życia.

Rozdział piąty pracy dotyczy sfery badań, dzięki którym autorka pracy pragnęła w jak największym stopniu przedstawić problemy z jakimi muszą się zmagać kobiety pozbawione wolności, które w tych realiach można uznać za „samotne matki”, gdyż mimo iż system penitencjarny co do zasady zaspokaja ich potrzeby bytowo – egzystencjalne, to wciąż jeszcze zbyt mało jest podejmowanych kroków na rzecz dbałości o właściwy stan emocjonalny pozbawionych wolności kobiet, w tym zaspokajanie ich kontaktów z osobami najbliższymi, które jak nikt inny obdarzają nadzieją na poprawę sytuacji.

Wyniki zaprezentowanych badań to bardzo ważna dla autorki pracy kwestia, którą pragnie zaprezentować wśród innych osób i środowisk, celem poprawy sytuacji polskich kobiet matek skazanych na karę pozbawienia wolności, które mimo swojej niechlubnej przeszłości, nadal mogą spełnić się macierzyńsko, a nawet – dzięki odpowiedniemu ukierunkowaniu – trwale zmienić swoją życiową postawę. Przedstawione w ostatnim rozdziale pracy wyniki badań, stały się zatem doskonałą inspiracją do pogłębionej diagnostyki podjętego w niniejszej pracy tematu.

Ujęta niniejszym problematyka dotyczy zatem bardzo szczególnej grupy osób, albowiem odnosi się do kobiet oraz wyjątkowego dla nich okresu ich życia, niejednokrotnie uznawanego na najpiękniejszy w życiu kobiety, który może w sposób trwały wpłynąć na ich dalsze funkcjonowanie, zmianę postrzegania norm społeczno-prawnych, jak również dokonywanie w przyszłości innych wyborów, niż te, które doprowadziły je do odizolowania od reszty społeczeństwa, nawet w okresie macierzyństwa kojarzącym się powszechnie ze zjawiskiem niezwykle pozytywnym, wręcz rozczulającym, ale przede wszystkim wymagającym wyjątkowej odpowiedzialności. Wpływ na to, iż ta grupa skazanych trafiła do zakładu karnego mimo ciąży, bądź okresu sprawowania opieki nad małym dzieckiem, miał zarówno dotychczasowy przebieg ich życia, uwikłany często w różnego rodzaju dysfunkcje, jak również brak możliwości podjęcia przez wymiar sprawiedliwości decyzji innej, niż orzeczenie o karze pozbawienia wolności.

Podjęcie badań nad skazanymi na karę pozbawienia wolności kobietami ciężarnymi i kobietami matkami z dziećmi motywowane jest również osobistym doświadczeniem autorki dysertacji, bowiem przez pryzmat własnych przeżyć, uczuć oraz poglądów związanych z macierzyństwem, ten temat wydał się jej wyjątkowo bliski, choć skala problemów z jakimi mierzą się kobiety pozbawione wolności nie musi być nawet podobna do tych, z którymi mają do czynienia matki w świecie „na wolności”.

Zastosowane na gruncie rzeczonyj pracy określenie „kobiety w okresie macierzyństwa” odnosi się zarówno do kobiet będących w ciąży, jak i tych, które już urodziły dziecko i wychowują je w przywięziennym Domu dla Matki i Dziecka.

Rozdział I

Zagadnienia teoretyczne na temat przestępczości kobiet w okresie macierzyństwa

1.1. Przestępczość kobiet ciężarnych oraz kobiet matek i ich karnie na przestrzeni dziejów

W literaturze przedmiotu niewiele jest źródeł odnoszących się *stricte* wyłącznie do danych na temat przestępczości kobiet ciężarnych oraz matek wskutek braku wyodrębnienia tej grupy z ogółu wszystkich kobiet, które popełniły przestępstwo. Stąd można przypuszczać, że kobiety w ciąży bądź te, które już urodziły w warunkach izolacji więziennej nie odznaczają się jakąś szczególną cechą w odniesieniu do przestępstw popełnianych przez kobiety, a ponadto etiologia kobiecej przestępczości może być analizowana w wielowymiarowym aspekcie. Wspólnym mianownikiem jest natomiast to, że zarówno kobiety niebędące matkami, jak i te, które w okresie macierzyństwa popełniły przestępstwo, mogą być skazywane na bezwzględną karę pozbawienia wolności. Sam bowiem okres bycia w ciąży nie stanowi jeszcze przesłanki do obligatoryjnego zaniechania umieszczenia kobiety matki w zakładzie penitencjarnym.

Z punktu widzenia zasad współżycia społecznego zachowania patologiczne matek postrzegane są znacznie bardziej negatywnie niż zachowania mężczyzn¹¹.

Na potrzeby niniejszej pracy jednym z najczęściej stosowanych terminów jest „macierzyństwo”, które odnosi się do kobiet zarówno będących w ciąży, jak i posiadających dziecko, którym się opiekują, a jednocześnie są kategorią osób ponoszącą odpowiedzialność karną, odbywającą karę pozbawienia wolności.

Wyjaśnienie terminu „macierzyństwo”, który bardzo chętnie jest podejmowany w literaturze, powoduje, że można go rozpatrywać na wielu różnych płaszczyznach.

Próby wyjaśnienia tego pojęcia na różny sposób podjęła się E. Bartkowiak. „Macierzyństwo” (ang. *motherhood*, fr. *maternite*, niem. *Mutterschaft*, ros. *materinstwo*) to

¹¹ R. Ćwikowski, *Transmisja zachowań społecznych w rodzinie*, [w:] A. Chańko (red.) *Uwarunkowania zachowań przestępczych dziewcząt i kobiet*, Łomża 2016, s. 43.

słowo pochodzące od dawnego „macierz”, urobionego z pierwotnego „mac” – matka¹². Oznacza „[...] bycie matką i związane z tym uczucia, doznania, powinności¹³, czyli coś więcej ponad sam fakt wydania na świat potomstwa.

Z kolei definicje słownikowe podają, że „macierzyństwo” to

[...] naturalne wrodzone uzdolnienie, silna dziedziczna i niezmienna tendencja organizmu do reagowania w skomplikowany i specyficzny sposób na bodźce środowiskowe bez udziału rozumu”¹⁴,

czy też [...] stan, cecha matki, więź łącząca dziecko z matką¹⁵.

Macierzyństwo i jego społeczne funkcje uważać też można za rodzaj służby wobec rodzaju ludzkiego¹⁶.

Kobieta matka, czy też kobieta znajdująca się w okresie macierzyństwa, przewijała się w literaturze także jako sprawczyni przestępstwa, mimo emocji, które zawsze wyzwały się wśród światowych społeczności w momencie ujawnienia, iż sprawcą przestępstwa okazywała się w istocie kobieta, będąca w dodatku matką.

W najdawniejszych źródłach historycznych kobieta występuje bowiem częściej jako obiekt przestępstwa niż jego sprawczyni¹⁷. Przystępczość ciemniła ludzkość praktycznie od zawsze niezależnie od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, wyznawanego systemu wartości, posiadanych zasobów oraz dóbr materialnych, wykształcenia bądź jego braku, czy też podejmowanych na rzecz ograniczenia przestępczości wysiłków.

¹² E. Górnikowska-Zwolak, *Macierzyństwo*, [w:] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 9, cyt. za: E. Bartkowiak, *Obraz matki i macierzyństwa w przekazach źródłowych z historii wychowania*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2015, t. XII, nr 3, s. 273.

¹³ E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 427, cyt. za: E. Bartkowiak, *Obraz matki ...*, nr 2, s. 273.

¹⁴ E. Górnikowska-Zwolak, [w:] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 9, cyt. za: E. Bartkowiak, *Obraz matki ...*, s. 273.

¹⁵ P. Robert, Le Petit Robert, *Dictionnaire, Société du Nouveau Littré*, Paris 1979, s. 1165, cyt. za: E. Bartkowiak, *Obraz matki ...*, nr 2, s. 273.

¹⁶ D. Sobczyńska, *Macierzyństwo: wartości i dylematy*, [w:] J. Miluska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i płeć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, Poznań 1999, s. 71.

¹⁷ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Warszawa 1984, s. 27.

Na poziom przestępczości wpływ może nawet mieć panująca na danym obszarze sytuacja demograficzna. Jak bowiem zauważa Bartosz Czarnecki największą grupę wśród sprawców przestępstw stanowią młodzi mężczyźni w wieku od około 16–17 do 25–30 lat¹⁸. Z pojęciem przestępczości wiąże się ponadto definicja przestępstwa¹⁹, jako czynu zakazanego przez prawo i jednocześnie popełnionego przez konkretnego człowieka.

Jak podaje Izabela Jankowska-Prochot, polski ustawodawca w miejsce jednej, ogólnej definicji przestępstwa, zawartej w katalogu pojęć prawnych Kodeksu karnego, przedstawia zespół wymaganych kryteriów formułowanych w stosunku do tej kategorii czynów. I tak z treści art. 1 § 1, 2, 3, 7 i 9 k.k. można wyinterpretować, że podstawą do poniesienia odpowiedzialności karnej jest, by czyn został popełniony przez sprawcę, któremu można przypisać winę w chwili popełnienia czynu. Musi być to czyn zagrożony przez ustawę, bezprawny, zawiniony i szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy²⁰. Na gruncie polskiego kodeksu karnego rozdzielenie odpowiedzialności prawnej wśród kobiet oraz mężczyzn nie ma żadnego wpływu na późniejsze orzeczenie kary za popełnione czyny zabronione. Dotyczy to także kobiet ciężarnych oraz posiadających dzieci. A zatem okoliczność spodziewania się dziecka nie jest przesłanką samą w sobie, aby móc liczyć na łagodniejsze potraktowanie przez wymiar sprawiedliwości. Istnieje oczywiście możliwość zastosowania odroczenia kary pozbawienia wolności, warunkowego umorzenia postępowania karnego, nadzwyczajnego złagodzenia kary w zależności od okoliczności danej sprawy.

Zgodnie z art. 7 k.k. przestępstwo może być zbrodnią bądź występkiem. Pierwszy z wymienionych czynów charakteryzuje się tym, iż jest zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 3 lat albo karą surowszą. Natomiast drugi to czyn zabroniony

¹⁸ B. Czarnecki, *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, Białystok 2011, s. 22.

¹⁹ Jak podaje Lech Gardocki „Mimo że kodeks karny nie zawiera definicji przestępstwa, da się ona zrekonstruować (skonstruować) na podstawie przede wszystkim art. 1, 2, 7 i 9 k.k. Brzmiałaby ona następująco: „Przestępstwem jest czyn (działanie lub zaniechanie) człowieka, zabroniony przez ustawę pod groźbą kary jako zbrodnia lub występki, zawiniony umyślnie lub nieumyślnie oraz społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy”. Punktem wyjścia jest ten element definicji, który określa przestępstwo jako c z y n c z ł o w i e k a”, L. Gardocki, *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia, vol. LX, nr 2, 2013, s. 30. Z kolei Henryk Machel podaje, że przestępstwo jest czynem zabronionym prawem i zagrożonym karą, a zatem jest to zachowanie człowieka naruszające określone w danej chwili standardy prawne, czego skutkiem powinno być poniesienie przez niego kary,

²⁰ I. Jankowska-Prochot, *Definicja przestępstwa i jego klasyfikacja w polskim oraz irlandzkim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo”, 2018, nr 10, s. 31.; H. Machel, *Przestępczość kobiet i wobec kobiet – spojrzenie kryminologiczno-penitencjarne*, „Resocjalizacja polska”, 2014, nr 8, s. 14.

zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł, karą ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc. w odniesieniu do kobiet znajdujących się w okresie macierzyństwa, znacznie więcej możliwości związanych z łąčeniem tego stanu z realizacją jej odpowiedzialności karnej występuje w momencie, gdy został popełniony występki aniżeli zbrodnie niepozostawiająca wyboru związanego z koniecznością orzeczenia bezwzględnej kary pozbawienia wolności.

Przeciętnemu człowiekowi przestępczość kojarzy się prawie wyłącznie z niezgodnymi z prawem zachowaniami mającymi miejsce wśród chłopców i mężczyzn²¹. Podobnie uważa Ewa Sosnowska, twierdząc, że „przestępczość jest silnie kojarzona z męskim zachowaniem, niewiele uwagi poświęca się kobietom dokonującym czynów zabronionych”²².

H. Machel określa przestępczość jako taki stan rzeczy, który przynosi szkody społeczne kwalifikowane jako moralne, materialne oraz na zdrowiu i życiu²³. Natomiast Brunon Hołyst wskazuje, że „syndrom przestępczości zawsze zawiera elementy podmiotowe i sytuacje, dlatego też należy mówić o symptomach podmiotowych i sytuacyjnych”²⁴.

Na gruncie etiologicznym przestępczość kobiet prezentowana jest niezwykle konserwatywnie, tradycyjnie, co przyczynia się do ochrony kobiet przed przestępczością, z drugiej jednak strony plastyczność zachowań kobiet opisuje się jako główny czynnik zapobiegający ich demoralizacji²⁵.

Kobiety, które zdecydowały się na popełnienie przestępstwa, uczyniły to zazwyczaj wskutek jakichś głęboko zakorzenionych powodów, niejednokrotnie mających traumatyczne podłoże bądź wskutek impulsywnego czynnika, który zadział się w danym momencie. Może to być ponadto sytuacja tzw. zabójstwa w afekcie.

²¹ K. Biel, *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008, s. 17.

²² E. Sosnowska, *Spoleczne uwarunkowania przestępczości kobiet*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2009, rok XVIII s. 297.

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2001.

²⁵ D. Konarek-Lizik, *Relacje pomiędzy skazanymi kobietami a personelem więziennym (na przykładzie Aresztu Śledczego w Bydgoszczy)* [w:] W. Ambrozik, P. Stępnik (red.), *Sluzba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004, s. 389.

Jak wskazuje Jerzy Pobocha gwałtowny wybuch afektu jest wypadkową wielu czynników, a ponadto jest polimotywacyjnie uwarunkowany. Aktualnie działający bodziec to jeden z czynników pobudzających, często jest to tylko czynnik facylitujący reakcję²⁶.

Stwierdzić ponadto należy, że „stan silnego wzburzenia to sytuacja odnosząca się do działania ludzkiej psychiki, która jest niezwykle skomplikowanym i przecież ciągle jeszcze nie w pełni odkrytym konstruktem”²⁷.

Jednak stan silnego wzburzenia jest też przesłanką subiektywną, w związku z czym decyduje w tym przypadku ocena stanu psychicznego oraz emocjonalnego sprawcy, w tym w jakim stopniu procesy emocjonalne uzyskały u niego przewagę nad intelektem, tzn. czy i w jakim stopniu uległa zakłóceniu świadoma kontrola rozumu w wyborze działania²⁸.

Wśród czynników psychologicznych będących podłożem zachowań przestępczych najczęściej wymienia się takie jak: ograniczoną sprawność umysłową, zaburzenia psychotyczne, zaburzenia psychonerwicowe, określone cechy osobowości, np. agresywność, czy zewnątrzsterowność lub całą osobowość nazywaną przestępczą, antyspołeczną, aspołeczną, psychopatyczną lub socjopatyczną²⁹.

Zdaniem niektórych naukowców, kobiety jako sprawczynie zbrodni są bardziej okrutne i mściwe niż ich mężczy odpowiednicy, ale społeczne role przypisywane im jako kobietom, skutecznie ukrywają najbardziej wyrafinowane sposoby przestępczego działania³⁰.

A zatem uleganie złu, jak również popełnienie przestępstw charakteryzuje nie tylko czyny popełniane przez mężczyzn, lecz także – choć w znacznie mniejszym wymiarze – dotyczy kobiet, a co więcej także i tych, które znajdują się w okresie macierzyństwa. Niektóre z przestępstw mogą dotyczyć wyłącznie kobiet, na przykład gdy matka popełni przestępstwo dzieciobójstwa bądź gdy czyn uznawany za przestępstwo – w okresie średniowiecza dotyczył kobiety oskarżonej o zajmowanie się magią.

²⁶ J. Pobocha, *Aspekty psychiatryczne, psychologiczne i prawne stanu silnego wzburzenia*, „Palestra”, 1993, nr 37/7–8, s. 35.

²⁷ D. Drabik, *Problematyka zamiaru a zabójstwo pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami (art. 148 § 4 k.k.)*, „Forum Polityki Kryminalnej”, 2022, nr 1(3), s. 16.

²⁸ H. Popławski, *Okoliczności usprawiedliwiające stan silnego wzburzenia i nie usprawiedliwiające go*, „Palestra”, 1981, nr 25/1 (277), s. 52.

²⁹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 71.

³⁰ G. Sparrow, *Women Who Murder*, Tower Publications, New York 1970, s. 23–35, cyt. za: M. Cabalski, *Kobiety jako sprawczynie przestępstw i aktów przemocy*, „Probacja” 2013, nr 3, s. 35.

Należy także wskazać na akty przemocy skierowane przez matki na ich dzieci, zaś podłożem takich zachowań może być m. in. silne przekonanie o konieczności korygowania nieprawidłowych zachowań dzieci³¹.

Ponadto niektóre formy krzywdzenia dziecka przypisać można jedynie matkom, a zatem jest to tzw. zespół potrząsanego dziecka, zwany zespołem Munchausena, stanowiącym zaburzenie psychiatryczne, w którym matki podają fałszywe informacje o przebiegu choroby dziecka dla wdrożenia leczenia lub szeregu procedur medycznych. Matka sprawczyni tego czynu przejawia zwykle wysoki stopień zainteresowania problemami medycznymi, jest doskonale zorientowana w stanie klinicznym dziecka, często nieustannie towarzyszy dziecku w czasie hospitalizacji, a co więcej, często wręcz perfekcyjnie adaptuje się do warunków szpitalnych oraz zawiązuje dobre relacje z personelem medycznym. Mimo podkreślania swojego poświęcenia się dla dziecka, stosująca przemoc matka w rzeczywistości nie wykazuje emocjonalnego przywiązania do dziecka. Podkreśla się, że jest skoncentrowana na samym procesie leczenia, domagając się skomplikowanych testów medycznych i konsultacji lekarskich, natomiast w sytuacji krytycznego stanu zdrowia dziecka przejawia spokój i opanowanie (Cielecka-Kuszyk, 2000)³².

Wśród kobiet pozbawionych wolności, są też takie, które zrobiły śmiertelną krzywdę dziecku, w wyniku popełnienia przestępstwa dzieciobójstwa lub zabójstwa.

Dzieciobójstwo towarzyszyło ludzkości już od czasów starożytnych³³. w tradycji antycznej najstarszym dzieciobójcą był Kronos pożerający swoje dzieci tuż po narodzinach. Powód tych przerażających zbrodni był oczywisty, obawiał się, że jego potomkowie odbiorą mu władzę. A więc to nie kobieta była pierwszą dzieciobójczynią. Ale warto przenieść się w realia greckiego polis. Na przykład w antycznej Sparcie noworodki uznane za nie dość silne, zabijano zgodnie z obyczajem za przyzwoleniem społeczności. Nie uznawano tego za zabójstwo i nikt nie ponosił konsekwencji. Czyn był powszechnie akceptowalny.

Odnosząc się do polskich warunków, przestępstwo dzieciobójstwa motywowane jest w dużej mierze czynnikami rodzinnymi, szczególnie może być poprzedzone wystąpieniem depresji, ale także wynikać może z obawy odwrócenia się rodziny od matki, jak również

³¹ R. Szczepanik, *Niektóre patologiczne zachowania.....*, s. 82.

³² Tamże.

³³ J. Brzezińska, *Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne*, Warszawa 2013, s. 15.

dotyczyć warunków środowiskowych, ekonomicznych, wynikać może z poczucia wstydu z powodu urodzenia nieślubnego dziecka, czy też obawy przed potępieniem³⁴.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż do dzieciobójstwa dochodzi w bardzo różnych okolicznościach i popełniają je bardzo różne kobiety. Kryterium kategoryzacji nie może być ich wiek. Dzieciobójstwa dopuszczają się zarówno kobiety bardzo młode, rodzące pierwszy raz, jak i kobiety starsze, posiadające już potomstwo. Jediną granicą wiekową jest tu oczywiście zdolność prokreacyjna kobiety³⁵.

A. Matysiak-Błaszczak potwierdza, że okres ciąży oraz poporodowy wiążą się z częstszym popełnianiem przez kobiety takich przestępstw jak dzieciobójstwo i znęcanie się nad dzieckiem³⁶.

Podobnie podają T. Kolarczyk, J. R. Kubiak oraz P. Wierzbicki twierdząc, że jeśli chodzi o rodzaje przestępstw dokonywanych przez kobiety, to dopuszczały się one najczęściej przestępstwa dzieciobójstwa, przerywania ciąży i porzucania dziecka, zaś przeciętnie ponad 88% tego rodzaju czynów popełniały kobiety³⁷.

Dzieciobójstwo jako czyn charakteryzujący mroczną naturę niektórych kobiet, było przedmiotem licznych rozważań spotykanych w literaturze. Czyn ten potępiano szczególnie ze względu na znaczące dysproporcje fizyczne między ofiarą a sprawcą, biorąc pod uwagę całkowity brak możliwości obronienia się przez nowonarodzone dziecko przed wyrządzeniem mu krzywdy, w tym także i spowodowania śmierci przez własną matkę. w zasadzie jedyną formą reakcji na agresję matki może być płacz dziecka oraz jego osamotnienie w starciu z brakiem możliwości zwrócenia się o pomoc. Stwarzać to może poczucie, iż przestępstwo dzieciobójstwa, które w istocie jest pozbawieniem życia człowieka, to tak naprawdę złagodzona forma zabójstwa, albowiem jednocześnie zagrożona znacznie niższym wymiarem kary niż czyn z art. 148 k.k.

³⁴ K. Marzec-Holka, *Dzieciobójstwo przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia*, Bydgoszcz 2004, s. 100.

³⁵ M. Pomarańska-Bielecka, *Prawna i socjologiczna charakterystyka występków dzieciobójstwa*, „Dziecko krzywdzone”, 2010, nr 3 (32), s. 36.

³⁶ A. Matysiak-Błaszczak, *Sytuacja życiowa...*, s. 56.

³⁷ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 30.

Podobny pogląd wyraził w swojej pracy M. Długosz, poprzez stwierdzenie, że „przestępstwo dzieciobójstwa jest uprzywilejowanym typem zabójstwa”³⁸.

Dla zaistnienia tego przestępstwa konieczne jest spełnienie kilku łącznych przesłanek. w pierwszej kolejności musi to być czyn popełniony wyłącznie przez kobietę będącą przy tym matką dziecka, które zabiła. Ponadto do popełnienia tego czynu musi dojść „pod wpływem przebiegu porodu”, a także „w okresie porodu”³⁹.

„Okres porodu” nie jest w prawie utożsamiany ze znaczeniem medycznym, lecz rozumiany jest szerzej – także jako okres bezpośrednio następujący po zakończeniu porodu w ujęciu *stricte* medycznym, w którym mogą wystąpić istotne zakłócenia równowagi psychicznej matki, tj. skutek wstrząsu wywołanego porodem stan psychiczny kobiety rodzącej w wysokim stopniu odbiega od stanu jej normalnej psychiki⁴⁰.

Jak zauważa J. Brzezińska, pozbawienie człowieka najbardziej cennego z jego dóbr jakim jest życie, zawsze wyzwała wyjątkowo silne, negatywne reakcje emocjonalne, które są szczególnie wzmożone, gdy ofiarą zabójstwa jest noworodek, a sprawcą czynu matka dziecka⁴¹. Dzieciobójstwo stanowi typowy przykład przestępstwa, które może zostać popełnione wyłącznie przez określony rodzaj sprawcy, czyli osobę, posiadającą jakieś szczególne cechy, stąd zwane jest w literaturze przestępstwem indywidualnym.

Analizując przestępczość kobiet do 1918 r. M. Zajkowska potwierdza, że kobiety dopuszczały się najczęściej dzieciobójstwa, przerwania ciąży i porzucenia dziecka. Tego rodzaju czyny w 88% (dzieciobójstwo i przerwanie ciąży) i 75% (spowodowanie śmierci dziecka przez brak dozoru) popełniały kobiety⁴². Stanowi to zatem grupę sprawczyń, która w momencie łamania norm prawnych, znajdowała się w okresie macierzyństwa i popełniała typowo „matyczne” przestępstwa.

³⁸ M. Długosz, *Przestępstwo dzieciobójstwa z perspektywy Konstytucji RP*, „Palestra”, 2018, nr 9, s. 72.

³⁹ Zgodnie z art. 149 k. k. „matka, która zabija dziecko w okresie porodu pod wpływem jego przebiegu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

⁴⁰ M. Całkiewicz, *Modus operandi sprawców zabójstw*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2010, s. 364–365.

⁴¹ J. Brzezińska, *Dzieciobójstwo*..., s. 15.

⁴² M. Zajkowska, *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, „Miscellanea Historico – Iuridica”, 2020, t. XIX, z. 2, s. 221.

Ponadto H. Machel zauważa, że analizując przestępczość kobiet warto zwrócić uwagę na dwa wyjątkowo negatywne społecznie przestępstwa: porzucenie dziecka, a także porzucenie dziecka ze skutkiem śmiertelnym⁴³.

Innym charakterystycznym rodzajem przestępstwa związanym z czynami kobiet było usuwanie ciąży jako konsekwencja nieplanowanego macierzyństwa, niskiej świadomości w zakresie prokreacji, a także powszechnego braku dostępu do środków antykoncepcyjnych. Spadek tego rodzaju przestępczości zaczął być zauważalny dopiero w momencie upowszechnienia się dostępu do wiedzy oraz metod antykoncepcyjnych, jak również wynikał ze zwiększonej przez społeczeństwo akceptacji kobiet samotnie wychowujących dzieci.

Próby uzasadnienia przestępstw popełnianych przez kobiety przeciwko dzieciom, usiłuje się wyjaśnić i zrozumieć, na gruncie dostępnej literatury, na różne sposoby.

Jak podaje L. Quercioli Mincer,

[...] w 1880 r. pewnym echem odbił się przypadek dwóch mamek, które wespół z narzeczoną jednej z nich zamordowały lub pozostawiły na głodową śmierć wiele powierzonych im dzieci. Dwie kobiety, Wiktoria Szyfersowa i Marianna Szymczakowa, pod przykrywką uczciwej pracy, parały się zajęciem sekretnym, choć nie tak znowu rzadkim: ich rolą było uwolnić rodziny od niechcianych dzieci lub od tych, które nie sposób było utrzymać ze względu na biedę⁴⁴.

Zarówno zło, jak i wszelkie pozostałe nieetyczne postępowania jednego człowieka wobec drugiego najczęściej kojarzą się z czynieniem drugiemu człowiekowi krzywdy, uszkodzaniem jego ciała, a nawet pozbawieniem go życia. Statystycznie kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni przekraczają granice wyznaczone normami prawnymi, a nawet tymi, które uznaje się „jedynie” za granice moralne, co może wynikać przede wszystkim z ich zawilej konstrukcji psychicznej, większej wrażliwości, jak również znacznie częstszej – niż w przypadku mężczyzn – złożoności uczuciowej ukierunkowanej na empatię oraz wczuwanie

⁴³ H. Machel, *Przestępczość kobiet i wobec kobiet ...*, s. 19.

⁴⁴ L. Quercioli Mincer, *Więzienie było moim domem. Więzienie i instytucje totalne w literaturze polskiej*, Warszawa 2020, s. 40–41.

się w stan emocjonalny drugiego człowieka. Ponadto zauważa się, że kobiety, częściej niż mężczyźni, ulegają emocjom takim jak okazywanie współczucia, miłosierdzia oraz wielkoduszności drugiemu człowiekowi. Pozytywne emocje są w jeszcze większym stopniu lokowane wobec dzieci, co niezaprzeczalnie utożsamia kobiety z ich opiekuńczą naturą, zwłaszcza wobec słabszych oraz osób całkowicie zależnych od drugiego człowieka.

Wnioski płynące z analiz oraz badań przeprowadzonych przez współczesnych kryminologów prowadzą do postrzegania przestępczości kobiet, a szczególnie matek, w złożonej wielowymiarowej postaci. Jedną z nich jest wyodrębnienie czynników, które doprowadziły do wyzwolenia w kobiecie momentu podjęcia decyzji o popełnieniu czynu sprzecznego z prawem, niezależnie od tego, czy było to działanie w pełni uświadomione, czy też nastąpiło pod wpływem wyzwolenia się jakiegoś zewnętrznego, bądź nagłego bodźca. Istotne znaczenie z punktu widzenia przyczyn popełniania przestępstw przez kobiety, także w okresie ich macierzyństwa, mogą mieć ponadto czynniki takie jak określone predyspozycje psychiczne do przekraczania niektórych barier, środowisko w którym żyły, wychowały się, wcześniejsza bądź aktualna skomplikowana sytuacja życiowa, stopień wrażliwości, jak również uwarunkowania społeczne oraz psychologiczne, przy czym katalog tych powodów z pewnością jest znacznie szerszy, choć wymienione czynniki stanowią z pewnością uniwersalne spektrum najczęściej występujących przyczyn przestępczości kobiet.

Inną perspektywą odnoszącą się do zjawiska przestępczości kobiet będzie rodzaj najczęściej popełnianych przez nie przestępstw. w literaturze przedmiotu na ogół wskazuje się najczęściej na czyny takie jak: wspomniane już dzieciobójstwo, porzucenie dziecka, ale także, a może przede wszystkim są to czyny takie jako: kradzieże mienia, poświadczenia nieprawdy, zniewagi i zniesławienia oraz przestępstwa o charakterze gospodarczym i urzędniczym⁴⁵. Przy czym należy podkreślić, że kobiety znacznie rzadziej niż mężczyźni są sprawczyniami ciężkich typów zbrodni, jak zabójstwa, akty ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, a także czynów zabronionych, których sprawstwo przypisuje się z reguły mężczyznom, jak uszkodzenia ciała, rozboje oraz inne podobne przestępstwa⁴⁶.

⁴⁵ E. Sosnowska, *Společne uwarunkowania przestępczości kobiet*, „Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, z. XVIII, 2009, s. 297.

⁴⁶ M. Łosińska, *Kobieta jako sprawczyni zabójstwa – analiza kryminologiczna i kryminalistyczna*, Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny 1/2013, s. 44.

Inni autorzy wskazują na: zabójstwa, dzieciobójstwa, przestępstwa drogowe, kradzieże, rozboje oraz przestępstwa, będące następstwem stosowania przemocy domowej⁴⁷.

Jednak poglądy na ten temat ewoluowały i przez bardzo długi czas uznawano, że na przestępcze działania kobiet przeważający wpływ ma ich płeć. Teorie tego rodzaju nazwano biologicznymi ze względu na to, że to właśnie czynnik płci uznano za determinujący zachowanie kobiet⁴⁸.

Próba wyjaśnienia zjawiska przestępczości kobiet do dziś nie znalazła jednoznacznej odpowiedzi. Warto jednak przyrzeć się ewolucji poglądów na ten temat. Przez długi czas uznawano, że na przestępcze działania kobiet przeważający wpływ ma ich płeć. Teorie takie, zwane biologicznymi, właśnie czynnik płci uważały za determinujący zachowanie kobiet⁴⁹.

Na przykład w jednej ze swoich książek amerykańska psycholog ewolucyjna A. Campbell wyraziła następujący pogląd:

W ciągu ostatnich dwudziestu lat w środkach masowego przekazu raz po raz wyrażano oburzenie łamaniem prawa przez kobiety. Mimo ogromnych zmian pod względem roli kobiety w społeczeństwie, media wciąż sugerują, że powinniśmy być zbulwersowani, gdy ręce, które piastują dzieci, potrafią kraść, rabować i bić, jak gdyby kobiecość miała być szczepionką przeciwko przestępczości. Ze względu na to, że kobiety w porównaniu z mężczyznami tak rzadko wzbudzają uczucia odrazy i dezaprobaty, przestępczynie traktuje się jako pewnego rodzaju fenomen⁵⁰.

Ponadto wspomniany fenomen dotyczy w jeszcze większym stopniu kobiet ciężarnych lub posiadających dzieci. Kobiety te pod naporem określonej sytuacji decydują się na przekroczenie norm prawnie zabronionych. Wciąż zatem niezwykle często popełnione przez kobietę matkę przestępstwo, próbuje się nie tylko tłumaczyć, ale wręcz usprawiedliwiać.

Bardzo znamienym przykładem tego rodzaju sytuacji było okrucieństwo plemienia Hutu, w tym także kobiet, wyzwolonych sytuacją masowych przestępstw przeciwko ludzkości, które między kwietniem, a lipcem 1994 r. miały miejsce w Rwandzie i pozbawiły

⁴⁷ J. Brzezińska, E. Habzda – Siwek, *Kobiety – sprawczynie przestępstw. Wybrane aspekty*, Wrocław 2021, s. 80.

⁴⁸ M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego...*, s. 21.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ A. Campbell, *Jej niezależny umysł. Psychologia ewolucyjna kobiet*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004, s. 329.

życia nawet do koło 1 miliona przedstawicieli plemienia Tutsi. Kobiety z plemienia Hutu odkryły w sobie odwagę zabijania dzieci z plemienia Hutu w okrutny sposób w imię „robienia im przysługi”, aby pozbawić je sieroctwa spowodowanego wcześniejszą utratą rodziców⁵¹.

Jak przedstawił to w swoim dziele P. Zimbardo,

[...] matka Hutu opisywała, w jaki sposób zatłukła na śmierć dzieci z sąsiedztwa, które patrzyły na nią oczami szerokimi z zaskoczenia, ponieważ przez całe życie byli przyjaciółmi i sąsiadami. Zeznała, że ktoś z rządu powiedział jej, że Tutsi są ich wrogami oraz dał jej pałkę, a mężowi maczetę, by wykorzystali je przeciwko temu zagrożeniu. Usprawiedliwiała ową rzeź mówiąc, że zrobiła tym dzieciom „przysługę”, bo inaczej stałyby się bezbronnymi sierotami, jako że ich rodzice zostali zamordowani już wcześniej⁵².

Sytuacja ta obrazuje drastyczny potencjał kobiet do popełnienia nawet najbardziej odrażających czynów w momencie pojawienia się określonych okoliczności, szczególnie gdy spotykają się one z usprawiedliwieniem ze strony władz publicznych. w zasadzie nie ma w tym wypadku, czy agresja sprawczyni skierowana jest do równej jej potencjałem fizycznym ofiary, czy też dotyczy całkiem bezbronnych dzieci.

Przestępczość kobiet notowana jest już od czasów starożytnych, w których zarówno podejmowano próby jej klasyfikowania, jak również ustalano sposoby karania.

J. R. Kubiak wskazał, że pierwsze wspomnienia przestępczości kobiet w Polsce odnosiły się do zdrad małżeńskich, których dopuszczały się żony rycerzy będących na wyprawach wojennych⁵³.

Z kolei jak wskazuje Z. Majchrzyk, począwszy od starożytności, kobiety oskarżano przede wszystkim o truciicielstwo, za co w roku 184 p. n. e. Nevius skazał w Rzymie dwa tysiące kobiet⁵⁴. Z kolei w zdominowanym przez mężczyzn świecie biblijnym pojawiają się

⁵¹ P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera*, Warszawa 2008, s. 35.

⁵² P. Tamże.

⁵³ J. R. Kubiak, *Przestępczość kobiet w Polsce*, [w:] T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 27.

⁵⁴ Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2009.

kobiety pełniące poprawne i pożądane społecznie role: przeważnie są to matki królów, żony, córki, kobiety oplakujące śmierć królów, bezimienne uczestniczki codziennego życia, o których osobistym życiu zwykle mało jest informacji⁵⁵.

Sugerować to może, że z reguły kobiety niemalże w każdej społeczności utożsamiane były przede wszystkim z istotami bardziej kruchymi, szlachetnymi, dbającymi o ognisko domowe, kojarzące się z ciepłem płynącym od czulej i zatroskanej o swoje dziecko matki.

„Uznanie kobiety za istotę domową wiązało się z przyznaniem jej statusu żony, matki, gospodyni domowej. Tym samym obdarzono ją rolami związanymi z życiem rodzinnym”⁵⁶.

Taki tok myślenia na temat roli kobiet powodował, że niechętnie utożsamiano kobiety z przestępczością.

Z. Majchrzyk wskazał, że w Biblii niewiele jest tekstów na temat kobiet, które dokonały zabójstw. Wynika to z tego, że śmierć zadana mężczyźnie przez kobietę była uznawana za upokarzającą⁵⁷.

Odnosząc się do postrzegania karalności kobiet w czasach starożytnych, wskazać należy, iż przepisy biblijne w żadnym miejscu nie zachęcają do przemocy (w tym do przemocy wobec kobiet), nie propagują jej, ani nie usprawiedliwiają⁵⁸.

W Biblii można się ponadto spotkać z opisem przemocy kobiet wobec kobiet (np. historia wyrzuconej niewolnicy Hagar (Rdz 16) – co także w pewnych kategoriach można rozumieć jako przemoc wobec kobiety i to z dzieckiem; ale wcześniej Hagar niewolnica nie była posłuszna wobec swojej pani, Sary (por. Rdz 16 i 21:10), ale też – co może być nieco zaskakujące – w Pięcioksięgu są opisy przemocy kobiet wobec mężczyzn np. można tak traktować w jakimś sensie opisany w Księdze Rodzaju (Rdz 19:11) niesławny występek córek Lota, które swego ojca wykorzystały seksualnie, by mieć z nim potomstwo⁵⁹.

⁵⁵ Tamże, s. 23.

⁵⁶ A. Kwak, *Wychodzenie kobiety z cienia jednej roli – zmiany i ograniczenia*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” 2019, nr 69, s. 5.

⁵⁷ Tamże, s. 23.

⁵⁸ B. Strzałkowska, *Przemoc wobec kobiety w świetle przepisów Tory?*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 2015, nr 8, z. 2, s. 9.

⁵⁹ Tamże, s. 13.

W Biblii można również natrafić na opisy zabójstw, których dokonały między innymi zgwałcone kobiety⁶⁰.

Pierwszą wymienioną w Biblii kobietą, która zabija mężczyznę jest Jael. Zabija ona króla Kanaanu Sisere, który uciekając przed wojskiem Baraka, ukrył się w jej namiocie⁶¹.

W momencie, w którym dochodziło do nagłaśniania zabójstw dokonanych w czasach starożytnych przez kobiety, zdarzały się czyny dokonane za pomocą trucizny⁶². w literaturze podaje się również przypadek śmierci rzymskiego władcy Klaudiusza – otrutego za pomocą grzybów przez żonę Agrypinę Młodszą. Przeciwnie nie podjęto żadnych kroków prawnych⁶³.

Z kolei postrzeganie kobiet jako sprawczyń przestępstw, w tym zwłaszcza zbrodni zabójstwa, było w rzeczonym okresie – o ile występowała taka możliwość - marginalizowane, a nawet wręcz maskowane. Podłożem takiego postępowania była chęć utrzymania konserwatywnego obrazu ról jakie przypisano kobietom i mężczyznom, w obliczu których kobiety jako matki, żony i strażniczki ogniska domowego kategoryzowano jako te, które albo nie ulegały wcale, albo w nie w tak dużym stopniu jak mężczyźni, tendencjom przestępczym. Wiele źródeł podaje, że kobiety praktycznie od zawsze popełniały zabójstwa, przy czym czyny te były postrzegane jako pewnego rodzaju novum, coś abstrakcyjnego i odbiegającego od przyjętych powszechnie zasad⁶⁴.

W historii cywilizacji istnieje wystarczająco dużo dowodów na to, że ludzie zabijali się od zawsze, zaś przyczyny tych postępowań odznaczały się zróżnicowaną etiologią. Żłudne jest poczucie, iż pozbawianie życia ludzi w czasach współczesnych, zwłaszcza na dużą skalę, to problem, z którym uporała się ludzkość dzięki temu, że państwa zawarły różnego rodzaju konwencje, czy pakiety o niestosowaniu agresji. Kobiety także stanowią część maszyny zła,

⁶⁰ Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s. 24.

⁶¹ Tamże.

⁶² W. Korpalska, W. Ślusarczyk, R. Wilczyńska (red.), *Trucizny, trucicielki i truciele. Medyczne i kulturowe aspekty trucia na przestrzeni dziejów*, Bydgoszcz 2017.

⁶³ M. H. Kowalczyk, *Zabójcy i mordercy. Czynniki ryzyka i możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych*, Kraków 2017, s. 44

⁶⁴ A. Gawenda, *Etiologia popełniania zabójstw przez kobiety*, „Przegląd prawa i administracji”, XCVII, Wrocław 2014, s. 11.

której nie da się całkowicie wyeliminować mimo aktualnego stopnia świadomości i powszechnego nietolerowania przemocy, szczególnie wśród społeczeństw krajów wysoko rozwiniętych. Doskonałym przykładem takiego stanu rzeczy są dziejące się obecnie konflikty zbrojne, w których nie dość, że uczestniczą kobiety, to ich najgorsza strona pokazuje, że ofiarami inwazji padają najczęściej osoby bezbronne, chore, w tym także niemowlęta i nieco większe dzieci.

Zbrodnia nierozdzielnie „kroczy” zatem za człowiekiem odkąd tylko pojawił się gatunek ludzki. Dotyczy ona w jednakowym stopniu mężczyzn, jak i kobiet, choć tych drugich w znacznie mniejszym wymiarze.

Część przestępstw była popełniania także za społecznym przyzwoleniem, m. in. w trakcie prowadzenia wojny, jak również bez tego typu sytuacji. Zabijając, jedni zdobywali sławę, chwałę, zostawali bohaterami; innych skazywano na śmierć albo więzienie⁶⁵.

Warto także wspomnieć o jednej z biblijnych zasad wyrażonej w Starym Testamencie, mianowicie „oko za oko i ząb za ząb”, którą praktycznie dosłownie postrzegano jako przyzwolenie na wymierzenie sprawcy obrażeń takich samych, jakie on zadał uprzednio swojej ofierze⁶⁶.

Biorąc pod uwagę okres opisywany w Starym Testamencie, można zauważyć, że sytuacja życiowa kobiet na tle przestępczości była znacznie bardziej skomplikowana, niż ma to miejsce w czasach współczesnych. Z jednej strony, porównując sytuację kobiet w środowisku biblijnym oraz pogańskim, trzeba zauważyć, że niektóre unormowania wprowadzone w Biblii zapewniały kobiecie swoistą ochronę, zwłaszcza w okresie jej macierzyństwa. Jeden z przepisów stanowił o tym, że kobieta po urodzeniu chłopca jest nieczysta przez siedem dni i okres oczyszczenia trwa trzydzieści trzy dni. Przepis ten pozwalał kobiecie zyskać okres regeneracji organizmu zbliżony do dzisiejszego urlopu macierzyńskiego i trwał czterdzieści dni. Jeśli zaś urodziła się dziewczynka, to okres ten należało podwoić. w żadnych pogańskich kulturach nie było takich zapisów, które gwarantowałyby kobietom tego typu ochronę. Warto też zauważyć, że dopiero Jezus Chrystus

⁶⁵ Z. Majchrzyk, *Zbójczynie i zabójcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008, s. 23.

⁶⁶ Ks. G. Szamocki, *Oko za oko, ząb za ząb. Formuła talionu w biblijnym prawie Izraela*, Studia Gdańskie, XVII (2004), s. 37 – 38.

wyniósł kobietę do równych praw z mężczyzną. To on jako jedyny nauczyciel tamtych czasów miał kobiety wśród swoich uczniów⁶⁷.

Natomiast z drugiej strony, trzeba zwrócić uwagę na surowość w karaniu kobiet w kulturze średniowiecznej. w momencie wykazania zachowania niezgodnego z przyjętymi wówczas normami, szczególnie tymi o charakterze moralnym, surowo piętnowane były wszelkie przejawy niewierności małżeńskiej, a co interesujące, jak wskazał B. Lesiński, za czasów Bolesława Chrobrego za wspomniany czyn karalność kobiet poprzez ich okaleczenie było normą, w przeciwieństwie do niewiernych mężczyzn, którzy takim karom nie podlegali. Ponadto karanie niewiernych żon śmiercią było w średniowieczu codziennością⁶⁸. Ponadto począwszy od okresu średniowiecza kobietom zwyczajowo przypisywano popełnienie przestępstwa trucicielstwa.

Bardzo poważnym zarzutem dla średniowiecznej kobiety mogło być posądzenie jej o uprawianie czarów, za co były przewidziane jedne z najcięższych kar. Zarzut, iż dana kobieta zajmowała się magią mógł mieć podłoże tak absurdalne, jak próba odnalezienia za wszelką cenę osoby odpowiedzialnej za wszechobecne zło oraz niepowodzenia wywołane przez czynniki zewnętrzne, jak epidemie, wojny, bądź niekorzystne warunki klimatyczne, z powodu których jakość plonów była niska. Przeciwności losu, z którymi musiało zmagać się ówczesne społeczeństwo najprościej było usprawiedliwić uprawianiem przez niektóre podejrzane kobiety czarów.

Jak podał Z. Zdrójkowski za tego typu przewinienia skazywano głównie kobiety z biedniejszych warstw społecznych, w tym przeważnie mieszkanki wsi⁶⁹.

Także w późniejszych epokach można spotkać się z opisami przemocy stosowanej przez kobiety, łącznie z popełnianiem przez nie najbardziej okrutnych zbrodni. Motywy działań poszczególnych przestępczyń wynikać mogły z bardzo zróżnicowanych pobudek, między innymi z chęci zysku, z zazdrości, z przekonań religijnych, z mściwości, z chęci zwrócenia na siebie uwagi, a nawet w wyniku nieakceptowania narzuconych przez władzę norm postępowania.

67 Ks. R. Bogacz, *O natchnieniu, Bożym objawieniu i prawdzie Biblii w duszpasterstwie*, „Ruch biblijny i liturgiczny”, 2015, t. 68, nr 3, s. 232.

68 B. Lesiński, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956, s. 70-71.

69 Z. Zdrójkowski, *Dawne polskie prawo karne wiejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku*, [w:] J. Bardach (red.), *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 2, Warszawa–Toruń 1966, s. 367.

Jak wskazał Z. Majchrzak, aż do XV w. raczej trudno, poza wypowiedziami teologów, doszukiwać się szerzej uzasadnionych poglądów na temat kobiecej przestępczości, czy też próby określenia jej przyczyn i rozmiarów. Kobiecą przestępczością zajmowano się bowiem okazjonalnie, przy popełnieniu przez nie brutalnych czynów, względnie gdy ich postępowanie drastycznie przekraczało zachowania z kręgu obyczajowości, przybierało charakter wykraczający poza pojedyncze przypadki, jak miało to miejsce w sytuacjach truciicielstwa lub podejrzeń o nie⁷⁰.

W miarę upływu kolejnych epok jawienie się kobiety jako tej, która czyniła zło bądź popełniała zbrodnie i przestępstwa, uzależnione było zarówno od stopnia nasilenia i częstotliwości występowania tych czynów, jak również od sposobu w jaki ich występowanie prezentowane było zarówno w literaturze oraz w materiałach źródłowych.

M. Zajkowska podała, że od XV w. zaczęto jednak zwracać uwagę na przypadki spędzania przez ciężarne kobiety płodu⁷¹, co można interpretować jako przejaw uznania ochrony życia dziecka nienarodzonego za istotną sprawę i dążenie do karalności tych czynów.

Z kolei kwestia piętnowania kobiet trudniących się czarami oraz polowań na tzw. czarownice zaczęła tracić na popularności od około XVIII w. Na mocy postanowień konstytucji polskiej z 1776 r. w kwestiach odnoszących się do spraw o czary, procesy w zasadzie ustały⁷².

Jednak jeszcze w 1776 r. w okolicach Warszawy pewna szlachcianka sprowadziwszy sąd miejski, spowodowała torturowanie i skazanie na śmierć swych poddanek jako czarownic⁷³.

Na interesujące dane wskazała E. Kaczyńska, podając że pod koniec XIX w., w latach 1877–1899 kobiety stanowiły większość recydywistów. Udział ten wynosił 48-60%, a w latach 1887–1889 aż 86% skazanych recydywistów stanowiła płeć żeńska⁷⁴.

⁷⁰ Z. Majchrzak, *Kiedy kobieta zabija ...*, s. 30–31.

⁷¹ M. Zajkowska, *Przestępczość kobiet ...*, s. 220.

⁷² Por. J. Michalski, *Jeszcze o konstytucji sejmu 1776 r. „Konwikcje w sprawach kryminalnych”*, „Kwartalnik Historyczny”, 1996, rok CIII, nr 3, s. 90.

⁷³ Tamże.

Wobec faktu, iż w dostępnych źródłach trudno doszukać się danych na temat kształtowania się przestępczości oraz wpływu na nią kobiet, które w momencie popełnienia czynu zabronionego, znajdowały się w okresie ciąży bądź sprawowania opieki nad dzieckiem, to w literaturze przedmiotu mówi się zwykle o przestępstwach popełnianych przez kobiety bez wyszczególniania spośród nich kobiet ciężarnych jako odrębnej kategorii bądź podkategorii przestępczyń. Trudność w uzyskaniu bardziej precyzyjnych danych na temat dziejowej przestępczości kobiet może być wynikiem braku ujednoliconej statystyki sądowej aż do XIX w. Jedynie pojedyncze źródła informacji mogą pomóc w przybliżeniu danych na temat przestępczości kobiet, jaka miała miejsce na ziemiach polskich w trakcie trwania poszczególnych epok.

Genezy współczesnych rozwiązań dotyczących dzieci osób pozbawionych wolności poszukiwać należy w latach Królestwa Polskiego, gdy po raz pierwszy dostrzeżono konieczność uregulowania problemu kobiet ciężarnych i porodu oraz warunków bytowych matek przebywających wraz dziećmi w zakładach karnych, a także losów nieletnich pozostających poza murami w czasie uwięzienia rodziców⁷⁵.

Nieco bardziej skonkretyzowane informacje zaprezentował J. R. Kubiak, podając, że dzięki działalności Komisji Sprawiedliwości i jej sprawozdaniom statystycznym można zauważyć, iż w Królestwie Polskim w latach 1834–1865 udział kobiet wśród ogółu oskarżonych wynosił około 30%, zaś skazanych 19,5% ogółu. Od 1843 do 1884 r. liczba oskarżonych kobiet zwiększyła się prawie o połowę (o 46,7%), a skazanych nieco ponad połowę (o 53,7%). w tym samym czasie zwiększył się również udział kobiet w strukturze ludności, jednak wzrost ten wynosił jedynie 4–5%⁷⁶.

Kształtowania się przestępczości kobiet nie sposób także przedstawić bez poświęcenia odrębnych rozważań na temat dokonywania przez nie zabójstw. Czyny te były jednak rzadko

⁷⁴ E. Kaczyńska, *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1994, s. 298.

⁷⁵ J. Bieda, *Ciąża, poród i opieka nad dzieckiem w więzieniach Królestwa Polskiego (1815–1867)*, „Studia i Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”. 2015, rok XVIII, nr 18, s. 55.

⁷⁶ J. R. Kubiak, *Przestępczość kobiet w Polsce*, [w:] T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 28–29.

działem kobiet, zaś ofiarami tych zbrodni padały przeważnie osoby z bliskiego otoczenia zabójczyń.

Jak podał Z. Majchrzak, od połowy XIX w. zabójstwa męża lub konkubenta stały się problemem społecznym z powodu wzrastającej ich liczby⁷⁷.

Kwestia popełnienia przez kobiety zwiększonej ilości przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu miała kluczowe znaczenie w okresie trwania drugiej wojny światowej. w Polsce po 1945 r. opublikowano przypadki skazania kobiet na karę śmierci. Były to przeważnie kary za akty ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości, których dokonywano w czasie wojny. Dostępne źródła podają, że wyroki skazujące kobiety na karę śmierci zostały wykonane w następujących terminach:

- 31 maja 1946 r. wobec Jenny – Wanda Barkmann, Wandy Klaff, Elisabeth Becker, Gerdy Steinhoff, Ewy Paradies – kobiety skazane za ludobójstwo; wyrok wykonano 4 lipca 1946; egzekucja publiczna odbyła się w Gdańsku na Biskupiej Górze;
- 22 grudnia 1947 r. wobec Marii Mandl, Therese Brandl – kobiety skazane za ludobójstwo przez Najwyższy Trybunał Narodowy w Krakowie (Pierwszy proces oświęcimski); wyrok wykonano 24 stycznia 1948 w Krakowie w więzieniu Montelupich;
- 6 lipca 1948 r. wobec Elizabeth Lupka – kobiety skazanej za ludobójstwo; wyrok wykonano 8 stycznia 1949⁷⁸.

Warto wskazać, że wyroki śmierci na kobietach, wykonane w powojennej Polsce odnosiły się wyłącznie do kobiet SS-manek, które w okresie wojennym dopuściły się najcięższych zbrodni przeciwko ludzkości. Ostatni wydany w Polsce wyrok śmierci miał miejsce w dniu 7 lutego 1996 r. I dotyczył mężczyzny skazanego za zamordowanie dwóch kobiet⁷⁹.

⁷⁷ Z. Majchrzak, *Kiedy kobieta zabija*, ..., s. 35.

⁷⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_os%C3%B3b_skazanych_na_kar%C4%99_%C5%9Bmierci_w_Polsce_po_roku_1945 [dostęp: 28 marca 2019 r.]

⁷⁹ Ostatni wydany w Polsce wyrok śmierci dotyczył Zbigniewa Brzozowskiego, którego skazał Sąd Wojewódzki w Elblągu.

Natomiast ostatni wykonany w Polsce wyrok śmierci miał miejsce w dniu 21 kwietnia 1988 r. w krakowskim areszcie śledczym przy ulicy Montelupich. Dotyczył on także mężczyzny⁸⁰.

Wyraźne zmiany w przestępczości kobiet zaczęły się rysować w latach 60-tych i 70-tych XX w. Odnotowano wówczas wzrost ilości przestępstw w ogóle, a także pojawienie się form uprzednio uznanych za typowe dla przestępczości mężczyzn. Kobiety coraz częściej popełniały przestępstwa agresywne, z użyciem siły fizycznej i przestępstwa grupowe⁸¹.

Badania opinii publicznej w kwestii traktowania kobiet i mężczyzn karą śmierci za popełnienie tych samych rodzajów przestępstw pokazują, że opowiadano się za jednoznacznym karaniem kobiet w takich samych granicach jak mężczyzn za popełnienie zbrodni zabójstwa⁸². A zatem wśród zdecydowanej większości ankietowanych brak jest tendencji zwracania się ku łagodniejszemu karaniu kobiet niż mężczyzn za popełnienie tego samego rodzaju przestępstwa. Wynikać to może przede wszystkim zarówno z potrzeby zaspokojenia poczucia społecznej sprawiedliwości, jak również postrzegania zarówno kobiety, jak i mężczyzny jedynie z kategoriach sprawcy czynu, nie zaś osoby będącej indywidualną jednostką, posiadającą własną historię, tożsamość oraz posiadającą usprawiedliwienie dla popełnienia zbrodni ze względu na jej trudną sytuację życiową, bycie ofiarą przemocy, bądź cechującą się innymi pobudkami, które pchnęły ją do popełnienia najpoważniejszego czynu.

W zachodniej tradycji intelektualnej (sięgającej starożytności) sprawiedliwość do dziś jest uznawana (choć nie przez wszystkie doktryny) w zasadzie za najwyższy wzorzec moralny, któremu są podporządkowane inne ideały leżące u podstaw funkcjonowania organizacji państwowej, pozwalający na racjonalną krytykę stosunków panujących w państwie⁸³.

⁸⁰<https://www.rp.pl/prawo-karne/art37720331-morawiecki-o-karze-smierci-eksperci-zszkowni-to-kompromitujaca-wypowiedz> [dostęp: 15 maja 2023 r.].

⁸¹ Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s. 35.

⁸² Analizę tego typu badań przeprowadziła Renata Matusiak w artykule *Paradoks kary śmierci*, w którym wskazała procent ankietowanych skazanych, którzy odpowiadali, że mężczyzna zabójca zasługuje na karę śmierci w takim samym stopniu jak kobieta zabójczyni – taką odpowiedź udzieliło 84% badanych. Z kolei tylko 10% badanych uważało, że mężczyzna zasługuje na surowszą niż kobieta karę z tytułu popełnienia zbrodni zabójstwa, zaś tylko 6% ankietowanych nie miało w tej kwestii żadnego zdania. <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/po8/08.pdf> [dostęp 15 maja 2023 r.].

⁸³ J. Karp, *Sprawiedliwość społeczna. Szkice ze współczesnej teorii konstytucjonalizmu i praktyki polskiego prawa ustrojowego*, Kraków 2004, s. 15.

Nie można pomijać faktu, że urzeczywistnianie sprawiedliwości społecznej może być utożsamiane z likwidacją różnych przejawów nierówności społecznych. Na przykład Martha Nussbaum podaje, że w wielu krajach świata nierówności społeczne oraz uwarunkowania polityczne prowadzą do nierównego traktowania kobiet w sferze ludzkich możliwości (tj. w obszarze tego, co mogą one robić i kim być)⁸⁴.

Literatura uczy od co najmniej trzech tysięcy lat, że żadna osoba ani państwo nie są niezdolne do czynienia zła⁸⁵.

Kobieta – o ile była sprawczynią zbrodni najcięższego kalibru – od razu postrzegana była jako ucieleśnienie zła w najczystszej jego postaci lub kwintesencja tego, co w istocie ludzkiej może przejawiać się jako wyraz najwyższego okrucieństwa, a nawet wręcz odczłowieczenia.

Z. Majchrzyk zauważa, że zło jest nieodłącznym elementem tego świata, a kobieta przez wieki była tego zła uosobieniem. Pierwszą manifestacją potęgi zła na wielką skalę było bezsprzecznie kuszenie Adama i Ewy przez węża – szatana⁸⁶.

Z kolei w latach 30. XX w. typowymi przestępstwami popełnianymi przez kobiety nadal było dzieciobójstwo i przerwanie ciąży. Niemal 50% sprawców znieważenia stanowiła płeć żeńska. Duży udział miały również w takich przestępstwach jak stręczycielstwo i sutenerstwo (30%) i w przestępstwach przeciwko mieniu, państwu, władzom i urzędowi (ponad 25%)⁸⁷.

W latach 40. i 50. XX w. pojawiły się nowe przestępstwa, dotyczące całego społeczeństwa, w tym kobiet. Wśród nich dominowały przestępstwa przeciwko mieniu, porządkowi publicznemu, bezpieczeństwu publicznemu oraz przeciwko życiu i zdrowiu. Stanowiły one 80% przestępstw dokonanych przez kobiety⁸⁸.

W latach 80. przestępczość kobiet również wykazywała względnie stałą tendencję – około 12–20 tys. czynów. Udział kobiet w przestępczości wynosił 8–12%. Wyjątkiem jest rok

⁸⁴ M. Nussbaum, *Capabilities and Social Justice*, „International Studies Review”, Summer, 2002, t. 4, nr 2, *International Relations and the New Inequality*, s. 123–124, cyt. za: P. Sut, *Uwagi o sprawiedliwości społecznej jako realizowanym prawnie celu państwa demokratycznego*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2016, t. XXXV, s. 400.

⁸⁵ P. Zimbardo, dz. cyt., s. 34.

⁸⁶ Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija ...*, s. 29

⁸⁷ M. Zajkowska, *Przestępczość kobiet ...*, s. 224.

⁸⁸ Tamże, s. 234.

1989, w którym kobiety popełniły jedynie 8 524 przestępstwa. Być może za omawiany rok nie zostały zebrane wszystkie dane ze względu na skomplikowaną sytuację w kraju⁸⁹.

Kształtowanie się przestępczości kobiet na przestrzeni lat było ściśle uzależnione od tego, czym na dany moment charakteryzowało się społeczeństwo, w którym żyły. Najdawniejsze czasy odznaczały się bowiem tym, iż możliwość popełnienia określonych czynów przypisywano wyłącznie kobietom, jak na przykład uprawianie czarów, czy zajmowanie się ziołolecznictwem. Obecnie postrzeganie przestępczości kobiet opiera się na zupełnie innych poglądach, jak również wynika ze współczesnego światopoglądu samych kobiet.

Jak podaje J. Helios i W. Jedlecka, kobiety stosujące przemoc to kobiety zbuntowane, opozycjonistki, rewolucjonistki czy nawet terrorystki. Ich przemoc jest na ogół kontrprzemocą⁹⁰.

Z kolei jedna z amerykańskich autorek F. Adler wiąże wyższą przestępczość kobiet z ruchem emancypacyjnym. Przejawia się to w tym, że w tych krajach, w których udział kobiet w życiu społecznym i gospodarczym jest niewielki, to ma to przełożenie na niższą przestępczość. Z kolei tam, gdzie redukuje się nierówności między płciami, automatycznie przekłada się to na wzrost przestępczości ze strony kobiet⁹¹.

Z kolei jedna z amerykańskich autorek F. Adler wykazała, że w USA kobiety popełniają coraz więcej przestępstw, a ich przestępczość jest bardziej zróżnicowana. Adler odpowiedzialnością za taki stan rzeczy obarcza właśnie ruchy feministyczne, które pobudzają kobiety do wykazywania swoich zdolności w walce o pozycję społeczną. Kobiety przestały uważać się za osoby bierne, podporządkowane, pragną sukcesów, co jednocześnie wpływa na wzrost wskaźnika przestępczości. Oczywiście tezy wiążące wzrost przestępczości z ruchami emancypacyjnymi są poddawane krytyce, nie znajdują one bezpośredniego potwierdzenia. Wpływ na przestępczość kobiet ma często droga życiowa, trudne dzieciństwo czy wcześniej doznana trauma⁹².

⁸⁹ Tamże, s. 231.

⁹⁰ J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017, s. 69.

⁹¹ E. Sosnowska, *Spoleczne uwarunkowania...*, s. 301.

⁹² E. Sosnowska, *Spoleczne uwarunkowania...*, s. 301.

1.2. Podłoże przestępczości oraz główne motywy przestępstw popełnianych przez kobiety znajdujące się w okresie macierzyństwa

Przestępczość kobiet to zjawisko, które zaczęło wzbudzać zwiększone zainteresowanie dopiero od XIX w.⁹³ Niektóre popełniane przez kobiety przestępstwa wiążą się ze stosowaniem przez nie przemocy, szczególnie wówczas gdy kobieta chce zadać swojej ofierze cierpienie.

Termin przemoc potocznie najczęściej zastępowany jest takimi pojęciami jak brutalność, okrucieństwo, przestępczość⁹⁴.

Opierając się na różnych statystykach oraz informacjach dostępnych w literaturze przedmiotu, można stwierdzić, że kobiety popełniają znacznie mniej przestępstw niż mężczyźni niezależnie od wieku, ustroju, w którym żyją, wyznawanych poglądów, wykształcenia, stanu rodzinnego, wykonywanego zawodu, wyznawanych zasad moralnych, czy stopnia wrażliwości.

Wszelkie źródła wskazują zatem, że w każdym kraju mężczyźni popełniają zdecydowanie więcej przestępstw niż kobiety. Nigdzie nie zdarza się, aby w tym zakresie przeważały nad mężczyznami⁹⁵.

Po I wojnie światowej dało się zaobserwować znaczny wzrost przestępczości kobiet, który wywołany był nie tylko wcielaniem kobiet do wojska, ale także popełnianiem przez nie częściej przestępstw o charakterze typowo cywilnych ze względu na szalejącą drożynę artykułów oraz pogarszanie się warunków życiowych⁹⁶.

⁹³ Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s.72.

⁹⁴ Ks. J. Młyński, *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 2012, t. 4, nr 2 (7), s. 143.

⁹⁵ M. Cabalski, dz. cyt., s. 27.

⁹⁶ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 11-12.

W całej Unii Europejskiej kobiety stanowią mniej niż 10% wszystkich osób osadzonych w zakładach karnych. Blisko 3% całej populacji więziennej w Polsce to kobiety, z czego 35% to zabójczynie⁹⁷.

Przyczyny przestępczej drogi kobiet stały się przedmiotem licznych badań i analiz. w szczególności wyjaśnienia powodów wejścia przez kobietę na drogę przestępczą upatrywać można w wyznawanych przez nią wartościach, otrzymanym wychowaniu, środowisku, w którym się wychowała oraz ze wzorców, z którymi miała do czynienia.

Kierunek socjologiczny zwrócił uwagę na fakt, że przyczyny przestępczości tkwią nie tylko w osobowości jednostki, ale także w otaczających warunkach społecznych⁹⁸.

Bardzo duże znaczenie dla ulegania przez kobiety tendencjom przestępczym mają kwestie związane z odebraniem przez nie wychowaniem, które oddziaływało na kształtowanie się określonych postaw społecznych i moralnych. Szczególnie w przypadku mężczyzn analiza przyczyn popełniania przez nich przestępstw bardzo dobrze ukazuje, jak sytuacje z dzieciństwa wpłynęły na ukształtowanie nie tylko charakteru, ale także postrzegania swojego miejsca i roli w społeczeństwie w tym uleganiu bądź stroniению od różnego rodzaju dewiacji. Z pewnością podobne kryteria można przyjąć w stosunku do kobiet, mimo iż mają odmienną strukturę psychiczną od mężczyzn. Jednak w podobnym stopniu odbierają pozytywne bądź negatywne doświadczenia życiowe, a zwłaszcza te, z którymi miały do czynienia w dzieciństwie.

Nie da się ukryć, że życie w rodzinie pełnej przemocy, z deficytem miłości oraz brakiem poczucia bezpieczeństwa, kształtuje u jej członków pewien rodzaj „znieczulenia” emocjonalnego, co odbiera naturalną wrażliwość na krzywdę innych oraz umiejętność współodczuwania trudnego położenia drugiego człowieka, przez co znacznie łatwiej jest takiej osobie popaść w konflikt z prawem i nie odczuwać z tego powodu określonych negatywnych emocji, a tym bardziej wyrzutów sumienia, które są charakterystyczne dla osób wrażliwych. Często podkreśla się, że dzieci pochodzące z tzw. rodzin przemocowych, w których zaznawały regularnego zaniedbywania, a nawet były bite, dochodzi do utrwalenia tego typu nieprawidłowych wzorców postępowania i w życiu dorosłym dzieci te o wiele

97 I. Sutkowska, K. Szwejkwaka, „Zbrodnie kuchenne” jako kategoria kryminologiczna, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, 2016, nr 3, s. 143.

98 J. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1999, s. 22, cyt. za: M. Szostak, w *poszukiwaniu odpowiedzi. Rozważania o przestępczości i jej etiologii*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2000, nr 45, s. 92.

częściej niż dzieci, które żyły w domach pełnych miłości i szacunku, powielają społeczne postawy w rodzinach, które później same zakładają. Kwestia ta odnosi się także do skłonności do popadania w konflikty z prawem.

Choć statystycznie kobiety dość rzadko popełniają najcięższe rodzaje zbrodni, w tym przede wszystkim zabójstwa, to biorąc pod uwagę najczęściej bardzo przygnębiające podłoże tych czynów, warto skłonić się ku ich głębszej analizie szczególnie z punktu widzenia motywów, jakimi kobiety kierują się przy ich popełnianiu.

Historia cywilizacji dostarcza wielu dowodów na to, że zabijanie jest nieodłącznym zjawiskiem w rozwoju ludzkości. Mimo że zabójstwo pojawiało się w każdej epoce historycznej, jednak dość wyraźnie zmieniał swój charakter wraz z dokonującymi się przeobrażeniami społecznymi⁹⁹.

Zważyć należy, że zabójstwa popełniane przez kobiety były już opisywane w literaturze powszechnej obejmującej m. in. czasy starożytne, jednakże na potrzeby niniejszej pracy, punktem odniesienia będą przede wszystkim współczesne dane. Przestępczość kobiet zmieniała się bowiem na przestrzeni wieków i podobnie było w przypadku zbrodni zabójstwa, którego sposób popełnienia, a zwłaszcza jego motywy ulegały charakterystycznym dla danej epoki przeobrażeniom. Oczywiście popełnienie przez kobietę zbrodni zabójstwa stanowi skrajny przypadek jej dysfunkcji społecznej, lecz nie można z drugiej strony pomijać motywów, które popchnęły ją do popełnienia tego rodzaju czynu.

Motywy zbrodni zabójstwa występującym w przeważającej ilości przypadków, gdy sprawczynią jest kobieta, najczęściej jest trudna sytuacja rodzinna i różnego rodzaju konflikty pomiędzy partnerami połączone ze stosowaniem przemocy. W zakładach karnych kobiety, które odbywają długoletnie kary pozbawienia wolności, to zazwyczaj osoby skazane za popełnienie najcięższych zbrodni, w tym przeciwko życiu.

Analizując podłoże przestępczości kobiet oraz główne motywy ich postępowania w przypadku popełniania zabójstw, spotkać się można ze szczególną formą wyrachowania, bezwzględnością, nieokazywaniem uczuć, jak również okrucieństwem na najwyższym poziomie.

99 M. H. Kowalczyk, *Zabójcy i mordercy...*, s. 41.

Jeden z badaczy zjawiska przestępczości kobiet, G. Sparrow twierdził, że sprawczynie zbrodni są bardziej okrutne i mściwe niż ich mężczy odpowiednicy¹⁰⁰.

Znaczące zmiany w przestępczości kobiet zaistniały w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku. W kolejnych latach coraz częściej pojawiały się dane sugerujące, że kobiety zaczęły popełniać więcej przestępstw, także tych dotychczas tradycyjnie „męskich” z użyciem przemocy, agresywnych i grupowych¹⁰¹.

Ponadto zjawiskiem, które zwróciło uwagę europejskich sądów na odmiennosć przestępczości kobiet wobec przestępczości mężczyzn, była wzrastająca od połowy wieku XIX liczba zabójstw w rodzinie i w związkach partnerskich. Na tle ostrych i długotrwałe występujących konfliktów, ukrywanych skrzętnie pod pozorem dobrze funkcjonujących par małżeńskich, coraz częściej życie tracili mężowie, konkubenci i partnerzy seksualni kobiet, a samo zjawisko przybrało postać złożonego problemu zarówno społecznego, jak i prawnego¹⁰².

Zauważyć można, że kobiety wchodzące na drogę przestępczą oraz ulegające różnego rodzaju dewiacjom i zachowaniom dysfunkcyjnym, zwłaszcza w obliczu najcięższych zbrodni, bywają znacznie bardziej agresywne od mężczyzn zatrzymanych za popełnienie podobnych przestępstw. Najprawdopodobniej wynika to z czynników, które decydują o kształtowaniu się przestępczej sylwetki kobiety już od wczesnych lat jej życia z powodu funkcjonowania w dysfunkcyjnym środowisku. Przedmiotem szczególnych zainteresowań jest droga, jaką kobieta musiała przejść, aby popełniając zbrodnię zabójstwa, ujawnić zło w najczystszej postaci.

Zjawisko prezentujące natężenie okrucieństwa w związku z popełnianiem zabójstw zostało bardzo obrazowo zaprezentowane na tzw. „skali zła”, której twórcą był psychiatra sądowy Michale Stone, przez większość swojego życia badając oraz analizując zachowania wszystkich rodzajów morderców. Celem skali jest przedstawienie stopnia brutalności

¹⁰⁰ G. Sparrow, *Women...*, s. 35.

¹⁰¹ Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s. 61.

¹⁰² M. Cabalski, dz. cyt., s. 28.

zastosowanej przez zabójcę w związku z okolicznościami danej zbrodni. w skali wyodrębniono aż 22 „poziomy zła”, gdzie poziom 1 to jego minimalne nasilenie, zaś poziom 22 określa maksimum agresji i okrucieństwa zastosowanego wobec ofiary. Poszczególne poziomy skali może następująco scharakteryzować:

- **Poziom 1:** zabicie wyłącznie w samoobronie, brak wykazania tendencji psychopatycznej.
- **Poziom 2:** zbrodnie pasyjne popełnione przez zazdrosnych kochanków. Mogą być niedojrzali i / lub egocentryczni, ale nie są psychopatami.
- **Poziom 3:** partnerzy lub entuzjastyczni miłośnicy niebezpiecznych zabójstw. Mają impulsywną i nienormalną osobowość z cechami antyspołecznymi.
- **Poziom 4:** zabijają w samoobronie, ale spowodowali, że spotkała ich duża agresja.
- **Poziom 5:** psychicznie traumatyzowane osoby, które są zdesperowane i mordują członków rodziny, którzy wykorzystywali ich seksualnie. Mogą obejmować narkomanów, których powodem zabójstwa było zdobycie pieniędzy lub narkotyków, ale nie mają one istotnych cech psychopatycznych. Mają wyrzuty sumienia z powodu popełnionych czynów.
- **Poziom 6:** działają impulsywnie, „gorąco”. Nie mają wyraźnych cech psychopatycznych.
- **Poziom 7:** osoby wysoce narcystyczne, niedające się odróżnić od ludzi z jakimś rodzajem zaburzeń psychotycznych, zabijają wokół siebie ludzi głównie z zazdrości lub pasji.
- **Poziom 8:** ludzie nie są psychopatami, ale z wysokim poziomem tłumionej furii przychodzą zabijać, gdy zdarzenie wywołuje lub zapala.
- **Poziom 9:** zazdrośni kochankowie o psychopatycznych cechach.
- **Poziom 10:** mordercy, którzy zabijali ludzi stojących im na drodze lub świadków, którzy mogli oddać ich pod sąd. Mają egocentryczną, ale nie psychopatyczną osobowość wyraźnie odróżnialną.

- **Poziom 11:** taki sam jak poziom 10, ale tym razem z niezwykle osobowością psychopatyczną.
- **Poziom 12:** żądni władzy psychopaci, którzy mordowali, kiedy poczuli się osaczeni.
- **Poziom 13:** psychopaci pełni furii, którzy stracili kontrolę nad tym, co robią.
- **Poziom 14:** bezwzględnie egocentryczni psychopatyczni spiskowcy, chcą uzyskać od kogoś korzyść.
- **Poziom 15:** psychopaci *multihomicidas*, którzy w dzień wybuchu furii (*zabijanie spree*) zabijają tak wielu ludzi z zimną krwią.
- **Poziom 16:** psychopaci, którzy popełniają kilka lub wiele przestępczych czynów, nie są zadowoleni z morderstwa i wielokrotnie mogą popełniać przestępcze czyny.
- **Poziom 17:** seksualni perwersyjni seryjni mordercy i oprawcy-mordercy, chociaż ich głównym celem jest naruszenie nietykalności osobistej, a późniejsze zabójstwo ma na celu zapewnienie im bezpieczeństwa.
- **Poziom 18:** mordercy, którzy zwykle torturują swoje ofiary wcześniej, chociaż ich główną motywacją jest morderstwo.
- **Poziom 19:** psychopaci skłonni do terroryzmu, ujarzmienia, gwałtu i zastraszania.
- **Poziom 20:** oprawcy i mordercy psychotyczni, których główną motywacją są tortury.
- **Poziom 21:** psychopaci, którzy są bardzo zainteresowani torturami, ale którzy nie wiedzą na pewno, czy popełnili zabójstwa.
- **Poziom 22:** ekstremalni oprawcy i psychopatyczni mordercy, których główną motywacją są tortury. Ich zbrodnie wiążą się z przedłużającymi się torturami seksualnymi, po których następuje mordowanie ofiar¹⁰³.

¹⁰³ Informacje pobrane ze strony: <https://pl.sainte-anastasie.org/articles/psicologa-forense-y-criminalstica/los-22-niveles-de-maldad-segn-la-escala-de-michael-stone.html> [dostęp: 22 kwietnia 2022 r.].

Z kolei statystyki obejmujące strukturę przestępczości kobiet w dwudziestym stuleciu – bardzo szczegółowo – opracował V. Vekko. Jego badania obejmowały zjawisko przestępczości kobiet, nie tylko w Europie (z wyłączeniem krajów Europy Środkowej), ale także i w Ameryce Południowej. Według Vekko, w krajach, w których współczynnik popełniania przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu jest wysoki, procentowy udział kobiet w popełnianiu tych przestępstw jest niski, a z kolei w krajach, w których współczynnik popełnienia przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu jest niski, procentowy udział kobiet w ich popełnieniu jest wysoki¹⁰⁴.

Przestępstwa popełniane przez kobiety, zagrożone najwyższym wymiarem kary to oczywiście zbrodnie zabójstwa. Wśród nich dominują zabójstwa partnerów życiowych kobiet, które zazwyczaj były dręczone przez swojego oprawcę latami.

W literaturze przejawia się określenie tego rodzaju zabójstw mianem „zbrodni kuchennych” ze względu na to, że dość często dochodzi do nich przy okazji kolejnego konfliktu między partnerami, w konsekwencji którego, kobieta – znajdując się pod wpływem silnych emocji – uderza swojego partnera nożem, który znalazł się w zasięgu jej ręki, co najczęściej ma miejsce w kuchni, gdzie narzędzia te są ogólnodostępne.

Podłożeniem tych zbrodni jest najczęściej tkwienie w wieloletnich destrukcyjnych relacjach, aż do momentu całkowitego wypalenia się u kobiety jakiegokolwiek tolerancji wobec partnera.

A zatem znaczna część zabójstw, jaka jest popełniana przez kobiety odnosi się do ich partnera życiowego, który często – latami poprzedzającymi zabójstwo – znęcał się nad nią zarówno psychicznie, jak i fizycznie.

Jak wskazują I. Sutkowska i K. Szwejkowska w niektórych wypadkach przemocy domowej, przy zaistnieniu szczególnych okoliczności, może dojść do odwrócenia ról. Wieloletnia kumulacja negatywnych emocji u ofiary może doprowadzić do wybuchu niekontrolowanej agresji¹⁰⁵.

Zbrodnia zabójstwa została stypizowana w art. 148 k.k. Jest to czyn polegający na pozbawieniu człowieka życia. Zbrodnia ta, może zostać popełniona wyłącznie umyślnie, może mieć też charakter kwalifikowany.

¹⁰⁴ Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s. 61.

¹⁰⁵ I. Sutkowska, K. Szwejkowska, „Zbrodnie kuchenne”..., s. 147.

W literaturze powszechnie przyjmuje się, że przedmiotem ochrony, jaki leży u podłoża art. 148 k.k., jest życie człowieka w jego aspekcie biologicznym, czyli od chwili narodzin aż do śmierci¹⁰⁶.

Biorąc pod uwagę statystyki policyjne¹⁰⁷, w świetle których ujawniony jest rozmiar przestępczości kobiet, obejmujący okres 20 lat, tj. między 1992 a 2012 r., od razu stwierdzić można, że udział mężczyzn w popełnianych przestępstwach jest znacznie większy niż kobiet. Katalog przestępstw ujętych we wskazanych statystykach policyjnych obejmuje następujące rodzaje czynów zabronionych:

- podejrzani o zabójstwo
- podejrzani o spowodowanie uszczerbku na zdrowiu
- podejrzani o udział w bójce lub pobiciu
- podejrzani o zgwałcenie
- podejrzani o rozbój, wymuszenie rozbójnicze i kradzież rozbójniczą
- podejrzani o kradzież cudzej rzeczy i kradzież z włamaniem

W każdej ze wskazanych grup, udział podejrzanych kobiet o popełnienie danego przestępstwa jest wręcz znikomy w stosunku do podejrzanych mężczyzn, którzy mieli dopuścić się tych samych czynów. Przeciętnie odsetek kobiet w porównaniu do odsetka mężczyzn w odniesieniu do każdego z powyższych rodzajów przestępstw niezależnie od roku, w którym przeprowadzono statystyki, wynosi z reguły około kilku procent. Przykładowo w okresie między 1992 rokiem a 2012 r. najwięcej podejrzanych o popełnienie zbrodni zabójstwa zidentyfikowano w 2001 r., albowiem były to aż 1274 osoby, z czego podejrzanych kobiet było 149, zaś mężczyzn 1125. Czyli udział procentowy kobiet wynosił 11,69% w stosunku do 88,30% mężczyzn. Natomiast najmniej podejrzanych o popełnienie zabójstwa było w 2012 r., albowiem 588 osób, z czego kobiety stanowiły 83 ogółu podejrzanych (14,11%), a mężczyźni 505 (85,88%). Jeśli zaś chodzi o tendencje spadkowo-wzrostowe w przypadku zbrodni zabójstwa, to szczyt ich popełnienia przypadł na okres

¹⁰⁶ Tamże, s. 144.

¹⁰⁷ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html> [dostęp: 15 maja 2023].

między 2000–2003 r. oraz 1994–1997 r. w każdym z tych przypadków i w każdym roku było zawsze ponad tysiąc podejrzanych, np. w roku 2000 było 1186 podejrzanych, w 2001 r. 1274 podejrzanych, w 2002 r. 1206 podejrzanych). Z kolei w latach 90-tych wyglądało to następująco: w 1994 r. 1091 podejrzanych, 1995 r. 1054 podejrzanych, 1996 r. 1085 podejrzanych¹⁰⁸.

Znacznie większą grupę przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu w latach 1992–2012 stanowią wszelkiego rodzaju uszczerbki na zdrowiu, gdzie udział kobiet, choć jest większy niż w przypadku zbrodni zabójstwa, to w dalszym ciągu jest znacząco mniejszy niż udział mężczyzn podejrzanych o popełnienie tego rodzaju czynu. Na przykład szczyt ilości podejrzanych o spowodowanie uszczerbku na zdrowiu przypadł na 1997 r., kiedy stwierdzono ogółem 12 520 podejrzanych osób, z czego kobiety stanowiły 899 osób, a zatem tylko 7,18%. Najmniejsza ilość podejrzeń o pełnienie przestępstw polegających na spowodowaniu uszczerbku na zdrowiu odnotowana została w 1992 r. – 8 668 osób, z czego kobiety stanowiły 6,19% podejrzanych (537 kobiet wobec 8 131 mężczyzn)¹⁰⁹.

Kolejna grupa podejrzanych dotyczyła przestępstw bójki lub pobicia. Szczyt ilości tych czynów przypadł na rok 2007, w którym podejrzanych o popełnienie tych przestępstw było 23 570 osób, z czego kobiety stanowiły 1 864 osoby, a mężczyźni 21 706 osób. Było to odpowiednio 7,9% kobiet i 92,09% mężczyzn. Najmniej podejrzanych o udział w bójce lub pobiciu odnotowano w 1992 r., gdzie ogółem podejrzanych było 8 992, w tym kobiet 664 (7,37%) i mężczyzn 8 328 (92,61%)¹¹⁰.

Znikomy odsetek kobiet przypada w sytuacji podejrzanych o popełnienie przestępstwa zgwałcenia. Najwięcej podejrzanych o ten rodzaj przestępstwa został odnotowany w 1995 r. (1 692 osoby, z czego 4 stanowiły kobiety – 0,23%, zaś 1 688 mężczyźni 99,76%), 1997 r. (1 631 osoby, z czego 8 stanowiły kobiety – 0,49%, zaś 1 623 mężczyźni – 99,50%). Najmniejsza ilość podejrzanych o zgwałcenie została odnotowana w 2012, gdzie łącznie było 855 podejrzanych, w tym 13 kobiet – 1,52%, zaś mężczyźni 842 osoby – 98,47%.¹¹¹

Większy udział kobiet odnotowany został przy podejrzeniu popełnienia przez nie przestępstwa rozboju, wymuszenia rozbójniczego lub kradzieży rozbójniczej. I tak szczyt

¹⁰⁸ Tamże.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ Tamże.

największej ilości popełnionych rozbojów przypadł na rok 2001, w którym podejrzanych osób było ogółem 24 680. Kobiety stanowiły grupę 1 078 podejrzanych – 4,36%, zaś mężczyźni 23 602 osoby – 95,63%. Tendencja wysokiej ilości podejrzanych w tej grupie przestępstw popełnionych w okresie między 1992 r. a 2012 r., odnotowana została w następujących latach: 2000 – 24 266 podejrzanych (1 074 kobiety i 23 192 mężczyzn), 2002 – 22 909 podejrzanych (992 kobiety, 21 917 mężczyzn), 2003 – 23 212 podejrzanych (1 006 kobiet, 22 206 mężczyzn)¹¹².

Podobny – jak w przypadku przestępstw rozboju – udział kobiet odnotowano przy podejrzeniu popełnienia przestępstwa kradzieży oraz kradzieży z włamaniem. Najwięcej przypadków podejrzanych o popełnienie kradzieży odnotowano w roku 1995, gdzie łącznie podejrzanych było 130 459, w tym 5 936 kobiet, zaś 124 523 mężczyzn. Znaczna ilość kradzieży odnotowana została jeszcze w latach: 1994 – 120 058 przypadków, wśród których było 5 102 kobiet, a 114 956 mężczyzn. Ponad 100 000 podejrzanych o kradzież odnotowano jeszcze w latach: 1996 – 103 653 podejrzane osoby (kobiety 3 218, mężczyźni 100 435), 1997 r. – 106 306 podejrzanych (kobiety 3 516, mężczyźni 102 970), 1998 r. – 106 144 (kobiety 5 505, mężczyźni 100 639), 1999 r. – 100 411 podejrzanych osób (5 716 kobiet, 94 695 mężczyzn), 2000 – 108 381 podejrzanych (6 890 kobiet, 101 419 mężczyzn), 2001 – 104 006 (kobiety 7 077, mężczyźni 96 926)¹¹³.

Generalnie przestępczość w kobiet w Polsce, podobnie jak w innych krajach, nie jest duża i zwykle pozostaje na poziomie 7–10%.¹¹⁴ Odsetek kobiet przestępczyń w okresie macierzyństwa jest jeszcze mniejszy, biorąc pod uwagę ilość dostępnych w Domach dla Matek i Dzieci miejsc i liczbę ich mieszkańców¹¹⁵.

Warto jednak zwrócić uwagę na to, że od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia obserwuje się wzrost aktywności kryminalnej kobiet. W obrębie przestępczości kobiecej

¹¹² Tamże.

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ H. Machel, *Przestępczość kobiet i wobec kobiet ...*, s. 13

¹¹⁵ M. Ciosek i B. Pastwa – Wojciechowska na podstawie opracowań własnych zrealizowanych na podstawie danych Centralnego Zarządu Służby Więziennej przedstawili liczbę matek i dzieci przebywających w Domach dla Matek i Dzieci w Grudziądzu oraz w Krzywańcu. Dane z okresu obejmującego lata 2011 – 2013 prezentowały się podobnie: Dom Matki i Dziecka w Grudziądzu: w 2011 r. przebywały 44 dzieci i 42 matki, w 2012 r. 57 dzieci i 54 matki, w 2013 r. 68 dzieci i 64 matki; Dom Matki i Dziecka w Krzywańcu: w 2011 r. przebywało 31 dzieci i 30 matek, w 2012 r. 28 dzieci i 27 matek i w 2013 r. 37 dzieci i 35 matek, M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla kobiet* [w:] M. Ciosek, B. Pastwa – Wojciechowska, *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016, s. 197.

zachodzą przeobrażenia nie tylko ilościowe, ale przede wszystkim jakościowe. Najbardziej zauważalnymi przejawami są: z jednej strony – znaczące zwiększenie się częstotliwości popełniania przestępstw agresywnych, zaś z drugiej – częstsze stosowanie przemocy fizycznej przez kobiety w relacjach rodzinnych¹¹⁶.

W przypadku kobiet w okresie macierzyństwa podłożem popełnianych przez nie przestępstw zasadniczo mogą być takie same czynniki, jakie występują u kobiet „nie – matek”, o których mowa powyżej, a zatem pochodzenie z patologicznych środowisk, źle ukształtowane postawy społeczne, długoletnie ciemnienie przez partnera życiowego i nagły wybuch – ze strony kobiety – niepostronkowanej agresji zakończonej zadaniem śmiertelnego ciosu, wreszcie prowadzenie przestępczego życia, np. udział w zorganizowanej grupie przestępczej.

Należy wspomnieć jeszcze o motywach przestępstw, które popełniają wyłącznie matki wobec swoich dzieci, a zatem przestępstwo dzieciobójstwa.

W literaturze przedmiotu można się nawet spotkać ze stwierdzeniem, że „przestępstwo dzieciobójstwa z art. 149 k.k. jest uprzywilejowanym typem przestępstwa zabójstwa art. 148 k.k. ze względu na okoliczności przestępstwa. Czynem zabronionym jest zabicie nowonarodzonego dziecka. W celu pozbawienia życia matka może dopuścić się zaniechania, jak również i działania”¹¹⁷. Przyczyn, z powodu których matka decyduje się na podjęcie tak drastycznego kroku jakim jest zabicie własnego dziecka, może być wiele, a wśród nich dominuje niepojęta, bądź ograniczona pojęta dzieciobójczyń. Wskazuje się, że sam przebieg porodu powinien mieć decydujące znaczenie, aby można było przypisać kobiecie czyn dzieciobójstwa. Wśród czynników, które mogą wskazywać na motywy zabicia dziecka przez matkę w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu można wskazać: niski poziom wykształcenia, pochodzenie ze środowiska „chłopskiego” lub „robotniczego”, zaburzenia osobowości, brak pomocy ze strony najbliższych, brak wsparcia i akceptacji, doświadczanie przemocy ze strony osób najbliższych, w tym zwłaszcza partnera, ale także życie w skrajnej biedzie i brak perspektyw na utrzymanie kolejnego dziecka¹¹⁸.

¹¹⁶ M. Cabalski, dz. cyt., s. 29.

¹¹⁷ P. Hinc, *Przestępstwo dzieciobójstwa. Karalność przestępstwa w prawie karnym i kanonicznym*, „Studia prawnoustrojowe”, nr 48, 2020, S. 55.

¹¹⁸ M. Pomarańska – Bielecka, *Prawna i socjologiczna charakterystyka występków dzieciobójstwa*, „Dziecko krzywdzone”, nr 3(32), 2010, s. 33-37.

1.3. Teorie przestępczości kobiet

Niemalże każde zjawisko, jakie daje się naukowo zbadać i zgłębić, może stać się źródłem zróżnicowanych ideologii oraz teorii, a zwłaszcza gdy odnosi się do zjawisk społecznych, w tym psychologicznych, ekonomicznych bądź politycznych. Podobnie dzieje się w sferze myśli i koncepcji kryminologicznych, które były badane w oparciu o odmienne perspektywy poznawcze oraz skalę przestępczości.

Wzrost zainteresowania przestępczością kobiet przyczynił się do powstania różnych teorii przestępczości kobiet¹¹⁹.

Do przestępczości kobiet odnoszą się zatem teorie kryminologiczne, które mogą dotyczyć takich obszarów jak: teoria emancypacji, teoria możliwości i teoria feministyczna¹²⁰.

Do chwili obecnej brak jest przekonującej odpowiedzi na pytanie, dlaczego kobiety popełniają mniej przestępstw niż mężczyźni i dlaczego istnieje pewna grupa przestępstw stanowiących w pewnym sensie monopol mężczyzn, w każdym razie przestępstw, które kobiety popełniają bardzo rzadko¹²¹. Z pewnością jednak współczesne kobiety popełniają coraz więcej przestępstw przypisywanych niegdyś wyłącznie mężczyznom.

Potwierdza to A. Matysiak-Błaszczyk uznając, że przestępczość kobiet w ostatnich latach zmienia swoją specyfikę i nabiera cech, o których mówiono, że są charakterystyczne dla mężczyzn¹²².

Ponadto na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat XX i XXI w. powstało wiele teorii zmierzających do zdefiniowania motywów zachowań kobiet – sprawczyń przestępstw i aktów przemocy w celu wyjaśnienia etologicznego tła tych zjawisk¹²³.

Odnosząc się do rozwoju kryminologii wyodrębnić można jej kilka nurtów, mianowicie kryminologia klasyczna, kryminologia pozytywistyczna, kryminologia

¹¹⁹ Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s. 73.

¹²⁰ W. Andraszczyk, *Przestępczość kobiet w wybranych teoriach kryminologicznych – konteksty płci kulturowej*, „Resocjalizacja polska”, 14/2017, s. 86.

¹²¹ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 77.

¹²² A. Matysiak-Błaszczyk, *Sytuacja życiowa kobiet...*, s. 51.

¹²³ M. Cabalski, dz. cyt., s. 29.

antynaturalistyczna oraz kryminologia neoklasyczna¹²⁴. W teoriach kryminologicznych charakterystyczną cechą jest ignorowanie kwestii płci sprawców¹²⁵.

Kryminologia klasyczna dominowała w okresie od XVIII do początków XIX wieku, a za jej twórców uznaje się między innymi: Kanta, Hegla oraz Beccarię. Z tym rodzajem kryminologii pozostawała w związku szkoła klasyczna prawa karnego i w swych założeniach uznawała, że przestępca tak jak każdy inny człowiek to racjonalna jednostka, która dokonuje wyboru między alternatywnym postępowaniem, a zatem dobrym albo złym¹²⁶.

W dalszej kolejności należy się odnieść bezpośrednio do teorii kryminologicznych mających zastosowanie typowo do przestępczości kobiet. Najczęściej teorie przestępczości kobiet rozpatruje się na gruncie teorii biopsychologicznych oraz socjologicznych.

Pierwszymi teoriami socjologicznymi, które próbowały wyjaśnić zjawisko przestępczości kobiet były teorie społeczno-ekonomiczne. Przyczyny mniejszej aktywności kryminalnej kobiet D. Halegori, C. Darrow, C. Loosjes, P. Wadler i J. Bud widzą w niesamodzielności społeczno-gospodarczej. Twierdzą, że kobiety pozostające na uboczu życia społecznego są pozbawione okazji sprzyjających do popełnienia przestępstw¹²⁷.

Jak podaje I. Budrewicz kierunek wyznaczany z kolei przez teorie biopsychologiczne eksponuje jako czynniki kryminogenne rozmaite cechy związane z biologią człowieka, a zatem konstytucjonalne, anatomiczne, fizjologiczne, temperament, poziom intelektualny, stany emocjonalne, jak również całokształt cech traktowanych jako „ogólnoosobowościowe”¹²⁸.

W tym aspekcie znacznie ma kryminologia pozytywistyczna, która swoimi korzeniami sięga przełomu XIX i XX wieku, a jej przedstawicielami są: C. Lombroso, E. Fermi i R. Garofalo. Kryminolodzy pozytywistyczni przedstawili koncepcję uprawiania nauk społecznych na wzór nauk ścisłych, twierdząc, że można uzyskać równie rzetelną wiedzę na temat człowieka i społeczeństwa, jak w naukach ścisłych w wiedzy z zakresu fizyki czy chemii. Głównym założeniem kryminologii pozytywistycznej była deterministyczna

¹²⁴ S. Tur, *Przestępczość w nurcie diagnozy kryminologicznej. Rozprawy Społeczne*, 2016, nr 4 (10), s. 21.

¹²⁵ D. Woźniakowska – Fajst, *Przestępczość kobiet*, s. 239.

¹²⁶ S. Tur, *Przestępczość w nurcie diagnozy*, s. 21.

¹²⁷ A. Matysiak- Błaszczuk, *Sytuacja życiowa kobiet...*, s. 62.

¹²⁸ I. Budrewicz, *Środowiskowe uwarunkowania zachowań przestępczych nieletnich dziewcząt*, Bydgoszcz 1997, s. 25.

koncepcja człowieka i sprawcy przestępstwa, która zakładała, że jeśli w przyrodzie pewne zdarzenia mają określone przyczyny, to podobnie zachowanie człowieka, a zwłaszcza zachowanie przestępcze, powinno mieć jakieś podłoże. Priorytetowym zadaniem kryminologii pozytywistycznej jest więc znalezienie przyczyn takiego zachowania. Kolejną istotną cechą kryminologii pozytywistycznej jest koncentracja na osobie sprawcy przestępstwa, która wiąże się z powstaniem indywidualnego podejścia ukierunkowanego na osobę¹²⁹.

„Pozytywizm kultywował zatem obiektywne badania naukowe, których wzorcowe osiągnięcia (w sensie czysto poznawczym i metodologicznym) wystąpiły w naukach przyrodniczych”¹³⁰.

Analizę etiologii przestępczości kobiet należy także odnieść do teorii antropologicznych. Do wczesnych opracowań należy zaliczyć koncepcje fizjonomiczne oraz frenologiczne, w których doszukiwano się różnic między płciami, np. w twarzy męskiej i kobiecej, w charakterach, rozumie i uczuciach¹³¹.

Na tym gruncie prekursorem naukowego zainteresowania przestępczością kobiet był przede wszystkim włoski lekarz więzienny i psychiatra Cesare Lombroso (1835–1909). Odrzucił on wcześniejsze założenia kryminologii, jakoby przestępstwo było cechą ludzkiej natury¹³². Wystąpił z hipotezą, iż znaczna część najpoważniejszych zbrodni jest popełniana przez ludzi obciążonych atawizmem, którzy wskutek nieprawidłowości procesu dziedziczenia prezentują w dzisiejszym cywilizowanym świecie cechy fizyczne i psychiczne człowieka pierwotnego. Swoją hipotezę weryfikował na bardzo bogatym materiale empirycznym, badając więźniów¹³³.

¹²⁹ K. Gucwa-Porębska, *Ewolucja systemów oddziaływań resocjalizacyjnych. Od instytucjonalnej izolacji w kierunku oddziaływań wolnościowych*, „Probacja”, 2015, nr 3.

¹³⁰ B. Urban, *Represywne i resocjalizacyjne modele ograniczania przestępczości*, „Nauczyciel i Szkoła” 2002, z. 3–4, nr 16–17, s. 338.

¹³¹ K. Sitnik, *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, 2012. t. 1, nr 2, s. 192.

¹³² M. Cabalski, dz. cyt., s. 29.

¹³³ L. Tyszkiewicz, *Człowiek dzisiejszy między heroizmem a bestialstwem*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 1998, nr 31, s. 288.

Sprawca, zgodnie z teorią Lombroso, determinowany przez swoją fizyczność do dokonywania przestępstw, był społecznie niebezpieczny już z uwagi na same swoje cechy, nie było nawet konieczne popełnienie przez niego czynu, aby zastosować postulowane we włoskiej szkole pozytywnej środki zabezpieczenia społecznego (np. w formie izolacji w specjalnych placówkach czy kastrację) zamiast kary kryminalnej¹³⁴.

W odniesieniu do kobiet „Lombroso twierdził, że kobieta z natury jest pasywna, a przejawiana przez nią aktywność stanowi dewiację. Dzielił kobiety popełniające przestępstwa na „zbrodniarki urodzone”, czyli te, które przez swoje śmiałe, wulgarne, nieodpowiednie zachowanie starają się być męskie i stają się półmężczyznami, oraz na „zbrodniarki z przypadku”¹³⁵.

Jak podaje K. Sitnik zgodzić się należy z poglądem Lombroso, że kobiety są mniej skłonne do popełniania przestępstw niż mężczyźni z racji osiadłego trybu życia oraz wrodzonego instynktu do opieki nad dziećmi. Z tego względu Lombroso uważał, że zbrodniarki z urodzenia należą do rzadkości¹³⁶.

Podobnie jak Lombroso, także i Ferro zwrócił też uwagę na związek prostytucji z przestępczością kobiet¹³⁷.

Interesujące i odważne zarazem jest ponadto stwierdzenie Lombroso i Ferro stanowiące o tym, że kobieta pozostaje na etapie rozwoju dziecięcego, a zatem psychicznie oraz fizycznie jest w istocie niedorozwiniętym mężczyzną. Kontrowersyjni kryminolodzy mieli nawet twierdzić, że niewielki udział kobiet w popełnianiu zbrodni wynika z ich małej inteligencji, zaś w przypadku tych kobiet, które jednak popełniają zbrodnie, uznać należy, że mają w sobie przewagę męskich cech¹³⁸.

Następnie, w ślad za teoriami Lombroso, zaczęto skupiać się na związku cykli fizjologicznych kobiet a ich przestępczością. Cześć badaczy jak m. in. K. Dalton uznawała, że niektóre kobiety, będąc w czasie menstruacji, z racji zwiększonej drażliwości oraz

134 W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, s. 49–50.

135 D. Woźniakowska – Fajst, *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, „Archiwum kryminologii” t. XXIX – XXX, 2007 – 2008, s. 240.

136 K. Sitnik, *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet* ..., s. 194.

137 T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet*..., s. 79.

138 Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija*..., s. 74.

nerwowości jest bardziej skłonna do popełniania przestępstw. Z kolei badania Debuissona, Leppmana, M. Eppsa czy H. Göppingera miały wykazać, że pomiędzy kobiecą menstruacją a popełnianiem przestępstw nie ma żadnego związku¹³⁹.

Warto też wskazać, że w pracach kryminologów, psychologów społecznych, socjologów często operuje się pojęciem „patologii społecznej”. w sposób uproszczony określa się ją jako zjawisko niezgodne z wzorami zachowań uznawanymi jako pożądane przez dane społeczeństwo¹⁴⁰.

Wreszcie odgrywanie różnych ról społecznych przyczyniło się z kolei do wyodrębnienia tzw. teorii feministycznych, które pojawiły się w latach 70-tych XX wieku¹⁴¹.

Jak podaje E. Rekosz-Cebula pierwsze publikacje uwzględniające nowe podejście do płci i przestępczości, wskazujące na panujący w kryminologii andropocentryzm, pochodzą z lat sześćdziesiątych XX wieku. Od tego momentu ukazały się niezliczone artykuły i opracowania na temat płci i przestępczości oraz o teoretycznych i empirycznych możliwościach zastosowania perspektywy feministycznej składającej się na kryminologię feministyczną¹⁴².

Kryminologia feministyczna to przede wszystkim kryminologia kobiet – ofiar przestępstwa¹⁴³.

Emancypacja kobiet w dużym stopniu przyczyniła się do odmiennego spojrzenia na rolę współczesnej kobiety w życiu społecznym oraz rodzinnym szczególnie poprzez zrównanie ról, które wcześniej mogli pełnić w zasadzie wyłącznie mężczyźni, zaś obecnie różnica płci przestała już mieć znaczenie.

W opinii feministek przestępczość kobiet to z jednej strony pewne zjawisko, z drugiej zaś fenomen społeczny. Feministki akcentują potrzebę spojrzenia w większym stopniu na społeczno – kulturowy aspekt popełnienia czynów zabronionych przez kobiety, lecz nie z męskiej a z kobiecej perspektywy¹⁴⁴

¹³⁹ K. Sitnik, *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet ...*, s. 199.

¹⁴⁰ W. Woźniak, A. Zemlik, *Wybrane teorie wyjaśniające zjawisko patologii społecznej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2001, nr 10, s. 139.

¹⁴¹ M. Grzyb, E. Habzda – Siwek, *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum kryminologii”, t. XXXV/2023, s. 99.

¹⁴² E. Rekosz-Cebula, *Kryminologia feministyczna*, *Archiwum Kryminologii*, 2014, t. XXXVI, s. 9.

¹⁴³ A. Matysiak-Błaszczak, *Sytuacja życiowa kobiet...*, s. 63.

¹⁴⁴ Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s.82.

Nowak i M. Wójcik wskazują, że kobieta przełomu XIX i XX w. potrzebuje szerokiej przestrzeni życiowej w sensie nie tylko prokreacyjnym, oraz warunków, jakie daje jej mariaż, ale także w sensie społeczno-kulturowych zadań i form aktywności pozwalających realizować różnorodne zadania¹⁴⁵.

Warto wspomnieć, że dzięki istnieniu kryminologii feministycznej od kilkudziesięciu lat doszło do wyodrębnienia się w jej ramach różnych odmian, mianowicie liberalnej, marksistowskiej i socjalistycznej, radykalnej, kulturowej, czarnej, wielokulturowej i wielorasowej, psychoanalitycznej, epistemologicznej oraz postmodernistycznej. Każda z tych odmian odznacza się określonymi odmiennosćmi, które zostały wyłącznie zasygnalizowane w niniejszej pracy¹⁴⁶.

Jednak pomimo dużego wewnętrznego zróżnicowania kryminologii feministycznej, warto wskazać na próbę jej definiowania.

W Polsce definicje kryminologii feministycznej zostały zaproponowane między innymi przez Dagmarę Woźniakowską -Fajst oraz Irenę Pospiszyl i Renatę Szczepanik. w ich opiniach myślenie feministyczne w kryminologii odnosi się do badania wpływu płci na przestępczość i wymiar sprawiedliwości. Pozostając więc przy klasycznych obszarach eksploracji kryminologicznej, w centrum poszukiwań stawiana jest płeć¹⁴⁷.

Odnosząc się ponadto do rosnącej agresji nieletnich, w tym także dziewcząt, przyczyny tego zjawiska mogą być bardzo zróżnicowane, a z pewnością wybiegają daleko za podnoszone przez feministki hasła¹⁴⁸.

Warto jeszcze choćby zasygnalizować na temat istnienia współczesnych teorii kryminologii odnoszących się do przestępczości kobiet.

W pierwszej kolejności można się odnieść do teorii anomii Mertona, zgodnie z którą anomia jawi się jako rozbieżność pomiędzy kulturowo określonymi celami a instytucjonalnie określonymi środkami jej realizacji, zaś wskazana rozbieżność objawiać się ma pod postacią napięci, które w dalszej kolejności prowadzić ma do zachowań sprzecznych z prawem. Z kolei w tzw. teorii zróżnicowanych powiązań zachowanie przestępcze ma być uznawane za zachowanie wyuczone. W przypadku kobiet to jej rodzina stanowić ma środowisko, w którym nauczyła się zachowań niezgodnych z prawem. Z kolei T. Parsons upatruje się przyczyn

¹⁴⁵ A. Nowak, M. Wójcik, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie*, Katowice 2000, s. 49.

¹⁴⁶ E. Rekosz-Cebula, *Kryminologia feministyczna...*s. 19.

¹⁴⁷ Tamże, s. 27.

¹⁴⁸ Por. Z. Majchrzyk, *Kiedy kobieta zabija...*, s.85.

przestępczości kobiet w dominacji mężczyzn, albowiem głównym zadaniem kobiet ma być wychowywanie dzieci, zaś mężczyzny organizowanie środków na utrzymanie rodziny. Kobiety mają współuczestniczyć w popełnianiu przestępstw poprzez wydawanie milczącej zgody np. na kradzieże oraz włamania dokonane przez jej najbliższe grono. Wreszcie kryminolog Harris reprezentujący nurt symbolicznego interakcjonizmu twierdzi na temat etykietowania ludzi, które może objawiać się m. in. w następującym stwierdzeniu: „gdy za popełnienie przestępstwa kobieta trafi do więzienia nie jest w stanie odgrywać już roli matki i gospodyni domowego ogniska”¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Tamże, s. 86 – 88.

Rozdział 2

Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi

2.1 Rozważania na temat problematyki wykonywanej kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie macierzyństwa

Ponieważ pozbawionych wolności kobiet matek jest stosunkowo niewiele w odniesieniu do całej więziennej populacji, to uznać należy, że problematyka wykonywania wobec nich kary pozbawienia wolności zasługuje na szczególną analizę. Choć powszechnie uznaje się, jednostki penitencjarne za miejsca, w których w większości przypadków spotkać można mężczyzn, to jednak nie są to obszary całkowicie wyłączone od obecności kobiet, wśród których niektóre skazane spełniają się tam w roli matek.

Niedostosowanie społeczne oraz sprzeciwianie się przyjętym normom prawnym nie występuje bowiem tylko wśród mężczyzn, lecz coraz częściej także jest charakterystyczne dla kobiet. Odrębność biologiczna i macierzyństwo, a także silniejszy u kobiet niż u mężczyzn uczuciowy związek z osobami bliskimi, zwłaszcza z dziećmi, sprawia, że stanowią one kategorię osób wymagających specjalnego traktowania podczas wykonywania kary pozbawienia wolności¹⁵⁰.

Zanim jednak doszło do ukształtowania się współczesnych rozwiązań odnoszących się do sposobu traktowania przez systemy penitencjarne kobiet w okresie macierzyństwa, często opierano się na regulacjach budzących wątpliwości, jak również niejasnych i nieprecyzyjnych. Należy bowiem wskazać, że historycznie wcześniejsze sposoby wykonywania kar pozbawienia wolności dalece odbiegały od tych, z którymi pozbawione wolności kobiety mają do czynienia obecnie i które – przynajmniej w określonym stopniu – starają się zaspokajać ich szczególne potrzeby wynikające z faktu bycia kobietami, a jednocześnie także matkami.

Na przykład w XIX w. w dobie istnienia Królestwa Polskiego więzienia były przepełnione, osadzeni pozostawali poza zainteresowaniem personelu więziennego, nie

¹⁵⁰ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 63.

dokonywano nawet segregacji przestępców (np. skazanych po raz pierwszy przetrzymywano z recydywistami), brakowało odzieży, bielizny, racje żywieniowe były głodowe, a cele – zazwyczaj ciemne, wilgotne, pozbawione posłania, czy jakichkolwiek udogodnień¹⁵¹. Pozwala to na przypuszczenie, że kobiety ciężarne także nie były w ówczesnych warunkach traktowane w szczególnie sposób, podobnie jak te, które opiekowały się niemowlętami i małymi dziećmi.

Sytuacja pozbawionych wolności kobiet matek stała się przedmiotem zwiększonego zainteresowania ze strony Parlamentu Europejskiego, w konsekwencji czego podczas posiedzenia Komitetu Praw Kobiet i Równouprawnienia w dniu 26 czerwca 2007 r. rozważano na temat szczególnych potrzeb kobiet, które odbywają karę pozbawienia wolności. Choć poszczególne kraje starają się problematykę tę rozwiązywać samodzielnie, to bardzo przydatne okazały się wszelkiego rodzaju umowy i rezolucje wypracowane przez organizacje międzynarodowe. Jednym z bardziej istotnych dokumentów tego rodzaju są „Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami”¹⁵², które zostały przyjęte w Genewie w 1955 r. przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości i Postępowania ze Sprawcami Przestępstw, zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.¹⁵³.

Zgodnie z pkt. 23 (1) Wzorcowych reguł minimum postępowania z więźniami

W zakładach dla kobiet zapewnia się specjalne pomieszczenia przeznaczone dla wszelkiej koniecznej opieki i leczenia kobiet w okresie ciąży i porodu. Zawsze, gdy to będzie możliwe, zapewnia się odbycie porodu w szpitalu pozawięziennym. Urodzenie się dziecka w więzieniu nie będzie uwidocznione w jego akcie urodzenia¹⁵⁴.

Odnosząc się ponadto do rekomendacji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 9 czerwca 2000 r. (Doc. 8762 *Mothers and babies in prison*) skierowanego do Komitetu

¹⁵¹ J. Czołgoszewski, *Więziennictwo Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2010, nr 69, s. 132.

¹⁵² Zwane są także Wzorcowymi regułami minimum postępowania z więźniami.

¹⁵³ K. Szczechowicz, *Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tym czasowego aresztowania wobec kobiet w ciąży*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2009, nr 10, s. 189.

¹⁵⁴ Pkt. 23(1) Wzorcowych reguł minimum postępowania z więźniami, Nowy Jork 1984, <https://sw.gov.pl/assets/38/60/34/fd6222b4fd9a2310766f25582c667ae39f1831ba.pdf> [dostęp: 11 czerwca 2023 r.].

Ministrów, proponowała ona stosowanie kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet w ciąży jedynie w ostateczności¹⁵⁵.

Okres ciąży, jak również okoliczność urodzenia dziecka przez skazaną na karę pozbawienia wolności kobietę nie stanowią w polskiej polityce penitencjarnej przeszkody dla jednoczesnego wykonywania kary pozbawienia wolności. Tym nie mniej, dąży się – w miarę możliwości – aby kobieta ciężarna, w tym szczególnym dla niej i jej dziecka okresie, odczuwała w jak najmniejszym stopniu dolegliwość płynącą z faktu utraty wolności. Zakład karny stanowi bowiem bardzo specyficzne miejsce uniemożliwiające jego mieszkańcom utrzymywanie kontaktu ze światem zewnętrznym wedle własnych upodobań, wpływa też na ograniczenia w sferze własnej przestrzeni osobistej i prywatności, jak również statuuje nakaz całkowitego podporządkowania się jego izolacyjnej funkcji.

Oznacza to, że problematyka wykonywania bezwzględnej kary pozbawienia wolności w stosunku do ciężarnych kobiet oraz matek opiekujących się dziećmi wciąż wzbudza liczne dyskusje, jak również wywołuje zróżnicowane emocje.

Część przedstawicieli doktryny prawniczej uznaje, że „w razie skazania kobiety ciężarnej lub sprawującej opiekę nad małym dzieckiem kara pozbawienia wolności dotyka nie tylko samej skazanej, lecz przede wszystkim jej całkowicie bezradnego dziecka”¹⁵⁶. z drugiej jednak strony – niezależnie od okoliczności - obecność matki jest niezwykle ważna dla noworodka i intensywnie rozwijającego się niemowlęcia.

Ewa Wyduba powołuje się na wyniki badań psychologicznych, które pokazują, że obecność matki wpływa głównie na rozwój sfery emocjonalnej dziecka¹⁵⁷.

Po urodzeniu dziecka to właśnie matka zwykle jest osobą, która zapewnia mu podstawowe potrzeby, a poprzez to wytwarza poczucie bezpieczeństwa, pewność i stabilność emocjonalną¹⁵⁸.

¹⁵⁵ <https://www.rp.pl/w-sadzie-i-w-urzedzie/art8019991-czy-wobec-kobiet-w-ciazy-stosowac-areszt> [dostęp: 10 czerwca 2023 r.].

¹⁵⁶ K. Mrozek, K. Sitnik, *Odroczenie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, [w:] T. Kalisz (red.)

Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego, t. XXX, Wrocław 2013, s. 245.

¹⁵⁷ E. Wyduba, *Codziennosc doświadczeń macierzyńskich matek samotnie wychowujących swoje dzieci*, [w:] A. Radziewicz-Winnicki (red.), *Edukacja a życie codzienne*, t. 2, Katowice 2002, s. 129–140.

Ze względu na charakterystyczną konstrukcję psychiczną, a także uwarunkowania fizyczne oraz fizjologiczne, w tym zmniejszoną odporność na wszelkiego rodzaju uciążliwości, kobiety uznaje się za tę część skazanych, którym znacznie trudniej – niż mężczyznom – znosi się odbywanie kary pozbawienia wolności, co w jeszcze większym stopniu dotyczy kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi. z tych przyczyn polski system penitencjarny dopuszcza zastosowanie określonych odstępstw w stosunku do skazanych na karę pozbawienia wolności kobiet od ogólnie przyjętych zasad odbywania kar o charakterze izolacyjnym. Zmierzają one w kierunku łagodniejszego stosowania środków dyscyplinujących kobiety, które – co do zasady – cechują się mniejszą skłonnością do agresji oraz przeciwstawianiu się istniejącym normom, niż ma to miejsce w przypadku zazwyczaj mniej podporządkowanych mężczyzn.

Podziela ten pogląd Henryk Machel, który twierdzi, że kobiety pozbawione wolności są grupą zasługującą na szczególny sposób traktowania. Kobiety są bardziej delikatne, wrażliwe, bardziej odczuwają potrzebę miłości, gorzej niż mężczyźni znoszą izolację więzienną, w sposób ciągły odczuwając stres spowodowany pozbawieniem ich wolności¹⁵⁹.

W psychologii penitencjarnej podkreśla się, że kobiety pozbawione wolności muszą się mierzyć z pewnymi „dolegliwościami”, które są typowo charakterystyczne dla tej sytuacji, mianowicie:

- potrzeba miłości, w tym miłości macierzyńskiej, albowiem u pozbawionych wolności kobiet, znacznie częściej niż u mężczyzn, objawia się tęsknota oraz miłość do dzieci pozostawionych na wolności; ponadto w wielu przypadkach dopiero w sytuacji pozbawienia wolności kobiety zaczynają doceniać wartość jaką jest macierzyństwo;
- brak umiejętności wspólnego życia w zbiorowości, albowiem w warunkach izolacji więziennej nie jest możliwe przestrzeganie naturalnie występującej w warunkach wolnościowych zasady zachowania odpowiedniego dystansu przestrzennego. Na tym tle dochodzi do częstych konfliktów, co jeszcze bardziej zaostrza cierpienia związane z uwięzieniem;

¹⁵⁸ A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk, *Macierzyństwo za kratami*, „Pedagogika społeczna”, 2004, nr 2–4, s. 2.

¹⁵⁹ Tamże, s. 269.

- totalność instytucji jaką są zakłady karne, w których występuje niezwykle uciążliwy czynnik pełnej kontroli nad wszelkimi aspektami funkcjonowania osób pozbawionych wolności;
- potrzeba wynikająca z przestrzegania higieny osobistej oraz dbałości o wygląd zewnętrzny, która często nie może zostać zaspokojona i przez to wyraża się w noszeniu niedbałego ubrania, braku makijażu skutkującego obniżonym samopoczuciem;
- brak umiejętności rozładowania napięcia, dzięki czemu byłoby możliwe zaznanie psychicznego odprężenia i zmniejszenia dolegliwości płynącej z beczynnym przebywaniem w celi;
- zmiana systemu pełnionych przez pozbawione wolności kobiety ról przed osadzeniem w zakładzie karnym co skutkuje utratą prestiżu społecznego, jak również dochodzi do znaczącej zmiany systemu pełnionych dotychczas ról. Konsekwencją utrudnionego lub całkowitego braku kontaktu z osobami bliskimi powoduje, że dochodzi do przewartościowania formy realizacji więzi emocjonalnych;
- poważne ograniczenie możliwości zaspokojenia potrzeby samorealizacji, skutkujące poczuciem samotności oraz bezradności wobec przeszkód, które uniemożliwiają prawidłowe zaspokojenie podstawowych potrzeb¹⁶⁰.

Zgodnie z art. 87 § 1 k.k.w. kobiety odbywają karę pozbawienia wolności odrębnie od mężczyzn. Ponadto zasadą jest, że kobieta odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego (§ 2).

Słusznie zauważa Jerzy Lachowski, że wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet odrębnie od mężczyzn uzasadnione jest nie tylko względami czysto fizycznymi (np. higienicznymi), ale również potrzebami natury psychologicznej i społecznej¹⁶¹.

Ponadto uznaje się, że kobiety nie stanowią takiego zagrożenia i niebezpieczeństwa dla zakładu karnego, jak mężczyźni¹⁶². Stąd zazwyczaj mogą być traktowane w bardziej łagodny sposób.

¹⁶⁰ M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla*, s. 183 – 185.

¹⁶¹ J. Lachowski i in., (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 376.

Przekonanie, że kobiety w więzieniu mają prawo do oddzielnych przestrzeni jest relatywnie nowe¹⁶³. Zwykle bowiem kobiety zamykano we wspólnych celach z mężczyznami, przez co stawały się one (a także ich dzieci) ofiarami wszelkiego rodzaju nadużyć¹⁶⁴.

Ideę odrębnego osadzania kobiet od mężczyzn postuluje przede wszystkim pkt. 18.8 b Zaleceń Rec (2006)², zgodnie z którymi „przy podejmowaniu decyzji o rozmieszczeniu więźniów w określonych więzieniach lub ich oddziałach bierze się pod uwagę potrzebę osadzania mężczyzn oddzielnie od kobiet”¹⁶⁵.

Jak zauważa Teodor Szymanowski przepisy kodeksu karnego wykonawczego formalnie nie wyodrębniają rodzaju zakładu karnego dla kobiet, jednakże w piśmiennictwie przyjmuje się, że zakłady przeznaczone dla kobiet są swego rodzaju odrębnym zakładem karnym¹⁶⁶.

Warto zatem wspomnieć, że w polskich uwarunkowaniach penitencjarnych nie występują zakłady karne, które wybudowano z przeznaczeniem tylko i wyłącznie dla kobiet. Prowadzi to do sytuacji, w których niektóre kobiety osadza się w bardzo odległej od miejsca zamieszkania jednostce, co w dalszej kolejności często ogranicza możliwość regularnego utrzymywania osobistych relacji z osobami bliskimi podczas widzeń, które z wielu względów nie mogą sobie pozwolić na dłuższe i częstsze podróże.

Jednak jak podkreśla Grażyna B. Szczygieł, „w odniesieniu do kobiet za szczególnie istotne uznano potrzebę podtrzymywania i utrwalania więzi uczuciowej z rodzinami, w szczególności z małoletnimi dziećmi”¹⁶⁷. Jest to kwestia o tyle problemowa, iż dla matek z dziećmi przeznaczono jedynie dwie jednostki penitencjarne w Polsce, w których możliwe jest odbycie tego specyficznego rodzaju kary pozbawienia wolności. Szczególnie dla ojców

¹⁶² K. Sitnik, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, [w:] A. Kwieciński (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 309.

¹⁶³ L. Quercioli Mincer, *Więzienie było moim domem. Więzienie i instytucje totalne w literaturze polskiej*, Warszawa 2020, s. 33.

¹⁶⁴ Tamże, s. 34.

¹⁶⁵ Zalecenia Rec (2006)² Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych – przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów.

¹⁶⁶ T. Szymanowski [w:] tenże, Z. Świda, *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Wydawnictwo Librata, Warszawa 1998, s. 192.

¹⁶⁷ G. B. Szczygieł, *Zezwolenia na czasowe opuszczanie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2013, s. 61.

tych dzieci, które są wychowywane przez pozbawione wolności matki, wyzwaniem może okazać się regularne podtrzymywanie więzi z własnym dzieckiem, które może znajdować się w znaczącej odległości od miejsca mieszkania swojej rodziny. Dotychczas nie wynaleziono rozwiązania, dzięki któremu dziecko, które pozostaje pod pieczęcią pozbawionej wolności matki, mogłoby mieć stały dostęp do drugiego rodzica, w sytuacji w której Dom Matki i Dziecka mieści się w znaczącej odległości od miejsca zamieszkania ojca. Można posunąć się do stwierdzenia, iż jest to koszt, jaki dziecko ponosi z tytułu skazania na karę pozbawienia wolności jego matki.

Biorąc pod uwagę aspekty formalnoprawne wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie ich macierzyństwa, wiodącym przepisem, regulującym kwestię traktowania kobiet ciężarnych jest art. 87 § 3 k.k.w., który stanowi o tym, że „kobiecie ciężarnej lub karmiącej zapewnia się opiekę specjalistyczną”, zaś § 4 w/w ustawy stanowi o tym, że „w celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem organizuje się przy wskazanych zakładach karnych Domy dla Matki i Dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu”. Decyzje w tym zakresie wymagają zgody sądu opiekuńczego. Zgodnie z art. 87 § 4 k.k.w. „do matek pozbawionych wolności sprawujących stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem nie stosuje się art. 69 k.k.w.”. Przepis ten wskazuje bowiem na rodzaje zakładów karnych, w których wykonuje się kary pozbawienia wolności, a zatem są to zakłady karne dla młodocianych, zakłady karne dla odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, zakłady karne dla recydywistów penitencjarnych, zakłady karne dla odbywających karę aresztu wojskowego. Natomiast pozbawione wolności matki sprawujące opiekę nad dziećmi zakwaterowuje się w przywieziennych Domach dla Matek i Dzieci, które znajdują się aktualnie w Grudziądzu – Zakład Karny nr 1 oraz w Krzywańcu (Zakład Karny w Krzywańcu). Ponadto w Polsce funkcjonuje jedyny w skali kraju oddział ginekologiczno-położniczy¹⁶⁸ mieszczący się w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu.

¹⁶⁸ Zgodnie z „Wystąpieniem pokontrolnym” Najwyższej Izby Kontroli – Delegatura w Bydgoszczy z kontroli Zakładu Karnego nr 1 w Grudziądzu w okresie 1 stycznia 2017–12 listopada 2019 r. w okresie kontroli oddział ginekologiczno-położniczy był remontowany, źródło: file:///C:/Users/Justyna/Downloads/P-19-040-LBY-01-01.pdf [dostęp: 24 maja 2023 r.].

Istotny jest, że prawo matki do ochrony jej macierzyństwa sankcjonuje art. 18 Konstytucji RP, zgodnie z którym państwo wskazuje macierzyństwo i rodzicielstwo jako przedmiot ochrony i opieki ze strony Państwa Polskiego. Termin „macierzyństwo” użyty obok terminu „rodzicielstwo” powinien być odnoszony przede wszystkim do więzi łączącej kobietę ciężarną i jej nienarodzone dziecko, z kolei rodzicielstwo jako odrębny przedmiot ochrony obejmuje więź wynikającą z faktu bycia matką albo ojcem¹⁶⁹.

Nie należy także pomijać prawa rodziców, a szczególnie matek do sprawowania opieki nad dzieckiem i wychowywania go. Zgodnie bowiem z art 48 ust. 1 Konstytucji RP¹⁷⁰ zostało ustanowione prawo do wychowywania swoich dzieci, zaś ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu (art. 48 ust. 2 Konstytucji RP).

Dla skutecznego zagwarantowania prawa sprawowania przez rodzica opieki nad jego dzieckiem znaczenie ma także międzynarodowa ochrona rodzicielstwa.

Polska przystąpiła do umów międzynarodowych, które mają znaczenie dla ochrony podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela, w tym dla gwarancji ochrony rodziny oraz dziecka¹⁷¹. Najważniejsze znaczenie ma w tym zakresie Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r.¹⁷², jak również Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2¹⁷³.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności chroni w szczególności prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8). z kolei Protokół nr 7 do EKPCz¹⁷⁴ udziela małżonkom gwarancji równych praw oraz obowiązków o charakterze cywilnoprawnym w stosunkach wynikających zarówno z małżeństwa, jak i

¹⁶⁹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 92.

¹⁷⁰ Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁷¹ J. Ignatowicz, M. Nazar, dz. cyt., s. 89.

¹⁷² Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zob. art. 17, 18, 23 i 24.

¹⁷³ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm., zob. art. 8.

¹⁷⁴ Sporządzony w dniu 22 listopada 1984 r. w Strasburgu (Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364).

w stosunkach z ich dziećmi zarówno w trakcie trwania małżeństwa, jak i w związku z jego rozwiązaniem¹⁷⁵.

Należy jednak wskazać, że prawo matki skazanej na karę pozbawienia wolności do wykonywania władzy rodzicielskiej może zostać ograniczone, bądź nawet może dojść do pozbawienia jej tej władzy.

Art. 111 § 1 k.r.o. statuuje możliwość pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej, jeżeli nie może ona być wykonywana z powodu trwałej przeszkody albo w przypadku nadużywania tej władzy, bądź też w wyniku rażącego zaniedbywania obowiązków rodzicielskich wobec dziecka¹⁷⁶.

Kobiety matki pozbawione wolności mogą zostać pozbawione władzy rodzicielskiej szczególnie wskutek występowania wspomnianej trwałej przeszkody w wykonywaniu władzy rodzicielskiej.

Jak podaje Jerzy Ignatowicz i Mirosław Nazar

[...] trwała przeszkoda występuje wtedy, gdy rodzice nie pozostają w styczności z dzieckiem, np. w wypadku zaginięcia jednego lub obojga rodziców, ich wyjazdu na stałe za granicę, połączonego z całkowitym brakiem zainteresowania dzieckiem, skazania na długoletnią karę pozbawienia wolności itp.¹⁷⁷.

Problematyka związana z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet w okresie ich macierzyństwa powinna być także rozpatrywana z punktu widzenia warunków, z jakimi obecnie spotykają się kobiety w polskich zakładach karnych. Warunki te ze względu na to, iż znajdują zastosowanie do kobiet w ciąży i matek opiekujących się dziećmi nie powinny odbiegać standardami od warunków powszechnie uznawanych za humanitarne, godziwe i pozwalające na zaspokojenie najistotniejszych potrzeb bytowych. Jednak ze względu na konieczność realizacji celu jakim jest wykonywanie kary pozbawienia wolności, trudno jednocześnie oczekiwać standardów odpowiadających wszelkim potrzebom, które mogą być realizowane wyłącznie w warunkach wolnościowych. Oczywiście bowiem

¹⁷⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, dz. cyt., s. 90.

¹⁷⁶ Tamże, s. 531.

¹⁷⁷ Tamże.

jest, że przebywanie w izolacji nigdy nie będzie na tyle komfortowe, że pozwoli zapomnieć o miejscu, jakim jest jednostka penitencjarna. w przypadku Domów Matek i Dzieci, warunki bytowe uznaje się za sprzyjające, a nawet przypominające warunki domowe ze względu na konieczność zapewnienia dzieciom warunków, które nie będą im się kojarzyły z uwięzieniem.

W odniesieniu do pozbawionych wolności kobiet niezbędne są ponadto odpowiednie standardy odbywania kary także pod względem sanitarnym oraz w zakresie opieki i wsparcia, szczególnie jeśli chodzi o kobiety w ciąży, karmiące matki i matki sprawujące bezpośrednią pieczę¹⁷⁸. Powszechnie wiadomo, że kobieta znajdująca się w okresie ciąży, porodu oraz połogu, wymaga zwiększonego dostępu do odpowiednich warunków sanitarnych w celu prawidłowego utrzymania stanu zdrowia oraz higieny osobistej. Zakłady karne nie zawsze jednak są w stanie w pełni zrealizować te potrzeby, mimo istnienia regulacji prawnych, które mają zagwarantować zaspakajanie wobec nich tych specyficznych potrzeb.

Pozbawiona wolności kobieta w ciąży ma bowiem prawo do specjalistycznej opieki, w tym opieki lekarskiej. Na mocy art. 112 § 1 k.k.w. przysługuje jej ponadto prawo do dodatkowego spaceru, a na podstawie art. 113a § 1 k.k.w. prawo do nabycia dodatkowych zakupów żywności. Wobec kobiety ciężarnej przestrzega się ponadto zakazu stosowania niektórych kar dyscyplinarnych w oparciu o art. 143 § 2 k.k.w., a zatem następujących: pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych na okres do trzech miesięcy, pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych na okres do trzech miesięcy, umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni. Oznacza to z kolei, że wobec ciężarnych dozwolone jest – w razie wystąpienia takiej konieczności – zastosowanie następujących kar: udzielnie nagany, pozbawienie wszystkich lub niektórych niewykorzystanych przez skazaną nagród lub ulg, albo zawieszenie ich wykonania na okres do trzech miesięcy, pozbawienie korzystania z udziału w niektórych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych z wyjątkiem korzystania z książek i prasy na okres do trzech miesięcy, udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą na okres do trzech miesięcy, obniżenie przypadającej skazanej części wynagrodzenia za pracę nie więcej niż o 25%, na okres do trzech miesięcy. Ograniczenie możliwości zastosowania wobec kobiet ciężarnych niektórych kar, podyktowane jest znajdowaniem się przez nią w szczególnym stanie fizjologicznym oraz potrzebą ochrony dobra mającego się narodzić dziecka. Brak wyłączenia

¹⁷⁸ Por. I. Fajfer-Kruczek, *Psychospołeczne uwarunkowania wczesnego wspomagania rozwoju dziecka przebywającego z matką w izolacji więziennej*, „Psychiatria i psychologia kliniczna”, 2016, nr 16(4), s. 264.

możliwości ukarania pozbawionej wolności kobiety karami wymienionymi w art. 143 § 1 pkt. 4,5 lub 8 k.k.w. w istocie wpłynąłby negatywnie na samo dziecko.

Przedstawiony sposób postępowania wynika przede wszystkim z respektowania zasady humanitaryzmu, gdyż dzieci osadzonych w żaden sposób nie powinny odpowiadać za niewłaściwe czyny swoich matek¹⁷⁹, choć kobieta łamiąca prawo naraża siebie i swoją rodzinę na obligatoryjne konsekwencje związane z karą¹⁸⁰.

Niestety, w skrajnych sytuacjach, na przykład w przypadku agresywnego zachowania się kobiety ciężarnej, w celu jej obezwładnienia, dozwolone jest – na mocy art. 9 ust. 1 ustawy o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej – zastosowanie siły fizycznej zmierzającej do jej obezwładnienia. w prawnie uzasadnionych sytuacjach, zawsze jest też możliwe zastosowanie instytucji obrony koniecznej, zgodnie z art. 25 § 1 k.k., bądź stanu wyższej konieczności na mocy art. 26 § 1 k.k.

Rozważania na temat problematyki odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety matki należy zwieńczyć stwierdzeniem, iż w istniejących obecnie uwarunkowaniach, zwraca się uwagę na zapewnienie kobiecie matce odpowiednich warunków bytowych, w tym właściwego poziomu opieki medycznej, zaś po urodzeniu dziecka, zapewnia się jej warunki mające umożliwić sprawowanie nad nim opieki. Wciąż jednak zbyt mało uwagi poświęca się kwestiom duchowym i emocjonalnym, z którymi zmagają się pozbawione wolności kobiety w okresie ich macierzyństwa. Chodzi tutaj w szczególności o problemy związane z sytuacją życiową, brakiem możliwości polegania na osobach najbliższych, problemami związanymi z niedostatkami finansowymi, brakiem wykształcenia czy nieposiadaniem kwalifikacji zawodowych, jak również przygnębieniem, smutkiem oraz innego rodzaju niedomaganiem w obrębie psychiki i sfery emocjonalnej.

¹⁷⁹ T. Szymanowski, [w:] *tenże*, Z. Świda, *Kodeks karny ...* s. 332.

¹⁸⁰ I. Fajfer-Kruczek, dz. cyt., s. 263.

2.2 Przywieszienne Domy dla Matek i Dzieci oraz tryb ich przyjmowania

W Polsce istnieją dwa Domy dla Matek i Dzieci, mianowicie przy Zakładzie Karnym w Krzywańcu oraz przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu.

Przywieszienne Domy dla Matek i Dzieci raczej nie przypominają swoim wyglądem oraz funkcjonowaniem typowych zakładów karnych. Ideą ich działalności jest przede wszystkim uprzyjemnienie w tym specyficznym miejscu pobytu dzieciom skazanych na karę pozbawienia wolności matek. Rekomenduje się, aby dzieci miały zapewnione warunki jak najbardziej zbliżone do wolnościowych, co oznacza, że powinny mieć możliwość korzystania z placu zabaw, bawialni, jak również innych form dziecięcej rozrywki.

Wystrój wnętrza Domów dla Matek i Dzieci w niczym nie przypomina więziennej celi. Wyposażenie i urządzenie całej placówki jest bardzo zbliżone do warunków domowych, ciepłych i rodzinnych. Dzieci przez całą dobę przebywają z matkami¹⁸¹.

W przywieszennych Domach dla Matek i Dzieci stałą opiekę nad ich mieszkańcami sprawują pielęgniarki, dietetyk, wychowawca, psycholog oraz lekarz pediatra¹⁸².

W domach realizowane są także programy przedszkolne obejmujące dzieci w dwóch grupach wiekowych, mające na celu przygotowanie ich do życia w otaczającym je świecie¹⁸³.

Zakład Karny w Krzywańcu stanowi jednostkę penitencjarną przeznaczoną do odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety zakwalifikowane do wszystkich rodzajów i typów zakładów karnych oraz przez mężczyzn zakwalifikowanych do zakładu karnego typu zamkniętego lub zakładu karnego typu półotwartego dla recydywistów

¹⁸¹ A. Matysiak-Błaszczak, *Sytuacja życiowa...*, s. 150.

¹⁸² § 9 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do Domów dla Matki i Dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek.

¹⁸³ E. Adamska, M. Wawrzyk, D. Owsianka, *Skazana matka w izolacji więziennej*, [w:] I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009, s. 250–252.

penitencjarnych. W ramach jednostki został wyodrębniony oddział dla tymczasowo aresztowanych kobiet, oddział terapeutyczny dla osadzonych mężczyzn uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych (podgrupy R-1/t, R-2/t) oraz oddział terapeutyczny dla skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu (podgrupy P-1/t, M-1/t, P-2/t, M-2/t, P-3/t, M-3/t). Pojemność jednostki została ustalona na 834 miejsca zakwaterowania i 32 miejsca zakwaterowania w Domu Matki i Dziecka¹⁸⁴.

Jak podaje A. Matysiak-Błaszczuk zakład dla kobiet (pierwszy raz karanych) utworzony został w 1963 r. po przejęciu budynków od Wojska Polskiego. Z okresie drugiej wojny światowej obiekty te zamieszkiwali pracownicy dozoru nad robotnikami – jeńcami zatrudnionymi w fabryce materiałów wybuchowych. Przy budowie fabryki i produkcji zatrudnionych było około 20 tysięcy ludzi. Fabryka wchodziła w skład koncernu IG FARBEN. Łącznie na terenie obejmującym około 45 km² istniało 11 obozów pracy niewolniczej. Obozy zostały wyzwolone przez armię radziecką w 1945 r. w latach 1963–1965 przeprowadzono remont i adaptację obiektów na potrzeby zakładu karnego¹⁸⁵.

W grudniu 1965 r. przybyły do zakładu pierwsze kobiety¹⁸⁶. z kolei w lutym 1979 r. do Zakładu Karnego w Krzywańcu przyjęto pierwsze matki z dziećmi od szóstego miesiąca do trzeciego roku życia¹⁸⁷.

Od 1979 r. na terenie jednostki znajduje się Dom Matki i Dziecka. Powstał z inicjatywy pedagog profesor M. Łopatkowej, a także Sejmowej Komisji Oświaty i Wychowania. Usytuowano go w odrębnym budynku, dodatkowo oddzielono od pozostałych obiektów, przeznaczonych do zakwaterowania więźniów¹⁸⁸.

W Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu idea tzw. „resocjalizacji przez miłość” realizowana jest od 8 grudnia 1972 r., kiedy to datowane jest otwarcie placówki¹⁸⁹.

Wedle poglądów M. Łopatkowej miłość jest drogowskazem, który nakazuje traktowanie dziecka w sposób szczególny, z zachowaniem wszelkich norm i zasad etycznych

¹⁸⁴ Informacje pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-krzywancu>, [dostęp: 26 kwietnia 2022 r.].

¹⁸⁵ A. Matysiak-Błaszczuk, *Sytuacja życiowa...*, s. 150.

¹⁸⁶ Tamże.

¹⁸⁷ A. Matysiak-Błaszczuk, *Więzienne macierzyństwo...*, s. 63.

¹⁸⁸ M. Teleszewska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, Białystok 2018, s. 197.

¹⁸⁹ Tamże.

po to, aby stworzyć mu jak najlepsze warunki do wzrastania, a humanistyczne założenia pedagogiki serca umożliwiają spojrzenie na jego sytuację w czasach współczesnych¹⁹⁰.

Dom Matki i Dziecka w Zakładzie Karnym w Krzywańcu, w którym pracuje szereg specjalistów takich jak wychowawcy-pedagodzy, logopedzi, dietetycy, psychologowie oraz inni jest pomocną instytucją. Specjaliści czuwają nad rozwojem i wychowaniem dzieci, edukują i wskazują prawidłowe wzorce i korygują negatywne zachowania niedoświadczonych często matek¹⁹¹.

Drugi w Polsce Dom dla Matki i Dziecka został utworzony przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu.

Funkcjonowanie grudziądzkiego Domu dla Matki i Dziecka sięga lat 50. ub. w¹⁹².

Przywięzienny Dom Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym numer 1 w Grudziądzu, istnieje od 1949 r., jednak taką nazwę nosi od roku 1983. Wcześniej był to żłobek oraz Dom Małych Dzieci przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu. Jest to czteropiętrowy budynek, umieszczony w centrum kompleksu więziennego, z nieokratowanymi oknami, placem zabaw i ogródkiem mieszczącymi się przed domem. Pokoje matek są trzyosobowe, jasne i przytulne, obok łóżka matki stoi łóżeczko dziecięce¹⁹³.

Dom dla Matki i Dziecka, mieszczący się przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu ma status placówki opiekuńczo-wychowawczej¹⁹⁴.

W Domu Matki i Dziecka w Grudziądzu jest 26 miejsc przeznaczonych do zamieszkiwania przez matki wraz z ich dziećmi. Dom składa się z sal mieszkalnych oraz

¹⁹⁰ E. Piecuch, *Utopijna wizja wychowania pedagogiki serca Marii Łopatkowej w kontekście wartości czasów współczesnych*, s. 195, źródło: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78790/PDF/Ewelina_Piecuch_Utopijna_wizja_wychowania_pedagogiki_serca_Marii_Lopatkowej_w_kontekscie_wartosci_czasow_wspolczesnych.pdf [dostęp: 15 maja 2023 r.].

¹⁹¹ B. Toroń-Furmanek, *Edukacja i resocjalizacja więziennych matek przez macierzyństwo*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 2019, rok 4, nr 1, s. 409–410.

¹⁹² M. Arczewska, *Więzienne matki. Pomiędzy zachowaniem przywiązaniowym a transmisją międzypokoleniową*, *Prawo w Działaniu*, „Sprawy Cywilne”, 2020, nr 42, s. 12.

¹⁹³ N. Gniadek, *Matka i dziecko w zakładzie karnym (doniesienie z badań)*, „Studia Gdańskie”, 2011, tom XXVIII, s. 144.

¹⁹⁴ M. Teleszewska, *Wpływ Rekomendacji i Zgromadzenia Rady Europy 1469 (2000) Matki i Dzieci w Więzieniu na polskie rozwiązania prawa karnego wykonawczego*, s. 255., źródło: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2215/1/BSP_15_2014_Teleszewska.pdf, [dostęp: 18 maja 2023 r.].

bawialni, na każdym piętrze mieszczą się ponadto pomieszczenia socjalne, takie jak kuchenka, łazienka dla dzieci, łazienka dla matek, palarnia oraz pomieszczenia pełniące funkcje garderoby i pomieszczenia gospodarcze. Sale mieszkalne zaopatrzone są w tapczany dla matek, łóżeczka dla dzieci, komody z przewijakami, szafy na odzież i skrzynie na zabawki. Każdego dnia matki mają możliwość korzystania z odzieży stanowiącej element wyposażenia domu, codziennie mogą pobrać czyste ubranka dziecięce i zdać brudne do pralni. Kobiety w położu, bądź mające jakąkolwiek potrzebę higieniczną mogą się kąpać i korzystać z pomieszczeń higienicznych w dowolnym dla siebie czasie, albowiem ciepła woda dostępna jest przez całą dobę. Osadzone mają prawo otrzymywać paczki higieniczne od ojców dzieci lub innych osób bliskich. z tytułu urodzenia dziecka osadzone otrzymują jednorazową zapomogę w kwocie 1 tysiąca złotych. Pozbawione wolności matki mogą wraz ze swoimi dziećmi korzystać ze spacerów w ogrodzie, w którym znajdują się domki ogrodowe, huśtawki, zjeżdżalnie oraz piaskownice. Na terenie domu przez całą dobę dyżur pełni pielęgniarka, zaś lekarz pediatra przyjmuje dzieci dwa razy w tygodniu oraz w razie wystąpienia takiej potrzeby. Dzieci mogą być także poddawane konsultacjom przez lekarzy specjalistów w poradniach mieszczących się poza terenem jednostki penitencjarnej. W Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu pracuje 10 psychologów, zaś konsultacje z ich udziałem realizowane są na bieżąco. W Domu Matki i Dziecka pracuje także psycholog, który na bieżąco przyjmuje kobiety. Do pozbawionych wolności matek zaadresowana jest szeroka oferta zajęć resocjalizacyjnych, mianowicie takich, które pozwalają na prawidłowe pełnienie roli matki. Ponadto realizuje się program „Opowiem ci bajkę” z teatrykiem lalkowym dla dzieci, czy program „Mama w formie” propagujący dbanie o zdrowie psychiczne i fizyczne matek oraz program „Moja Mama i ja” kształtujący prawidłowe postawy macierzyńskie¹⁹⁵.

Do Domu Matki i Dziecka w Grudziądzu pozbawiona wolności kobieta trafia z noworodkiem w 11 dobie życia¹⁹⁶. Matki wraz z noworodkami przebywają w Zakładzie Karnym w Grudziądzu przez około jeden rok. Następnie, te które chcą pozostać z dzieckiem, są przekwaterowywane do Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym w Krzywańcu¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Informacje pobrane z: <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu-odpowiedz-na-publickacje-prasowa>, [dostęp: 27 kwietnia 2022 r.].

¹⁹⁶ M. Teleszewska, *Wykonywanie kary...*, s. 236.

¹⁹⁷ D. Rowicka, *Zakład Karny w Grudziądzu Nr 1*, [w:] A. Rzepliński, A. Krempleski (red.), *Prawo do godnego traktowania w instytucjach izolacyjnych. Sprawozdanie z lustracji*, Warszawa 1996, s. 133; H. Reczek, *Oddziaływanie wychowawcze wobec osadzonych ciężarnych i matek*, [w:] B. Hołyst, S. Redo (red.)

Problemy więziennictwa u progu XXI wieku, CUSW, 1996 s. 481; M. Tenerowicz, *Przewodnik prawny dla więźnia*, Warszawa 2004, s. 70–71, cyt. za: M. Teleszewska, *Wykonywanie kary...*, s. 237.

Pozbawione wolności kobiety już po odbyciu porodu, o ile będą chciały zajmować się swoim dzieckiem, dysponują możliwością złożenia odpowiednich dokumentów w celu umożliwienia im sprawowania bezpośredniej opieki nad dzieckiem w czasie jednoczesnego odbywania kary pozbawienia wolności.

Należy jednak wskazać, że decyzja o umieszczeniu dziecka przy matce, która odbywa karę pozbawienia wolności podyktowana jest wyłącznie dobrem małoletnich¹⁹⁸.

Podstawowym przepisem regulującym kwestię funkcjonowania Domów Matki i Dziecka przy zakładach karnych jest przepis art. 87 § 4 Kodeksu karnego wykonawczego, który wprost stanowi, że

[...] w celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem organizuje się przy wskazanych zakładach karnych domy dla matki i dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu¹⁹⁹.

Do Domu Matki i Dziecka trafiają kobiety z różnych typów i rodzajów zakładów karnych. Kodeks karny wykonawczy nie ogranicza możliwości sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem tylko do kobiet odbywających krótkoterminowe kary pozbawienia wolności, bądź skazanych za „łżejsze” rodzaje przestępstw. Zatem nie powinno się odmawiać matkom, które odbywają karę długoterminowego pozbawienia wolności możliwości bycia z małymi dziećmi²⁰⁰.

Przyjmowanie kobiet zgłaszających się lub doprowadzonych wraz z dzieckiem do jednostki penitencjarnej, przy której zorganizowano Dom dla Matki i Dziecka, normują przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek²⁰¹.

¹⁹⁸ J. Deputant, *Problematyka odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety*, „Krotowski Przegląd Prawniczy”, s. 4, 5-9.pdf (uwm.edu.pl) [dostęp: 15 maja 2023 r.].

¹⁹⁹ Tamże.

²⁰⁰ M. Teleszewska, *Wykonywanie kary...*, s. 236.

²⁰¹ Dz.U. 2003 nr 175 poz. 1709.

Pozbawiona wolności kobieta, która chce zostać przyjęta do Domu Matki i Dziecka, składa o odpowiedniej treści wniosek do dyrektora zakładu karnego wraz z aktem urodzenia dziecka (§ 3 ust. 1 i 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek). Dyrektor zakładu karnego zawiadamia z kolei sąd opiekuńczy w sytuacji złożenia przez matkę wniosku o przyjęcie jej wraz z dzieckiem do Domu Matki i Dziecka (§ 3 ust. 3). Aby dziecko miało możliwość przebywania wraz ze swoją matką w trakcie trwania kary pozbawienia wolności, wymagana jest również zgoda ojca, o ile przysługuje mu władza rodzicielska. W razie niewyrażenia przez ojca zgody bądź w sytuacji braku możliwości ustalenia jego personaliów, decydujące znacznie ma rozstrzygnięcie sądu (§ 3 ust. 5).

W przypadku kobiet tymczasowo aresztowanych dodatkowo jeszcze niezbędne jest uzyskanie zgody organu, w dyspozycji którego skazana pozostaje, na umieszczenie jej wraz z dzieckiem w Domu Matki i Dziecka (§ 3 ust. 4 w/w rozporządzenia).

Fizyczne przyjęcie do Domu Matki i Dziecka następuje z chwilą uzyskania zgody sądu opiekuńczego (§ 3 pkt. 6). Ponadto w szczególnie uzasadnionych przypadkach matka wraz z dzieckiem mogą zostać przyjęci do domu z chwilą złożenia pisemnego wniosku i pozostać w nim do czasu uzyskania zgody sądu opiekuńczego, chyba że będzie chodzić o kobietę tymczasową aresztowaną, to wówczas zastosowanie znajdzie wspomniany powyżej § 3 ust. 4 rozporządzenia.

Zgodnie z kolei § 6 pkt. 5 kobieta, która okresowo nie jest w stanie zajmować się swoim dzieckiem, otrzymuje wsparcie ze strony pielęgniarki bądź wychowawcy, którzy przejmują opiekę nad dzieckiem.

W sytuacji wykrycia nieprawidłowości związanych ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem, potwierdzonych pisemną opinią lekarza bądź psychologa, dyrektor Domu dla Matki i Dziecka zawiadamia sąd opiekuńczy. W tej sytuacji możliwe jest oddzielenie matki od dziecka bądź przedłużenie lub skrócenie okresu pobytu w domu matki i dziecka (§ 7).

W sytuacji gdy dziecko, choćby z racji osiągniętego wieku, jakim jest granica trzeciego roku życia, zmuszone jest opuścić Dom Matki i Dziecka, przed zwolnieniem matki z zakładu karnego, dyrekcja zakładu umożliwia matce podjęcie starań w celu zapewnienia

dziecku rodziny zastępczej lub oddania dziecka do placówki wychowawczej położonej możliwie najbliżej zakładu karnego, w którym kobieta odbędzie resztę kary (§ 8).

Istnienie w Polsce jedynie dwóch Domów dla Matek i Dzieci nie stanowi sytuacji optymalnej dla pozbawionych wolności kobiet.

Jak podaje A. Matysiak-Błaszczyk Zakład Karny w Krzywańcu położony jest wśród lasów, co jest dodatkowym atutem, biorąc pod uwagę spędzanie czasu wolnego na łonie natury. Niewątpliwą jednak przeszkodą w utrwalaniu więzi rodzinnych matki i dziecka z pozostałą rodziną jest ograniczony kontakt, ponieważ dojazd do zakładu środkami komunikacji miejskiej nie jest łatwy²⁰².

Przeszkoda w utworzeniu większej liczby Domów dla Matek i Dzieci wynika z tego, że kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, w przeciwieństwie do mężczyzn, jest znacznie mniej, a tym bardziej kwestia ta dotyczy zarówno kobiet ciężarnych, jak i matek wychowujących dzieci w przywzięciennych Domach dla Matki i Dziecka. Już sama ilość dostępnych w Domach dla Matek i Dzieci miejsc świadczy o tym, że obłożenie zakładów karnych kobietami jest niewielkie, a co więcej, udział kobiet znajdujących się w okresie macierzyństwa, które jednocześnie odbywają karę pozbawienia wolności, jest praktycznie znikomy. W dostępnej literaturze nie ma zbyt wielu danych na ten temat.

Słusznie zauważa K. Sitnik, że idea przywzięciennych Domów Matki i Dziecka jest niezwykle kontrowersyjna. Jej przeciwnicy podnoszą, że dziecko wychowane za kratkami wejdzie w życie z ich obrazem wdrukowanym w pamięć. Jednocześnie, porównując sytuację niektórych dzieci przebywających w zakładzie karnym z matką z ich losem na wolności, można wysnuć wniosek, że w jednostce penitencjarnej jest im zdecydowanie lepiej pod wieloma względami. Choć nikt nie twierdzi, że pobyt dziecka w więzieniu jest najlepszym rozwiązaniem, to należy jednak mieć na względzie, że do dziś nie został wymyślony inny sposób, który chroniłby dziecko przed chorobą sierocą²⁰³.

Należy wskazać, że wśród społeczności z tzw. nizin społecznych, mimo życia w warunkach wolnościowych, warunki bytowe często także pozostawiają bardzo wiele do życzenia, co w oczywisty sposób negatywnie odbija się na dobrostanie dziecka. z tych powodów, czasem korzystniej jest, aby skazana na karę pozbawienia wolności matki, mogła

²⁰² A. Matysiak-Błaszczyk, *Sytuacja życiowa...*, s. 151.

²⁰³ K. Sitnik, *Uwagi dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności w przywzięciennych Domach dla Matki i Dziecka*, T. Kalisz, *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XVIII, 2012, s. 235.

zajmować się dzieckiem w warunkach z góry zorganizowanych, ze stałym trybem życia nadzorowanym przez personel Domu Matki i Dziecka, który powinien służyć pomocą oraz wsparciem. Ewentualne trudne bądź – co gorsza – patologiczne sytuacje mają szansę zostać znacznie szybciej wykryte i rozwiązane, niż mogłoby to mieć miejsce w warunkach wolnościowych w rodzinach uchodzących za społeczności dysfunkcyjne. Nie zawsze w takich sytuacjach organy państwowe są zdolne na czas zareagować i w skrajnych sytuacjach najbardziej cierpi na tym dobro całkowicie bezbronnego małego dziecka.

Ponadto na gruncie określonych sytuacji, w razie braku możliwości orzeczenia wobec skazanej na karę pozbawienia wolności kobiety, odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności bądź udzielenia przerwy w jej wykonaniu, może nie być możliwe. I w tych okolicznościach, gdyby nie istniały takie miejsca jak Domy dla Matek i Dzieci, niemowlęta i małe dzieci trafiałyby do różnego rodzaju ośrodków bądź instytucji. Ich sytuacja z pewnością byłaby o wiele trudniejsza, niż dająca się zakwalifikować jako pewien kompromis możliwość przebywania razem z matką, przynajmniej w pierwszych trzech latach życia w miejscu stworzonym z ideą zadbania w jak najwyższym stopniu o dobro dziecka.

Bardzo słusznie wypowiedziała się Maria Łopatkowa, twierdząc, że „wymierzając karzącą sprawiedliwość matce nie należy krzywdzić dziecka”²⁰⁴, dlatego być może istnienie Domów dla Matek i Dzieci przy zakładach karnych, choć nie stanowi idealnego rozwiązania, pomoże dziecku przejść przez pierwszy okres życia bezpośrednio przy matce, która jest wówczas z reguły najważniejszą osobą w jego życiu i miejsce przebywania ma dla dziecka zdecydowanie drugorzędne znaczenie.

Do problematyki traktowania kobiet pozbawionych wolności odnoszą się organy międzynarodowe, takie jak także Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom (CPT), który zwrócił uwagę w szczególności na to, że kobiety są znacznie bardziej narażone na niewłaściwe traktowanie, a szczególne potrzeby kobiet mogą być częściej pomijane jako marginalne, mniej istotne. Ponadto doświadczenia Podkomitetu ONZ ds. zapobiegania torturom (SPT) oraz Europejskiego Komitetu ds. zapobiegania torturom (CPT), pokazują, że kobiety pozbawione wolności są znacznie bardziej narażone na przemoc fizyczną (w tym seksualną) oraz psychiczną ze strony funkcjonariuszy. W odniesieniu do kobiet matek, wobec braku odpowiednich standardów i procedur zmagają się one z brakiem odpowiedniej opieki

²⁰⁴file:///C:/Users/Justyna/Downloads/Podziekowania_za_wsparcie_Domu_dla_Matki_i_Dziecka_Zakladu_Karnego_w_Krzywancu%20(1).pdf [dostęp: 20 maja 2023 r.].

w czasie ciąży, porodu oraz laktacji, brakiem artykułów higienicznych czy infrastruktury umożliwiającej opiekę nad dziećmi²⁰⁵.

Ponieważ przez wiele lat problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet traktowana była jako wątek poboczny, to w 2010 r. ONZ przyjęła Rezolucję w sprawie Reguł postępowania z kobietami pozbawionymi wolności oraz skazanymi wobec których stosowane są kary o charakterze nieizolacyjnym, zwanymi Regułami z Bangkoku²⁰⁶. Reguły te uznaje się za najważniejszy, z perspektywy ochrony praw kobiet przebywających w jednostkach penitencjarnych, dokument stanowiący uzupełnienie innych aktów wskazujących standardy traktowania osób pozbawionych wolności, w szczególności Wzorcowych reguł minimalnych ONZ dotyczących postępowania z więźniami (Reguły Mandeli)²⁰⁷.

Należy wskazać, że zalecenia jakie zostały sformułowane w Regułach z Bangkoku kierowane są zarówno do władz państwowych, jak i władz poszczególnych jednostek penitencjarnych w celu zapewnienia odpowiedniej ochrony bezpieczeństwa, zdrowia i życia kobiet pozbawionych wolności²⁰⁸.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że Domy dla Matek i Dzieci to zdecydowanie potrzebne rozwiązania, natomiast dyskusje prowadzone w kierunku ulepszania istniejących

²⁰⁵<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²⁰⁶ Reguły z Bangkoku zawierają wytyczne odnoszące się do kobiet matek pozbawionych wolności. Wśród nich należy wskazać: „Reguła 48.1: Osadzone kobiety w ciąży oraz karmiące piersią powinny mieć dostęp do konsultacji dotyczących ich zdrowia oraz odpowiedniej diety, udzielanych przez wykwalifikowany personel. Kobiety w ciąży, karmiące piersią oraz dzieci, powinny mieć dostęp do odpowiedniego dla ich zdrowia żywienia, przebywania w odpowiednim otoczeniu oraz możliwości utrzymania aktywności fizycznej; reguła 48.2: Kobiety karmiące nie powinny być zniechęcane do tego sposobu karmienia dzieci, chyba że przemawiają za tym konkretne względy zdrowotne, reguła 48.3: Programy żywieniowe powinny uwzględniać również specyficzne potrzeby wszystkich kobiet w okresie okołoporodowym, również tych, które nie przebywają z dzieckiem w jednostce penitencjarnej; reguła 51: Dzieci przebywające z matkami w jednostkach penitencjarnych powinny mieć stały dostęp do opieki zdrowotnej, a ich rozwój powinien być monitorowany przez specjalistów, we współpracy z jednostkami wolnościowymi. Dzieciom należy zapewnić środowisko rozwoju, najbardziej zbliżone do warunków wolnościowych; reguła 52.1: Decyzja o odseparowaniu osadzonej od dziecka powinna być każdorazowo podejmowana w oparciu o indywidualne przesłanki dotyczące osadzonej i jej dziecka; reguła 52.2: Opuszczenie jednostki penitencjarnej przez dziecko powinno zostać przeprowadzone z zachowaniem delikatności, po uprzednim wskazaniu bezpiecznego miejsca pobytu dla dziecka”

²⁰⁷ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²⁰⁸ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

już rozwiązań mogą się w jeszcze wyższym stopniu przyczynić do rozwijania wątku zachowania dobra dzieci, których matki zmuszone są odbywać karę pozbawienia wolności.

2.3. Populacja kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, w tym kobiet matek

Kobiety stanowią zdecydowaną mniejszość wśród osób odbywających karę pozbawienia wolności, co rzutuje na statystyki.

Należy wskazać, że w udostępnianych przez Służbę Więzienną statystykach rocznych choć zawiera się dane odnoszące się do struktury populacji osadzonych kobiet z podziałem na kobiety młodociane i dorosłe, to nie wyodrębnia się danych na temat odbywających karę pozbawienia wolności kobiet matek, zarówno ciężarnych, jak i tych, które sprawują bezpośrednią i osobistą opiekę nad swoim dzieckiem w przywieziennym Domu dla Matki i Dziecka. Podobnych danych nie zawiera także statystyka kwartalna, jak i miesięczna²⁰⁹.

Dopiero z „Informacji o zaludnieniu jednostek penitencjarnych” można uzyskać dane na temat zaludnienia Domu dla Matki i Dziecka przy ZK nr 1 w Grudziądzu²¹⁰, Domu dla Matki i Dziecka przy ZK w Krzywańcu²¹¹ oraz jedyne w Polsce Zamiejscowego Oddziału Ginekologiczno-Położniczego Szpitala AŚ w Bydgoszczy przy ZK nr 1 w Grudziądzu²¹².

Wśród czynników, które decydują o zaludnieniu zakładów karnych dla kobiet wymienia się następujące: liczba i rodzaje przestępstw popełnianych przez kobiety; stopień ujawniania tych przestępstw i wykrywalność ich sprawczyń, polityka karna sądów w zakresie stosowania bezwzględnych kar pozbawienia wolności i ich długość; polityka stosowania warunkowych przedterminowych zwolnień, mających bezpośredni wpływ na zaludnienie zakładów karnych poprzez skracanie wymierzonych kar pozbawienia wolności, a ponadto

²⁰⁹ <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>, [dostęp: 15 maja 2023 r.].

²¹⁰ Przewidziano 38 miejsc dla matek oraz dzieci, źródło: Informacja o zaludnieniu jednostek penitencjarnych, źródło: file:///C:/Users/Justyna/Downloads/pdf%20(5).pdf, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²¹¹ Przewidziano 29 miejsc dla matek oraz dzieci, źródło: Informacja o zaludnieniu jednostek penitencjarnych, źródło: file:///C:/Users/Justyna/Downloads/pdf%20(5).pdf [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²¹² Przewidziano 19 miejsc dla ciężarnych kobiet, źródło: Informacja o zaludnieniu jednostek penitencjarnych, źródło: file:///C:/Users/Justyna/Downloads/pdf%20(5).pdf, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

liczba orzekanych bezwzględnie kar aresztu i zamiana nieuiszczonych grzywien na zastępczą karę aresztu²¹³.

Populacja kobiet przebywających w zakładach karnych bardzo się zmieniała w ciągu ostatnich lat. Aktualnie odnotowuje się wzrost przestępczości kobiet, co rzutuje automatycznie na wzrost liczby pozbawionych wolności kobiet.

Jeszcze do połowy lat 90. XX w. kobiety były sprawczyniami około 4% ogólnej liczby przestępstw, natomiast od kilku lat obserwuje się wzrost, sięgający nawet 10–11% czynów (przestępstw) popełnionych przez kobiety, w tym rośnie liczba sprawczyń zabójstw oraz innych przestępstw popełnionych przez kobiety z użyciem przemocy²¹⁴.

W Polsce w latach 1999–2000 kobiety stanowiły zaledwie 1,9 % populacji skazanych, zaś w 2013 r. było ich już 3,2 %²¹⁵.

Według danych statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31 grudnia 2012 r. w czterech kobiecych zakładach karnych, trzech aresztach śledczych oraz w licznych oddziałach dla kobiet przebywało łącznie 2 671 kobiet osadzonych – co stanowiło około 3% całej populacji więźniów w Polsce. 450 z nich zostało skazanych za zabójstwo (w większości przypadków ofiarą był mąż lub partner, a sprawczynie były ofiarami przemocy domowej, w tym czasie za zabójstwo odbywało karę pozbawienia wolności łącznie 5 275 kobiet)²¹⁶.

Z kolei wedle danych wskazanych przez Magdalenę Teleszewską, w roku 2017 w zakładach karnych odbywało karę pozbawienia wolności 65 769 osób, w tym 2 436 kobiet. Stanowiły one 3,7% ogółu populacji²¹⁷.

Nieco wyższy odsetek pozbawionych wolności kobiet wynikał z danych Najwyższej Izby Kontroli, która w swoim raporcie „Bezpieczeństwo osadzonych” zatwierdzonym przez Prezesa Najwyższej Izby Kontroli Mariana Banasia z dnia 16 czerwca 2020 r. wskazała, że na

²¹³ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 185.

²¹⁴ E. Sitek, *Słaba pleć*, „Gazeta Policyjna”, styczeń 2020, nr 178, źródło: <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2020/numer-178-styczen-2020/184150,Slaba-plec.html>, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²¹⁵ M. Teleszewska, *Wykonywanie kary...*, s. 135.

²¹⁶ G. Mońka, M. Milewska, *Roczna informacja statystyczna* – sw.gov.pl/Data/Files/_public/rok-2010.pdf [dostęp: 15 marca 2013 r.], cyt. za: A. Nadzieja-Maziarz, *Kobieta odbywają karę w warunkach izolacji więziennej – problem marginalny?*, „Resocjalizacja Polska”, 2013, nr 5, s. 63.

²¹⁷ M. Teleszewska, *Wykonywanie kary...*, s. 7.

dzień 31 grudnia 2019 r. w jednostkach penitencjarnych przebywało 74 130 osadzonych, w tym: 64 811 skazanych (87,43%), 8 520 tymczasowo aresztowanych (11,49%) i 799 ukaranych (1,08%). Pośród osadzonych znajdowało się 3 200 kobiet (4,32% ogółu osadzonych), w tym 2 646 skazanych, 503 tymczasowo aresztowanych oraz 51 ukaranych²¹⁸.

Z kolei w 2022 r. kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, wśród których były tymczasowo aresztowane, skazane i ukarane było już łącznie 3 422 (stan na dzień 31.12.2022 r.)²¹⁹. W stosunku do danych z 2012 r. ilość pozbawionych wolności kobiet wzrosła o 751 osób.

Dodatkowo jeszcze H. Machel podaje – odnosząc się do kryterium wieku pozbawionych wolności kobiet – iż zgodnie z badaniami najwięcej matek rodzących w więzieniach pozostaje w przedziale wiekowym od 20 do 30 lat; stanowią więc kategorię kobiet młodych szczególnie podatnych na oddziaływania wychowawcze w zakładzie karnym oraz opieki w czasie życia na wolności²²⁰.

Dla pełniejszego zobrazowania z jaką ilością pozbawionych wolności kobiet mamy do czynienia w Polsce, warto się także odnieść do danych obrazujących ilość pozbawionych wolności kobiet na świecie oraz na obszarze krajów Europy.

Szacuje się, że na całym świecie jest obecnie 741 000 pozbawionych wolności kobiet oraz dziewcząt, co stanowi wzrost o 17% od 2010 r. Co więcej, liczba kobiet przebywających w więzieniach wzrosła w ciągu ostatniej dekady w większości regionów świata: w całej Azji nastąpił dramatyczny wzrost o 50%, a zatem z 207 000 do 310 000 kobiet w więzieniach; w Ameryce Środkowej i Południowej nastąpił wzrost o 19% do 86 000, w Afryce nastąpił wzrost o 24% do 38 000 kobiet w więzieniach. Dostępne dane pokazują, że liczba kobiet przebywających w więzieniach na Karaibach utrzymuje się na stałym poziomie 2000, a w Europie spadła o 29% do 85 000²²¹.

²¹⁸ Informacja o wynikach kontroli „Bezpieczeństwo osadzonych” z dnia 16 czerwca 2020 r. przeprowadzonej przez NIK, pobrane z: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22869,vp,25572.pdf>, [dostęp: 28 kwietnia 2022 r.].

²¹⁹ Roczna informacja statystyczna za rok 2022, Ministerstwo Sprawiedliwości – Centralny Zarząd Służby Więziennej, źródło: [file:///C:/Users/Justyna/Downloads/rok%202022%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Justyna/Downloads/rok%202022%20(2).pdf), [dostęp: 15 maja 2023 r.].

²²⁰ H. Machel, *Więzienie jako instytucja...*, s. 272.

²²¹ <https://www.penalreform.org/issues/women/key-facts/> [dostęp: 25 maja 2023 r.].

Bazując z kolei na statystykach World Prison Brief, a zatem na internetowej bazie danych²²², aktualnie największy procent populacji więziennej stanowią kobiety w krajach Europy: w Andorze wynosi (13,1%), następnie w San Marino (11,1%) i na Białorusi (10,8%). Spośród wymienionych 56 krajów europejskich Polska znajduje się na 27 miejscu z ilością 5% kobiet więźniarek. Przybliżone do Polski wartości prezentuje Belgia (4,9%), Słowenia (4,9%), Estonia (4,8%) oraz Dania (4,8%). Najmniejszy procent populacji więziennej, który stanowią kobiety skazane na karę pozbawienia wolności znajduje się w Albanii (1,3%) oraz w Bośni i Hercegowinie (Republice Serbskiej) na poziomie 1,6%²²³.

Jak zatem wynika z powyższego, kobiety w więzieniach stanowią zdecydowaną mniejszość i zapewne stąd mogą być postrzegane w kategoriach zupełnie odmiennych od mężczyzn, co w szczególności dotyczy kobiet ciężarnych, pomimo tego, że popełniły przestępstwa, a nawet czasem bardzo poważne zbrodnie, w tym zabójstwa.

Znamienne jednak jest, że opierając się na różnych danych statystycznych, trudno jest dotrzeć do informacji wyszczególniających – wśród pozbawionych wolności kobiet – typowo kobiety matki, co znacząco ułatwiłoby wyjawienie faktycznej ilości kobiet, które w okresie macierzyństwa stały się sprawczyniami przestępstw na tyle poważnych w skutkach, iż jedynym rozwiązaniem było orzeczenie wobec nich kary pozbawienia wolności.

Przyjmując, że grupa pozbawionych wolności kobiet ciężarnych bądź matek z dziećmi stanowi pewną podkategorię wśród ogółu skazanych kobiet, stwierdzić można, że problemy tych kobiet będą odbiegały od standardowych problemów znamienych dla tych kobiet, które w warunkach izolacji więziennej nie pełnią macierzyńskich ról.

²²² https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²²³ Wszystkie dane pochodzą ze strony: https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

2.4. Klasyfikacja kobiet ciężarnych i matek z dziećmi oraz systemy wykonywania wobec nich kary pozbawienia wolności

Każdego dnia w ciągu całego roku w jednostkach penitencjarnych kwateruje się osoby skazane na karę pozbawienia wolności, które mają za sobą zróżnicowaną przeszłość kryminalną, jak również prezentują odmienne postawy moralne i społeczne.

Proces ten nazywany jest w penitencjarystyce ruchem osadzonych, do których zalicza się trzy kategorie osób, tj. skazanych na karę pozbawienia wolności, tymczasowo aresztowanych oraz ukaranych²²⁴.

T. Szymanowski podaje, że tymczasowo aresztowani stanowią szczególną kategorię osób pozbawionych wolności i dokąd nie zostaną skazani prawomocnym wyrokiem sądowym, nie podlegają zasadniczo kryteriom klasyfikacji²²⁵. Tymczasowe aresztowanie może być także stosowane wobec kobiet ciężarnych.

Na temat celów oraz zasad klasyfikacji osób pozbawionych wolności traktuje art. 82 k.k.w. oraz art. 88 k.k.w. Aby doszło do poprawnego przeprowadzenia klasyfikacji należy odnieść się do czynników typowo indywidualizujących daną osobę, takich jak: jej płeć, wiek, uprzednio odbywane kary pozbawienia wolności, umyślność lub nieumyślność czynu, czas pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności, stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych, stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego, czy rodzaj popełnionego przestępstwa²²⁶.

Założeniem klasyfikacji więźniów jest dobór odpowiedniego dla danej osoby rodzaju oraz typu zakładu karnego, w którym osoba ta ma odbyć karę pozbawienia wolności i osiągnąć z tego tytułu jak najlepsze dla siebie korzyści, które pozwolą jej – przynajmniej w teoretycznym założeniu – na powrót do wolności jako jednostka poprawiona moralnie, bardziej przystosowana do życia w społeczeństwie oraz przygotowana do życia na wolności. Ponadto, jak wskazuje art. 82 § 1 k.k.w. odpowiednie klasyfikowanie skazanych ma chronić przed demoralizacją osoby, które jej nie wykazują bądź odznaczają się jej niższym stopniem

²²⁴ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2017, s. 249.

²²⁵ Tamże.

²²⁶ Art. 82 §2 k.k.w.

od innych osób odbywających karę pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 82 § 3 k.k.w. podstawą klasyfikacji są w szczególności badania osobopoznawcze.

Jak zwraca uwagę Robert Poklek badania osobopoznawcze to termin wiążący się z pojęciem diagnozy resocjalizacyjnej. „Badanie” nie oznacza prostego poznania, tylko skomplikowany zabieg poznawczy polegający na gromadzeniu informacji z różnych źródeł i ich odpowiedniej interpretacji. z kolei określenie „osobopoznawczy” dotyczy podmiotu poznania – osoby, człowieka, jednostki. Przydatność badania wynikać powinna z uwzględnienia powiązania człowieka ze środowiskiem społecznym oraz analizę etiologiczną popełnionego czynu przestępczego, a zatem całość biopsychospołeczną danej jednostki. Oznacza to, że badania osobopoznawcze można definiować jako procesy poznawcze i ich wyniki dotyczące sprawcy czynu zabronionego wraz z opisem uwarunkowań psychofizycznych i środowiskowych jego zachowań²²⁷.

Ponadto J. Malec wskazuje, że badania osobopoznawcze mają znaczenie przede wszystkim w odniesieniu do młodocianych (art. 84 § 3 k.k.w.), a ponadto badania te mają charakter psychologicznych i psychiatrycznych (art. 83 k.k.w.)²²⁸.

Zgodnie z § 8 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych²²⁹ badania osobopoznawcze, a w zależności od potrzeb badania psychologiczne, prowadzi się w celu umożliwienia oddziaływań penitencjarnych, a zwłaszcza ustalenia stosunku skazanego do popełnionego przestępstwa, przyczyn i przebiegu wykojenia społecznego, podatności na projektowane oddziaływania penitencjarne, prognozy penitencjarnej i kryminologiczno-społecznej.

Prowadząc badania osobopoznawcze analizuje się w szczególności następujące informacje na temat danej osoby skazanej na karę pozbawienia wolności: dane osobowe, informacje dotyczące życia rodzinnego, kontakty społeczne, przyczyny i okoliczności popełnienia przestępstwa, uprzednia karalność, stopień podatności skazanego na wpływy podkultury przestępczej, zachowania wskazujące na możliwość występowania zaburzeń psychicznych albo uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub substancji

²²⁷ R. Poklek, *Badania osobopoznawcze w penitencjarystyce*, „Resocjalizacja polska”, 2017, nr 14, s. 42–43.

²²⁸ J. Malec, *Przeprowadzanie i wykorzystywanie badań psychologicznych oraz psychiatrycznych w polskich zakładach karnych*, „Biuletyn RPO – Materiały”, 2000, nr 42.

²²⁹ Dz.U. 2013, poz. 1067.

psychotropowych; umiejętności przystosowania się skazanego do warunków i wymagań zakładu, wyniki badań psychologicznych, a także psychiatrycznych²³⁰.

W stosunku do kobiet matek odbywających karę pozbawienia wolności może być ponadto przeprowadzone badanie psychologiczne, o którym mowa w § 10.1 w/w rozporządzenia. Potrzeba przeprowadzenia tego badania może być wywołana m. in. koniecznością określenia w stosunku do konkretnej osoby wskazań i zaleceń dotyczących sposobu oddziaływania na tę osobę. Sporządzone na podstawie badania psychologicznego orzeczenie może mieć o tyle istotne znaczenie, w przypadku pozbawionych wolności kobiet matek, o ile rozważaniom podlega ewentualne podjęcie decyzji o złożeniu do sądu opiekuńczego wniosku o zgodę na oddzielenie dziecka od matki odbywającej karę, przebywającej z dzieckiem w Domu dla Matki i Dziecka, lub o przedłużeniu albo skrócenie okresu przebywania dziecka z matką (§ 12.3 rozporządzenia).

Uwzględniając postulat humanitarnego postępowania z osobami pozbawionymi wolności, istotne znaczenie ma przeprowadzanie ich klasyfikacji, biorąc pod uwagę określone powyżej kryteria. Chodzi zwłaszcza o uniknięcie sytuacji, w których uchybienia związane z prawidłowym dokonaniem klasyfikacji osoby pozbawionej wolności, w istocie obróć się przeciwko tej osobie.

T. Szymanowski podkreśla, że podczas klasyfikacji więźniów bierze się pod uwagę, które kryteria, wskazane w art. 82 § 2 k.k.w., mają charakter okoliczności formalnych, a zatem dotyczących skazanego, które nie wymagają żadnych szczególnych ustaleń lub badań, a które zalicza się do kryteriów materialnych klasyfikacji, gdzie ich ocena wymaga nie tylko poprzestania na oświadczeniu skazanego czy nawet dokumentach, lecz wymaga również przeprowadzenia czasem nawet żmudnych badań lub wywodów w celu ustalenia stanu zdrowia psychicznego lub stopnia demoralizacji badanej osoby²³¹.

Wśród kryteriów które mają charakter okoliczności formalnych występują: płeć, wiek, uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności, umyślność lub nieumyślność czynu, czas pozostały do odbycia kary pozbawienia wolności. z kolei do kryteriów materialnych zalicza się: stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych, stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego,

²³⁰ § 9.1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych

²³¹ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 253.

czy rodzaj popełnionego przestępstwa²³². Istotne znaczenie ma także forma, w jakiej przeprowadza się badanie osobopoznawcze, a mianowicie może się to odbywać m. in. poprzez przeprowadzenie wywiadu z osobą skazaną na karę pozbawienia wolności, obserwowanie zachowania się skazanego, analizowanie dokumentacji dotyczącej skazanego, w tym przeprowadzonych na jego temat wywiadów środowiskowych, przeprowadzanie rozmów z rodziną skazanego²³³.

Zamierzenia kary pozbawienia wolności, zgodnie z art. 67 § 2 k.k.w., aby mogły zostać osiągnięte, powinny się opierać na analizie kryteriów klasyfikacji osób pozbawionych wolności, wzięciu pod uwagę najbardziej właściwej zindywidualizowanej formy oddziaływania na osobę skazaną, m. in. poprzez umieszczenie jej w określonym rodzaju oraz typie zakładu karnego, jak również jej odpowiednie zakwalifikowanie do określonego systemu wykonywania kary pozbawienia wolności. W stosunku do skazanych na karę pozbawienia wolności, wśród których mogą znajdować się kobiety w okresie macierzyństwa, dąży się do takiej formy jej realizacji, aby wzbudzić w osobie skazanej wolę współdziałania przy kształtowaniu pożądanych społecznie postaw, jak również oddziaływać na jej poczucie odpowiedzialności oraz przeciwdziałać powrotności do przestępstwa, biorąc pod uwagę przede wszystkim dobro dziecka, którego matka popadła w konflikt z prawem skutkujący pozbawieniem jej wolności.

Zgodnie z art. 62 k.k. sąd, orzekając o karze pozbawienia wolności, może określić rodzaj i typ zakładu karnego, w którym skazany ma odbywać karę, a także orzec system terapeutyczny jej wykonania.

Już na gruncie kodeksu karnego z 1969 r. sąd mógł w wyroku określić rodzaj i typ zakładu karnego. W praktyce jednak zdarzało się to zupełnie sporadycznie. Praktyka ta nie zmieniła się pod rządami nowych kodeksów karnych²³⁴.

Zgodnie z art. 69 k.k.w. w polskim systemie penitencjarnym przewidziano cztery rodzaje zakładów karnych, o których była już wcześniej mowa. Ponadto zakłady karne, zgodnie z art. 70 § 1 k.k.w. dzielą się na trzy typy, mianowicie: zakłady karne typu zamkniętego, zakłady karne typu półotwartego, zakłady karne typu otwartego.

²³² T. Szymanowski, *Prawo karne ...*, s. 253–254.

²³³ § 9.2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

²³⁴ Z. Hołda i in., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2017, s. 212.

Jak podje T. Szymanowski rodzaje zakładów karnych dla wymienionych kategorii skazanych nie wyczerpują wszystkich możliwości dalszej indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności²³⁵.

Odrębnie zatem traktuje się kobiety w okresie ciąży oraz te, które sprawują stałą i bezpośrednią opiekę nad dzieckiem. Jeśli względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa nie stanowią przeszkody, skazanej kobiecie, na jej życzenie, umożliwia się wraz z dzieckiem do ukończenia przez nie trzeciego roku życia, przebywanie w zakładzie karnym specjalnie przeznaczonym dla matki i dziecka. Decyzja w tym zakresie wymaga jednak zawsze potwierdzenia przez sąd opiekuńczy, co w znacznej ilości przypadków powinno być kwestią wyłącznie czystko formalną. Kobieta, która deklaruje wolę zaopiekowania się własnym dzieckiem, nie powinna spotkać się z przeszkodami w tym zakresie.

Skutki klasyfikacji osób pozbawionych wolności będą także miały znacznie dla osadzenia tych osób w danych typach zakładów karnych.

Największym rygoryzmem cechują się zakłady karne typu zamkniętego, w których cele mieszkalne mogą być otwarte w ciągu dnia, o ile przemawiają za tym względy bezpieczeństwa. Wszelkie formy uczestniczenia w zajęciach kulturalnych, sportowych bądź edukacyjnych, jak również poruszenie się po terenie zakładu karnego odbywa się w sposób zorganizowany oraz pod nadzorem. Nie przewiduje się wydawania przepustek, jak również uczestniczenia w jakichkolwiek formach aktywności poza zakładem karnym. Dalece ograniczone jest ponadto prawo do prywatności skazanych, choćby ze względu na nadzorowanie widzeń i rozmów skazanych, cenzurowanie korespondencji, jak również kontrolowanie prowadzonych przez nich rozmów telefonicznych. Do tego typu zakładu karnego kieruje się skazanych wymienionych w art. 88 § 3 k.k.w., wśród których są wymienione następujące osoby: osoby skazane za przestępstwo popełnione w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnianie przestępstw, chyba że szczególne okoliczności przemawiają przeciwko takiemu osadzeniu, co nie dotyczy skazanych uznanych za stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu; osoby skazane na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo na karę 25 lat

²³⁵ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 264.

pozbawienia wolności²³⁶; osoby skazane z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazane za przestępstwo określone w art. 197–203 Kodeksu karnego, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych lub upośledzonego umysłowo; skazani stwarzający poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu; skazani objęci ochroną na mocy art. 88d albo ustawy z dnia 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym.

Mniejszym stopniem reżimu odznaczają się zakłady karne typu półotwartego, do których zasadniczo kieruje się kobiety, w tym ciężarne, do momentu, w którym następuje ich przeniesienie do oddziału ginekologiczno-położniczego, a zatem na około dwa miesiące przed planowanym terminem porodu²³⁷.

Zgodnie z art. 91 k.k.w. cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte w porze dziennej, natomiast w porze nocnej mogą być zamknięte; skazani mogą być zatrudniani poza terenem zakładu karnego w systemie zmniejszonego konwojowania lub bez konwojenta, w tym również na pojedynczych stanowiskach pracy; skazanym można zezwalać na uczestniczenie w nauczaniu, szkoleniu oraz w zajęciach terapeutycznych organizowanych poza terenem zakładu karnego; skazani mogą brać udział w organizowanych przez administrację poza terenem zakładu karnego grupowych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych; skazani mogą poruszać się po terenie zakładu karnego w czasie i miejscach ustalonych w porządku wewnętrznym; skazani mogą korzystać z własnej odzieży, bielizny i obuwia; skazanym można udzielać przepustek z zakładu karnego, nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nieprzekraczający 14 dni w roku; skazani mogą korzystać z trzech widzeń w miesiącu, które za zgodą dyrektora zakładu karnego mogą być połączone; widzenia skazanych podlegają nadzorowi administracji zakładu karnego; rozmowy skazanych w trakcie widzeń mogą podlegać kontroli administracji zakładu karnego; korespondencja skazanych może podlegać cenzurze administracji zakładu karnego; rozmowy telefoniczne skazanych mogą podlegać kontroli administracji zakładu karnego. W porównaniu z zasadami odbywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego, osoba osadzona w zakładzie karnym typu półotwartego dysponuje większą swobodą osobistą, jak również

²³⁶ Od dnia 1 października 2023 r. brzmienie art. 88 § 3 k.k.w. zmieni się w ten sposób, że w zakładzie karnym typu zamkniętego osadzać się będzie osoby skazane na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo na karę pozbawienia wolności w wymiarze 25 lat lub wyższym. Aktualnie brzmienie tego przepisu, tj. na dzień sporządzenia niniejszej pracy, stanowi o „skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo na karę 25 lat pozbawienia wolności”.

²³⁷ <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej>, [dostęp: 15 maja 2023 r.].

ingerencja w jej prawo do prywatności nie jest aż tak znacząca i odczuwalna, jak to ma miejsce w przypadku osadzonych w zakładach karnych typu zamkniętego.

Jeżeli pozbawiona wolności kobieta, która przebywa w zakładzie karnym typu półotwartego, wykaże się odpowiednią postawą oraz zachowaniem, może zostać przeniesiona nawet do zakładu karnego typu otwartego (art. 89 § 2 k.k.w.).

Oznacza to, że odbywająca karę pozbawienia wolności kobieta, która poddaje się regułom panującym w zakładzie karnym, nie stwarza problemów oraz współpracuje z funkcjonariuszami Służby Więziennej, zyskuje możliwość „awansowania” do zakładu karnego typu otwartego, w którym może wieść życie znacznie bardziej zbliżone do takiego, jakie wiodłaby w warunkach wolnościowych, co znacząco wpływa na komfort odbywania kary pozbawienia wolności.

A zatem zakład karny typu otwartego, cieszy się największymi możliwościami korzystania ze swobody oraz zachowania prywatności przez osoby pozbawione wolności. Sposób ich funkcjonowania można porównać do warunków najbardziej zbliżonych do przywięziennych Domów dla Matek i Dzieci, w których jest zdecydowanie bardziej „domowo” niż „instytucjonalnie”.

Jak podaje T. Szymanowski, w Polsce nieliczni skazani odbywali kary wedle przepisów obowiązujących w zakładzie karnym typu otwartego. Wskazane dane statystyczne z 2014 r. potwierdziły, iż w tym typie zakładu karnego przebywało zaledwie 2507 osób, co stanowiło ok. 3,5 % ogółu skazanych²³⁸.

W zakładach karnych typu otwartego, została przewidziana możliwość praktycznie nieograniczonego utrzymywania relacji pozbawionego wolności z bliskimi podczas odbywania widzeń. Zgodnie bowiem z art. 92 pkt. 10 k.k.w. skazany może korzystać z nieograniczonej liczby widzeń.

Inną zaletą przebywania w tego rodzaju zakładzie karnym, jest możliwość podjęcia regularnej pracy poza zakładem karnym, możliwość brania udziału w nauczaniu, szkoleniach i zajęciach terapeutycznych poza zakładem karnym, możliwość brania udziału w zajęciach i imprezach kulturalno-oświatowych poza terenem zakładu karnego, możliwość przygotowywania posiłków we własnym zakresie, czy – co szczególnie należy zaakcentować – możliwość wnioskowania o udzielenie przez zakład karny przepustek na łączny okres w roku do 28 dni, jednak nie częściej niż raz w miesiącu.

²³⁸ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 271.

Możliwości jakie stwarza odbywanie kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu otwartego są w dużej mierze spójne z zaleceniami wskazanymi w Rekomendacji 914 (1981), albowiem – podobnie jak w przypadku art. 92 k.k.w. – wynika z nich, że osadzonemu powinno się zapewniać w miarę możliwości, sposobność podjęcia pracy zarobkowej, podjęcia edukacji i szkoleń zawodowych w celu przygotowania więźnia do prowadzenia normalnego życia. Zwraca się także uwagę na możliwość brania przez osadzonego udziału także w różnego rodzaju zajęciach sportowych, w tym rozwijania zainteresowań, co pokrywa się z możliwościami zawartymi w art. 92 pkt. 4 i 5 k.k.w. Wreszcie w odniesieniu do skazanych na karę pozbawienia wolności matek, kładzie się nacisk na umożliwienie w jak najbardziej naturalny sposób sprawowania opieki nad dzieckiem, a w razie potrzeby zorganizowania możliwości pozostawienia dziecka w żłobku lub przedszkolu na czas, kiedy matka nie będzie mogła się nim zająć, co może mieć miejsce w sytuacji podjęcia przez nią pracy.

Indywidualizacja wykonywania kary pozbawienia wolności wiąże się ponadto z doborem – wobec skazanych – odpowiedniego systemu wykonywania kary. Zgodnie z art. 81 k.k.w. kara pozbawienia wolności może być wykonywana w jednym z trzech systemów, a zatem: programowanego oddziaływania, terapeutycznym bądź zwykłym.

Wobec pozbawionych wolności matek z dziećmi stosuje się system programowanego oddziaływania kładący nacisk na następujące obszary: edukacyjny, wychowawczy, terapeutyczny i resocjalizacyjny.

Oferuje się bowiem pozbawionym wolności kobietom matkom branie udziału w różnych programach pozwalających im zdobyć nowe umiejętności, które następnie mogą zostać wykorzystane do readaptacji już po opuszczeniu placówki²³⁹.

Macierzyństwo kobiet, które odbywają karę pozbawienia wolności pozwala na podtrzymywanie kontaktu z dzieckiem i jednocześnie dążenie do zacieśnienia więzi z innymi członkami rodziny, biorąc pod uwagę wszelkie aspekty procesu wychowawczego.

Jak wskazuje L. Kurek, dzięki macierzyństwu pozbawiona wolności kobieta jest poddawana modelowaniu według wzorca odpowiedzialnej matki. To bardzo ważne, ponieważ większość z tych kobiet nie miała w dzieciństwie szansy, by poznać właściwe postawy

²³⁹ E. Adamska, M. Wawrzyk, D. Owsianka, Skazane matki w izolacji więziennej, [w:] Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998 – 2008, (red.) I. Dybalska, Warszawa 2009, s. 247, 248.

rodzicielskie, a co za tym idzie – nie potrafi w sposób właściwy opiekować się dzieckiem, nie wspominając już o prawidłowym wychowywaniu i socjalizowaniu własnej pociechy²⁴⁰.

Bardzo istotnym zabezpieczeniem gwarancji pełnienia rodzicielskich ról wśród osadzonych kobiet matek ma art. 87a § 1 k.k.w. Postuluje on, aby wobec skazanych sprawujących opiekę nad dzieckiem do lat 15, uwzględniać w szczególności potrzebę inicjowania, podtrzymywania i zacieśniania ich więzi uczuciowej z dziećmi, wywiązywania się z obowiązków alimentacyjnych oraz świadczenia pomocy materialnej dzieciom, a także współdziałania z placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w których te dzieci przebywają. § 2 ma ponadto umożliwiać skazanym sprawującym stałą pieczę nad dziećmi, które przebywają w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, osadzenie ich w miarę możliwości, w odpowiednich zakładach karnych położonych najbliżej miejsca pobytu dzieci. Rozwiązanie to może jednak okazać się w praktyce zbyt niedoskonałe, aby faktycznie zyskiwały na tym więzi matek z ich dziećmi.

2.5. Środki oddziaływania penitencjarnego stosowane wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi

Aby cel wykonywania kary pozbawienia wolności mógł zostać osiągnięty, oddziaływania na osobę pozbawioną wolności, powinny zostać ukierunkowane w sposób możliwie najbardziej zindywidualizowany za pomocą narzędzi zwanych środkami oddziaływania penitencjarnego. Środki oddziaływania penitencjarnego zostały wskazane w art. 67 § 3 k.k.w., a zalicza się do nich przede wszystkim wykonywanie pracy, szczególnej tej, która sprzyja zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne.

Choć wymienione środki oddziaływania penitencjarnego kierowane są do wszystkich kategorii osób pozbawionych wolności, to w odniesieniu do kobiet w okresie ich macierzyństwa, część z nich będzie mieć jeszcze większe znaczenie, niż ma to miejsce w przypadku pozostałych przedstawicieli więziennej populacji.

²⁴⁰ L. Kurek, *Resocjalizacja kobiet osadzonych za przestępstwa na tle przemocowym*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2016, t. XXXV, z. 2, s. 138.

Istotnym jest, że art. 67 k.k.w. nie wymienia wprost resocjalizacji jako jednego z celów kary, lecz promuje społeczną readaptację skazanych²⁴¹.

Środki oddziaływania penitencyjnego skierowane na osobę odbywającą karę pozbawienia wolnością mogą przyczynić się do tzw. poprawy jurydycznej, a także moralnej.

Poprawa moralna, która polega na gruntownej przebudowie osobowości sprawcy jest – jako cel – znacznie bardziej trudna do osiągnięcia w przeciwieństwie do poprawy jurydycznej²⁴². W odniesieniu do pozbawionych wolności kobiet w okresie ich macierzyństwa, oczekiwania na ich poprawę moralną mogą być jeszcze większe z uwagi na odpowiedzialność jaka spoczywa na matkach sprawujących opiekę nad dzieckiem.

A zatem oddziaływanie na osobę skazaną na karę pozbawienia wolności, z czego nie wyklucza się kobiet matek, ma o tyle istotne znaczenie, że wspomaga się ją w zachowaniu stabilnej kondycji psychicznej, jak również wspiera w wypełnianiu czasu spędzanego w izolacji, zwłaszcza wobec osób, które odbywają długoterminowe kary pozbawienia wolności. Dla wielu osób, najbardziej odpowiednią formą wypełniania czasu spędzanego w zakładzie karnym jest wykonywanie adekwatnej do posiadanych umiejętności oraz kompetencji zawodowych pracy. Dzięki temu czas w izolacji płynie szybciej, a każdy dzień przynosi określone perspektywy, w tym uczy na nowo systematyczności i pozwala w jakimś stopniu, stłumić negatywne emocje związane z pozbawieniem wolności.

W pewnym sensie można ośmielić się stwierdzić, że w przypadku pozbawionych wolności kobiet matek, możliwość sprawowania bezpośredniej opieki nad dzieckiem stanowi pewnego rodzaju oddziaływanie, bowiem się wiąże z niestannym zaspokajaniem potrzeb bardzo małego człowieka, a dodatkowo budowana nim więź emocjonalna może sprzyjać złagodzeniu dotychczasowej postawy matki, która trafiła do izolacji więziennej. Dla niektórych kobiet spełnienie się w roli matki, w okresie przeznaczonym na opiekę nad dzieckiem, może pokazać, że można żyć inaczej, bez popadania w konflikty z prawem.

Znalezienie się bowiem w jednostce penitencyjnej prawie zawsze stanowi konsekwencję określonej społecznej formy funkcjonowania. Osoba z różnego rodzaju zaburzeniami, wykolejona społecznie, będąca ofiarą przemocy zarówno w dzieciństwie jak również w życiu dorosłym, a także odznaczająca się różnego rodzaju ubytkami

²⁴¹ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 293.

²⁴² B. Janiszewski, *Poprawcza funkcja kary pozbawienia wolności stosowanej wobec sprawców przestępstw nieumyślnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, rok XLI, z. 2, s. 76.

i mankamentami w sferze życiowej, intelektualnej bądź zawodowej, znacznie gorzej sobie radzi z poprawnym funkcjonowaniem w społeczeństwie, doprowadzając często do naruszenia porządku prawnego. Stąd określone formy oddziaływania mogą wspomóc taką osobę, która dopiero w warunkach izolacji więziennej podejmie się aktywności wspomagającej ją w dostosowaniu się do panujących powszechnie norm społecznych.

Należy zaznaczyć, że osoba pozbawiona wolności, wobec której marginalnie traktowałoby się środki mające wspomóc ją w powrocie do społeczeństwa, najprawdopodobniej trwale utraciłaby szansę powodzenia w wyjściu z impasu wywołanego skomplikowaną sytuacją życiową oraz brakiem umiejętności niepopadania w konflikty z prawem, stąd tak bardzo istotne znaczenie mają środki oddziaływania penitencjarnego.

T. Szymanowski wskazuje ponadto, że określony wpływ na zachowanie skazanych w zakładzie karnym (i następnie po wykonaniu kary pozbawienia wolności) mogą wywierać praktyki religijne, stosowane nagrody i ulgi oraz w pewnym stopniu stosowane sankcje za przekroczenia²⁴³.

W wykonywaniu kary pozbawienia wolności znajdują także zastosowanie niektóre ważniejsze zasady, a zatem oprócz wspomnianej indywidualizacji w wykonywaniu kary pozbawienia wolności także zasada wolnej progresji.

Polega ona na uzależnieniu warunków odbywania kary, a także ich łączności ze światem wolnym od prezentowanej postawy oraz wykazywanego przez osobę pozbawioną wolności zachowania. Zasada jest zawarta zarówno w przepisach dotyczących typów zakładów karnych (art. 70 k.k.w.), możliwości awansowania i degradowania skazanych (art. 89 k.k.w.), a także w innych przepisach²⁴⁴. Można stwierdzić, iż jest to pewnego rodzaju gratyfikacja za prezentowanie właściwej i pożądaney postawy w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Odnosząc się do poszczególnych środków oddziaływania penitencjarnego, należy wskazać, że tym, który uznaje się za przyczyniający się w najwyższym stopniu do resocjalizacji jest zatrudnianie skazanych.

Wiele uwagi na temat pracy więźniów poświęcają Europejskie Reguły Więzienne (reguły 26.1–26.17 i 105.1–105.5), które – przykładowo – wskazują m. in. na: traktowanie

²⁴³ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 294.

²⁴⁴ Tamże, s.243.

pracy więźniów w aspekcie pozytywnego elementu rygoru, nie zaś jako kary; dążenie przez władze więzienne do zapewnienia pracy tym osobom, które wykazują gotowość podjęcia się zatrudnienia; otrzymywanie przez zatrudnionych skazanych sprawiedliwego wynagrodzenia²⁴⁵.

Jak słusznie wskazuje T. Szymanowski, nawet ukończenie jednej klasy określonej szkoły zmniejsza czas utracony przez skazanych na odbywanie kary pozbawienia wolności i jednocześnie poddaje je najważniejszej formie resocjalizacji²⁴⁶.

Nauczanie jest realizowane w zakładach karnych szczególnie wobec osób niemających wykształcenia. Kodeks karny wykonawczy wprowadził bowiem obowiązek nauczania w zakresie programu szkoły podstawowej i gimnazjum, jak również poleca umożliwienie nauczania w zakresie ponadgimnazjalnym. W pierwszej kolejności nauczaniem obejmuje się skazanych młodocianych²⁴⁷. Edukowanie osób pozbawionych wolności może ponadto stać się przepustką do bardziej stabilnego życia po opuszczeniu zakładu karnego. Może to mieć szczególne znaczenie zwłaszcza dla tych kobiet, które w okresie odbywania kary, stały się matkami, zaś ich życie – przed osadzeniem – często było trudne i uzależnione od osób, z którymi żyły i na utrzymaniu których pozostawały. Część tych kobiet mogła bowiem doświadczać przemocy zarówno natury fizycznej, psychicznej jak i ekonomicznej oraz nie posiadać środków do własnego rozdysponowywania. Zdobycie określonych kwalifikacji zawodowych może w znacznym stopniu przyczynić się do usamodzielnienia, a dzięki zdobyciu stałej pracy wpłynąć na uniezależnienie się od stosującego przemoc partnera. Jest to także czynnik, który może wpłynąć na lepszy poziom życia dziecka matki, która musiała uporać się z różnego rodzaju dysfunkcjami, zaś po odbyciu kary pozbawienia wolności zyska szansę rozpoczęcia nowego, bardziej uporządkowanego życia.

Nauczanie – skierowane do konkretnych kategorii skazanych – może też polegać na organizowaniu określonych zajęć edukacyjnych oraz podnoszących świadomość w zakresie różnorodnych tematów. Na przykład Fundacja ABCXXI – Cała Polska czyta dzieciom, w 2019 r. zorganizowała po raz piąty dla pozbawionych wolności kobiet matek tzw. program edukacji kulturalnej kobiet osadzonych w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu. Zakres tematyczny zajęć obejmował istotę zaspokajania potrzeb emocjonalnych dzieci, korzyści

²⁴⁵ Tamże, s. 298.

²⁴⁶ Tamże, s. 296.

²⁴⁷ Tamże, s. 308.

płynących z czytania dzieciom książek, negatywnych skutków spożywania środków odurzających w życiu płodowym dzieci, jak również organizowano dla kobiet matek zajęcia plastyczne i teatralne²⁴⁸.

Jak podaje B. Stańdo-Kawecka zalecenia Parlamentu Europejskiego w stosunku do skazanych kobiet koncentrują się także na zapewnieniu im odpowiednich zajęć edukacyjnych a także szkoleniowych²⁴⁹. Dodatkową szansą dla kobiet, które posiadają małe dzieci, a jednocześnie pragną przełamać codzienną rutynę związaną ze sprawowaniem nad nimi opieki poprzez wzięcie udziału w zajęciach edukacyjnych, jest możliwość oddania dziecka do żłobka mieszczącego się na terenie zakładu karnego bądź poza nim.

Nieco mniejsze znaczenie może mieć także dla kobiet matek pozbawionych wolności możliwość brania udziału w różnego rodzaju aktywnościach kulturalno-oświatowych, społecznych i sportowych, szczególnie w okresie sprawowania opieki nad dzieckiem.

Należy jednak wskazać, że w odniesieniu do kobiet, które w okresie odbywania kary pozbawienia wolności są w ciąży bądź sprawują opiekę nad małym dzieckiem, nie wszystkie środki oddziaływania penitencjarnego będą mogły znaleźć zastosowanie zarówno z przyczyn organizacyjnych, jak również wywołanych czynnikami zdrowotnymi.

Istotnym, choć nienormatywnym aktem prawnym odnoszącym się do pewnych obszarów związanych z oddziaływaniem penitencjarnym na kobiety, jest Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI))²⁵⁰. Akt ten odnosi się w swoich założeniach do innych niezwykle istotnych dokumentów²⁵¹.

²⁴⁸ <https://calapolskaczytadzieciom.pl/archiwum-programow/program-edukacji-kulturalnej-kobiet-osadzonych-w-zakladzie-karnym-wraz-ze-swoimi-dziecmi-2019/> [dostęp: 19 maja 2023 r.].

²⁴⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Komentarz do Rezolucji 1663 (2009) „Kobiety w więzieniu”*, PWP 2011, nr 72–73, s. 165.

²⁵⁰ Dz.U.UE C z dnia 20 marca 2009 r.

²⁵¹ Rezolucja odwołuje się do: art. 6 i 7 TUE i art. 4 nowej Karty Praw Podstawowych UE, podpisanej 12 grudnia 2007 r., dotyczącej ochrony praw człowieka; Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, w szczególności jej art. 5; Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w szczególności jego art. 7; europejskiej Konwencji w sprawie zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1987 r. (Europejska Konwencja w sprawie zapobiegania torturom) i jej protokołu dodatkowego w sprawie ustanowienia systemu regularnych wizyt przeprowadzanych przez niezależne organy międzynarodowe i krajowe w miejscach zatrzymań; art. 3 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, jej protokołów oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw

Zgodnie z pkt. P Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)), postuluje się równy dostęp więźniów, tj. mężczyzn i kobiet, do pracy, kształcenia zawodowego i rozrywki podczas ich pobytu w więzieniu, co przekłada się na utrzymanie ich równowagi psychicznej oraz ich reintegracji ze społeczeństwem i światem pracy. W dalszej kolejności zwraca się uwagę na potrzebę opracowania programów wsparcia, które mają ułatwiać osadzonym zaangażowanie oraz przygotowanie ich do stopniowej resocjalizacji (pkt. Q). W stosunku do kobiet akcentuje się przeciwdziałanie jakimkolwiek formom dyskryminacji przy dostępie do płatnej pracy, jak również do zróżnicowanych i dostosowanych do potrzeb rynku pracy środków kształcenia zawodowego i obywatelskiego sprzyjających ich reintegracji po odbyciu kary (pkt. R).

Kolejnym bardziej istotnym środkiem oddziaływania na pozbawione wolności kobiety jest prowadzenie terapii odwykowej, w tym branie udziału w różnego rodzaju zajęciach grupowych dla anonimowych alkoholików. Niestety, okoliczność bycia w ciąży nie stanowi automatycznie o niewystępowaniu problemu uzależnienia od różnych substancji psychoaktywnych. Pozytywną – w pewnym sensie – stroną tej sytuacji może być to, że ciężarna i jednocześnie pozbawiona wolności kobieta może liczyć na fachowe wsparcie ze strony zakładu karnego, czego mogłaby nie doświadczyć w warunkach wolnościowych biorąc pod uwagę stan fizjologiczny, w którym znalazła się uzależniona kobieta. Zgodnie bowiem z art. 81 ust 2 k.k.w. karę pozbawienia wolności można wykonywać w systemie terapeutycznym. Dotyczy to m. in. osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych wymagających oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza z zakresu opieki psychologicznej, lekarskiej i rehabilitacyjnej (art. 96 § 1 k.k.w.). Dzięki temu dzieci uzależnionych matek, gdy te znajdują się pod fachową opieką, mają szansę na uzyskanie lepszego startu po narodzinach.

Człowieka, wzorcowych reguł minimum ONZ postępowania z więźniami z 1957 r. oraz deklaracji i zasad przyjętych w tym zakresie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ; Konwencji o prawach dziecka ONZ przyjętej w dniu 20 listopada 1989 r.; rezolucji i zaleceń przyjętych przez Komitet Ministrów Rady Europy, a w szczególności rezolucji (73)5 w sprawie wzorcowych reguł minimum postępowania z więźniami, zalecenia R(87)3 w sprawie europejskich reguł więziennych i zalecenia R(2006)2 w sprawie europejskich reguł więziennych; zaleceń przyjętych przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, a w szczególności zalecenia R(2006)1747 dotyczącego ustanowienia europejskiej karty więziennej oraz zalecenia R(2000) 1469 w sprawie matek i niemowląt w więzieniach; swojej rezolucji z dnia 26 maja 1989 r. w sprawie kobiet i dzieci w więzieniach; swojej rezolucji z dnia 18 stycznia 1996 r. w sprawie złych warunków panujących w więzieniach Unii Europejskiej; swojej rezolucji z dnia 17 grudnia 1998 r. w sprawie warunków więziennych w Unii Europejskiej; ulepszeń i kar zastępczych; swojego zalecenia dla Rady z dnia 9 marca 2004 r. w sprawie praw więźniów w Unii Europejskiej; art. 45 Regulaminu, sprawozdania Komisji Praw Kobiet i Równouprawnienia (A6-0033/2008).

Z Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne wynika, że należy wziąć pod uwagę okoliczność dużej liczby kobiet uzależnionych powodujących różnego rodzaju zaburzenia psychiczne oraz wpływające na zachowanie i wymagające interwencji medycznej, jak również jednoczesnego zapewnienia wsparcia społecznego i psychologicznego w ramach powszechnej polityki zdrowotnej.

W związku z powyższym priorytetowym celem powinno być wdrożenie w każdej placówce więziennej indywidualnych programów terapeutycznych oraz oferujących wsparcie szczególnie dla kobiet znajdujących się w okresie macierzyństwa. Należy także dążyć nie tylko do zapewnienia właściwego poziomu opieki medycznej oraz właściwych warunków bytowych, lecz należy mieć na uwadze równie istotną inwestycję w budowanie więzi pomiędzy matką a jej dzieckiem, dla którego w jego pierwszym okresie życia sposób okazywania mu troski i miłości może okazać się najcenniejszym darem.

Stąd bardzo ważne jest stwierdzenie zawarte w pkt. F Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne, iż „zdrowie psychiczne i fizyczne matki jest nierozdzielnie związane ze zdrowiem dziecka”.

Wreszcie bardzo istotnym środkiem oddziaływania penitencjarnego na pozbawione wolności kobiety matki jest, przewidziana w art. 67 § 3 k.k.w., możliwość podtrzymywania więzi rodzinnych z najbliższymi dla niej osobami. Kobiety w okresie macierzyństwa mogą przede wszystkim ten cel realizować poprzez podjęcie decyzji o sprawowaniu opieki nad swoim dzieckiem w przywięziennym Domu dla Matki i Dziecka do czasu ukończenia przez nie trzeciego roku życia, ale także poprzez dążenie do podtrzymywania kontaktu dziecka z ojcem, poza sytuacjami, które z oczywistych względów przeciwstawiają się temu.

Można uznać, że umożliwienie pozbawionym wolności kobietom matkom pielęgnowania swojego dziecka oraz budowania z nim więzi stanowi bardzo pozytywną, jeśli nie najważniejszą formę oddziaływania na pozbawione wolności kobiety.

Coraz częściej wskazuje się też na potrzebę poszanowania dla określonych standardów odbywania spotkań z bliskimi, które mają wspomóc skazaną w poczuciu, iż fakt odbywania kary pozbawienia wolności i związane z tym uciążliwości nie służą jej represjonowaniu, lecz mają pozytywnie wpłynąć na zmianę jej postawy społecznej poprzez skłonienie do analizy popełnionego czynu i przedsięwzięcia takich wysiłków aby w przyszłości uniknąć

ponownego wejścia w konflikt z prawem. Ważne jest w tym aspekcie aby to pozbawiona wolności kobieta sama doszła do takich wniosków oraz pragnęła zaznać tej zmiany. Osoby bliskie kobiecie, jak również te, które darzy zaufaniem, stanowić mogą bardzo istotny element tego procesu.

Słusznie więc zauważyła B. Stańdo-Kawecka, że widzenia powinny być organizowane w taki sposób, aby sprzyjały zachowaniu przez aresztowane i skazane kobiety więzi rodzinnych. W myśl szczegółowych zaleceń Zgromadzenia Parlamentarnego ujętych w Rezolucji 1663 (2009) w stosunku do kobiet w więzieniu, w zakładach karnych powinny być pomieszczenia dla odwiedzających, w których mogą przebywać dzieci, zaś personel zakładu powinien być przeszkolony w zakresie takiej organizacji widzeń, która pozwala na przestrzeganie praw dzieci. W zakładach karnych powinny być miejsca przeznaczone do zabawy dla dzieci w trakcie widzeń, jak również uwięzionym kobietom należy zapewnić możliwość widzeń intymnych i dostęp do środków antykoncepcyjnych oraz – jeśli to możliwe – zezwalać na spotkania z małoletnimi dziećmi poza zakładem karnym²⁵².

Możliwość odbywania widzeń przez kobiety matki, które opiekują się swoimi dziećmi w Domach dla Matki i Dziecka, a jednocześnie posiadają już starsze dzieci, jest o tyle istotna, że sprzyja budowaniu oraz zacieśnianiu więzi nie tylko przez samą skazaną, ale także przez jej dziecko ze starszym rodzeństwem. Niestety, może to być bardzo utrudnione w momencie znacznej odległości położenia zakładu karnego, w którym przebywa osadzona, od miejsca zamieszkania jej najbliższych, dla których dojazd wiążący się z pokonaniem znacznej odległości, może spowodować nawet zaniechanie kontynuacji odwiedzin.

Co jednak niezwykle istotne, utrzymywanie więzi osoby pozbawionej wolności z rodziną i innymi osobami bliskimi zostało uznane za jedno z podstawowych praw skazanego na karę pozbawienia wolności (art. 102 pkt 2 k.k.w.), którego formy realizacji zostały określone szeroko (art. 105 § 1 k.k.w.)²⁵³.

Na potrzebę umożliwiania podtrzymywania przez pozbawione wolności kobiety matki więzi z osobami jej bliskimi zwracał także uwagę Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom (CPT), który stwierdził, że z powodu ograniczonej liczby jednostek penitencjarnych dla kobiet, osadzone często zmuszone są do odbywania kary pozbawienia wolności

²⁵² B. Stańdo-Kawecka, *Komentarz do Rezolucji...*, s. 165.

²⁵³ A. Kwieciński, *Skazani – rodzice. Sytuacja prawna osadzonych sprawujących opiekę nad dziećmi*, [w:] *Nowa Kodyfikacja prawa karnego*, t. XXVIII, Wrocław 2012, s. 189.

w zakładach karnych oddalonych od swojego miejsca zamieszkania, co wpływa negatywnie na utrzymanie kontaktu z najbliższymi, a taki stan rzeczy może powodować izolowanie się osadzonych oraz pogorszenie ich zdrowia psychicznego²⁵⁴.

Kwestia sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych oraz wyodrębnionych oddziałach zakładu karnego w aresztach śledczych, jest także przedmiotem rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych²⁵⁵. W § 7. 1. akcentuje się – podczas prowadzenia działań penitencjarnych – potrzebę takiego podejmowania działań wobec osadzonych, aby w szczególności zapobiec ich wzajemnej demoralizacji, negatywnym przejawom podkultury przestępczej, występowaniu zachowań agresywnych, autoagresji czy też różnych form uzależnień.

W przypadku skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, oddziaływania penitencjarne są zawarte w opracowanych dla nich indywidualnych programach, w których określa się ich zakres (§ 13.1). z kolei oddziaływania wobec skazanych w systemie terapeutycznym, prowadzone poza oddziałem terapeutycznym, są określone w opracowanych dla nich indywidualnych programach terapeutycznych, a w oddziale terapeutycznym ponadto w programie tego oddziału (§ 13.2). Wobec skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym, zakres oddziaływań penitencjarnych wyznaczają podstawowe uprawnienia skazanego, zgodnie z § 13.3²⁵⁶.

2.6. Sposób traktowania oraz przywileje pozbawionych wolności kobiet w okresie ich macierzyństwa

Kobiety w ciąży, które zostają skazane na karę pozbawienia wolności, mimo kontrowersji wokół wykonywania wobec nich kary, mogą liczyć na traktowanie adekwatne do ich stanu fizjologicznego.

²⁵⁴<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>, [dostęp: 25 maja 2023 r.].

²⁵⁵ Dz.U. 2013 poz. 1067.

²⁵⁶ Dz.U. 2013 poz. 1067.

Niektóre kwestie związane z traktowaniem kobiet ciężarnych zostały ujęte w następujących rozporządzeniach: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania²⁵⁷, rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności²⁵⁸, Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Zdrowia z dnia 9 maja 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i trybu współdziałania podmiotów leczniczych z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych w zapewnieniu świadczeń zdrowotnych osobom pozbawionym wolności²⁵⁹.

Zgodnie z § 33 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania, dla tymczasowo aresztowanych kobiet, które są w ciąży bądź karmią dziecko, istnieje możliwość zastosowania niezbędnych odstępstw od przewidzianego w regulaminie sposobu wykonywania tymczasowego aresztowania, biorąc pod uwagę stan psychiczny oraz stan fizyczny kobiety ciężarnej lub karmiącej. Wniosek w zakresie zastosowania określonych odstępstw składa lekarz bądź wydaje w tym zakresie opinię, która może stać się podstawą do zastosowania określonych wyjątków do regularnie stosowanych czynności. Charakter możliwych do zastosowania odstępstw nie został w rozporządzeniu określony, co sugeruje, iż kryterium ich wyboru uzależnione będzie od wniosku bądź opinii lekarza zajmującego się kobietą ciężarną bądź karmiącą, a zatem nosić będzie znamiona indywidualnego doboru.

Ponadto, zgodnie z ust. 2, na dwa miesiące przed przewidywanym okresem porodu, kobieta przenoszona jest do szpitalnego oddziału ginekologiczno-położniczego w areszcie śledczym lub w zakładzie karnym.

Odstępstwo od zasad korzystania przez kobietę ciężarną z ciepłej wody (raz dziennie) oraz ciepłej kąpieli (dwa razy w tygodniu), które jest uregulowane w § 36 ust. 4, może także nastąpić na zasadzie określonej w § 33 ust. 1 powyższego rozporządzenia.

²⁵⁷ Dz.U. 2016 poz. 2290.

²⁵⁸ Dz.U. 2012 poz. 738.

²⁵⁹ Dz.U. 2012 poz. 547.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności, kobieta ciężarna ma zapewnioną specjalistyczną opiekę w okresie jej ciąży, porodu oraz połogu (§ 2. 1. Ust. 5), świadczoną przez podmioty lecznicze. Lekarz, w ramach podmiotu leczniczego, sprawując opiekę nad kobietą ciężarną, określa zakres i częstotliwość świadczeń zdrowotnych udzielanych kobiecie ciężarnej pozbawionej wolności z uwzględnieniem standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych z zakresu opieki okołoporodowej sprawowanej nad kobietą w okresie fizjologicznej ciąży, fizjologicznego porodu, połogu oraz opieki nad noworodkiem (§10 ust. 1).

Aktualnie obowiązujące standardy organizacyjne opieki okołoporodowej określa rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie standardu organizacyjnego opieki okołoporodowej²⁶⁰.

Ponadto lekarz sprawujący opiekę nad kobietą ciężarną, zgodnie z §10 ust. 2 może wydać zalecenia dotyczące żywienia dietetycznego, czasu i warunków odbywania przez kobietę ciężarną spaceru oraz kąpieli. Biorąc pod uwagę zwiększone potrzeby kobiety ciężarnej na ruch na świeżym powietrzu, jak również utrzymanie odpowiedniego stanu higieny oraz zaopatrzenia organizmu w składniki odżywcze, wydaje się, że prośby pacjentek, które nie wykraczają poza określone standardy, zostaną zaakceptowane przez lekarza prowadzącego ciążę oraz zatwierdzone stosowaniem wobec nich określonych zaleceń.

Skierowanie kobiety ciężarnej do szpitalnego oddziału ginekologiczno-położniczego co do zasady następuje na około dwa miesiące przed planowanym terminem porodu, chyba że lekarz prowadzący ciążę, zaleci wcześniejsze przeniesienie kobiety, biorąc pod uwagę stan jej zdrowia (§ 11. 1). W okresie połogu, kobieta przebywa wraz z dzieckiem w szpitalnym oddziale ginekologiczno – położniczym do czasu gdy stan jej zdrowia oraz stan zdrowia noworodka pozwolą na ich wypisanie z tego oddziału (§11.2).

Wreszcie w stosunku do kobiet ciężarnych zastosowanie może znaleźć Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Zdrowia z dnia 9 maja 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i trybu współdziałania podmiotów leczniczych z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych w zapewnieniu świadczeń zdrowotnych osobom pozbawionym wolności,

²⁶⁰ Poz. 1756.

nieodnoszącym się wprost do kobiet ciężarnych, lecz może zajść sytuacja nagłego zagrożenia zdrowotnego (§ 5. 1. ust. 1) bądź innego rodzaju, którego sposób rozwiązania został określony w tym właśnie akcie prawnym.

Prawa osób pozbawionych wolności zostały uregulowane w art. 102 k.k.w. Ze względu, na to, że niektóre z nich mogą znaleźć zastosowanie wyłącznie wobec kobiet ciężarnych bądź tych które urodziły dziecko w warunkach więziennych, określenie ich mianem przywilejów nie wydaje się być niewłaściwe.

Ich podstawowym i zarazem najważniejszym źródłem jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, choć nie jednym, albowiem do innych źródeł praw więźniów zaliczyć należy przepisy innych ustaw, jak również regulacje ratyfikowanych umów międzynarodowych. Do aktów prawa międzynarodowego, odznaczających się najwyższą doniosłością w zakresie źródeł praw skazanych zaliczyć należy przede wszystkim Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.

Trzeba wspomnieć, że polska Konstytucja ma zastosowanie nie tylko do obywateli państwa polskiego, ale również obywateli innych państw oraz tzw. bezpaństwowców, także i wtedy, kiedy znaleźli się oni nielegalnie na terytorium państwa i jednocześnie osoby te doświadczą pozbawienia wolności²⁶¹.

Ograniczenie praw oraz wolności obywatelskich może wynikać zarówno z regulacji rangi ustawowej, jak również wydanego na jej podstawie orzeczenia sądowego. Zgodnie bowiem z art. 4 § 2 k.k.w. skazany zachowuje prawa i wolności obywatelskie, zaś ich ograniczenie może wynikać jedynie z ustawy oraz wydanego na jej podstawie prawomocnego orzeczenia.

Jak zauważa T. Szymanowski powyższe zastrzeżenie w kodeksie karnym wykonawczym jest absolutnie niezbędne, ponieważ każda reakcja prawnokarna wkracza w większym lub mniejszym stopniu w sferę wolności i praw człowieka i obywatela²⁶².

Podstawowe prawa skazanych, wymienione w art. 102 k.k.w., normują pięć zasadniczych dziedzin życia skazanego w czasie odbywania kary w zakładzie karnym, które wiązać się mogą z określonymi przywilejami, a zatem są to warunki bytowe, łączność ze

²⁶¹ T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze...*, s. 328.

²⁶² Tamże, s. 328.

światem zewnętrznym, wszelkie aktywności w czasie odbywania kary, wolność religijna, gwarancje przestrzegania praw przysługujących skazanemu²⁶³.

W odniesieniu do kobiet ciężarnych, których stan determinuje konieczność ich odmiennego traktowania, niż ma to miejsce wobec pozostałych osób odbywających karę pozbawienia wolności, istnieją określone przywileje, charakterystyczne wyłącznie dla tej grupy osadzonych.

Uprawnienia te wynikać mogą chociażby z zaleceń lekarza sprawującego opiekę nad kobietą ciężarną. W tym kontekście rozpatrywanie wskazanych zaleceń jako przywileju, odnosi się przede wszystkim do zwiększonej częstotliwości korzystania przez kobiety w ciąży z aktywności fizycznej, kąpieli czy też specjalistycznego sposobu odżywiania się. Co więcej, na wniosek lekarza, dyrektor zakładu karnego może zezwolić kobiecie ciężarnej na określone odstępstwa od zaplanowanego w regulaminie sposobu odbywania kary pozbawienia wolności. Przywileje te, pomimo ich bezpośredniego zaadresowania do kobiet ciężarnych, w rzeczywistości mają przynieść korzyści przede wszystkim rozwijającemu się dziecku, które – jak często wskazuje się w literaturze – nie powinno ponosić konsekwencji błędów popełnionych przez ich matki. Wiadomo jest, że okres ciąży, spędzany szczególnie w warunkach uwięzienia, sprzyja przeżywaniu dodatkowego stresu, stąd przywileje mają w pewnym stopniu złagodzić te przykre skutki dla pozbawionych wolności ciężarnych kobiet.

Zgodnie z art. 87 § 3 k. k. w kobiecie ciężarnej lub karmiącej zapewnia się też opiekę specjalistyczną.

Chodzi tutaj o odpowiednią opiekę ginekologiczną, położniczą oraz doradztwo laktacyjne²⁶⁴.

Podkreśla się również, że kobietom w ciąży należy zagwarantować odpowiednią dietę proteinową²⁶⁵.

I choć zarówno podleganie opiece specjalistycznej, jak również możliwość korzystania z dobrodziejstw określonej diety, wydaje się być naturalnym następstwem zaleceń medycznych skierowanych do kobiet w ciąży, to w odniesieniu do osób odbywających karę

²⁶³ Tamże, s. 334.

²⁶⁴ J. Lachowski i in. , *Kodeks karny wykonawczy*. ..., <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3damzygaydinq>, [dostęp: 7 kwietnia 2022 r.].

²⁶⁵ Por. X Raport Generalny CPT za okres 1–31 grudnia 1999, <https://rm.coe.int/1680696a74>, [dostęp: 7 kwietnia 2022 r.].

pozbawienia wolności wskazania te mogą być postrzegane jako pewnego rodzaju bonus bądź wręcz przywilej.

W stosunku do kobiet ciężarnych zakazane jest stosowanie niektórych kar dyscyplinarnych, wśród nich można wymienić: pozbawienie możliwości otrzymywania paczek żywnościowych na okres do trzech miesięcy, pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych albo wyrobów tytoniowych na okres do trzech miesięcy oraz umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni. Brak możliwości zastosowania tych kar w stosunku do kobiet ciężarnych wyrasta z potrzeby humanitarnego postępowania z osadzonymi oraz konieczności zapewnienia ochrony ich nienarodzonym dzieciom. Może być także pożytywany za pewną formę przywileju, który w okresie ciąży jest udzielany w sposób bezwarunkowy.

Przywilejem, który wydaje się być najbardziej istotnym dla skazanej kobiety matki jest możliwość sprawowania bezpośredniej opieki nad własnym dzieckiem do momentu ukończenia przez nie trzeciego roku życia. Kobieta, która zyskała tego rodzaju możliwość, przenosi się do Domu Matki i Dziecka zorganizowanego przez jeden z zakładów karnych, tj. przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu, bądź Zakładzie Karnym w Krzywańcu.

Poparcia dla możliwości wychowywania małych dzieci przez matki odbywające karę pozbawienia wolności udzielają Europejskie Reguły Więzienne²⁶⁶. W pierwszej kolejności wskazuje się na potrzebę zabezpieczenia dobra dziecka w ten sposób, że niemowlęta i małe dzieci mogą pozostać w zakładzie karnym z rodzicem tylko wtedy, gdy leży to w ich najlepszym interesie. Ponadto nie są one traktowane jak więźniowie (pkt. 36.1). Wychodząc naprzeciw respektowaniu także i potrzeb osadzonych pod postacią brania przez nie udziału w zajęciach, Europejskie Reguły Więzienne zalecają zorganizowanie żłobka z wykwalifikowanym personelem, w którym – na czas zajęć – skazane miałyby możliwość pozostawienia dziecka.

Z kolei pkt. 36.3 odnosi się do zapewnienia specjalistycznego wyposażenia w celu ochrony dobra niemowląt oraz małych dzieci.

Już sama okoliczność przebywania skazanej matki wraz ze swoim dzieckiem w Domu Matki i Dziecka może zostać uznana za pewien przywilej, zwłaszcza gdy dotyczy to kobiet

²⁶⁶ Zalecenia Rec (2006) Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (Przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów).

odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności. W okresie sprawowania opieki nad najpierw noworodkiem, następnie niemowlęciem i potem małym dzieckiem, ich matki mogą liczyć na złagodzoną formę realizowania wobec nich kary pozbawienia wolności, przez co jej odbywanie, wydaje się bardziej znośne, a ponadto możliwość spędzania czasu z własnym dzieckiem zazwyczaj uprzyjemnia czas płynący w izolacji.

Sposób funkcjonowania Domu Matki i Dziecka także przyczynia się do uznania okresu spędzonego z dzieckiem za uprzywilejowany. Jest bowiem prowadzony przez kierownika, który podlega dyrektorowi zakładu karnego. Dom składa się z pokoi mieszkalnych dla matek i ich dzieci, pomieszczeń przeznaczonych do realizacji zajęć wychowawczych, pielęgnacyjnych i umożliwiających przygotowanie posiłków, pomieszczeń służących udzielaniu świadczeń zdrowotnych, pomieszczeń sanitarnych, gospodarczych, izb chorych, oraz pomieszczeń dla personelu. Generalnym założeniem takiego sposobu zorganizowania infrastruktury jest stworzenie dla osadzonych kobiet i ich dzieci warunków w jak najwyższym stopniu przypominających warunki domowe. Stąd też nie montuje się krat w oknach.

Wartym zaznaczenia jest to, że organizacja oraz sposób funkcjonowania domów matek i dzieci odbywa się z wyłączeniem regulacji art. 69 k.k.w., którego przedmiotem jest sposób wykonywania kary pozbawienia wolności w określonych rodzajach zakładów karnych.

Innego rodzaju przywilejem mogącym znaleźć zastosowanie w stosunku do kobiet skazanych na karę pozbawienia wolności jest instytucja odroczenia wykonywania kary pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 151 § 1 k.k.w. sąd może odroczyć wykonanie kary pozbawienia wolności w stosunku do skazanej kobiety ciężarnej oraz osoby skazanej samotnie sprawującej opiekę nad dzieckiem na okres do trzech lat po urodzeniu dziecka. Odroczenie to ma jednak charakter fakultatywny. Natomiast zgodnie z art. 151 § 3 k.k.w. odroczenie może być udzielone kilkakrotnie, jednak łączny okres odroczenia nie może przekroczyć okresu wskazanego w § 1.

2.7. Standardy opieki medycznej oraz opieki okołoporodowej udzielanej kobiecie ciężarnej oraz matce z dzieckiem w warunkach pozbawienia wolności

Kodeks karny wykonawczy skromnie odnosi się do kwestii dotyczącej roztaczania opieki medycznej nad kobietami w ciąży. Zgodnie bowiem z art. 87 § 3 k.k.w. kobiecie ciężarnej lub karmiącej zapewnia się opiekę specjalistyczną.

Uzupełnieniem tak ogólnie ujętych wytycznych mogą być różnego rodzaju instrukcje, rekomendacje, bądź pisemne zalecenia traktujące na temat standardów opieki medycznej oraz okołoporodowej sprawowanej wobec kobiet w warunkach pozbawienia wolności.

Zgodnie z Instrukcją nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r. w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami, przedstawiono w niej formy oddziaływania wobec kobiet w zakresie opieki medycznej. Zgodnie z § 6.1 oddziaływania wobec kobiet, w zakresie opieki medycznej, powinny uwzględniać specyfikę problematyki zdrowotnej kobiet, która polega na: udzielaniu świadczeń zdrowotnych ze szczególnym uwzględnieniem fizjologii kobiecej, m. in. poprzez zapewnienie dostępu do lekarzy specjalistów, w tym ginekologa; udzielaniu świadczenia zdrowotnego w obecności funkcjonariusza tej samej płci oraz prowadzeniu zajęć edukacyjnych z zakresu promocji zdrowia. W § 6.3 wskazano, że powyższe oddziaływania znajdują zastosowanie także do kobiet ciężarnych, przy czym wobec tej grupy osadzonych należy w szczególności uwzględnić instrukcję nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi.

Zgodnie z § 6 instrukcji nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi, oddziaływania w zakresie opieki medycznej polegają na zapewnieniu ciężarnej właściwej opieki medycznej. Przejawiać się ona może – zgodnie z § 16 – m. in. w objęciu ciężarnej opieką oddziału ginekologiczno-położniczego, a także położnej realizującej zadania edukacyjne, szczególnie z zakresu szkoły rodzenia, jak również skierowaniu ciężarnej do programu przygotowującego do porodu oraz macierzyństwa adekwatnie do stanu zdrowia oraz zdiagnozowanych potrzeb danej kobiety.

Standardy opieki medycznej podejmowanej wobec osadzonych ciężarnych wyznaczają ponadto Europejskie Reguły Więzienne. Część III Reguł została podzielona na kilka podgrup regulujących zagadnienia odnoszące się do opieki zdrowotnej, personelu medycznego

i pielęgniarskiego, obowiązków lekarza, zapewnienia opieki zdrowotnej oraz zdrowia psychicznego, przy czym brak jest typowych zaleceń odnoszących się wyłącznie do kobiet ciężarnych.

W szczególności kładzie się nacisk na to, aby więźniowie mieli zapewnione wszystkie potrzebne usługi medyczne, chirurgiczne i psychiatryczne, włącznie z tymi, które są dostępne społeczeństwu na wolności (reguła 40.5). Należy ponadto dążyć do tego, aby przez cały czas, w razie nagłej potrzeby, zapewnić bezzwłoczny dostęp do wykwalifikowanego lekarza (reguła 41.2). Jeśli dany rodzaj kuracji, która jest niezbędna, nie jest dostępny w ramach jednostki penitencjarnej, to wówczas zaleca się przeniesienie osoby skazanej do specjalistycznej instytucji bądź szpitala w ramach państwowej opieki medycznej (reguła 46.1).

Standardy opieki medycznej jaką należy stosować wobec kobiet w ciąży zawiera także Rekomendacja Nr R (98) 7 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotycząca etycznych i organizacyjnych aspektów opieki zdrowotnej w więzieniu²⁶⁷. Zgodnie z pkt 8 kobiety w ciąży powinny być poddane kontroli medycznej i powinny mieć zapewnioną możliwość urodzenia dziecka w szpitalu publicznym w warunkach odpowiednich do ich stanu²⁶⁸.

Z kolei w Rekomendacji 1340 (1997)²⁶⁹ o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny wskazano w pkt. 6 ppkt i 7 na konieczność zapewnienia więźniom opieki medycznej, psychiatrycznej oraz psychologicznej. Akcentuje się także potrzebę przystosowania warunków w więzieniach do stanu zdrowia więźniów, w szczególności do potrzeb kobiet w ciąży i w okresie porodu.

Kolejne istotne zalecenia zawiera Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu²⁷⁰, zgodnie z którą w pkt 9 wymienia się wytyczne odnoszące się bezpośrednio do funkcjonowania w jednostkach penitencjarnych kobiet w ciąży. W pkt. 10 wskazano regulacje dotyczące realizowania wobec osadzonych potrzeb higienicznych oraz zdrowotnych. w pkt.

²⁶⁷ Rekomendacja została przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 08.04.1998 r. podczas 627 spotkania ministrów.

²⁶⁸ *Międzynarodowe Standardy Wykonywania Kar*, Spec. Zeszyt „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”, „Palestra”, 2012, nr 7–8, s. 276.

²⁶⁹ Rekomendacja 1340 (1997) o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny

²⁷⁰ *Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73, s. 156–157.

10.1 wzywa się kraj członkowski do zagwarantowania prowadzenia dostosowanej do specyficznych potrzeb kobiet polityki penitencjarnej i realizowania odpowiednich programów dotyczących higieny i opieki zdrowotnej, a w szczególności, zadbania o określenie i przestrzeganie potrzeb higienicznych i zdrowotnych kobiet w ciąży, karmiących, w położu oraz kobiet starszych. Zgodnie z pkt. 10.2 badania lekarskie powinny być realizowane w sposób dyskretny, a zatem w taki sposób, aby strażnicy więzienni nie mogli przysłuchiwać się rozmowie osadzonej z lekarzem jak również, aby badanie odbywało się poza zasięgiem ich wzroku. Nie zaleca się ponadto przeprowadzania grupowych badań. W stosunku do kobiet ciężarnych zaleca się, w pkt. 10.4, ich przewożenie – w celu odbycia porodu – do zewnętrznych szpitali, aby dzieci osadzonych nie rodziły się w więzieniach.

Bezpośrednio do kobiet matek odnosi się Rekomendacja 1469 (2000) Matki i dzieci w więzieniu²⁷¹, która nie zawiera skonkretyzowanych regulacji w zakresie sprawowania nad nimi opieki zdrowotnej.

2.8. Sytuacja prawna dzieci, których matki odbywają karę pozbawienia wolności

Na tle niektórych krajów europejskich, można stwierdzić, że w Polsce surowiej traktuje się kobiety ciężarne, aniżeli w Danii, Norwegii, czy Czechach²⁷².

Dzieci, których rodzice trafiają do izolacji więziennej, zwykle znajdują się w trudnej sytuacji życiowej. z jednej bowiem strony społeczeństwo oczekuje – w stosunku do sprawcy przestępstwa, choćby był nawet kobietą matką – zaspokojenia sprawiedliwości społecznej poprzez wykonanie kary, z drugiej zaś, dzieci skazanych rodziców pochodzą przeważnie z rodzin dysfunkcyjnych, nieradzących sobie z otaczającą rzeczywistością, opierających się na niepoprawnych wzorcach funkcjonowania i wymagających wsparcia ze strony różnego rodzaju ośrodków, służb, bądź instytucji. Powoduje to zwykle gorszy start w ich życiu, którego nie można później już w żaden sposób nadrobić.

²⁷¹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73, s. 167–168.

²⁷² Zob. H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 264, cyt. za: K. Szczehowicz, dz. cyt., s. 190.

W szczególności uwięzienie jednego z rodziców zakłóca wzajemne stosunki w rodzinie, zmienia układ wsparcia, nakłada nowe obowiązki nie tylko na członków grupy rodzinnej, ale także na instytucje pomocowe czy edukacyjne. Izolacja od rodzica wpływa na dobrostan emocjonalny, psychologiczny, rozwojowy, finansowy i społeczny dziecka²⁷³.

Izolacja dzieci od rodziców, czy to w wyniku śmierci, rozvodu, wyjazdu, czy uwięzienia zaburza lub przerywa wykonywanie istotnych zadań. Dotyczy to w zasadzie wszystkich okresów rozwojowych niezależnie od tego, do jakiej koncepcji teoretycznej będziemy się odwoływać. Warto jednak zwrócić uwagę na okres wczesnego dzieciństwa oraz adolescencji. Wydają się one kluczowe dla rozwoju każdego dziecka²⁷⁴.

Bardzo słusznie zauważa A. Barczykowska, że w literaturze przedmiotu rodziny osób pozbawionych wolności stosunkowo rzadko występują jako samodzielny podmiot rozważań, stanowiąc raczej tło dla szeroko rozumianych refleksji penitencjarnych²⁷⁵. Szczególnie poszkodowane – faktem odbywania kary pozbawienia wolności przez matki – są ich nowonarodzone bądź małe dzieci, dla których obecność oraz bliskość matki w pierwszym okresie życia, stanowi szczególnie istotny element rozwoju oraz budowania poczucia własnej wartości oraz relacji z innymi ludźmi.

W kodeksie karnym wykonawczym przewidziano sytuację ciąży oraz porodu kobiety w trakcie odbywania przez nią kary pozbawienia wolności, w związku z czym umożliwia się jej sprawowanie bezpośredniej opieki nad dzieckiem do momentu ukończenia przez nie trzech lat, chyba że wystąpią przesłanki do wydłużenia, bądź skrócenia tego okresu. Jednak w razie niezdecydowania się przez skazaną kobietę na odbywanie kary wraz ze swoim dzieckiem w domu matki i dziecka, dziecko traci jedyną w swoim rodzaju możliwość przebywania razem z matką, którą najczęściej uznaje się za osobę najbliższą dziecku szczególnie w jego pierwszych miesiącach życia. Odizolowanie dziecka od osób jemu najbliższych, zaś szczególnie od matki, całkowicie zaburza jego świat. Pomimo tego trzeba zapewnić dziecku opiekę na czas niemożności jej osobistego sprawowania przez matkę.

²⁷³ A. Barczykowska, *Sytuacja życiowa rodzin osób pozbawionych wolności, Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, [w:] L. Golińska, B. Dudek (red), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 2008, s. 341.

²⁷⁴ Tamże, s. 345.

²⁷⁵ Tamże, s. 342.

Sytuacja dziecka związana z brakiem możliwości sprawowania nad nim pieczy przez matkę, wiązać się będzie z możliwością zastosowania określonych instytucji prawa rodzinnego i opiekuńczego, mianowicie: ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej, wykonywania kontaktów z dzieckiem, realizowania pieczy zastępczej nad dzieckiem.

Jednak w sytuacji, w której matka dziecka, która odbywa karę pozbawienia wolności, nie zdecyduje się na sprawowanie nad nim osobistej opieki w Domu Matki i Dziecka, należy rozważyć dwie kwestie. Po pierwsze możliwość przejęcia opieki nad dzieckiem przez drugiego z rodziców, który nie został pozbawiony władzy rodzicielskiej, zaś po drugie, ewentualność zajęcia się dzieckiem przez rodzinę zastępczą.

W wielu przypadkach rodzinę zastępczą dla dziecka tworzą osoby blisko z nim spokrewnione. Ponadto pozostanie dziecka w jego środowisku rodzinnym zawsze stanowi lepszy wybór, niż umieszczenie w całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej, ale pozostaje również pytanie o jakość opieki nad dzieckiem sprawowanej często przez osoby, które nie sprawdziły się w roli rodzica²⁷⁶.

Jak słusznie zauważają J. Helios i W. Jedlecka, wszystkie dzieci wymagające opieki zastępczej mają przynajmniej dwie „mamy”, a większość trzy albo i więcej: matkę biologiczną i późniejsze opiekunki. Poza powtarzającymi się separacjami od opiekunów, dzieci wymagające opieki zastępczej doświadczają jeszcze traum w wyniku na przykład przemocy, której doświadczyła ich matka w trakcie ciąży, traumy porodowej, syndromu odstawienego w wieku niemowlęcym w przypadku, gdy matka w ciąży uzależniona była od narkotyków, doświadczania przemocy w różnych miejscach pobytu; zaniedbania i obojętności oraz nadużycia seksualnego²⁷⁷.

Sytuacja dziecka komplikuje się jednak w jeszcze większym stopniu, gdy skazana na karę pozbawienia wolności matka, była jego jedynym opiekunem. W tej sytuacji, zgodnie z art. 17 §1 pkt. 1 k.k.w. sąd kierując do wydania orzeczenie o pozbawieniu wolności, zobowiązany jest do zawiadomienia sądu opiekuńczego.

²⁷⁶ Por. Tamże, s. 348.

²⁷⁷ J. Helios, W. Jedlecka, *Przemoc wobec dzieci w rodzinie*, Wrocław 2019, s. 192.

Analizowany przepis znajduje więc zastosowanie tylko w sytuacji, kiedy jedno z rodziców jest skazane na karę pozbawienia wolności, a drugi rodzic jest nieznany, pozbawiony władzy rodzicielskiej, bądź nie żyje²⁷⁸.

Jak stanowi art. 112(1) §1 ust. 1 k.r.io. obowiązek oraz prawo wykonywania pieczy zastępczej nad dzieckiem może sprawować: rodzina zastępcza, rodzinny dom dziecka albo kierujący placówką opiekuńczo-wychowawczą, regionalna placówka opiekuńczo-terapeutyczna lub interwencyjny ośrodek preadopcyjny. Ponadto, zgodnie z ust. 2 obowiązek i prawo wykonywania bieżącej pieczy nad dzieckiem pozbawionym opieki i wychowania rodziców umieszczonym w zakładzie opiekuńczo-lecznym, w zakładzie pielęgnacyjno-opiekuńczym lub w zakładzie rehabilitacji leczniczej, jego wychowania i reprezentowania w tych sprawach, a w szczególności w dochodzeniu świadczeń przeznaczonych na zaspokojenie jego potrzeb, należą do kierującego odpowiednio zakładem opiekuńczo-lecznym, zakładem pielęgnacyjno-opiekuńczym lub zakładem rehabilitacji leczniczej. Zgodnie z art. 112 (4) k.r.io. dziecko umieszczane jest w pieczy zastępczej do momentu przywrócenia warunków, które umożliwią sprawowanie nad nim opieki przez rodzinę bądź do momentu umieszczenia go w rodzinie przysposabiającej. Oznacza to, że matka dziecka, która była jego jedynym opiekunem i odbyła karę pozbawienia wolności, dysponuje możliwością kontynuowania sprawowania opieki nad swoim dzieckiem, które w czasie jej nieobecności pozostawało pod pieczą rodziny zastępczej bądź określonego podmiotu lub instytucji.

W dalszej kolejności, na prawną sytuację dziecka, którego matka odbywa karę pozbawienia wolności wpływać może fakt zawieszenia, ograniczenia bądź pozbawienia władzy rodzicielskiej. Oznacza to, na gruncie przedmiotowych rozważań, że należy odnieść się do sformułowanej w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym kwestii przemijającej bądź trwałej przeszkody – po stronie rodzica – do wywiązywania się z władzy rodzicielskiej.

Jak podaje R. Krajewski pod pojęciem władzy rodzicielskiej rozumie się zespół obowiązków i praw rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw²⁷⁹.

Celem instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej jest zapobieganie stanom zagrożenia dobra dziecka. Toteż sądy winny reagować w sytuacji prawdopodobieństwa

²⁷⁸ Tamże, s. 190.

²⁷⁹ R. Krajewski, *Podstawy prawa rodzinnego*, Warszawa 2003, s. 87.

narażenia dziecka na niebezpieczeństwo. Ustawodawca dopuścił możliwość ograniczenia władzy rodzicielskiej, gdy nie dojdzie do naruszenia dobra dziecka²⁸⁰. Na dobro dziecka składa się zaspokojenie jego potrzeb życiowych (wyżywienia, mieszkania, pomocy w nauce itp.) oraz jego stan i potrzeby emocjonalne, psychiczne²⁸¹.

Wyczerpujące wyjaśnienie, co się składa na dobro dziecka, może być skomplikowane.

Jak wskazuje Iwona Samborska:

Podjmując się próby przybliżenia tego pojęcia, należy wyjaśnić jego znaczenie, co – jak się okazuje – wcale nie jest łatwe. Podkreślają to autorzy podejmujący problematykę „dobra dziecka” nie tylko z perspektywy pedagogicznej, ale także w ujęciu na przykład socjologicznym czy politycznym. Jest ono niezwykle pojemne, niedookreślone, a jego znaczenie tylko częściowo ujawnia się w odniesieniu do przyjętej perspektywy stanowiącej kryterium i kontekst rozważań oraz prowadzonych analiz. Dzieje się tak dlatego, że jest to kategoria o charakterze interdyscyplinarnym²⁸².

Powyższe oznacza, że dobro dziecka należy rozpatrywać w możliwie szerokiej perspektywie.

Fakt skierowania do wykonania kary pozbawienia wolności stanowić może podstawę zawieszenia władzy rodzicielskiej skazanego (stwierdzenie przemijającej przeszkody w realizacji tej władzy — art. 110 § 1 k.r.io.)²⁸³. Ponadto sąd może także zadecydować o pozbawieniu władzy rodzicielskiej. Pozbawienie władzy rodzicielskiej może mieć miejsce szczególnie w sytuacji istnienia trwałej przeszkody ku jej wykonywaniu, którą może być okoliczność odbywania przez matkę dziecka długoletniej kary pozbawienia wolności. Inną okolicznością uzasadniającą pozbawienie matki władzy rodzicielskiej nad dzieckiem może być sytuacja nadużycia władzy rodzicielskiej bądź rażące zaniedbywanie obowiązków wobec dziecka (art. 111 §1 k.r.io.), albowiem takie mogą też mieć miejsce nawet w Domach dla Matek i Dzieci. Na gruncie rozpatrywanej tematyki może to mieć miejsce w szczególności

²⁸⁰ A. Kilińska-Pękacz, *Ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej jako instytucje prawa rodzinnego służące ochronie dzieci*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania”, 2013, t. 4, s. 257.

²⁸¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 października 2010 roku (Sygn. ACa 458/10), LEX nr 784436, cyt. za: A. Kilińska-Pękacz, *Ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie...*, s. 257.

²⁸² I. Samborska, *Perspektywa „dobra dziecka” w badaniach nad dzieciństwem*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, 2018, vol. 13, nr 4(50), s. 16.

²⁸³ A. Kwieciński, *Skazani – rodzice. Sytuacja prawna...*, s. 190.

gdy lekarz bądź psycholog stanowiący personel Domu Matki i Dziecka wydał pisemną opinię, że względy wychowawcze lub zdrowotne przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki. W tym wypadku dyrektor domu zawiadamia sąd opiekuńczy, który w oparciu o wydaną opinię, może wydać stosowne orzeczenie (§ 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek).

Ponadto, zgodnie z art. 72 ust. 1 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Ingerencja sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej będzie uzasadniona w momencie zaniechania wobec dziecka sprawowania prawidłowej opieki, jak również obchodzenia się z nim w zakresie wykraczającym poza przyjęte normy prawne, a zatem m. in. w wyniku stosowania wobec dziecka różnych form przemocy, w tym zwłaszcza kar cielesnych, co jest zabronione na mocy art. 96(1) k.r.io., zgodnie z którym osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Uznając, że dobro dziecka jest zagrożone, m. in. ze względu na pozbawienie wolności jego matki i przeszkody istniejące po stronie ojca do przejęcia opieki nad dzieckiem, ewentualnie brak ojca dziecka, sąd opiekuńczy może na podstawie art. 109 § 2 ust. 5 k.r.io. – zarządzić umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo w instytucjonalnej pieczy zastępczej lub powierzyć tymczasowo pełnienie funkcji rodziny zastępczej małżonkom ewentualnie osobie – niespełniającym warunków dotyczących rodzin zastępczych, udzielić w tym zakresie niezbędnych szkoleń, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej albo zarządzić umieszczenie małoletniego w zakładzie opiekuńczo-leczniczym, w zakładzie pielęgnacyjno-opiekuńczym lub w zakładzie rehabilitacji leczniczej.

W wyjątkowych wypadkach, zgodnie z art. 113² § 1 k.r.io. oraz jeśli wymaga tego dobro dziecka, sąd opiekuńczy może orzec o ograniczeniu utrzymywania kontaktów rodziców z dzieckiem, a zwłaszcza może: zakazać spotykania się z dzieckiem; zakazać zabierania dziecka poza miejsce jego stałego pobytu; zezwolić na spotkanie się z dzieckiem tylko w obecności drugiego z rodziców albo opiekuna, kuratora sądowego lub innej osoby wskazanej przez sąd; ograniczyć kontakty do określonych sposobów porozumiewania się na

odległość; zakazać porozumiewania się na odległość. Ponadto, zgodnie z art. 113³, jeżeli utrzymywanie kontaktów rodziców z dzieckiem poważnie zagraża dobru dziecka lub je narusza, sąd zakaże ich utrzymywania. Jeśli natomiast wymagać tego będzie dobro dziecka, sąd opiekuńczy może zmienić rozstrzygnięcie w sprawie kontaktów (art. 113(5) k.r.io.).

Po uprzednim pozbawieniu lub zawieszeniu władzy rodzicielskiej sąd opiekuńczy (sąd rejonowy — wydział rodzinny i nieletnich) ustanawia opiekę dla małoletniego dziecka skazanego (art. 145–153 k.r.io.). Skazany ma prawo do informacji o poczynionych wystąpieniach i wydanych zarządzeniach w tym zakresie (art. 17 § 2 k.k.w.)²⁸⁴.

Istotną kwestią jest ponadto dążenie do podtrzymywania przez dziecko więzi z pozbawionym wolności rodzicem.

Utrzymywanie więzi skazanego z rodziną i innymi osobami bliskimi zostało bowiem uznane za jedno z podstawowych praw skazanego na karę pozbawienia wolności (art. 102 pkt 2 k.k.w.), którego formy realizacji zostały określone szeroko (art. 105 § 1 k.k.w.)²⁸⁵.

Podsumowując stwierdzić należy, że okoliczność pozbawienia wolności matki dziecka stanowi trudną sytuację pod względem emocjonalnym i z punktu widzenia dobra dziecka, a nierzadko także i skomplikowaną prawnie.

²⁸⁴ A. Kwieciński, *Skazani – rodzice...*, s.190.

²⁸⁵ Tamże, s. 189.

Rozdział 3

Problemy polskiego systemu penitencjarnego dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych kobiet matek na tle standardów europejskich oraz wybranych krajów

3.1. Polskie regulacje prawne mające zastosowanie wobec kobiet w okresie macierzyństwa skazanych na karę pozbawienia wolności

Standardy dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet ciężarnych bądź tych, które urodziły dziecko w warunkach izolacyjnych, zwrócone są w stronę regulacji odpowiadających na standardy więziennictwa oparte na humanitaryzmie. Ponadto okoliczność pozbawienia wolności, która dotyczy zwłaszcza kobiety w okresie macierzyństwa, nie powinna wpływać obciążająco na jej dziecko, które w pewnym sensie staje się „ofiara” sytuacji, na którą nie ma żadnego wpływu, a której skutki niewątpliwie ponosi. Jednak nawet najlepiej przemyślane regulacje prawne nie są w stanie rozwiązać wszelkich niedoskonałości systemu, a zatem w taki sposób, aby dziecko pozbawionej wolności matki nie poniosło żadnego uszczerbku.

Wnioski płynące od psychologów nie pozostawiają wątpliwości, iż dobro dziecka powinno być respektowane w pierwszej kolejności²⁸⁶, albowiem sytuacja związana z pozbawieniem wolności rodzica jest dla dziecka zwykle trudnym doświadczeniem, choć w przypadku niemowląt i bardzo małych dzieci mimo wszystko bardziej znośnym, niż ma to miejsce w przypadku starszych i bardziej rozeznanych życiowo dzieci.

Badania Noble C. potwierdziły, że doświadczenie bólu przez dziecko, gdy rodzic jest uwięziony, może być podobny do tego, gdy ktoś umiera. Stwierdzono, że 80% badanych rodzin wykazywały u ich dzieci tendencję do doświadczenia separacji od swoich ojców jako rodzaj utraty bliskiej osoby, zwłaszcza w początkowych etapach pozbawienia wolności²⁸⁷.

²⁸⁶ Por. M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla ...*, s. 173.

²⁸⁷ Noble C., *Prisoners' Families: The Everyday Reality*, Ipswich 1995, s. 67–81, cyt. za: A. Domżańska, *Dzieci rodziców pozbawionych wolności*, „Forum Pedagogiczne UKSW”, 2011, nr 1, s. 218.

Słusznie też stwierdziła Agnieszka Pisarska, że „dobro dziecka jest terminem prawnym i klauzulą generalną, która wyznacza kierunek interpretacji przepisów przez organy stosujące prawo”²⁸⁸.

Matka nie zawsze będzie w stanie zrekompensować dziecku szkodę emocjonalną, jaką zmuszone jest ponieść wskutek jej uwięzienia i chodzi tu przede wszystkim o sytuację, w której matka i dziecko muszą zostać rozdzielone ze względu na upływ przewidzianego prawem okresu, w którym matka może zajmować się dzieckiem, zaś okres orzeczonej kary pozbawienia wolności jeszcze nie minął. W tym wypadku dobro dziecka nie zawsze zwycięży nad potrzebą zaspokajania innych przewidzianych prawem sytuacji.

Agata Matysiak-Błaszczyk wskazuje, że z jednej strony kobieta ponad wszystko powinna dbać o dobro dziecka i jego psychofizyczny rozwój, zaś z drugiej, powinna mieć jednocześnie możliwość spełniania się w rolach macierzyńskich. Niestety jednak – jak dalej podnosi – z przeprowadzonych badań wynika, że taka sytuacja pozostaje w sferze modelowej, idealnej, a nie rzeczywistej. Choć personel Domu Matki i Dziecka pozwala i wręcz nakłania skazane matki do pielęgnowania najwyższych wartości: macierzyństwa oraz wczesnych lat doświadczeń socjalizacyjnych dzieci, to jednak zdaje się, że te działania są niewystarczające, aby uchronić dzieci przed piętnem pierwotnej socjalizacji w warunkach więziennych i biograficznym utrwalaniem konsekwencji „nadzorowanego” dzieciństwa²⁸⁹.

Istnieją akty prawne, które rekomendują pewne standardy wykonywania kary pozbawienia wolności, które mogą znaleźć odniesienie zarówno do ciężarnych kobiet, jak również do matek z dziećmi, choć nie są to akty wcielone jako powszechnie obowiązujące w Polsce. W szczególności znaczenie mogą mieć Europejskie Reguły Więzienne zawarte w zaleceniu nr R(87)3 dla państw członkowskich Rady Europy, przyjęte przez jej Komitet Ministrów 12 lutego 1987 r., nowelizowane m. in. w roku 2006, wzorcowe reguły minimalne ONZ dot. postępowania z więźniami przyjęte w Genewie w 1955 r., ale także Reguły z Bangkoku²⁹⁰ jako międzynarodowe standardy traktowania kobiet w jednostkach penitencjarnych.

²⁸⁸ A. Pisarska, *Psychologiczne i prawne aspekty dobra dziecka*, Miłość, małżeństwo, rodzina. Ujęcie interdyscyplinarne, Kwartalnik Naukowy 1(41) 2020, s. 224.

²⁸⁹ A. Matysiak-Błaszczyk, *Więzienne macierzyństwo...*, s. 267.

²⁹⁰ Szerzej na temat Reguł z Bangkoku: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych> [dostęp: 10 czerwca 2023 r.].

Uprzywilejowanie – w majestacie prawa – kobiet pozbawionych wolności, które znajdują się w okresie macierzyństwa, to w pełni uzasadniona idea. Ta szczególna sytuacja wymaga bowiem jak najlepszego pogodzenia faktu spodziewania się dziecka bądź jego wychowywania w trakcie kary pozbawienia wolności oraz wspomnianym dobrem dziecka.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że w polskim systemie penitencjarnym wiodącą regulacją prawną dla kobiet matek pozbawionych wolności oraz chcących sprawować opiekę nad dziećmi do lat trzech w Domu dla Matki i Dziecka jest wspomniany już art. 87 k.k. w, który mówi o specyfice odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety²⁹¹.

Art. 87 § 3 k.k. w stanowi o tym, że ciężarna bądź karmiąca kobieta ma prawo do specjalistycznej opieki, zaś zgodnie z § 4, w celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem, organizuje się przy wskazanych zakładach karnych domy matki i dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia.

W dalszej kolejności, zgodnie z art. 87 a k.k.w. skazane, które sprawują stałą pieczę nad dzieckiem do lat 15, mają także prawo do dodatkowego widzenia.

Nie wydaje się, aby wskazane instytucje istotnie rozwiązywały sytuację matek pozbawionych wolności. Stanowią one wciąż jeszcze niedoskonałe rozstrzygnięcie sytuacji, co do której jak do tej pory nie stworzono bardziej korzystnego rozwiązania.

Kobieta w ciąży może także liczyć na określone przywileje, na przykład dysponuje prawem do dłuższego spaceru (art. 112 § 1 k.k.w.) oraz do dokonania dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych (art. 113 a § 1 k.k.w.).

W stosunku do kobiet, w tym do kobiet ciężarnych, zastosowanie znajduje także rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności²⁹². Przewiduje on m. in. określone odstępstwa od zasad wykonywania kary pozbawienia wolności ze względu na stan zdrowia osoby skazanej. W odniesieniu do kobiet w okresie macierzyństwa w szczególności zastosowanie może znaleźć § 24 traktujący na temat odstępstw od zasad

²⁹¹ A. Nadziej-Maziarz, dz. cyt., s. 69.

²⁹² Dz.U.2022.2847.

wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych kobiet ciężarnych i karmiących. Zgodnie z § 24 ust. 1 polegają na niesprecyzowanych w przywołanej regulacji odstępstwach od przewidzianego w regulaminie sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności w zakresie wynikającym z potrzeby uwzględnienia stanu fizycznego lub psychicznego tych kobiet i są realizowane na wniosek lekarza lub po zasięgnięciu jego opinii.

Kolejnym odstępstwem jest przewidziana w § 24 ust. 2 możliwość przeniesienia ciężarnej kobiety na dwa miesiące przed przewidywanym terminem porodu do szpitalnego oddziału ginekologiczno-położniczego w zakładzie karnym lub areszcie śledczym. W kwestiach odnoszących się do higieny osobistej, § 27 ust. 4 wskazuje, że skazana kobieta korzysta co najmniej raz dziennie z ciepłej wody i dwa razy w tygodniu z ciepłej kąpieli, przy czym brak jest odrębnej formuły w stosunku do kobiet ciężarnych, co pozwala stwierdzić, że w razie gdyby miały zostać wdrożone odstępstwa od w/w regulacji, to zastosowanie znajdzie wówczas § 24 ust. 1 przewidujący możliwość wdrożenia niezbędnych odstępstw.

Podstawowym źródłem prawa w Polsce, które znajduje zastosowanie do każdego obywatela jest Konstytucja RP²⁹³, stojąca na straży praw każdej jednostki, także tej, która została pozbawiona wolności. Jak bowiem podaje art. 30, przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. W stosunku do osób pozbawionych wolności zastosowanie mają następujące artykuły: 40, 41 ust. 4, 42 ust. 2. Art. 40 nawiązuje do statuowanego przez niektóre dokumenty międzynarodowe (m. in. Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Europejską konwencję o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu traktowaniu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu), zakazu stosowania tortur oraz okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania i karania. Standardem powinno być również humanitarne traktowanie każdej osoby pozbawionej wolności (art. 41 ust. 4), jak również każda osoba, przeciwko której toczy się postępowanie karne, ma prawo do skorzystania z pomocy obrońcy we wszystkich stadiach postępowania (art. 42 ust. 2). Regulacje te znajdują zastosowanie także wobec kobiet w okresie macierzyństwa. Należy także wskazać na art. 79 ust. 1 oraz art. 80, które odnoszą się do sposobów oraz możliwości obrony swoich praw w razie ich naruszenia (wniesienie skargi do Trybunału Konstytucyjnego), a także zwrócenia się o pomoc do Rzecznika Praw Obywatelskich

²⁹³ Dz.U. 1997, nr 78 poz. 483 ze zm.

w sprawie zapewnienia ochrony wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Należy jeszcze wspomnieć o sytuacji tymczasowo aresztowanych kobiet ciężarnych. W dniu 23 lipca 2008 r. Trybunał Konstytucyjny rozpatrywał wniosek RPO dotyczący wprowadzenia całkowitego zakazu stosowania tymczasowego aresztowania wobec kobiet spodziewających się dziecka. Nie podzielając stanowiska RPO Trybunał Konstytucyjny uznał, że areszt wobec ciężarnych kobiet może zostać zastosowany ze względu na uznanie, iż polskie przepisy chronią kobiety w ciąży w dostatecznym stopniu²⁹⁴. W aktualnym stanie prawnym możliwe jest więc stosowanie instytucji tymczasowego aresztowania w odniesieniu do kobiet matek.

3.2. Odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych

Istotnym standardem, który reguluje kodeks karny wykonawczy z 1997 r. jest instytucja odroczenia kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet, które będąc skazanymi na karę pozbawienia wolności, spodziewają się dziecka. Pozwala to skupić się matce na ciąży i dziecku dla jego dobra oraz w celu umożliwienia dziecku zyskania lepszego startu, niż miałyby to miejsce w sytuacji, gdyby urodziło się w warunkach więziennych, które mogą powodować u kobiety dodatkowy stres i dyskomfort, a ten z kolei zazwyczaj przenosi się na dziecko.

Zgodnie z art. 151 § 1 k.k.w. Sąd może odroczyć wykonanie kary pozbawienia wolności na okres do roku, jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny zbyt ciężkie skutki. W stosunku do skazanej kobiety ciężarnej oraz osoby skazanej samotnie sprawującej opiekę nad dzieckiem sąd może odroczyć wykonanie kary na okres do trzech lat po urodzeniu dziecka.

Precyzując maksymalny okres odroczenia, nie może być dłuższy niż okres ciąży, z powodu której nastąpiło odroczenie, a potem 3-letni okres po urodzeniu dziecka²⁹⁵.

²⁹⁴ M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla*, s. 194.

²⁹⁵ M. Pytel, P. Hamera, *Kobiety w warunkach izolacji penitencjarnej*, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej>, [dostęp: 26 maja 2023 r.].

Okres odroczenia kary pozbawienia wolności już po urodzeniu dziecka, pokrywa się z okresem, w którym pozbawiona wolności kobieta matka może sprawować bezpośrednią opiekę nad swoim dzieckiem, z którym przebywa w przywieszonym Domu dla Matki i Dziecka.

Odroczenie wobec tej kategorii skazanych jest fakultatywne. Nie zachodzi jednakże potrzeba wykazywania, że natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanej skutki zbyt ciężkie²⁹⁶.

Obecnie występujące regulacje w kodeksie karnym wykonawczym pozwalają na umożliwienie kobietom w ciąży spędzenia tego okresu w warunkach wolnościowych, co nie zawsze było tak oczywiste pod rządami poprzednim kodeksów.

Warto bowiem wspomnieć, że na zasadach określonych w kodeksie karnym wykonawczym z 1969 r. nie sprecyzowano instytucji odroczenia kary pozbawienia wolności *stricte* wobec kobiet ciężarnych. Zgodnie bowiem z ówczesnym brzmieniem art. 67 § 1 k.k.w. sąd mógł odroczyć karę pozbawienia wolności na okres do sześciu miesięcy, jeżeli przemawiał za tym szczególny interes społeczny lub jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny skutki zbyt ciężkie. Ponadto zgodnie z art. 67 § 3 k.k.w. odroczenie, mimo iż mogło być udzielane kilkakrotnie, nie mogło łącznie przekroczyć okresu jednego roku.

Wskazana powyżej przesłanka, a zatem zbyt ciężkie skutki, swoim zakresem obejmowała m. in. okoliczności z zakresu opieki nad dziećmi. Słusznie wskazał wówczas Stefan Leleń, że w imię zasady ochrony macierzyństwa i zasady socjalistycznego humanizmu należałoby wobec kobiet w ciąży i matek karmiących okoliczności te traktować jako uzasadniające odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności²⁹⁷.

Jak zauważają K. Mrozek i K. Sitnik, pierwszy Kodeks karny wykonawczy, uchwalony w 1969 r. nie przewidywał prawnego uprzywilejowania kobiety ciężarnej i matki sprawującej opiekę nad dzieckiem w zakresie odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności. Dość często występowało w praktyce sądów rozstrzyganie kwestii odroczenia wykonania kary wobec tej kategorii skazanych. Wskazywano wówczas, że praktyka odroczeń

²⁹⁶ K. Mrozek i K. Sitnik, *Odroczenie kary* ..., s. 241.

²⁹⁷ S. Leleń, *Prawo i polityka wykonywania kar*, Łódź 1981, s. 163–164, cyt. za: K. Mrozek i K. Sitnik, *Odroczenie kary*..., s. 239–240.

wykonania kary w takich wypadkach powinna być zróżnicowana w zależności od rodzaju kary i sytuacji skazanej²⁹⁸.

Odroczenie kary pozbawienia wolności w oparciu o regulacje sprzed wejścia w życie kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r., były jeszcze mniej oczywiste, co dowodzi tego, że macierzyństwo kobiety, która została skazana na karę pozbawienia wolności, mogło być postrzegane w zasadzie wyłącznie jako jej osobisty problem.

K. Mrozek i K. Sitnik wskazały, że art. 539 k.p.k. z 1928 r. stanowił, że na prośbę skazanego można na czas do jednego roku odroczyć wykonanie kary pozbawienia wolności, jeżeli jej natychmiastowe wykonanie pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny zbyt ciężkie skutki. Przepisy polskiego Kodeksu postępowania karnego do czasu wydania noweli w 1959 r. nie wspominały szczególnie o ciąży skazanej. Jednak dopuszczalność odroczenia wykonania kary kobietom brzemiennym wprowadzono powszechnie dopiero w 1959 r., nowelizując przedwojenny Kodeks postępowania karnego²⁹⁹.

Określenie „zbyt ciężkie skutki dla rodziny skazanego” bez odesłania w kodeksie, co należy przez to pojęcie rozumieć, mogło – w świetle orzekania z możliwością zastosowania pewnej uznaniowości – prowadzić do niedostatecznego przeanalizowania sytuacji konkretnej skazanej, starającej się, ze względu na stan ciąży o odroczenie wykonania kary.

Dopiero ustawa z dnia 18 czerwca 1959 r. o zmianie przepisów postępowania karnego znowelizowała artykuł 420 k.p.k. Wówczas na podstawie tego artykułu, wprawdzie nie z urzędu, lecz na prośbę skazanej, sąd, który wydał wyrok w i instancji, mógł odroczyć kobiecie brzemienną na czas do jednego roku wykonanie kary pozbawienia wolności, jeżeli natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanej lub jej rodziny zbyt ciężkie skutki. Ten sposób uregulowania zagadnienia stanowił wobec sytuacji prawnej istniejącej do czasu nowelizacji poważny krok naprzód, uwzględniał bowiem również interesy dziecka³⁰⁰.

W razie stwierdzenia ciąży u skazanej sąd mógł odroczyć wykonanie kary bez odrębnego wykazywania, że natychmiastowe pozbawienie wolności pociągnęłoby dla niej zbyt ciężkie skutki. Należało przy tym uwzględnić fakt, że kobiet brzemiennych nie można

²⁹⁸ K. Mrozek i K. Sitnik, *Odroczenie kary...*, s. 239.

²⁹⁹ Tamże, s. 235–236.

³⁰⁰ E. Merz, *Zarys postępowania karno-wykonawczego*, Warszawa 1966, s. 131, cyt. za: K. Mrozek i K. Sitnik, *Odroczenie kary...*, s. 236.

było przyjmować do zakładów karnych bez wyraźnego polecenia sądu dopiero od siódmego miesiąca ciąży³⁰¹.

Nowelizacja art. 420 k.p.k. dokonana w 1959 r. była bardzo istotna, albowiem nie tylko bardziej skonkretyzowała materialne przesłanki odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności, lecz także po raz pierwszy w ustawodawstwie polskim sprecyzowała materialne przesłanki odwołania odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności, nie uzależniając odwołania tego tylko od dowolności, tym samym zwiększyła więc gwarancje materialne skazanego. Ponadto przekazała sądowi rozstrzygnięcie zarówno odroczenia wykonania kary, jak i odwołania odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności, tym samym zwiększyła gwarancje ustrojowe skazanego, jak również przewidziała specjalny tryb postępowania sądowego, obowiązujący podczas wydawania postanowień o odroczeniu bądź odwołaniu odroczenia, tym samym zwiększyła więc gwarancje skazanego w tym postępowaniu³⁰².

W aktualnym stanie prawnym instytucja odroczenia kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet ciężarnych została sprecyzowana w art. 151 §1 k.k.w. i stanowi kompromisowe rozwiązanie pomiędzy koniecznością odbycia przez skazaną kobietę kary pozbawienia wolności, a potrzebą zapewnienia dziecku troski oraz opieki ze strony jego matki.

Należy zatem zaakcentować pozytywną regulację, jaką jest skonkretyzowanie przesłanek odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności wobec kobiet spodziewających się dziecka bądź tych, które samotnie sprawują opiekę nad dzieckiem, w przeciwieństwie do sytuacji jaka miała miejsce pod rządami kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r. Jednocześnie przesłanki te można uznać za znacznie bardziej humanitarne, niż te, które obowiązywały we wcześniejszych regulacjach kodeksowych ze względu na to, iż okres odroczenia kary może praktycznie w pełni pokryć okres, który jest najbardziej niezbędny dziecku, aby matka mogła nad nim sprawować osobistą opiekę.

Pod rządami poprzedniego kodeksu karnego wykonawczego, tj. z 1969 r., który przewidywał możliwość odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności na okres zaledwie sześciu miesięcy, jednakże łącznie na okres nie dłuższy niż rok, sytuacja skazanych na karę

³⁰¹ S. Paweła, *Wykonanie orzeczeń w sprawach karnych. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 111, cyt. za: K. Mrozek i K. Sitnik, *Odroczenie kary...*, s. 237.

³⁰² Tamże, s. 237–238.

pozbawienia wolności kobiet matek była szczególnie trudna. Poprzez bowiem brak stosownych regulacji prawnych można stwierdzić, że cała problematyka godzenia macierzyńskich powinności kobiet z faktem skazania na karę pozbawienia wolności, została zasadniczo przerzucona na kobiety, a co więcej, największy koszt tego prawnego mankamentu ponosiły dzieci.

W swoim opracowaniu K. Mrozek i K. Sitnik wskazały na interpretację ówczesnych regulacji przez S. Pawełę, który wskazał, że matkom karmiącym niemowlęta, jeśli fakt karmienia stwierdzony został świadectwem lekarskim, również należało odraczać wykonanie kary na zasadzie art. 420 § 1 k.p.k. na okres sześciu miesięcy z powodu zbyt ciężkich skutków, jakie dla rodziny skazanej pociągnęłoby za sobą niezwłoczne wykonanie kary³⁰³. Warto zauważyć, że naturalna konsekwencja macierzyństwa polegająca zarówno na potrzebie zajmowania się niemowlęciem przez jego matkę, jak również karmienia go zazwyczaj w sposób naturalny, była wówczas sprowadzana do sytuacji, którą należało uzasadnić mogącymi wystąpić zbyt ciężkimi skutkami dla rodziny skazanej kobiety, gdyby tę umieścić w zakładzie karnym. Stan macierzyństwa musiał zatem nie być wówczas traktowany w kategoriach występującego dziś uprzywilejowania kobiet pozbawionych wolności, których stan znajduje się pod szczególną ochroną także wynikającą z Konstytucji RP. Art. 71 stanowi o tym, że państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny, szczególnie tej, która znajduje się w trudnej sytuacji, natomiast matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Słusznie ponadto podkreślono, że instytucja odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności jedynie na okres do jednego roku nie rozwiązywała trudności, z jakimi musiała zmagać się skazana na karę pozbawienia wolności kobieta matka. W szczególności wtedy, gdy okres karmienia niemowlęcia przedłużał się do roku, sąd nie miał prawnych możliwości odroczenia wykonania kary matce niemowlęcia na tak długi czas, co niewątpliwie było luką ustawy³⁰⁴.

Instytucja odroczenia wykonania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet ciężarnych, to nie jedyna regulacja, która stara się wyjść na przeciw ich odmiennym od reszty skazanych potrzebom. Należy bowiem wskazać, że sam fakt realizacji kary pozbawienia

³⁰³ Tamże, s. 237.

³⁰⁴ Tamże, s. 237.

wolności w stosunku do kobiet ciężarnych, wciąż wzbudza kontrowersje, często także biorąc pod uwagę rodzaj i okoliczności popełnionego przez kobietę przestępstwa.

Część doktryny skłania się ku temu, aby karę pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży stosować ostatecznie i tylko w takich sytuacjach, w których skazana kobieta może stanowić poważne zagrożenie dla społeczeństwa³⁰⁵.

Na tle innych krajów Europy, w zależności od obowiązującego w danym kraju reżimu penitencjarnego, wdrożono zróżnicowane rozwiązania odnoszące się do wykonywania kar pozbawienia wolności nad kobietami w okresie macierzyństwa. Część europejskich zaleceń oraz rekomendacji jest implementowana do krajowych porządków prawnych.

Istotne znacznie mają ponadto wypracowane w ramach organizacji międzynarodowych umowy i wszelkiego rodzaju rezolucje. Przykładem bardzo ważnego dokumentu wypracowanego w ramach ONZ są „Wzorcowe reguły minimalne postępowania w więźniami” przyjęte w Genewie w 1955 r. przez Pierwszy Kongres Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zapobiegania Przestępczości, zaaprobowane przez Radę Gospodarczą i Społeczną w rezolucji 663C (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r. oraz 2076 (LXII) z dnia 13 maja 1977 r.³⁰⁶ o czym była już mowa na kartach niniejszej pracy.

3.3. Przerwa w wykonaniu kary wobec kobiet w okresie macierzyństwa

Przerwa w wykonaniu kary pozbawienia wolności stanowi odstępstwo od zasady, jaką jest wykonywanie kary pozbawienia wolności w warunkach narzuconych przez określony zakład karny. Należy jednak wskazać, że instytucja przerwy w wykonywaniu kary może znaleźć zastosowanie w wyjątkowych sytuacjach, których pojawienie się uniemożliwia osadzenie osoby skazanej w zakładzie karnym.

Zgodnie z art. 153 § 1 k.k.w. „sąd penitencjarny udziela przerwy w wykonaniu kary w wypadku określonym w art. 150 § 1 do czasu ustania przeszkody”. z kolei zgodnie z art. 150 § 1 k.k.w. „wykonanie kary pozbawienia wolności w wypadku choroby psychicznej lub

³⁰⁵ M. in. twierdzi tak K. Mrozek i K. Sitnik w artykule: *Odroczenie kary...*, s. 245.

³⁰⁶ K. Szczechowicz, dz. cyt., s. 189.

innej ciężkiej choroby uniemożliwiającej wykonywanie tej kary sąd odracza do czasu ustania przeszkody”.

Przerwa w wykonaniu kary pozbawienia wolności może mieć także charakter fakultatywny w sytuacji określonej art. 153 § 2 k.k.w., jeżeli przemawiają za tym ważne względy osobiste lub rodzinne.

Przesłanka stwarzająca możliwość zarządzenia przerwy w wykonywaniu kary pozbawienia wolności może znaleźć zastosowanie do kobiet w okresie macierzyństwa w razie wystąpienia choroby psychicznej lub innych ciężkich chorób, których charakter stwarzałby zagrożenie dla życia bądź powodowałby poważne niebezpieczeństwo dla zdrowia.

Przerwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności może być orzeczona dopiero po rozpoczęciu wykonywania kary pozbawienia wolności.

Kwestia dobra rodziny w orzecznictwie rozumiana jest rygorystycznie – sądy generalnie uznają, że należna kara pozbawienia wolności ze swej istoty powodować może negatywne konsekwencje dla rodziny i dopiero w wyjątkowych sytuacjach mogą one prowadzić do przerwy w wykonaniu kary³⁰⁷.

Ponadto sam fakt uznania ciężkości choroby jest jedną z przesłanek koniecznych do udowodnienia w celu skorzystania z przerwy w wykonaniu kary. Konieczne jest również wykazanie, iż choroba ta uniemożliwia wykonanie kary pozbawienia wolności³⁰⁸.

Istotna, z punktu widzenia skazanych na karę pozbawienia wolności kobiet matek może być regulacja z art. 155 § 1 k.k.w., która przewiduje możliwość uzyskania warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary, o ile przerwa w wykonywaniu kary trwała co najmniej rok, a skazana odbyła co najmniej sześć miesięcy kary.

Natomiast w świetle art. 77 § 1 k.k. osoba, która została skazana na karę pozbawienia wolności może zostać przez sąd zwolniona z odbycia reszty kary, o ile wskaże na to jej postawa, właściwości oraz warunki osobiste, okoliczności popełnienia przestępstwa, a także zachowanie sprawcy już po popełnieniu przestępstwa i w czasie odbywania kary. Sąd musi nabrać przekonania, że osoba skazana będzie stosowała się do orzeczonego środka karnego

³⁰⁷ Jerzy Lachowski i in. (red.) *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, 2021, wyd. 4/Potulski, sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3damzygaydinroobqhalrv4gztemjrg4za [dostęp: 15 maja 2023 r.]

³⁰⁸ Tamże.

lub zabezpieczającego i że będzie przestrzegać porządku prawnego, a w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa.

Dzięki tej regulacji, kobiety matki, które uzyskały przerwę w wykonaniu kary i spełniły ustawowe przesłanki zwolnienia z odbycia reszty kary, mają szansę cieszyć się macierzyństwem bez konieczności – po upływie określonego czasu – ponownego powrotu do zakładu karnego, a przede wszystkim rozstania się z dzieckiem, którego dobro powinno być brane pod uwagę w pierwszej kolejności.

3.4. Dokumenty międzynarodowe odnoszące się do wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie macierzyństwa

Ukształtowanie się międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności miało wiodące znaczenie dla uregulowania kwestii realizacji kar izolacyjnych w stosunku do kobiet, w tym kobiet ciężarnych oraz matek opiekujących się dziećmi. W ramach Kongresów Penitencjarnych, które zostały zapoczątkowane w XIX w. wypracowano określone rozwiązania, które wciąż są udoskonalane.

Na wykonywanie w Polsce kary pozbawienia wolności wpływ mają niektóre dokumenty międzynarodowe. Ich standardy wyznaczają określone kierunki postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Wśród nich kluczowe znaczenie mają następujące akty prawne:

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona protokołem nr 2³⁰⁹
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.³¹⁰
- Wzorcowe Reguły Minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli)³¹¹

³⁰⁹ Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284–286.

³¹⁰ Dz.U. z 1997 Nr 38, poz. 167

³¹¹ https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf [dostęp: 15 maja 2023 r.].

– Europejskie Reguły Więzienne³¹²

– Konwencja w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego Traktowania albo Karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r.³¹³

– Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 30 grudnia 1994 r., weszła w życie w dniu 1 lutego 1995 r.³¹⁴.

Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności została przyjęta w Rzymie 4 listopada 1950 r., a przez Polskę została ratyfikowana w 1993 r. Niezwykle istotne znaczenie – szczególnie w odniesieniu do osób pozbawionych wolności, nie wyłączając z tego grona kobiet matek – ma art. 3 Konwencji nakazujący zakaz stosowania tortur³¹⁵, a także nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, jak również art. 8 Konwencji, który stanowi o tym, że „każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego, rodzinnego, swojego mieszkania oraz swojej korespondencji”. Ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa nie jest dopuszczalna, chyba, że będzie to wynikało z przypadków przewidzianych przez ustawę lub koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

Ochronę praw człowieka zawartych w Konwencji zapewnia Europejski Trybunał Praw Człowieka, który rozpatruje skargi i zobowiązuje państwa-strony do udoskonalania i uszczelniania systemów prawnych, mogących stanowić pole do nadużyć³¹⁶.

³¹²<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Europejskie%20regu%C5%82y%20wi%C4%99zienne%20i%20regu%C5%82y%20Mandeli%20-%20Zalecenia%20Mi%C4%99dzynarodowe.pdf> [dostęp: 15 maja 2023 r.].

³¹³ Dz.U. 1989 nr 63, poz. 378

³¹⁴ Dz.U. z 1995 r. Nr 46, poz. 238, 239.

³¹⁵ Wiele osób sądzi, że w XXI w. nie istnieje już problem stosowania tortur w jednostkach penitencjarnych. Niestety problem nie tylko wciąż jeszcze istnieje w więziennictwie, ale także panuje społeczne przyzwolenie na stosowanie tortur. Jak wynika z przeprowadzonych w Polsce badań aż 41 proc. ankietowanych osób wskazywało, że w określonych sytuacjach tortury są dopuszczalne, np. w celu wydobycia określonych informacji czy ukarania sprawcy, <https://www.rp.pl/opinie-prawne/art9351021-czas-powiedziec-nie-dla-tortur-justyna-zarecka-o-prawach-osob-pozbawionych-wolnosci> [dostęp: 1 czerwca 2023 r.].

³¹⁶ Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 r. oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich. Wybór: prawa osób pozbawionych wolności, źródło:

W rozumieniu Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur tortury oznaczają każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią, albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia, albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo³¹⁷.

Aby zakaz tortur oraz inne formy okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania był faktycznie przestrzegany, podpisano w dniu 18 grudnia 2002 r. Protokół Fakultatywny do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania³¹⁸. Protokół przewidywał stworzenie systemu regularnych, kontrolnych wizyt przeprowadzanych w miejscach, w których przebywają osoby pozbawione wolności, jak również powołanie tzw. międzynarodowego mechanizmu prewencji oraz krajowych mechanizmów prewencji. Oznacza to, że każde państwo-strona zezwala na przeprowadzanie wizyt przez obydwa mechanizmy w jakimkolwiek miejscu pozostającym pod jego jurysdykcją i kontrolą, w którym przebywają lub mogą przebywać osoby pozbawione wolności na podstawie polecenia organu władzy publicznej bądź za jego namową, zgodą lub przyzwoleniem³¹⁹.

Krajowy mechanizm prewencji powołany został w Polsce 2008 r., zaś pełnienie tej funkcji zostało powierzone Rzecznikowi Praw Obywatelskich³²⁰.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych to dokument, który Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło 19 grudnia 1966 r., zaś przez Polskę został ratyfikowany w 1977 r. w stosunku do osób pozbawionych wolności zasadnicze

<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20roczna%20RPO%20-%20prawa%20pozbawionych%20wolno%C5%9Bci.pdf>, [dostęp: 26 maja 2023 r.].

³¹⁷ Tamże.

³¹⁹ Tamże.

³²⁰ Tamże.

znaczenie ma art. 7 oraz art. 10 Paktu. Przede wszystkim statuowany jest zakaz poddawania kogokolwiek torturom lub okrutnemu, niehumanitarnemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu, jak również zakazane jest poddawanie, bez swobodnie wyrażonej zgody, doświadczeniom lekarskich albo naukowym (art. 7). Kontynuacją tych zakazów jest nakaz traktowania osób pozbawionych wolności w sposób humanitarny oraz z poszanowaniem ludzkiej godności. Systemy penitencjarne powinny tak traktować więźniów, aby doprowadzić do ich poprawy i rehabilitacji społecznej (art. 10).

Na mocy tego dokumentu został powołany Komitet Praw Człowieka³²¹, który jest uprawniony do przyjmowania i rozpatrywania indywidualnych skarg skierowanych przeciwko państwu-stronie, które ratyfikowało pierwszy protokół fakultatywny do paktu. Przy rozpatrywaniu skarg Komitet dąży do ich polubownego załatwienia, a jeśli nie jest to możliwe, formułuje swoje stanowisko w sprawie, które nie ma charakteru wiążącego dla stron³²².

Reguły Minimalne ONZ zostały uchwalone jako zalecenia i Kongresu ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z więźniami (Genewa, 22 sierpnia – 3 września 1955). Zalecenia te nie mają charakteru wiążącego dla poszczególnych państw. Niektóre z nich zostały sformalizowane w konwencjach i paktach prawa międzynarodowego³²³.

Pierwotnie reguły obejmowały 94 zasady postępowania z osobami pozbawionymi wolności. W dniu 13 maja 1977 roku uzupełniono je o jedną dodatkową regułę określającą sytuację więźniów, którym nie przedstawiono zarzutów³²⁴.

Kolejne nowelizacje miały miejsce w kolejnych latach w związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami społecznymi.

W dniu 12 kwietnia 2015 roku, w Ad-Dausze (Katar), rozpoczął się – trwający tydzień – Trzynasty Kongres Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania

³²¹ Komitet Praw Człowieka jest ciałem 18 niezależnych ekspertów, które monitoruje wykonywanie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych przez państwa – strony, a ponadto publikuje interpretacje przepisów Paktu oraz swoich metod pracy, znane jako uwagi ogólne (*general comments*), źródło: <https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/komitet-praw-czlowieka/3136>, [dostęp: 26 maja 2023 r.].

³²² B. Banaszak. *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*. Wrocław „Kolonia Limited” 1995 s. 83–101, cyt. za: I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007, s. 70.

³²³ I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 71.

³²⁴ G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 80, cyt. za: K. Mrozek, *Reguły Nelsona Mandeli...*, s. 170.

przestępczości i wymiaru sprawiedliwości sądownictwa karnego, podczas którego pozytywnie zaaprobowano projekt znowelizowanych Wzorcowych reguł minimalnych postępowania z więźniami. Reguły Mandeli zostały ostatecznie przyjęte w październiku 2015 roku w Nowym Jorku³²⁵. Dokument składa się z 122 reguł, zaś jego pierwotna wersja zawierała 94 zasady. Część reguł odnosi się bezpośrednio do kobiet. Reguła 11 postuluje, aby mężczyźni i kobiety byli umieszczani w odrębnych instytucjach, zaś w tych, w których przyjmuje się przedstawicieli obu płci, kobiety oraz części instytucji przeznaczone dla kobiet były całkowicie oddzielne. Wobec kobiet ciężarnych zastosowanie znajduje reguła 28, zgodnie z którą kobiety w okresie okołoporodowym powinny mieć możliwość dostępu do pomieszczeń służących zapewnieniu im opieki przed i poporodowej oraz leczeniu. Zaleca się, aby w miarę możliwości poród odbył się w szpitalu znajdującym się poza zakładem karnym, zaś dziecko, które urodziło się w zakładzie karnym, nie otrzyma w akcie urodzenia takiej informacji. W Regułach Minimalnych przewidziano też sytuację pozostawienia dziecka z matką w zakładzie karnym w oparciu o najlepszy interes tego dziecka. Jednostka penitencjarna, w której będą przebywać matki z dziećmi, powinna zapewniać wewnętrzne bądź zewnętrzne żłobki oraz pediatryczne badania. Dzieci przebywające w zakładzie karnym z matką nigdy nie będą traktowane jak więźniowie. Zgodnie z regułą 45 wobec matek z dziećmi nie wolno stosować kary odosobnienia. z kolei wobec kobiet ciężarnych, podczas porodu oraz po porodzie nie wolno stosować środków przymusu.

Odnosząc się do kolejnych dokumentów międzynarodowych, należy wskazać, że Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 12 lutego 1987 r. przyjął zalecenie nr R/87/3 dla państw członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Aneks do tego zalecenia stały się właśnie ERW. Odtąd śmiało można mówić o nowej filozofii wykonywania kary więzienia i nowych celach stawianych przed administracją penitencjarną³²⁶.

Do kwestii traktowania dzieci, których rodzice zostali pozbawieni wolności, odnosi się reguła 36.1 ERW, zgodnie z którą niemowlęta i małe dzieci mogą pozostać w zakładzie karnym z rodzicem tylko wtedy, gdy leży to w ich najlepszym interesie. Akcentuje się, że dzieci nie są traktowane jak więźniowie. Na terenie jednostki penitencjarnej powinien

³²⁵ K. Mrozek, *Reguły Nelsona Mandeli, Nowa Kodyfikacja Prawna Karnego*, t. XLVIII, Wrocław 2018, s. 171.

³²⁶ Zob.: K. Neale, *The European Prison Rules: Context, Philosophy and Issues*, "Prison Information Bulletin" 1992, nr. 16, s. 4–6, cyt. za: J. Nikołajew, *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2013, t. 16, s. 115.

znajdować się żłobek, aby rodzice dziecka mieli możliwość wzięcia udziału w różnego rodzaju zajęciach.

Zalecenia wynikające z Europejskich Reguł Więziennych, których elementy odnoszą się bezpośrednio do dzieci osadzonych, wskazują dążenie do zachowania maksimum normalności w związku z wykonywaniem kary pozbawienia wolności, tak aby nie zakłócać jednocześnie rozwoju dziecka i jego potrzeb stosownie do kolejnych etapów jego życia. I tak zgodnie z regułą 36.2 w przypadku zgody na pozostawienie niemowląt i małych dzieci w zakładzie z ich rodzicem wymaga to zorganizowania żłobka z wykwalifikowanym personelem, gdzie niemowlęta i małe dzieci będą pozostawiane, kiedy ich rodzice będą brać udział w zajęciach, podczas których niemowlęta i małe dzieci nie będą mogły być obecne. Reguła w razie jej zastosowania – daje możliwość wzięcia przez osadzonych rodziców udziału w różnorodnych zajęciach przy jednoczesnym zapewnieniu dzieciom odpowiedniej opieki. Zalecenie płynące z tej reguły można przyrównać do sytuacji, w której w warunkach wolnościowych rodzice wykonujący swoją pracę, pozostawiają swoje dzieci pod opieką wykwalifikowanych opiekunów. Wreszcie reguła 36.3 podkreśla potrzebę zorganizowania takiego wyposażenia zakładu karnego, aby nie sprzeciwiało się ono dobru tego dziecka. Zasada ta jest realizowana w polskich Domach dla Matki i Dziecka w ten sposób, że jednostki te swoim wyglądem przypominają zdecydowanie bardziej dom niż zakład karny.

Kwestia standardów wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych ciężarnych oraz matek, stała się również przedmiotem trzech aktów Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, tj. Rekomendacja 1340 (1997) o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny³²⁷, Rekomendacja 1469 (2000) – Matki i dzieci w więzieniu³²⁸, Rezolucja 1663 (2009) – Kobiety w więzieniu³²⁹. Zagadnienie to zostało także zaakcentowane w Rekomendacji 914 (1981) w sprawie społecznej sytuacji więźniów³³⁰.

Rekomendacja 1340 (1997) słusznie podkreśla, że zagadnienie związane z oddziaływaniem pozbawienia wolności na rodzinę osoby skazanej, było do tej pory marginalizowane. Bardzo trudno jest bowiem pogodzić z jednej strony oczekiwanie społeczne

³²⁷ *Tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 22 września 1997 r. (na 25. posiedzeniu), „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73.*

³²⁸ Tamże, s. 167.

³²⁹ Tamże, s. 153.

³³⁰ Tamże, s. 205.

ukarania sprawcy, z jednoczesnym nieuczynieniem w konsekwencji tego krzywdy członkom jego najbliższej rodziny, w tym dzieciom, które z dnia na dzień mogą zostać pozbawione opieki swojego rodzica. Wskazana Rekomendacja zwraca także uwagę na to, że już sam fakt pozbawienia wolności, znacząco wpływa na życie członków najbliższej rodziny skazanego, także już po odbyciu kary pozbawienia wolności, gdy rzeczywistość nie jest już nigdy taka sama jak wcześniej. Skutki uwięzienia, nawet w majestacie prawa, pozostawiają często trwałe ślady w psychice, które nie zostaną zniwelowane nawet do końca życia. Bardzo wiele zależy od odporności psychicznej danej osoby oraz od pomocy, którą osadzony otrzymał bądź której się nie doczekał. W celu zminimalizowania tych negatywnych skutków, Rekomendacja 1340 (1997) zaleca w szczególności, aby w przypadku krótkoterminowych kar pozbawienia wolności skrócić okresy, po upływie których skazany mógłby starać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie z zakładu karnego, aby w jak najwyższym stopniu przeciwdziałać rozpadowi rodziny poprzez szybszy powrót do niej. Zaleca się ponadto, w miarę możliwości, zastępowanie kar pozbawienia wolności innymi formami karania i represjonowania sprawców, jak również rekomenduje się zachęcanie osadzonych do podejmowania pracy, która ma ich wspomóc w budowaniu prawidłowych postaw społecznych, które łatwiej będzie więźniowi utrzymać po opuszczeniu zakładu karnego. W celu łatwiejszego znoszenia przez więźniów i ich rodziny kar pozbawienia wolności Rekomendacja 1340 (1997) zaleca aby w miarę możliwości zapewnić więźniom i ich rodzinom odpowiednie warunki socjalno-bytowe, opiekę i pomoc społeczną, jak również poprawienie warunków, w jakich odbywają się widzenia skazanych z ich rodzinami – kładzie się nacisk na zapewnienie maksimum prywatności, co sprzyjać ma podtrzymywaniu więzi rodzinnych. Rekomendacja wskazuje także na szereg innych czynników, które, gdy są faktycznie realizowane, pozwalają więźniowi łatwiej znieść rzeczywistość, w której się znalazł, co ma także przełożenie na jego relacje z rodziną. W szczególności chodzi o kwestie takie jak zapewnienie możliwości brania udziału w kursach doszkalających, zapewnienie godnej i adekwatnej do stanu zdrowia więźnia opieki medycznej, zaś w przypadku kobiet w ciąży i matek zagwarantowanie im należytej opieki, bez której trudno mówić o zapewnieniu przez system penitencjarny humanitarnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, szczególnie wobec kobiet w ciąży oraz ich dzieci.

Grażyna Szczygieł, komentując rekomendację 1340 (1997), słusznie zwróciła uwagę na to, że jeśli jest orzeczenie kary pozbawienia wolności to należy w trakcie jej wykonywania,

szczególnie w przypadku kar krótkoterminowych, ograniczać pobyt skazanego w więzieniu do minimum, np. poprzez skracanie okresów ubiegania się o warunkowe zwolnienie³³¹.

Typowo skierowana do kobiet matek pozbawionych wolności jest Rekomendacja 1469 (2000) – matki i dzieci w więzieniu. W Rekomendacji zwrócono szczególną uwagę na to, że brak jest danych na temat tego, ile dzieci niemowląt odseparowano od ich matek, które zostały pozbawione wolności. Wskazano natomiast, że

W krajach europejskich w więzieniach przebywa 100 tys. kobiet, co według szacunków Ligi Howarda na rzecz Reformy Karnej, brytyjskiej organizacji pozarządowej oznacza, że problem ten dotyka blisko 10 tys. niemowląt i dzieci poniżej 2. roku życia³³².

Zwracając uwagę na niewątpliwie negatywny aspekt uwięzienia kobiety matki ze względu na cierpienie dzieci, zalecono w Rekomendacji podejmowanie określonych działań mających na celu minimalizację tych skutków, poprzez m. in.: opracowanie i stosowanie wobec matek małych dzieci kar opartych na wykonywaniu prac społecznie użytecznych w celu uniknięcia konieczności zastosowania wobec nich kary pozbawienia wolności; uznaniu, że kara pozbawienia wolności w przypadku kobiet w ciąży oraz matek małych dzieci powinna być stosowana tylko w ostateczności, i to w stosunku do kobiet, które zostały skazane za najbardziej poważne przestępstwa, i które stanowią zagrożenie dla społeczeństwa; utworzeniu zamkniętych i półotwartych placówek oferujących usługi pomocy społecznej przeznaczonych dla niewielkiej liczby matek, które wymagają takiego nadzoru; w których priorytetem ma być dobro dzieci, a opieka nad nimi sprawowana powinna być w odpowiednim dla nich środowisku, przy jednoczesnym zachowaniu bezpieczeństwa publicznego³³³.

³³¹ G. Szczygieł, *Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73, s. 219.

³³² Pkt. 3 Rekomendacji 1469 (2000) – Matki i dzieci w więzieniu, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73, s. 167.

³³³ Szerzej na ten temat w Rekomendacji 1469 (2000) – Matki i dzieci w więzieniu, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2011, nr 72–73.

W komentarzu do Rekomendacji 1469 (2000) Aleksandra Szymanowska zwróciła uwagę na negatywny aspekt orzekania wobec kobiet matek bezwzględnych kar pozbawienia wolności, ze względu na to, że

[...] z licznych badań prowadzonych od wielu lat wynika, że odseparowanie dziecka od matki lub osoby pełniącej jej rolę we wczesnych fazach rozwoju zaburza prawidłowy rozwój dziecka.

Następnie A. Szymańska wskazuje, że

Sądy polskie wobec kobiet w ciąży i matek posiadających małe dzieci orzekają karę pozbawienia wolności, zgodnie z zaleceniami rezolucji, tylko wtedy, gdy są sprawcami groźnych przestępstw, zwłaszcza rozboju, poważnych przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu, czy handlu narkotykami³³⁴.

Należy także wskazać – w odniesieniu do tematyki wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet – na Rezolucję 1663 (2009) – Kobiety w więzieniu. W pierwszej kolejności Rezolucja podnosi problem wzrostu liczby kobiet, które osadza się w więzieniach, a jednocześnie, że zapotrzebowanie na kobiece więzienia wciąż nie zostało rozwiązane. W Rezolucji przywołano ponadto potrzebę pełnej implementacji postanowień Rekomendacji 1469 (2000) - Matki i dzieci w więzieniu. W punkcie 9 Rezolucji zwraca się uwagę na kwestie związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet matek lub kobiet ciężarnych. M. in. postuluje się, aby w przypadku tych kobiet, wobec których nie było alternatywnych rozwiązań niż zastosowanie tymczasowego aresztowania, stworzono tam jak najkorzystniejsze warunki dla kobiety w stanie ciąży, nadto zwrócono uwagę na sytuację, w której gdy niemowlęta i małe dzieci przebywające z matką w więzieniu muszą zostać od niej oddzielone, to należy zapewnić stopniowe rozdzielanie matek i dzieci, tak aby proces ten był jak najmniej bolesny i dolegliwy; czy też powinno się zadbać o to, aby

³³⁴ A. Szymanowska, *Rekomendacja 1469 (2000)* ..., s. 169–170.

kobiety odbywały karę w takich jednostkach, które znajdują się w rozsądnej odległości od miejsca zamieszkania ich rodzin³³⁵.

Jak stwierdziła Barbara Stańdo-Kawecka rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2009 r. na temat kobiet w więzieniach wskazuje na to, że sformułowane w niej zalecenia opierają się na wynikach badań empirycznych na temat sytuacji kobiet-więźniarek w poszczególnych krajach europejskich. Wyniki uzyskanych badań prowadzą do wniosku, że w porównaniu z mężczyznami, kobiety pozbawione wolności częściej stawały się ofiarami przemocy, a ponadto doświadczały różnych form wykluczenia społecznego przed uwięzieniem, miały niższy poziom wykształcenia i częściej były bezrobotne, częściej także występowały u nich zaburzenia psychiczne i inne problemy zdrowotne, a ponadto częściej samotnie wychowywały małoletnie dzieci. W świetle badań stwierdzono, że specyficzne potrzeby kobiet pozbawionych wolności nie ograniczają się do potrzeb higienicznych, i tych związanych z ciążą i karmieniem, natomiast mają znacznie szerszy wymiar psychologiczny i społeczny³³⁶.

Z kolei zagadnienia związane z warunkami bytowymi osadzonych, a w szczególności z ich sytuacją społeczno-rodzinną reguluje Rekomendacja 914 (1981), która odnosi się do następujących obszarów: stosunki ze światem zewnętrznym, praca i szkolenia zawodowe, zdrowie psychiczne i fizyczne, opieka postpenitencjarna, zabezpieczenie socjalne, więźniarki z dziećmi, więźniowie cudzoziemcy. Na potrzeby niniejszej pracy, ze względu na tematykę poświęconą aspektom kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi, analiza założeń Rekomendacji 914 (1981) ograniczy się do rozważenia zaleceń stanowiących o warunkach bytowych i postępowaniu wobec więźniarek z dziećmi.

Podobnie jak Rekomendacja 1340 (1997), zalecenia Rekomendacji 914 (1981) sprowadzają się w znacznej mierze do postulowania takiego harmonogramu życia osadzonych, aby był on zbliżony do warunków, jakie można osiągnąć, nie będąc pozbawionym wolności, a które pozwalają każdemu człowiekowi na wypełnianie swoich różnorodnych ról społecznych, zawodowych czy rodzinnych. W szczególności zwraca się uwagę na poszanowanie w maksymalnym stopniu możliwości nawiązywania przez osadzonych intymnych relacji, które w naturalny sposób scalają więzi rodzinne i przyczyniają

³³⁵ Szerzej na ten temat w Rezolucji 1663 (2009) J. Dybalska (red.), dz. cyt.

³³⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Rezolucja 1663 (2009)*..., s. 161–166.

się do zachowania ich trwałości. Zaleca się umożliwianie osadzonym – stosownie do poziomu poszanowania przez nich możliwości, jakie przed nimi stoją – korzystania z przerw w wykonywaniu kary w celu pielęgnowania relacji z rodziną, które wskutek pozbawienia wolności zazwyczaj bardzo cierpią i w znacznie większym stopniu narażone są na zerwanie, zwłaszcza w przypadku więźniów odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności. Szczególnego zwrócenia uwagi wymaga pkt. VII „Więźniarki z dziećmi”, w świetle którego wskazuje się na zasadę, iż dzieci nie mogą ponosić konsekwencji przestępstw popełnionych przez rodziców. Wobec tego postuluje się podjęcie specjalnych działań mających na celu zaspokojenia potrzeb więźniarek przebywających z nowonarodzonymi dziećmi.

W odniesieniu do Rekomendacji 914 (1981) Barbara Stańdo-Kawecka zwraca m. in. uwagę na poszukiwanie środków alternatywnych wobec bezwzględnej kary pozbawienia wolności, jak również potrzebę oszczędzania rodzinie skazanego niepotrzebnych cierpień spowodowanych odbywaniem przez niego kary³³⁷.

Kolejnym dokumentem międzynarodowym znajdującym zastosowanie do osób odbywających karę pozbawienia wolności, w tym do kobiet w okresie macierzyństwa, jest przyjęta w 1984 r. przez ONZ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 1989 r. Art. 11 Konwencji postuluje, aby każde państwo- strona dokonywało systematycznego nadzoru zasad, instrukcji, metod i praktyk dotyczących przesłuchiwania, a także przepisów dotyczących nadzoru i obchodzenia się z osobami poddanymi wszelkim formom zatrzymania, aresztowania lub pozbawienia wolności na terytorium podlegającym jego jurysdykcji w celu niedopuszczenia do wypadków stosowania tortur.

Konwencja ONZ koncentruje się przede wszystkim na procedurach reagowania na już dokonane tortury³³⁸.

Z kolei Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu traktowaniu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu została podpisana w Strasburgu w 1987 r., zaś Polska dokonała jej ratyfikacji w 1994 r.

³³⁷ B. Stańdo-Kawecka, *Rekomendacja 914 (1981)*..., s. 211–212.

³³⁸ I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 71.

Europejska konwencja koncentruje się na utworzeniu mechanizmu prewencyjnego, który zmierza do umocnienia ochrony osób pozbawionych wolności przez władzę publiczną³³⁹.

Podsumowując rekomendowane standardy wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet w okresie ich macierzyństwa, wskazać należy, że na arenie międzynarodowej zwraca się szczególną uwagę na aspekt alternatywnego – niż pozbawienie wolności – karania kobiet, które popełniły przestępstwo, chyba, że rodzaj czynu bądź jego okoliczności nie pozwalają na inną reakcję niż pozbawienie wolności. Postuluje się ponadto traktowanie pozbawionych wolności kobiet ciężarnych bądź opiekujących się dziećmi w taki sposób, aby było to zbliżone do warunków wolnościowych. Odchodzi się bowiem od mocno zakorzenionej praktyki myślenia o sprawczyńiach przestępstw jako osobach niepoprawnych społecznie i nierokujących poprawy, w związku z czym jedynym właściwym rozwiązaniem jest orzeczenie wykonania kary pozbawienia wolności, nawet w sytuacji, w której w tych warunkach, będzie sprawowana opieka nad dzieckiem.

3.5. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek w wybranych krajach europejskich

Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek zasadniczo różni się w zależności od poszczególnych krajów Europy. Różnicę tę widać w szczególności w przypadku tych kobiet matek, które zdecydowały się godzić odbywanie kary pozbawienia wolności z macierzyństwem. Przyjęte w Polsce kryteria możliwości przebywania dziecka z matką w Domu Matki i Dziecka do czasu ukończenia przez nie trzeciego roku życia, nie są aż tak surowe, jak mogłoby się wydawać biorąc pod uwagę inne kraje europejskie, wśród których są takie gdzie matka może zajmować się niemowlęciem jedynie w ciągu pierwszych kilku miesięcy jego życia, przebywając jednocześnie w warunkach izolacyjnych.

Ponadto niektóre zakłady karne – mimo pozbawienia wolności – stwarzają tak dalece dogodne warunki, iż odbywanie w nich kary, wcale może jej nie przypominać, a wręcz może się kojarzyć z rodzajem pobytu w miejscu cieszącym się dobrą sławą.

Na przykład w Danii, w miejscowości Horserød istnieje zakład karny typu otwartego o pojemności dla 200 osób. Na terenie jednostki znajdują się komfortowe domki, wokół

³³⁹ Tamże.

których są trawniki oraz ścieżki biegowe. Pozbawieni wolności mają do swojej dyspozycji bibliotekę, kościół, sale sportowe i liczne kursy oraz programy edukacyjne. Jednym z nich jest kurs zarządzania gniewem prowadzony przez psychologów. W tym zakładzie karnym panują ponadto unikalne zasady, albowiem pozbawieni wolności żyją własnym życiem, tj. wstają i kładą się o odpowiadających im porach, drzwi w domkach zamykane są o godzinie 22:00. Jeśli wyrażają taką wolę, mogą pracować w ogrodzie lub warsztatach, a pieniądze wydają w sklepie z bogatym asortymentem. W więzieniu tym znajduje się również tak zwana strefa rodzinna, w której osadzeni mogą mieszkać z dziećmi, a także ze swoimi partnerami, co uznać należy za pewien fenomen w więziennym świecie³⁴⁰.

3.5.1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Wielkiej Brytanii

W Wielkiej Brytanii, podobnie jak w Polsce zakłady karne dla pozbawionych wolności kobiet matek i ich dzieci stanowią odrębną kategorię jednostek penitencjarnych i rządzą się odmiennymi prawami, niż ma to miejsce wobec skazanych niesprawujących bezpośredniej opieki nad swoimi potomkami.

Jak podają w swojej pracy E. Łuczak i A. Chyczewska, celem jednostek penitencjarnych w Wielkiej Brytanii, w których przebywają matki z dziećmi, jest pozwolenie na rozwój więzi matka–dziecko przy jednoczesnej ochronie dziecka. W takich oddziałach dzieci nie są zamknięte w pokojach. Kiedy jest nakaz przebywania matki w pokoju, drzwi pozostają otwarte. Pobyt dziecka w tym miejscu, jego rozwój, dokumentacja dotycząca dziecka – wszystko jest prowadzone w sposób otwarty, a matka może uczestniczyć w każdym etapie³⁴¹.

Wielka Brytania słynie z wczesnego macierzyństwa, co może znajdować przełożenie na ilość matek przebywających w więzieniach wraz ze swoimi dziećmi. W Wielkiej Brytanii, wskaźnik urodzeń dzieci przez nastoletnie matki jest zdecydowanie wyższy niż ma to miejsce w Polsce³⁴².

Choć wskaźnik ciąż w Anglii w grupie wiekowej poniżej 18 lat – w roku 2017 –

³⁴⁰ <https://www.zpозdrowieniem.pl/blog/5-najbardziej-komfortowych-wiezien-na-swiecie> [dostęp: 13 czerwca 2023 r.].

³⁴¹ E. Łuczak, A. Chyczewska, *System penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja”, 2016, nr IV, s. 118.

³⁴² A. Skowrońska – Pućka, *(Przed)wczesne macierzyństwo – perspektywa biograficzna. Diagnoza, pomoc i wsparcie*, Poznań 2016, S. 27.

odnotowano na najniższym poziomie od ponad 20 lat, to mimo wszystko wciąż był niedopuszczalnie wysoki. Zmniejszanie wskaźnika było spowodowane realizacją wieloobszarowych strategii³⁴³.

Najczęściej etiologia przestępczości nieletnich znajduje swoje źródło szczególnie w zaburzonych relacjach rodzinnych, co oznacza, że dziecko, którego matka popełniała przestępstwa, samo może w przyszłości predestynować w większym stopniu do prowadzenia podobnego destrukcyjnego trybu życia.

Podkreślał to P. Kryczka, twierdząc, że dotychczasowe badania wskazują na istnienie bardzo ścisłych związków i zależności między typem środowiska rodzinnego a stopniem wykolejenia społecznego nieletnich³⁴⁴.

Przyczyn nastoletniego macierzyństwa najczęściej upatruje się w czynnikach społecznych i ekonomicznych. Do pierwszej grupy zalicza się relacje z rówieśnikami i nauczycielami, sposób realizacji aktywności własnej. Silnym predyktorem podejmowania wczesnej aktywności seksualnej są złe relacje z rodzicami, ciekawość, presja ze strony grupy rówieśniczej czy moda³⁴⁵.

Według statystyk liczba nastolatek w wieku pomiędzy 15 a 17 lat, które rodzą żywe dzieci, w Wielkiej Brytanii wyróżnia się zatem na tle innych krajów europejskich.

Jak wskazują wyniki badań z 2014 r. zaprezentowane przez U. Kempieńską, dziewczynki w wieku 15 lat urodziły 574 dzieci, w wieku 16 lat 1920 dzieci, zaś w wieku 17 lat już 4968 dzieci. Dla porównania, statystyki w tej samej grupie wiekowej w Polsce przedstawiają się następująco: dziewczynki 15 – letnie urodziły 254 dzieci, 16 – letnie 838 dzieci, zaś 17 – letnie 2099 dzieci³⁴⁶.

Badania statystyczne odnoszące się do tematyki struktury kar orzekanych w Polsce i w innych krajach Unii Europejskiej przybliżyły problematykę więziennictwa kobiet na bazie 20 spośród 27 państw pod względem liczby skazanych kobiet za poszczególne czyny przestępcze. Przykładowo Czechy, Słowenia, Finlandia oraz Polska mają najwyższe odsetki skazań kobiet. Ogólnie, można stwierdzić, że w większości krajów byłego bloku wschodniego (oprócz Słowacji), są one relatywnie wysokie. Za popełnienie zabójstwa odsetek skazanych

³⁴³ U. Kempieńska, *Nieletnie macierzyństwo – problem ogólnoswiatowy*, Poznań 2017..., s. 133.

³⁴⁴ P. Kryczka, *Środowisko rodzinne nieletnich przestępców*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 1976, t. IV, s. 178.

³⁴⁵ M. Dacka, *Nastoletnie macierzyństwo wyzwaniem współczesnych czasów*, „Psychologia rozwojowa”, 2021, t. 26, nr 1, s. 26.

³⁴⁶ Zob.: tabela prezentująca liczbę urodzeń żywych przez nastolatki w wieku 15–17 lat oraz średni wiek pierwszego macierzyństwa w wybranych krajach Europy (stan na 2014), U. Kempieńska, dz. cyt., s. 38.

kobiet w Polsce wynosi 12, zaś w Anglii i Walii 10. Co interesujące w Anglii i Walii karę dożywotniego pozbawienia wolności orzeczono w 34% skazań, zaś Polsce karę tego rodzaju orzeczono w 2010 r. w stosunku do 4% sprawców. Ze statystyk tych nie wynika jednak, jaka część tych skazań dotyczyła kobiet, a tym bardziej kobiet w okresie macierzyństwa³⁴⁷.

W kwestii odnoszącej się do funkcjonowania systemu penitencjarnego w Zjednoczonym Królestwie, bazuje on na schemacie uwzględniającym różnice kulturowe. Ponadto, podobnie jak w Polsce, tak samo w Wielkiej Brytanii funkcjonują podziały zakładów karnych, z uwzględnieniem miejsc wykonywania kar pozbawienia wolności wobec kobiet oraz kobiet będących jednocześnie matkami³⁴⁸.

Choć obecnie odbywanie kar pozbawienia wolności przez brytyjskie matki opiekujące się dziećmi cieszy się wysokim stopniem humanitaryzmu, to w przeszłości kwestie te, podobnie jak w Polsce, nie przedstawiały się już tak optymistycznie.

W 1817 r. Elizabeth Fry, która była angielską działaczką społeczną oraz czołową przedstawicielką ewangelikalnego nurtu Religijnego Towarzystwa Przyjaciół (popularnie znani jako kwakrzy), a także reformatorką więziennictwa (głównie dla kobiet, założycielka Instytutu Pielęgniarek), była bardzo zaniepokojona warunkami więziennymi i przepełnieniem jednostek penitencjarnych. Stworzyła szkołę więzienną dla dzieci przebywających w izolacji razem ze skazanymi matkami. Powołała również Kobięcy Komitet Pomocy Więźniarkom w Newgate³⁴⁹. Można było spotkać się z sytuacjami, w których kobiety ciężarne przebywały w tych samych warunkach, co reszta skazanych, co pod względem etycznym wzbudzało liczne wątpliwości i skłaniało do postulowania innych rozwiązań.

Aktualnie w Wielkiej Brytanii występuje 141 więzień, wśród których wyróżnia się zakłady karne dla kobiet. W Wielkiej Brytanii, tak samo jak w Polsce, występują trzy typy zakładów karnych: otwarty, półotwarty i zamknięty, które dzielą się na cztery kategorie: A, B, C i D. Ponadto w Zjednoczonym Królestwie dzieci ze skazanymi matkami przebywają w więzieniu do osiemnastego miesiąca życia, co pokazuje, że w Polsce kwestia ta prezentuje się korzystniej³⁵⁰

³⁴⁷ B. Gruszyńska i in., *Struktura kar orzekanych w Polsce i w innych państwach Unii Europejskiej*, 2015 r., Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Wyższej Szkole Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2015.

³⁴⁸ B. M. Nowak (oprac.), *Sposoby odbywania kary pozbawienia wolności w wybranych państwach europejskich. Mechanizmy zapobiegające powrotności do przestępstwa przez byłych skazanych*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości Wyższej Szkole Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2020, s. 7.

³⁴⁹ E. Łuczak, A. Chyczewska, dz. cyt., s. 115.

³⁵⁰ Tamże, s. 124.

Dla matek i dzieci stworzono więzienia stanowiące osobną grupę jednostek penitencjarnych. Składa się na nie pięć instytucji (Bronzei eld, Askham Grange, Styal, Holloway, New Hall) przeznaczonych tylko dla skazanych matek z dziećmi³⁵¹.

Podobnie jak w realiach polskiego więziennictwa, idea karania kobiet w okresie macierzyństwa nie może odbiegać od konieczności kierowania się dobrem dziecka, które nie powinno stać się ofiarą jej negatywnych doświadczeń życiowych, choć oczywiście nie ma można tego w sposób całkowity wykluczyć.

Jak wynika z opracowania Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości przy Wyższej Szkole Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie odnoszącego się do wykonywania kary pozbawienia wolności w Wielkiej Brytanii, dla większości dzieci ich matka jest głównym opiekunem. Szacuje się, że każdego roku około 17 tys. dzieci doświadcza samotności i deprywacji potrzeb opiekuńczych i wychowawczych w sytuacji, gdy ich mama trafia do więzienia³⁵².

Z kolei z danych Ministry of Justice wynika, że w latach 2005–2008 w więzieniach w Wielkiej Brytanii urodziło się aż 283 dzieci³⁵³. Jest to odrębna kategoria dzieci, od dzieci, których matki zostały skazane, gdy te były już na świecie, a czasem miały po kilka lub kilkanaście lat w momencie gdy ich matka trafiła do zakładu karnego.

Podobnie jak to ma miejsce w realiach polskiego więziennictwa, także w Wielkiej Brytanii postuluje się odstępiania od umieszczania kobiety w zakładzie karnym w okresie jej macierzyństwa, w sytuacji gdy pobyt ten nie jest niezbędny. Wówczas uznaje się, że ciąża jest okolicznością łagodzącą³⁵⁴.

Jak wskazują bowiem E. Łuczak i A. Chyczewska, najnowsze wytyczne dotyczące wymierzania kary pozbawienia wolności dla kobiet podkreślają, że jeżeli pobyt w więzieniu nie jest konieczny, sądy mogą uznać ciążę za okoliczność łagodzącą³⁵⁵.

Działania polegające na umożliwieniu – w jak najwyższym stopniu – urodzenia dziecka i następnie wychowywania go przez skazaną kobietę matkę w warunkach wolnościowych, mają na celu zachowanie dobrostanu dziecka, które nie powinno być oddzielane od matki, jak również nie powinno odczuwać negatywnych skutków jej

³⁵¹ Tamże, s. 118.

³⁵² B. M. Nowak (oprac.), *Sposoby odbywania kary*....., 9.

³⁵³ E. Łuczak, A. Chyczewska, dz. Cyt. s. 118.

³⁵⁴ Tamże, s.119.

³⁵⁵ Tamże, s. 118.

niewłaściwej drogi życiowej, za wyjątkiem szczególnych sytuacji, gdy oddzielenie matki od dziecka przemawia za oczywistym zachowaniem dobra tego drugiego.

Choć dzieci matek skazanych przez brytyjski system penitencjarny na karę pozbawienia wolności mogą z nimi przebywać w zakładzie karnym od dziewięciu do osiemnastu miesięcy, to często są pozostawione do momentu, aż matki skończą swój wyrok. Starsze dzieci kobiet o dłuższych wyrokach oddawane są rodzinie i krewnym, a jeśli nie ma takiej możliwości – pozostają pod opieką powołanych do tego celu instytucji³⁵⁶.

Kryteria przyjmowania skazanych kobiet matek do brytyjskich oddziałów dla matek z dziećmi są następujące:

- umieszczenie dziecka/dzieci razem z matką jest dla niego najlepszym rozwiązaniem;
- matka jest w stanie wykazać zachowania i postawy, które nie szkodzą bezpieczeństwu i dobrobytowi mieszkańców innych oddziałów oraz nie zakłócają porządku i dyscypliny panujących na oddziale;
- matka dostarczyła próbkę moczu, którego test wskazuje, że nie zażywa narkotyków;
- matka deklaruje, że jest w stanie wytrwać w trzeźwości, bez zażywania narkotyków;
- matka jest gotowa podpisać standardowe porozumienie, które może być dostosowane do jej indywidualnych potrzeb;
- zdolność i kwalifikacje matki do opieki nad dzieckiem nie są ograniczone z przyczyn zdrowotnych czy prawnych³⁵⁷.

Warto jeszcze wspomnieć, że od 2008 r. w Wielkiej Brytanii Służba Więzienna funkcjonuje w ramach National Offender Management Service (NOMS)³⁵⁸.

3.5.2. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Niemczech

Niemcy są krajem, w którym dominuje orzekanie kar wolnościowych (np. kara grzywny, prace społeczne) nad kary pozbawienia wolności, które stosuje się możliwie rzadko, głównie zaś wtedy, gdy istnieją ku temu uzasadnione przesłanki, takie jak ryzyko ucieczki osoby karanej od odpowiedzialności lub stwarzanie zagrożenia dla społeczeństwa³⁵⁹.

³⁵⁶ Tamże, s. 118–119.

³⁵⁷ Tamże, s. 119.

³⁵⁸ Tamże.

³⁵⁹ Por. A. Kacprzak, *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia” 2016, nr 10, s. 113.

Według danych Federalnego Urzędu Statystycznego z września 2019 r. populacja skazanych ogółem to 63 851 (w statystyce zawarto także osoby tymczasowo aresztowane). Wskaźnik populacji więźniów na 100 tys. mieszkańców kraju, w oparciu o szacunkową liczbę ludności wynoszącą 83,12 mln (stan na wrzesień 2019 r.), wynosił 77 osób. Skazane kobiety stanowią 6% wszystkich skazanych, małoletni 2,4%, obcokrajowcy 24%. W Niemczech funkcjonuje 179 jednostek penitencjarnych (stan na listopad 2018 r.), których pojemność liczona jest na 72 953 skazanych. W październiku 2019 r. zaludnienie jednostek penitencjarnych wynosiło 87,5%³⁶⁰.

Skazani mężczyźni i skazane kobiety nie odbywają wspólnie kary pozbawienia wolności. Przebywają w oddzielnych oddziałach lub oddzielnych zakładach karnych. Dopuszcza się jednak podejmowanie wspólnych aktywności³⁶¹.

Podczas ciąży i w okresie poporodowym skazana ma prawo do opieki medycznej i położniczej w zakładzie karnym (badania diagnostyczne, profilaktyczne, laboratoryjne). Poród powinien odbyć się w szpitalu poza jednostką penitencjarną, chyba że względy bezpieczeństwa na to nie zezwalają, np. skazana stanowi zagrożenie dla innych osób³⁶². Gdy zachodzi taka potrzeba, skazanej w ciąży dostarcza się niezbędne leki i materiały opatrunkowe³⁶³. Dziecko skazanej, które ze względu na swój wiek nie podlega jeszcze obowiązkowi szkolnemu, można umieścić z matką w zakładzie karnym, jeżeli przemawia za tym dobro dziecka. Opłatami za zakwaterowanie w zakładzie karnym dziecka z matką obciąża się osobę odpowiedzialną za utrzymanie dziecka. Jeżeli brak środków pieniężnych jest przeszkodą do umieszczeniu dziecka ze skazaną matką, odstępuje się od pobierania opłaty za zakwaterowanie dziecka³⁶⁴.

3.5.3. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w Rosji

Rosyjskim systemem penitencjarnym objętych jest bez mała milion osób, a kraj ten zajmuje drugie miejsce na świecie po Stanach Zjednoczonych pod względem liczby

³⁶⁰ B. Nowak i in., *Sposoby odbywania kary ...*, s. 25-26.

³⁶¹ Tamże, s. 25-26.

³⁶² § 76 StVollzG, cyt. za: B. Nowak i in., *Sposoby odbywania kary...*, s. 32.

³⁶³ 1 § 77 StVollzG, cyt. za: B. Nowak i in., *Sposoby odbywania kary...*, s. 32.

³⁶⁴ § 80 ust. 1 i 2 StVollzG, cyt. za: B. Nowak i in., *Sposoby odbywania kary...*, s. 32.

osadzonych w więzieniach na 100 tysięcy mieszkańców oraz pierwsze miejsce na świecie pod względem osadzonych za zabójstwa³⁶⁵.

Na dzień 1 sierpnia 2018 r. w Federacji Rosyjskiej pozbawionych wolności było 587 111 osób. Należy przy tym wskazać, iż w ciągu kilku ostatnich lat liczba pozbawionych wolności w Rosji znacznie się zmniejszyła³⁶⁶.

Z kolei według źródeł danych uzyskanych przez A. Wuwer, rosyjska statystyka penitencjarna z marca 2008 r. pokazywała, że przy tzw. koloniach żeńskich, w których karę pozbawienia wolności odbywało wówczas 654 tys. osadzonych kobiet, znajdowało się 11 domów dziecka, w których przebywało 745 dzieci³⁶⁷. Pozwala to przypuszczać, że zapewne chodziło o dzieci urodzone przez skazane kobiety w okresie odbywania przez nie kary pozbawienia wolności³⁶⁸.

Aktualnie wciąż jeszcze funkcjonują w Rosji tzw. łagry³⁶⁹, zwane koloniami karnymi³⁷⁰.

W Republice Mordowii (ros. Республика Мордовия, mordw. Мордовия Республикась) zbudowano „specjalistyczne” obozy karne dla osób skazanych na dożywocie (sześć obozów), a ponadto dla obcokrajowców, byłych policjantów, matek z małymi dziećmi, a nawet dla osób przewlekle chorych³⁷¹.

W Rosji znajduje się 35 kolonii karnych dla kobiet, które zamieszkuje ok. 40 tys. kobiet, a część z nich znajduje się w dalekiej Syberii i w rejonach Arktyki³⁷². W 10 więzieniach kobiecych można posiadać dziecko: w regionach Vladimir i Kemerowo

³⁶⁵ K. Pierzchała, *Rosyjski system penitencjarny w ujęciu wybranych polskich i rosyjskich opracowań*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4(15), s. 62.

³⁶⁶ Dane za World Prison Brief data – Russian Federation, <http://www.prisonstudies.org/country/russianfederation> [dostęp 20 września 2018 r.], cyt. za: Michalski, w: tenże, K. D. Ryś (red.), *Systemy penitencjarne świata*, Olsztyn 2018, s. 9.

³⁶⁷ A. Wuwer, *Naruszenia praw więźniów w Rosji (2004 – 2009)*, Warszawa 2014, s. 10.

³⁶⁸ Wiele informacji na temat funkcjonowania zakładów karnych w Rosji z przeznaczeniem dla kobiet z dziećmi pochodzi przede wszystkim z ogólnodostępnych źródeł internetowych w postaci różnego rodzaju nienaukowych artykułów, stąd autorka pracy ograniczyła się do podania informacji na podstawie źródeł, które w jej opinii prezentują poruszaną tematykę w najbardziej obiektywny sposób.

³⁶⁹ Według wypowiedzi A. Roginskij termin „łagry”, powszechnie używany w ZSRR ma działać na radzieckich strażników więziennych bardzo negatywnie, albowiem przypomina im okres ludobójstwa. Dlatego w rozmowach z nimi podobno należy używać zwrotu „ITU” lub „ugolovnyje uczreżdżenijsa”, <https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/21413> [dostęp: 15 czerwca 2023 r.].

³⁷⁰ K. Pierzchała, dz. cyt., s. 65.

³⁷¹ Tamże.

³⁷² Tamże, s. 66.

Krasnodar Territory, w rejonie Moskwy, Niżny Nowogród, Samara, region Swierdłowska, Chabarowska, Czelabińska i Mordovii³⁷³.

Patrząc wyłącznie na rozwiązania przyjęte w poszczególnych ustawodawstwach, należałoby uznać, że największą ochronę kobiet w ciąży zapewnia prawo rosyjskie. Nie można jednak oceniać tego w oderwaniu od fatalnych warunków panujących w więzieniach w Rosji, co potwierdzają orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETCPC) w Strasburgu³⁷⁴.

Ponadto K. Szczechowicz wskazała, że art. 54 kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej z 1996 r., po zmianach obowiązujących od 8 grudnia 2003 r., stanowi, iż tymczasowe aresztowanie nie może być stosowane wobec kobiet ciężarnych i kobiet mających dzieci do 14 roku życia³⁷⁵.

W 2022 r. na stronie „Monitoru Konstytucyjnego” opublikowano dane na temat raportu z wizytacji Zakładu Karnego w Możajsku dla kobiet z małymi dziećmi z 18 grudnia 1990 r., który obrazuje funkcjonowanie ówczesnego radzieckiego więziennictwa. z przedstawionych przez skazane kobiety informacji wynikało, że wyżywienie pozostawiało wiele do życzenia, a przede wszystkim było niesmaczne, z warzyw skazane otrzymywały kilka razy w miesiącu kawałek buraka, zaś nawet chore kobiety zmuszano do pracy. W kolejce do toalety trzeba było stać nawet do dwóch godzin, zaś rozmowy skazanych z wizytującymi zawsze zaczynały się od spontanicznego oświadczenia skazanej, że nie ma ona o nic do nikogo pretensji, że one sama jest winna temu, że tu się znalazła. Dzieci skazanych na kary izolacyjne matek, często były chorem zaś matki miały prawo do karmienia do 30 minut³⁷⁶.

3.5.4. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek w krajach skandynawskich

Do krajów podlegających pod skandynawskie systemy penitencjarne zalicza się Szwecję, Danię, Norwegię oraz Finlandię.

³⁷³ Tamże, s. 66.

³⁷⁴ Por. wyrok ETPC z dnia 20 stycznia 2005 r. Mayzit przeciwko Rosji, nr 63378/00, wyrok z dnia 15 lipca 2002 r. Kałasznikow przeciwko Rosji, nr 47095/99, cyt. za: K. Szczechowicz, dz. cyt., s. 190.

³⁷⁵ Tamże.

³⁷⁶ <https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/21413> [dostęp: 15 czerwca 2023 r.].

Państwa te są do siebie podobne społecznie, a ekonomiczne teorie obejmują je wspólnym terminem „państwa dobrobytu społecznego” – *welfare state*. W krajach tych występują ponadto podobne wyniki badań kryminologicznych, jak również występują podobne systemy karne i systemy penitencjarne. Skandynawia wyróżnia się wysokim standardem wykonania kar pozbawienia wolności, niską populacją więzienną i uznaniem wolności za istotną wartość, a także tym, że polityka karna i penitencjarna bierze pod uwagę zarówno społeczne, jak i finansowe koszty wykonania kary pozbawienia wolności³⁷⁷.

Za najczęściej wskazywany jako przyjazny osadzonym system penitencjarny uznaje się system norweski ze względu na odmienne – niż w Polsce – postrzeganie celów wykonywania kary pozbawienia wolności. W Norwegii dąży się bowiem do maksymalnego przywrócenia społeczeństwu osób, które naruszyły porządek prawny i trafiły do izolacji więziennej. Wskazuje się ponadto na znacznie lepsze – niż w innych krajach europejskich – warunki bytowe osadzonych, co pozwala im na odbywanie kary w dość komfortowych warunkach.

W obrębie norweskiego systemu penitencjarnego występują różne poziomy rygoru poczynając od więzień o wysokim rygorze, po zakłady karne o złagodzonej rygorze, a skończywszy na zakładach „półwolnościowych”, a zatem półotwartych. Ponadto, niektórzy skazani odbywają kary więzienia w oddziałach o zastrzonym rygorze (dla więźniów niebezpiecznych). W niektórych okolicznościach możliwe jest też odbycie kary pozbawienia wolności poza jednostką penitencjarną, a zatem w różnego rodzaju instytucjach, bądź nawet w domu w formie dozoru elektronicznego³⁷⁸.

Na uwagę zasługują też dobre praktyki norweskiego systemu penitencjarnego, m.in. zakłady typu otwartego lub półotwartego, niestawianie więźnia na podrzędnej pozycji czy prawo do stałego kontaktu z rodziną. Norweski system wyróżniają też relacje strażników z więźniami oparte na szacunku i tolerancji³⁷⁹.

Odmienne jednak niż w Polsce, w Norwegii nie uznaje się kwaterowania skazanych na karę pozbawienia wolności matek wraz z ich dziećmi w zakładach karnych. Stąd

³⁷⁷ M. Płotek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Warszawa 2007, s. 18.

³⁷⁸ *Odbywanie kary więzienia. Broszura dla cudzoziemców osadzonych w norweskich więzieniach*, źródło: <https://foreninger.uio.no/jussbuss/saksomrader/fengselsrett/brosjyrer/brosjyrepolisk.pdf>, [dostęp: 26 maja 2023 r.].

³⁷⁹ K. Niklewicz, *System penitencjarny w Norwegii*, [w:] D. Michalski, K. D. Ryś (red.), *Systemy penitencjarne świata*, Olsztyn 2018, s. 21.

norweskie więziennictwo nie wyodrębniło jednostek specjalnie przeznaczonych dla kobiet matek, co może się wydać specyficznym rozwiązaniem, biorąc pod uwagę bardzo humanitarne podejście norweskich systemów penitencjarnych w sposobie traktowania osób uwięzionych.

Model łagodny, obecny w takich krajach, jak Niemcy, Holandia czy kraje skandynawskie, charakteryzuje się dominacją kar wolnościowych (np. kara grzywny, prace społeczne) i środków probacyjnych³⁸⁰.

Interesujących wniosków dostarcza ponadto informacja opublikowana na stronie Służby Więziennej, dotycząca wizyty funkcjonariuszy z Zakładu Karnego w Przytułach Starych w dniach 28 listopada 2016 r. – 2 grudnia 2016 r., w norweskim Zakładzie Karnym w Halden. Norweski system penitencjarny opiera się bowiem na dbałości o przywrócenie społeczeństwu wartościowych obywateli. W związku z tym system, który tam panuje skupia się na kwestiach takich jak usamodzielnienie pozbawionego wolności w jak najwyższym stopniu, rozmieszczanie skazanych w pojedynczych celach, wykonywanie pracy, bądź uczestnictwo skazanego w określonych zajęciach. Osadzony traktowany jest jako osoba świadoma swoich czynów i zobowiązana do poniesienia odpowiedzialności za ich popełnienie. z kolei w przypadkach np. samouszkodzenia skazanego, czy samobójstwa priorytetem norweskich władz penitencjarnych jest poszukiwanie sposobów zapobiegania takim sytuacjom w przyszłości, zaś samych funkcjonariuszy nie obciąża się odpowiedzialnością za powstanie tych zdarzeń³⁸¹.

3.5.4.1. System penitencjarny w Szwecji

Szwedzki system penitencjarny ma reputację humanitarnego. Ma również opinię bezdyskusyjnego lidera w zakresie reform penitencjarnych³⁸².

³⁸⁰ A. Kacprzak, *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „Władza Sądzenia”, 2016, nr 10, s. 113.

³⁸¹ <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/My%20w%20Norwegii>, [dostęp: 15 czerwca 2023 r.].

³⁸² E. Doleschal, *Rate and Length of Imprisonment. How Does the United States Compare with the Netherlands, Denmark, and Sweden?* „Crime and Delinquency” 1971, vol. 23, no. 1, s. 54, cyt. za: M. Płotek, *Systemy penitencjarne...*

W Szwecji 93% przyjętych do zakładu karnego to mężczyźni. Procent kobiet może się wydawać mały. Warto jednak zauważyć, że również w Szwecji, podobnie jak w innych miejscach na świecie, jest to najszybciej rosnąca grupa pozbawionych wolności³⁸³.

Infrastruktura szwedzkich więzień może uchodzić za przyjazną osadzonym, którzy mają do dyspozycji jednoosobowe cele o wielkości co najmniej 6 m². Wyposażenie celi stanowi łóżko, szafa, stół, krzesło oraz półka na książki. Osadzony ma prawo mieć ze sobą przedmioty osobiste. Cele są zamykane w porze nocnej między godziną 20 a 6.30, kiedy to podawane jest śniadanie. Od pory obiadowej, która zaczyna się o godzinie 12 aż do czasu zamknięcia cel, pozbawiony wolności dysponuje czasem wolnym, który poprzedza obowiązkowe uczestnictwo w zajęciach oraz w różnych programach. Celem zajęć jest nabywanie przez pozbawionych wolności takich umiejętności oraz doświadczeń, które zwielokrotnią ich szanse na powrót do społeczeństwa bez ponownego naruszania porządku prawnego³⁸⁴.

Szwedzki system penitencjarny zasadniczo nie przewiduje możliwości odbywania kary pozbawienia wolności przez skazane matki wraz z ich dziećmi³⁸⁵.

3.5.4.2. System penitencjarny w Danii

Danię w sposobie wykonania kar izolacyjnych charakteryzuje elastyczność, umiarkowanie, rozsądek, szacunek dla prawa i człowieka. „Duńczycy, podobnie jak reszta Skandynawii, mają świadomość tego, że więzienia są kulturowym reliktem. Nie da się go usprawiedliwić aksjologicznie czy cywilizacyjnie. Nie chodzi więc o doskonalenie niedoskonałego. Skandynawowie przyznają, że wiedza o szkodliwych skutkach więzienia nie idzie w parze z pomysłowością, czym zastąpić izolację. Stąd starają się raczej ograniczyć rozmiar stosowania tej kary i inwestują w kary nieizolacyjne”³⁸⁶.

³⁸³ P. Green, *Sledgehammer: Women's Imprisonment at the Millennium*, ed. P. Carlen, Macmillan, London 1998, „The British Journal of Criminology” 2000, vol. 40, no. 3, s. 548–550, cyt. za: M. Płotek, *Systemy penitencjarne...*

³⁸⁴ Por. M. Płotek, *Systemy penitencjarne...*, s. 232.

³⁸⁵ Tamże, s. 327.

³⁸⁶ M. Płotek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Warszawa 2007, s. 252.

Jak wskazuje w swojej pracy M. Płotek, w miejscach, w których kary pozbawienia wolności odbywały kobiety, było dużo wolnych miejsc, których brakowało w zakładach dla mężczyzn. Stworzono więc koedukacyjne zakłady karne, czego przykładem jest zakład karne Horserød z niewielkim 14-osobowym oddziałem dla rodziców z dziećmi poniżej trzeciego roku życia i dla małżeństw³⁸⁷.

Więzień ma prawo przebywać w zakładzie karnym wraz ze swoim dzieckiem poniżej 3 roku życia o ile nie byłoby to sprzeczne z interesami dziecka. Przepisy te są neutralne ze względu na płeć więźnia. Zarówno matka, jak i ojciec może, gdy sytuacja tego wymaga, w warunkach określonych prawem, przebywać w zakładzie karnym z dzieckiem³⁸⁸.

W Danii jako w pierwszym z państw skandynawskich wprowadzono zasadę, że jeśli więzień ma takie życzenie i warunki na to pozwalają, kara może być odbywana z wyłączeniem kontaktów z płcią odmienną, z wyjątkiem godzin pracy. Oznacza to, że taki sam rodzaj praca powinien być dostępny w zakładach karnych zarówno dla skazanych kobiet, jak i mężczyzn. Regułą powinno być także wspólne odbywanie kary przez skazanych obu płci. Jednak koedukacyjne zakłady karne wzbudzały i nadal wzbudzają liczne kontrowersje. Doświadczeni penitencjaryści uważają, że zakłady i oddziały koedukacyjne służą w zasadzie tylko mężczyznom i nie tylko dlatego, że kobiet jest zazwyczaj nieproporcjonalnie mniej, ale również dlatego, że kobiety często dbają o zaspokojenie potrzeb współwięźniów nawet własnym kosztem, co jest charakterystyczne dla tej płci. W efekcie sytuacja taka służy najczęściej podniesieniu samooceny więźniów i nie zmienia niskiej samooceny więźniarek³⁸⁹.

W kwestii odnoszącej się do kobiet matek, biorąc pod uwagę koedukacyjny system penitencjarny na przykładzie Zakładu Karnego w Ringe, kobiety umieszczane są w warunkach podobnych do tych, w jakich przebywały na wolności. Oznacza to, że na oddziale muszą być co najmniej dwie kobiety. W przypadku kobiet z dziećmi, powinny one mieć do dyspozycji dwa pokoje obok siebie; nadto na tym samym oddziale powinny być umieszczane kobiety w ciąży. Kobiety więźniarki co do zasady mają te same prawa i obowiązki co więźniowie mężczyźni, a ciąża kobiety pozbawionej wolności traktowana jest na takich samych zasadach jak w społeczeństwie otwartym. W Zakładzie Karnym w Ringe przebywa dziennie około 26 kobiet i 50 mężczyzn. Czas trwania ich pobytu wynosi od pięciu

³⁸⁷ Tamże, s. 336.

³⁸⁸ M. Płotek, *Systemy penitencjarne...*, s. 261.

³⁸⁹ Tamże, s. 341.

do ośmiu lat i zazwyczaj są to osoby skazane za tzw. przestępstwa narkotykowe. Oddziały mieszczą po 12 osób, zaś każdy pozbawiony wolności dysponuje oddzielnym pokojem. Do wspólnego użytku na każdym oddziale jest natomiast kuchnia, łazienka, świetlica i pralnia. W ciągu dnia pozbawieni wolności mają obowiązek pracować bądź uczyć się. Personel Zakładu Karnego w Ringe, w którym po raz pierwszy wprowadzono oddziały koedukacyjne, jest zdania, że innowacja ta wnosi pozytywną, zdrową atmosferę w więzieniu. Mimo, iż eksperyment przyjął się, to nadal budzi liczne kontrowersje³⁹⁰.

3.5.4.3. System Penitencjarny w Norwegii

Dziś norweskie więzienia uznawane są za jedne z najbardziej humanitarnych, Norwegia zaś zaliczana jest do państw, gdzie w pełni przestrzegane są prawa człowieka tak na wolności, jak i w zakładach penitencjarnych³⁹¹.

Na pierwszym miejscu zadaniem norweskiej służby penitencjarnej jest przeciwdziałanie recydywie w tym celu, aby przywrócić społeczne zaufanie i spokój. Zapewnia się też satysfakcjonujące warunki izolacyjne osobie pozbawionej wolności. Nie stawia to pozbawionego wolności na podrzędnej pozycji, lecz czyni społeczeństwo, a nie więźnia, punktem odniesienia sposobu w jaki realizuje się wykonanie kar pozbawienia wolności. Nie zmusza się zatem pozbawionego wolności do poprawy i nie wymaga od służby penitencjarnej, aby go resocjalizowała. Szacunek dla osoby uwięzionej polega bowiem na uznaniu jej prawa do podejmowania dojrzałych decyzji³⁹².

W Norwegii, w przeciwieństwie do Polski, kara pozbawienia wolności uważana jest za karę szczególną, ostateczną. Większość skazanych skazywana jest na kary nie związane z przymusową izolacją od reszty społeczeństwa. Jednak w sytuacji, w której wymierzana jest kara pozbawienia wolności, w większości przypadków towarzyszy jej warunkowe zawieszenie. Dane statystyczne wskazują na fakt, że stosunkowo niewiele czynów ocenianych jest w Norwegii jako poważne przestępstwa. Norwegia tradycyjnie ma najniższą przestępczość w krajach skandynawskich i stosunkowo niską liczbę przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu³⁹³.

³⁹⁰ Por.: Tamże.

³⁹¹ Tamże, s. 378.

³⁹² Tamże, s. 380.

³⁹³ Tamże, s. 292.

W Norwegii zakładem karnym o najwyższym stopniu zabezpieczenia jest Ullersmo. Jednostka ta została wybudowana w 1970 r. i mieści 140 skazanych. Jest to miejsce przeznaczone dla osób skazanych za popełnienie poważnych przestępstw oraz odbywających wieloletnie wyroki, choć w praktyce większość skazanych odsiaduje wyroki od sześciu miesięcy do roku pozbawienia wolności. Cele skazanych są otwarte między godziną 7 a 21. W ciągu dnia skazani pracują lub uczą się³⁹⁴.

Z kolei Kroksrud to zakład karny otwarty przeznaczony dla 63 skazanych. Skazany dysponuje prawem wykorzystania 18 dni przepustek w ciągu roku oraz nieograniczonego korzystania z sauny. Możliwości pracy i nauki są większe, a niektórzy skazani studiują na wyższych uczelniach, dojeżdżając na wykłady i seminaria. Drzwi od celi zamykane są o godzinie 23.00³⁹⁵.

Kobiety nie przekraczają zazwyczaj 5% ogółu przebywających w norweskich zakładach karnych³⁹⁶.

Zakład karny dla kobiet z oddziałem kontraktowym mieści się w Bredtveit w Oslo³⁹⁷.

Norwegia, podobnie jak Szwecja nie przewidują możliwości odbywania kary pozbawienia wolności wraz z dzieckiem³⁹⁸.

3.5.4.4. System penitencjarny w Finlandii

Finlandia z punktu widzenia penitencjarystyki i polityki karnej jest wśród państw skandynawskich krajem wzbudzającym największe zainteresowanie. Jest bowiem najlepszym przykładem tego, że tam gdzie jest wola polityczna, można osiągnąć zamierzony efekt nawet wówczas, gdy nie idzie to w parze z tradycją prawną i kulturową³⁹⁹.

³⁹⁴ Por. Tamże, 396–397.

³⁹⁵ Por. Tamże, s. 398.

³⁹⁶ Tamże, s. 394.

³⁹⁷ Tamże, s. 395.

³⁹⁸ Tamże, s. 432.

³⁹⁹ Tamże, s. 401.

W Finlandii występują więzienia typu otwartego oraz zamkniętego. Istnieją także sekcje otwarte zakładów zamkniętych i szpitale przy więzieniach, także dla skazanych wymagających pomocy psychiatrycznej. W zamkniętych zakładach karnych osoby pozbawione wolności otrzymują wynagrodzenie za pracę, naukę lub uczestnictwo w innych pożytecznych aktywnościach. Zakłady karne otwarte stanowią odrębne i niezależne instytucje. Biorąc pod uwagę statystyki z 2005 r. wśród kobiet, które odbywały karę pozbawienia wolności w fińskich więzieniach, najwięcej było skazanych za zabójstwa (26,6 %), przestępstwa narkotykowe (21,3%), kradzieże (14,4 %) oraz przestępstwa z użyciem przemocy (14,2 %), a zatem te o najpoważniejszym zagrożeniu dla społeczeństwa⁴⁰⁰.

Fińskie prawo wymaga, aby warunki bytowe odbywania kary pozbawienia wolności były maksymalnie zbliżone do warunków w społeczeństwie otwartym, a jedyną dolegliwością, jaką odczuwa skazany, było pozbawienie wolności, a nie dodatkowe czynniki obciążające⁴⁰¹.

O ile osoba skazana na karę pozbawienia wolności posiada małe dziecko, może zostać przyjęta wraz z nim do zakładu karnego. Płeć skazanej osoby nie ma tu znaczenia, chociaż najczęściej są to matki⁴⁰².

W odległości około 100 km od Helsinek mieści się Zakład Karny Hämeenlinna, uchodzący za wizytówkę fińskiego systemu penitencjarnego. Jednostka ta jest przeznaczona zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn, którzy nie mają ze sobą styczności. W ramach tej jednostki znajduje się specjalny oddział dla matek i dzieci, przy czym nie wyklucza się możliwości odbywania kary przez ojca z dzieckiem. System fiński jest zatem bardziej przyjazny dla kobiet matek niż system norweski oraz szwedzki, które co do zasady wykluczają możliwość odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety wraz z ich dziećmi. Osadzona w fińskim więzieniu kobieta ma prawo do przebywania w nim wraz ze swoim dzieckiem do momentu ukończenia przez nie drugiego roku życia, choć istnieje możliwość przedłużenia tego okresu do czwartego roku życia dziecka, o ile warunki pozwalają na odbywanie przez skazaną kary w zakładzie otwartym Vanaja. Dla matek z dziećmi przeznaczone są jednoosobowe pokoje. Oddział dla matek z dziećmi mieści się w odrębnej części zakładu karnego i bardziej przypomina swoim wyglądem przedszkole niż

⁴⁰⁰ Por. Tamże, s. 415–419.

⁴⁰¹ Tamże, s. 426.

⁴⁰² Tamże, s. 427.

więzienie, co wykazuje podobieństwo do polskich Domów dla Matek i Dzieci. Na życzenie pozbawionych wolności jeden pokój może być zajmowany przez dwie matki z dziećmi, chyba że pojawia się problem z przeludnieniem i określoną decyzję podejmie administracja więzienna. W zakładzie karnym Vanaja przygotowanych jest 35 miejsc dla kobiet oraz trzy miejsca dla mężczyzn. Jednostka znacznie bardziej przypomina dom niż zakład karny i jest usytuowana nad jeziorem. W ciągu dnia pozbawieni wolności – bez nadzoru – udają się do pracy lub do szkoły. Nie mogą się natomiast spóźnić na noc, zabronione jest także picie alkoholu oraz zażywanie narkotyków. Skazani mają także możliwość korzystania z saun, nart oraz gry w tenisa, co znacząco urozmaica im czas płynący w izolacji⁴⁰³.

Oddział otwarty Vanaja jest interesujący również ze względu na prowadzoną tam rehabilitację skazanych kobiet. Przechodzą one bowiem intensywną terapię dla narkomanek, opartą na teoriach kognitywnych, współpracy i wsparciu grupy terapeutycznej, ujęciu terapii w kontekst psychospołeczny, czyli pozwalający na uświadomienie i zrozumienie procesów wykluczenia, podkultury, efektów traumatycznych przeżyć, potrzeby kreowania realistycznych celów i przygotowanie skazanych do wyjścia na wolność⁴⁰⁴.

Jak stwierdziła Monika Płotek, łagodność oraz stabilność skandynawskich systemów penitencjarnych jest przede wszystkim wynikiem pozytywnego nastawienia oraz poczucia wspólnoty, współodpowiedzialności, przywiązania do prawa i do jego przestrzegania⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Por. Tamże, s. 432–433.

⁴⁰⁴ Tamże, s. 434.

⁴⁰⁵ Tamże, s. 347.

Rozdział 4

Rozważania moralne i prawne związane z odbywaniem kary pozbawienia wolności przez skazane kobiety wraz z dziećmi

4.1. Rozważania odnoszące się do problematyki rozdzielenia dziecka z matką skazaną na karę pozbawienia wolności

Jak stanowi art. 87 § 4 k.k.w. kobieta będąca matką, która została pozbawiona wolności i jednocześnie w warunkach więziennych urodziła dziecko, dysponuje możliwością sprawowania nad tym dzieckiem stałej i bezpośredniej opieki w Domu dla Matki i Dziecka do ukończenia przez dziecko trzeciego roku życia, chyba że wystąpią przesłanki przemawiające za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu.

W momencie, w którym okres pozbawienia wolności nie pokryje się z osiągnięciem maksymalnego przewidywanego prawem czasu na sprawowanie opieki nad dzieckiem, a zatem do w momencie ukończenia przez dziecko trzeciego roku życia, matka zmuszona jest pogodzić się z rozdzieleniem z dzieckiem.

W literaturze można spotkać się z opinią, że granicę trzech lat oparto na wynikach badań psychologicznych wskazujących, iż w dorosłym życiu dziecko nie pamięta faktów z okresu przed ukończeniem trzeciego roku życia⁴⁰⁶.

Podobnie uznawała M. Łopatkowa twierdząc, że pierwsze trzy lata życia dziecka są najważniejsze ze względu na formowanie się w tym okresie podstaw osobowości⁴⁰⁷.

Agata Matysiak-Błaszczyk wskazuje, że
[...] praktyka ta, zakładająca, iż taka więź będzie uformowana w tych warunkach i przez takie osoby, pomimo licznych uwag krytycznych płynących z różnych środowisk naukowych i praktycznych, jest realizowana do dnia dzisiejszego⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ A. Kuligowska, *Założenia, formy i cel działalności Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu*, materiały udostępnione przez kierowniczkę Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu, mgr Ewelinę Adamską, cyt. za: A. Matysiak-Błaszczyk, *Więzienne macierzyństwo...*, s. 63.

⁴⁰⁷ M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla*s. 196.

⁴⁰⁸ A. Matysiak – Błaszczyk, *Więzienne macierzyństwo...*, s. 63.

Z kolei Monika Badowska-Hodyr twierdzi, że

[...] przy podejmowaniu decyzji o odseparowaniu lub pozostawieniu dziecka przy osadzonym w więzieniu rodzicu, zawsze powinno być brane pod uwagę nadrzędne dobro dziecka, gwarantując przy tym korzystanie z praw rodzicielskich drugiemu rodzicowi⁴⁰⁹.

Na tle innych krajów europejskich rozdzielenie matek z ich dziećmi po zajęciu się przez matkę swoim dzieckiem przez określony czas po jego urodzeniu w warunkach więziennych, prezentuje się w zróżnicowany sposób.

W Belgii w tzw. więzieniach otwartych dzieci mogą przebywać ze swoimi matkami w zakładzie karnym do drugiego roku życia, podobnie jak w Finlandii, Grecji, Luksemburgu, Szwecji. W Danii nie tylko kobiety, ale także mężczyźni mogą przebywać z dziećmi do ukończenia przez nie trzeciego roku życia, jeśli w tym czasie rodzic zostanie zwolniony z zakładu karnego. Z kolei we Francji limit przebywania matki z dzieckiem wyznaczono jedynie na 18. miesiąc życia dziecka. W Niemczech funkcjonują zakłady karne zamknięte i otwarte dla kobiet z dziećmi. W sześciu zamkniętych zakładach karnych dzieci mogą przebywać z matkami – podobnie jak w Polsce – do ukończenia trzeciego roku życia, a w pozostałych dwóch – o charakterze otwartym – aż do sześciu lat. We Włoszech, Portugalii, Hiszpanii, jak również Irlandii, tak samo jak w Polsce, cezura czasowa wyznacza wspólny pobyt matki z dzieckiem do trzeciego roku życia dziecka. Niezwykle krótki okres przebywania matki z dzieckiem w zakładzie karnym przewidziano w Irlandii Północnej, albowiem jedynie do dziewiątego miesiąca życia dziecka. W Niderlandii również w pięciu zamkniętych zakładach dziecko może przebywać wraz z matką do ukończenia dziewiątego miesiąca życia, a z kolei w zakładzie karnym Ter Peel do momentu ukończenia przez dziecko czwartego roku życia⁴¹⁰.

W kwestiach związanych z łączeniem wykonywania kary pozbawienia wolności i jednoczesnego sprawowania opieki nad dzieckiem zawsze przewija się wątek dobra dziecka w antagonizmie z koniecznością odbycia przez jego matkę kary pozbawienia wolności. Przy

⁴⁰⁹ M. Badowska-Hodyr, *Penologiczne Kopciuszkę – sytuacja dziecka w rodzinie naznaczonej piętnem uwięzienia z perspektywy rodziców odbywających kary długoterminowe*, s. 86, źródło: <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/745/596>, [dostęp: 27 maja 2023 r.].

⁴¹⁰ A. Matysiak-Błaszczak, *Więziennicze macierzyństwo...*, s. 55.

czym bardzo trudno jest jednocześnie pogodzić społeczne zaspokojenie poczucia sprawiedliwości poprzez ukaranie matki karą pozbawienia wolności ze wspomnianym dobrem dziecka, jego uczuciami, emocjami i przywiązaniem do swojej rodzicielki.

Oznacza to, że jednym z najbardziej istotnych problemów, z jakim się mierzy współczesne więziennictwo, jak również zmagają się z nim przedstawiciele postulatów na rzecz ochrony macierzyństwa, to jednocześnie godzenie represyjnej funkcji kary pozbawienia wolności z rodzeniem i następnie wychowywaniem dzieci w zakładach karnych. Macierzyństwo uznaje się bowiem za dobro szczególnej rangi zasługujące na jedno z najwyższych standardów prawnej ochrony.

Macierzyństwo pozostaje pod szczególną pieczęą Rzeczypospolitej Polskiej, co wprost wyraża Konstytucja RP⁴¹¹.

Zgodnie z art. 18 Konstytucji RP „małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Wśród celów i zarazem obowiązków władz publicznych jest wobec tego podejmowanie stosownych działań pomagających przeciwdziałać rozpadowi rodziny oraz scalać więzi łączące małżonków, jak również rodziców z ich dziećmi.

Dbłość o dobro rodziny, o łączące jej członków więzi, nie może być jednak swobodnie realizowana w momencie, w którym kobieta matka zostaje skazana na karę pozbawienia wolności i pojawia się konflikt związany z jednej strony ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem, z drugiej zaś z koniecznością odbycia kary. Ponadto na gruncie polskich nauk karnych przewiduje się równe traktowanie oraz karanie kobiet i mężczyzn, przy czym tylko kobiety są w stanie rodzić dzieci i to właśnie im przypisuje się najistotniejszą rolę w życiu niemowlęcia od jego pierwszych chwil życia.

Można wskazać, że okres macierzyństwa, jako jedyny w swoim rodzaju czas kobiet niezależnie od istniejących uwarunkowań, musi wyczerpać swoje wszystkie aspekty związane z ofiarowaniem życia nowemu człowiekowi i przeprowadzeniem go przez jego pierwsze

411 Konstytucja RP (Dz.U. Nr 78, poz. 483) w art. 18 stanowi, że małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Natomiast zgodnie z art. 68 ust. 3 władze publiczne obowiązane są do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku. Przepisy te odnoszą się w takim samym stopniu do kobiet wolnych, jak i pozbawionych wolności. Objęcie ochroną i opieką RP małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa nakłada na władze publiczne określone obowiązki związane z realizacją wskazanych przez ustrojodawcę celów działalności tychże władz, ale nie daje podstaw wyprowadzania z art. 18 jakichkolwiek praw podmiotowych (Wyrok TK z 10 lipca 2000 r., SK 21/99, OTK 2000, Nr 5, poz. 144).

miesiące istnienia zgodnie z tym co zaplanowała natura. Nie umniejszając zatem roli ojca w pełnieniu rodzicielskich ról, mężczyzna, nie jest w stanie z przyczyn typowo biologicznych, w pełni zastąpić małemu dziecku matki, choćby w czasie wykonywania niektórych czynności czysto fizjologicznych, jak m. in. karmienie dziecka piersią i przekazywanie mu dzięki temu dobroczynnych składników niezbędnych dla jego prawidłowego rozwoju.

Ponadto to właśnie matka w pierwszej kolejności zobowiązana jest do zaspokojenia potrzeb własnego dziecka, a zatem emocjonalnych, bytowych jak również rozwojowych⁴¹².

Wpływ matki zaczyna oddziaływać na dziecko jeszcze przed jego urodzeniem, głównie poprzez jej stosunek do niego. Po narodzinach to zwykle matka jest tą osobą, która zapewnia dziecku podstawowe potrzeby, a poprzez to stwarza u dziecka poczucie bezpieczeństwa, pewność i stabilność emocjonalną. Związek matki z dzieckiem jest wielostronny, bogaty w treść i znamieny w swych skutkach. Matka spełnia bowiem ogromną rolę w życiu i rozwoju dziecka, dostarczając mu wzorców postępowania, modeli zaspokajania potrzeb, uczy też zachowania się w sytuacjach, gdy potrzeby nie mogą być zaspokojone, nadto uczy dziecka dostrzegania i respektowania potrzeb innych ludzi. Wszechstronne oddziaływanie matki na dziecko (we wszystkich okresach jego życia) odbywa się w sposób świadomy jako zamierzona praca wychowawcza oraz oddziaływanie niezamierzone, wyrażające się w ich wzajemnych stosunkach i niejednokrotnie odgrywające w tych interakcjach dużo większą rolę⁴¹³.

Przebieg poszczególnych etapów rozwoju małego dziecka kształtuje jego postawę życiową, jego podejście do świata, jak również sposób radzenia sobie z wieloma emocjami, których mały człowiek doświadcza bardzo wiele. Szczególnie wczesne dzieciństwo oraz jego przebieg wpływa na kształtowanie się osobowości małego człowieka. Rola matki w tym procesie wydaje się być nieoceniona, co z kolei – w sytuacji pozbawienia matki wolności – mnoży dylematy moralne i prawne związane z oddzieleniem od niej dziecka w celu odbycia lub kontynuowania odbywania kary pozbawienia wolności po upływie trzeciego roku życia dziecka, szczególnie gdy proces ten ma się toczyć w dłuższej perspektywie czasowej.

Słusznie zauważa M. Arczewska, że doświadczenie przez małe dziecko krzepiącej i wspierającej roli matki wyposaża je w poczucie własnej wartości, wiarę w uczynność innych

⁴¹² E. Adamska, M. Wawrzyk, M. Owsianka, dz. cyt., s. 243–256.

⁴¹³ E. Napora, *Cechy matek pożądane w wychowaniu dzieci*, „Problemy Rodziny”, 1995, nr 1, s. 23–29, cyt. za: B. Toroń-Fórmanek, dz. cyt., s. 405.

oraz korzystny model interakcji, na podstawie którego będzie ono budowało swoje związki w przyszłości⁴¹⁴. Gdy matki brakuje, to proces ten istotnie się zaburza.

Ponadto jak podaje B. Szacka, na wczesne dzieciństwo przypada okres socjalizacji pierwotnej, „dzięki której dziecko staje się członkiem społeczeństwa. W jej toku uczy się elementarnych wzorów zachowań i podstawowych ról społecznych”⁴¹⁵.

Oznacza to, że rola matki w życiu dziecka, które poznając świat, przyswaja określone wartości, buduje podstawę dla jego przyszłych zachowań, wizji postrzegania świata oraz ukształtowania osobowości. Proces ten, który jest bardzo skomplikowany, w bardzo dużym stopniu zostaje zaburzony, gdy dziecko zostaje pozbawione matczynego wsparcia. Jeszcze gorzej się dzieje, gdy małe dziecko, dodatkowo pozbawione jest opieki ze strony ojca i trafia do różnego rodzaju instytucji, w których nie może liczyć na zindywidualizowaną troskę, a przede wszystkim miłość płynącą ze strony rodzica, której nikt ani nic nie jest w stanie zastąpić. Niestety, część dzieci, których jedno lub oboje rodziców trafia do zakładu karnego, bądź gdy jedno z nich zostaje pozbawione wolności, zaś drugie nie interesuje się losami swojego dziecka, może doświadczać emocji tak trudnych, iż nie sposób ich zaspokoić nawet w najlepiej przygotowanych na tego typu sytuacje ośrodkach opiekuńczych.

A zatem okres niemowlęcy oraz wczesne dzieciństwo spędzone w warunkach izolacyjnych wydaje się być sytuacją traumatyczną, jako konsekwencja popełnionych przez pozbawioną wolności kobietę życiowych błędów. Jeszcze bardziej znamienne w negatywnych skutkach jest pozbawienie swojego dziecka szansy na lepszy start w życie w momencie, w którym matka nie będzie mu w stanie towarzyszyć w wielu ważnych dla niego momentach życia. Jak do tej pory, żaden system prawny nie zdołał opracować takiego rozwiązania, które łączyłoby bezkolizyjnie fakt odbywania przez skazaną kobietę kary pozbawienia wolności z jednoczesnym realizowaniem przez nią roli matki. Rozwiązanie przewidziane w art. 87 § 4 k.k.w. stanowi jedynie ograniczony czasowo kompromis między wykonywaniem bezwzględnej kary pozbawienia wolności a zapewnieniem dziecku – w ciągu jego pierwszych 36 miesięcy życia – bliskości matki, czyli w okresie najwcześniejszych faz rozwoju dziecka.

Trudno nie uznać, że dziecko matki pozbawionej wolności żyje w cieniu jej kary, której konieczność odbycia wygrywa z uczuciami oraz emocjonalnymi potrzebami małego

⁴¹⁴ M. Arczewska, dz. cyt., s. 16.

⁴¹⁵ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 345.

dziecka. Co jeszcze trudniejsze, to sytuacja nagłego rozdzielenia dziecka z matką, która nie ma możliwości prawnej skorzystania z takich środków, iż dalej mogłaby kontynuować bezpośrednie sprawowanie opieki nad swoim dzieckiem nie przebywając w izolacji więziennej.

Brytyjski psychiatra i psychoanalityk John Bowlby wskazał, że ogromny wpływ wczesnych doświadczeń dziecka oraz wzorce jego przywiązania, a tym samym na rozwój osobowości i zachowania społecznego, jest głęboko zaburzony w odniesieniu do dzieci, które doznały przemocy fizycznej ze strony rodzica lub które spędziły pierwsze lata swego życia w określonej instytucji⁴¹⁶.

Zgodnie z międzynarodowymi badaniami w samej Europie mogą być nawet 2 miliony dzieci osób skazanych. W Polsce szacowano tę liczbę na co najmniej 47 tysięcy dzieci. Może ich być jednak zdecydowanie więcej. Dokonując tych obliczeń, korzysta się m. in. ze wskaźnika francuskiego, zgodnie z którym na jednego skazanego przypada średnio 1,5 dziecka. Według statystyk oraz danych przedstawionych na 2019 r. w Polsce osób odbywających karę pozbawienia wolności mogło być około 85 tys., co oznacza, że prawdopodobna liczba dzieci może sięgać nawet 100 tysięcy.⁴¹⁷

Ze statystyk Służby Więziennej, z miesięcznej informacji statystycznej aktualnej na kwiecień 2023 r. wynika, że w Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu przebywały 22 osadzone na łącznie 32 miejsca, zaś w domu matki i dziecka przy Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu było 26 osób na przewidzianych w tym celu 38 miejsc⁴¹⁸. Oceniając obłożenie domów dla matek i dzieci w stosunku do ich zasiedlenia, stwierdzić należy, że zapotrzebowanie na tego rodzaju możliwość jest znaczne, a to z kolei oznacza, że osadzone kobiety matki zwykle chcą wychowywać swoje dzieci, o ile urodzą je w czasie odbywania kary pozbawienia wolności.

Innego rodzaju problemem może być sytuacja, w której ilość kobiet deklarujących chęć odbywania kary pozbawienia wolności wraz ze swoim dzieckiem, przewyższy możliwości pojemnościowe domów dla matek i dzieci. Obowiązujące przepisy nie regulują tej sytuacji, co pozwala uznać, że byłaby to raczej kwestia organizacyjna, związana z zapewnieniem matkom dodatkowych miejsc, w których mogłyby wraz ze swoim dzieckiem

⁴¹⁶ J. Bowlby, *Przywiązanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 400.

⁴¹⁷ <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/prawa-dzieci-osob-osadzonych-konieczne-zmiany-w-przepisach,416882.html> [dostęp: 8 kwietnia 2022 r.].

⁴¹⁸ Miesięczna informacja statystyczna Ministerstwa Sprawiedliwości – Centralny Zarząd Służby Więziennej, luty 2022, file:///C:/Users/Justyna/Downloads/luty%202022%20r.pdf [dostęp: 8 kwietnia 2022 r.].

odbywać karę, przy czym trudno się w tej sytuacji wypowiedzieć na temat tego, czy zakłady karne podołałyby z zapewnieniem właściwych warunków nie tylko bytowych, lecz także związanych z zagwarantowaniem odpowiedniej opieki medycznej, jak również miejsca przyjaznego małym dzieciom uwzględniającego ich potrzeby.

Ponadto problemem, wobec którego jak do tej pory nie opracowanego żadnego obiektywnie najbardziej korzystnego dla dziecka rozwiązania z punktu widzenia jego dobra, jest moment, w którym dochodzi do obligatoryjnego rozłączenia dziecka z matką, która ze względu na orzeczoną karę nie może opuścić izolacji wraz ze swoim dzieckiem i kontynuować nad nim opieki w warunkach wolnościowych. Więzy matki z jej dzieckiem definiuje przywiązanie, które jest stanem związanym z obecnością osoby bliskiej dla dziecka odczuwającego jej wsparcie oraz pomoc, gdy tylko zajdzie potrzeba, zaś w sytuacji braku matki, więź ta ulega poważnemu zaburzeniu.

Z perspektywy rozwoju dziecka, pierwsze wyraźne oznaki przywiązania pojawiają się około 6–8 miesiąca życia, a ich wskaźnikiem jest protest przeciwko rozstaniu z matką, płacz w przypadku rozstania, szukanie matki przez dziecko, a także manifestacja nieufności wobec obcych⁴¹⁹. Można spotkać się z poglądem, że przywiązanie jest rodzajem więzi uczuciowej kształtującej się w ciągu pierwszych trzech lat życia dziecka⁴²⁰. Może to w pewnym stopniu uzasadniać przyjętą granicę trzeciego roku życia dziecka, po upływie której następuje oddzielenie dziecka od jego matki w związku z kontynuowaniem przez nią kary pozbawienia wolności. z drugiej jednak strony świadomość dziecka trzyletniego, w przeciwieństwie do noworodka lub niemowlęcia, pozwala przypuszczać, iż w większym stopniu odczuje ono emocjonalny brak matki, niż miałoby to miejsce w przypadku noworodka, który skupia się przede wszystkim na zaspokojeniu swoich potrzeb fizjologicznych, co oczywiście nie oznacza, że potrzeby emocjonalne odgrywają mniejsze znaczenie, lecz z pewnością inaczej są przez noworodka odbierane, niż ma to miejsce w przypadku dzieci większych, często już mówiących i dobrze znających swoją matkę.

Zatem moment rozdzielenia matki z dzieckiem w chwili ukończenia przez nie trzeciego roku życia stanowi problemowy obszar. Jak do tej pory nauka nie doprowadziła do wyjaśnienia, czy w ogóle istnieje odpowiedni moment na separację matki z jej dzieckiem oraz

⁴¹⁹ A. Brzezińska, E. Wojarnik, *Jakość wzajemnych relacji z rodzicami jako czynnik rozwoju* [w:] A. Brzezińska, S. Jabłoński, M. Marchow (red.), *Niewidzialne źródła. Szanse rozwoju w okresie dzieciństwa*, Poznań 2003, s. 29–53.

⁴²⁰ Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, przeł. A. Wojciechowski. Poznań 2005.

jak ona wpłynie na psychikę małego dziecka, które dotąd obeznane było z życiem u boku swojej matki, w szczególnych warunkach izolacji więziennej. Rozważania powinny raczej zmierzać w kierunku wyjaśnienia, czy dobro dziecka ucierpiałooby w mniejszym stopniu, gdyby już jako noworodek trafiło pod opiekę innej osoby, zamiast do matki, która ma przed sobą perspektywę odbycia długoletniej kary pozbawienia wolności i wiadomo jest, że będzie mogła się zająć dzieckiem jedynie przez krótki odcinek jego życia. z drugiej strony powstaje pytanie, czy w celu podejmowania określonych czynności dla dobra dziecka, którym zaraz po urodzeniu zaopiekowałaby się rodzina zastępcza, można byłoby odebrać jego biologicznej matce prawo do gwarantowanego konstytucyjnie wychowywania dziecka, szczególnie gdy nie ma przesłanek, aby matkę pozbawić praw rodzicielskich.

Warto także wspomnieć, że trauma związana z oddzieleniem trzyletniego dziecka od jego matki wynikać może przede wszystkim ze specyfiki odbywania kary pozbawienia wolności przez matkę. W warunkach wolnościowych dziecko ma bowiem zazwyczaj dostęp także do innych członków rodziny, nadto bardzo ważną rolę w życiu dziecka odgrywa także jego ojciec, który najczęściej – w modelowej rodzinie – wymiennie z matką pełni funkcje rodzicielskie. Natomiast w Domu Matki i Dziecka, to przede wszystkim matka sprawuje całodobową pieczę nad dzieckiem, które funkcjonuje w stałym rytmie więziennego systemu. Znajomość tego systemu, jak również wiedza co do tego, iż zawsze w pobliżu znajduje się matka, buduje u dziecka poczucie bezpieczeństwa. Nieuchronne oddzielenie dziecka od jego matki, w momencie, w którym większość trzyletnich dzieci jest przyzwyczajona do określonych rytuałów, a ponadto traktowała matkę jako jedyną i najważniejszą osobę w swoim życiu, wydaje się być przeżyciem bardzo trudnym do wyobrażenia oraz zniesienia, mimo licznych teorii odmiennie podejmujących rozważania w przedmiocie tej kwestii.

Należy bowiem wskazać, że wszelkie teorie psychologiczne, nawet jeśli bazują na wnioskach płynących z badań, nie powinny zostać uznawane za takie, które są dopasowane do każdego człowieka.

W literaturze spotkać się można z pojęciem „niewidzialności” instytucjonalnej dzieci, których rodzice zostali pozbawieni wolności. „Niewidzialność” w tym wypadku objawia się karaniem niewinnych ofiar, przyczyniając się – jak twierdzi Sonia Dzierżyńska-Breś – „do dziedziczenia przestępczości na następne pokolenia”⁴²¹.

⁴²¹ S. Dzierżyńska-Breś, *Niewidzialne dzieci – o sytuacji społecznej dzieci osób pozbawionych wolności*, „Resocjalizacja polska”, 2017, nr 14, s. 148.

Z perspektywy prawnej, można bowiem odnieść wrażenie skupienia się w pierwszej kolejności na potrzebie ukarania sprawcy przestępstwa, niezależnie od jej sytuacji rodzinnej i życiowej, w tym faktu bycia w ciąży, bądź posiadania małego dziecka. Wskazana „niewidzialność” dzieci może się zatem przejawiać się na różny sposób.

Określenie „niewidzialne” dzieci jest jednym z wielu pojęć, które może charakteryzować ich sytuację spowodowaną kryzysem w rodzinie.

Jak podaje S. Dzierżyńska – Bręś

W literaturze tematu dzieciom osób pozbawionych wolności nadawane są rozmaite określenia, które mają w jak najbardziej czytelny sposób odzwierciedlić ich społeczną sytuację. Zaczynając od *forgotten victims of crime* – zapomnianych ofiar przestępstwa (Matthews 1983), *orphans of justice* – sierot sprawiedliwości (Shaw 1992), poprzez *victims of imprisonment* – ofiar uwięzienia (Cunningham, Baker 2003), kończąc na *cinderella of penology* – kopcuszkach penologii (Shaw 1987), czy *unseen victims of prison boom* – niewidzialnych ofiar boomu więziennego (Petersilla 2005). Jednak zaproponowana w 2008 roku przez Liz Gordon koncepcja *invisible children* – niewidzialnych dzieci – która odnosi się zarówno do etapu aresztowania rodzica, ustanawiania wyroku, okresu odbywania kary czy readaptacji, wydaje się najlepiej charakteryzować tę grupę (Gordon 2009). Na każdym z tych etapów dzieci skazanych są pomijane, a ich potrzeby marginalizowane. Są one niewidzialne zarówno dla teoretyków, jak i praktyków resocjalizacji⁴²².

Z tematem wskazującym, jak bardzo istotna jest możliwość sprawowania przez matkę opieki nad swoim dzieckiem, można spotkać się przy okazji analiz związanych z sytuacjami dzieci, których matki – z różnych względów – nie mogły się nimi zajmować i dzieci te musiały najczęściej liczyć na pomoc oraz wsparcie ze strony różnego rodzaju instytucji.

K. Pospiszyl podkreśla, jakie znaczenie dla rozwoju dziecka ma opieka macierzyńska, biorąc pod uwagę wyniki badań nad wpływem deprywacji macierzyństwa, tj. sytuacji pozbawienia dziecka opieki macierzyńskiej, co może mieć miejsce szczególnie często wśród dzieci, których matki odbywają kary pozbawienia wolności. K. Pospiszyl wyróżnił cztery kierunki badań współczesnej psychologii, mianowicie instytucjonalizację dziecka, separację

⁴²² Tamże, s. 138.

dziecka od matki lub osoby zastępującej matkę, zwielokrotnienie macierzyństwa, a także wypaczenie w opiece macierzyńskiej⁴²³.

Konsekwencją przedkładania potrzeby ukarania skazanych kobiet poprzez kierowanie ich do zakładów karnych w celu odbycia kary pozbawienia wolności nad dobro małego dziecka, które ze względu na zaistnienie określonych okoliczności nie zawsze może przebywać wraz ze swoją matką w izolacji więziennej, zawsze będzie stanowiło pogorszenie standardu życiowego dziecka, nawet jeśli w miejscu, do którego trafi, spotka się ze zrozumieniem, okazywaniem mu miłości oraz zaspokajaniem jego potrzeb. Nierzadko jednak, oddzielenie dziecka od matki, która odbywa karę pozbawienia wolności, oznacza odesłanie dziecka do domu dziecka, innej instytucji, bądź do rodziny zastępczej, w których to miejscach może dochodzić do sytuacji godzących w dobro tego dziecka.

Związanie emocjonalne dziecka z matką jest zazwyczaj na tyle silne, iż fakt rozdzielenia może u niego wywołać trudną do oszacowania traumę z jeszcze trudniejszymi do przewidzenia skutkami takiego stanu rzeczy, które mogą być odczuwalne przez dziecko praktycznie do końca jego życia.

Z obserwacji autorki wynika, że ylematem natury moralnej wymagającym pogłębionej refleksji nad przyczynami takiego zjawiska, jest kwestia wciąż większej społecznej aprobaty dla wykonania kary pozbawienia wolności wobec skazanej matki, niż w pierwszej kolejności poparcie dla zajęcia się przez nią dzieckiem, którego dobro wymaga, aby była przy nim jego matka.

Kolejny aspekt dotyczy sytuacji rozdzielenia matki z dzieckiem, która nie była w stanie poradzić sobie z bagażem obowiązków realizowanych w cieniu izolacji, dla której kara pozbawienia wolności wywołała zbyt trudne do przezwyciężenia emocje, a nawet nastroje depresyjne.

Innego rodzaju pytania, które stawia sobie autorka w związku z macierzyństwem odbywanym w izolacji więziennej są następujące:

- 1) Czy dziecko przebywające od urodzenia wraz ze swoją matką w środowisku izolacji więziennej i „wyjęte” spod tej izolacji po ukończeniu trzeciego roku życia nie zazna trwałych emocjonalnych skutków tego rozdzielenia?
- 2) Realizacja którego interesu wydaje się bardziej słuszna dla dobra dziecka urodzonego przez skazaną kobietę – zapewnienie mu rodziny zastępczej już od momentu okresu

⁴²³ K. Pospiszyl, *Psychologia kobiety*, Warszawa 1986, s. 133.

noworodkowego czy utrzymanie obecnej możliwości prawnej związanej z umożliwieniem matce sprawowania nad małym dzieckiem opieki w więzieniu?

- 3) Czy sytuacja urodzenia dziecka przez skazaną kobietę powinna zmierzać ku zmianom legislacyjnym ukierunkowanym na zaspokojenie – w pierwszej kolejności – dobra dziecka nad potrzebę sprawiedliwości społecznej, a jeśli tak, to które rodzaje przestępstw popełnionych przez kobietę matkę mogłoby predestynować do zamiany kary pozbawienia wolności na inną karę nieizolacyjną ze względu na potrzebę dopełnienia roli matki i uznania tej potrzeby za pierwszorzędną?

Na chwilę obecną polskie ustawodawstwo nie przewiduje możliwości odstępiania od wykonania kary pozbawienia wolności tylko ze względu na okoliczność bycia przez kobietę w ciąży, bądź sprawowania nad dzieckiem opieki. Jednakże zgodnie z art. 151 §1 k.k.w. istnieje możliwość odroczenia przez sąd wykonania kary pozbawienia w stosunku do skazanej kobiety ciężarnej oraz osoby skazanej samotnie sprawującej opiekę nad dzieckiem na okres do trzech lat po urodzeniu dziecka. Wskazane rozwiązanie, mimo iż uznać je należy za określony kompromis w związku z brakiem lepszego sposobu rozwiązania tego trudnego dylematu, to jednak wciąż nie odpowiada w pełni na potrzeby małego dziecka, które w momencie ukończenia trzech lat zdane będzie na niedoskonałe rozwiązania systemowe, w świetle których jego matka zobligowana będzie odbyć odroczoną wcześniej karę pozbawienia wolności. Nie można też pomijać faktu, że trzyletnie dziecko jest już znacznie bardziej świadome zmian, w tym utraty matki, niż kilkutygodniowe niemowlę, które jest skupione na innego rodzaju potrzebach niż dziecko w wieku kilkunastu miesięcy.

Odnosząc się do przyjętej górnej granicy wieku, do którego dziecko może przebywać w izolacji wraz ze swoją matką, A. Kwieciński wskazał na badania psychologów, z których wynika, że „dziecko do ukończenia trzeciego roku życia jest w stanie zapomnieć, że w takiej placówce przebywało”⁴²⁴. Odrębnym jednakże dylematem jest to, czy dziecko w takiej sytuacji będzie też w stanie zapomnieć o swojej matce i jaki będzie to mieć wpływ na jego dalsze życie. Ponadto wydaje się, że zawsze będzie to stanowić kwestię bardzo indywidualną.

Należy wskazać, że w ciągu trzech lat życia dokonuje się bardzo ekspansywny rozwój dziecka pod niemalże każdym względem, wskutek czego funkcjonowanie przechodzi od reagowania na świat zewnętrzny odruchami bezwarunkowymi, poprzez dokonanie

⁴²⁴ A. Kwieciński, *Skazani – rodzice...*, s. 195.

rozdzielenia między ludźmi a przedmiotami, aż do poczucia własnej odrębności i kształtowania własnego „ja”⁴²⁵.

Z innej perspektywy należy spojrzeć na prezentowaną kwestię od strony *stricto* emocjonalnych potrzeb samego dziecka, które – zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – ma prawo do oczekiwania zapewnienia mu ochrony swoich praw (art. 72 pkt. 1). W razie zaś pozbawienia dziecka opieki rodzicielskiej, ma ono prawo do opieki i pomocy władz publicznych. Prawa dziecka zostały precyzyjnie zdefiniowane i można się do nich odnieść w konkretny sposób.

W 1991 r. Polska ratyfikowała Konwencję o prawach dziecka⁴²⁶, która ma gwarantować prawa dziecka, niezależnie od koloru skóry, wyznania czy pochodzenia. Stronami konwencji jest 195 państw (na czerwiec 2015 r.), w tym oczywiście Polska⁴²⁷.

Konwencja stanowi podstawę działalności podejmowanej na rzecz dzieci przez założony w 1946 r. UNICEF. Zasadniczym celem Konwencji jest podkreślanie, że we wszelkich działaniach dotyczących dziecka należy kierować się jego najwyższym dobrem. Zgodnie z art. 7 Konwencji ma ono „prawo do poznania swoich rodziców i pozostawania pod ich opieką”. Ponadto zgodnie z art. 9 ust. 1 Konwencji „Państwa-Strony zapewnią, aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, z wyłączeniem przypadków, gdy kompetentne władze, podlegające nadzorowi sądowemu, zdecydują zgodnie z obowiązującym prawem oraz stosowanym postępowaniem, że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka. Taka decyzja może być konieczna szczególnie w przypadkach nadużyć lub zaniedbań ze strony rodziców, gdy każde z rodziców mieszka oddzielnie, a należy podjąć decyzję odnośnie do miejsca pobytu lub zamieszkania dziecka”. Następnie art. 9 pkt. 3 Konwencji stanowi o tym, że „Państwa-Strony będą szanowały prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka”. Formą zawężenia tej regulacji do konkretnej sytuacji jest pkt. 4, zgodnie z którym, gdy separacja „jest wynikiem działania podjętego przez Państwo-Stronę, takiego jak zatrzymanie,

⁴²⁵ B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 2, Warszawa 2007, s. 77–78.

⁴²⁶ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z dnia 23 grudnia 1991 r.).

⁴²⁷ <https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-dziecka> [dostęp: 5 czerwca 2023 r.].

uwięzienie, wygnanie, deportacja lub śmierć (w tym śmierć spowodowana jakąkolwiek przyczyną podczas zatrzymania przez państwo) jednego lub obojga rodziców dziecka lub dziecka, państwo zapewni, na żądanie, rodzicom dziecka, dziecku lub – jeżeli będzie to właściwe – innemu członkowi rodziny podanie istotnych informacji dotyczących miejsca pobytu nieobecnego(ych) członka(ów) rodziny, jeśli treść tej informacji nie przyniesie szkody dobru dziecka. Ponadto Państwa-Strony zapewnią, aby wniesienie takiej prośby samo przez się nie pociągało żadnych ujemnych następstw dla osoby (osób), której(ych) dotyczy”⁴²⁸.

Wymienione regulacje akcentują zasadność stawiania dobra dziecka nad wszelkie inne wartości, których realizacja – mimo ich także słusznego celu – mogłaby zachwiać dobrostanem dziecka. Oznacza to, że dopiero w dalszej kolejności odpowiada się na potrzeby realizacji innych dóbr oraz wartości.

W celu właściwego zrozumienia jak obecność i opieka rodzica, a szczególnie matki, może wpływać na dobro dziecka, warto odwołać się również jednej z wielu teorii psychologicznych, mianowicie teorii Margaret Mahler⁴²⁹, która jest twórcą psychoanalitycznej teorii rozwojowej, która przeprowadziła badania na temat odczuć dzieci występujących w ich różnych okresach ich życia. Margaret Mahler wyodrębniła w życiu dzieci kilka następujących faz rozwoju:

1) Pierwsza faza relacji malutkiego dziecka ze światem została nazwana symbiozą. Faza ta charakteryzuje się brakiem zróżnicowania pomiędzy dzieckiem a matką, a zatem dziecko przeżywa złudzenie trwania w somatopsychicznej jedności z matką. W tym okresie powinno dojść do dostrojenia pomiędzy matką a dzieckiem oraz zaspokojenia pragnień dziecka. A zatem żeby w kolejnym etapie dochodziło do separacji, dziecko wcześniej musi doznać zaspokojenia potrzeb, powiązanego z ukojeniem i poczuciem bezpieczeństwa.

2) Następnie zachodzi proces separacji, a zatem indywiduacji, który polega na stopniowym uzyskiwaniu przez dziecko świadomości, że jest oddzielone od matki. Dzięki temu kształtuje się u dziecka poczucie własnej indywiduacji i wyodrębniania się własnego „ja”. Separacja to zatem nic innego jak różnicowanie siebie od matki, zaś indywiduacja obejmuje rosnącą świadomość własnych zdolności, postrzeganie siebie jako niezależną

⁴²⁸ <https://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka/> [dostęp: 6 czerwca 2023 r.].

⁴²⁹ Węgierska psycholog dziecięca, która zajmowała się psychoanalizą. Była ponadto autorką teorii rozwoju psychicznego dziecka od urodzenia do 24 miesiąca życia z perspektywy teorii relacji z obiektem, https://pl.wikipedia.org/wiki/Margaret_Mahler [dostęp: 8 czerwca].

i autonomiczną istotę, która może skutecznie funkcjonować również podczas nieobecności matki. Kształtowanie się tego procesu zachodzi pomiędzy 5. a 36. miesiącem życia dziecka. W tym okresie dziecka oddala się od matki i ponownie do niej przybliża.

3) Zakończeniem powyższych procesów jest ukształtowanie tzw. stałości obiektu. Zjawisko to polega na obecności w umyśle obrazu drugiej osoby jaką jest matka. W ten sposób dziecko jest w stanie zapewnić sobie komfort, pocieszenie i miłość, nawet podczas fizycznej nieobecności matki⁴³⁰.

Teoria Mahler może zostać uznana za punkt odniesienia w przedmiocie rozwoju dziecka oraz jego potrzeb dla opiekunów dziecka w pierwszych trzech latach życia, które uznawane są za kluczowe.

Należy mieć na uwadze, że dzieci matek odbywających karę pozbawienia wolności są grupą szczególnie narażoną na różnego rodzaju problemy. Podkreśla się zwiększoną skłonność do popełnienia przez te dzieci w przyszłości przestępstw, jak również powielanie ścieżki życiowej swoich dysfunkcyjnych rodziców. Ujawniają się także problemy innej natury, mianowicie część dzieci wstydy się rodziców, a szczególnie matek, które przebywają w izolacji więziennej. Dotyczy to oczywiście dzieci starszych, bardziej świadomych zmian w otaczającym je świecie. Czasem także najbliższa rodzina dziecka separuje je od matki, która odbywa karę pozbawienia wolności, uznając, iż czynią to dla dobra dziecka, a ponadto uważając, że więzienie nie jest miejscem na odbywanie kontaktów dziecka z matką. W ten sposób więzi dziecka z matką mogą spontanicznie, aczkolwiek sukcesywnie zanikać, szczególnie wtedy, gdy matka odbywa wieloletnią karę i wraz z upływem czasu rodzina odsuwa się od niej, a nawet zrywa z nią wszelkie kontakty.

Kolejnym problem, jaki może się ujawnić wskutek osadzenia matki w więzieniu oraz braku możliwości przebywania dziecka razem z nią, jest sytuacja dysfunkcyjnego oddziaływania opiekunów na dziecko. W ten sposób, często drugi rodzic, bądź rodzina zastępcza, nie wykonują w sposób prawidłowy opieki nad dzieckiem, a sytuacja ta może w jeszcze większym stopniu pogłębić się, gdy dziecko przebywało wcześniej z matką i zmuszone było opuścić zakład karny po ukończeniu odpowiedniego wieku. Nie dość, że

⁴³⁰ K. Schier, *Bez tchu i bez słowa. Więź psychiczna i regulacja emocji u osób chorych na astmę oskrzelową*, Gdańsk 2005, s. 134-135; P. Oleś, *Rozwój osobowości*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2003, s. 140, cyt. za: S. Kędziora, *Rozwój ku samodzielności – ewolucja więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicami. Prawidłowości i zagrożenia*, „Nauczyciel i szkoła”, 2018/3, nr 67, s. 37.

odczuwa traumę związaną z niezrozumiałym oddzieleniem go od matki, to jeszcze trafia do opiekunów, którzy w nie dość dostateczny sposób odpowiadają na jego potrzeby emocjonalne oraz egzystencjalne. Problem przyjmuje postać sytuacji nader skomplikowanej, kiedy dziecko zaczyna stawać się ofiarą przemocy, a ponadto spotyka się z niezrozumieniem, brakiem szacunku, respektowania jego podstawowych praw oraz dbałości o podstawowe potrzeby. Jeśli w warunkach izolacji więziennej matka całkowicie poprawnie spełniała swoje rodzicielskie obowiązki i przekładało się to na szczęście dziecka, to warta rozważenia może być zmiana legislacyjna w kierunku umożliwienia matce kontynuowania opieki nad dzieckiem, aby nie zaburzać jego dotychczasowego wyobrażenia o świecie, w którym czuło się bezpieczne, akceptowane oraz kochane.

Krzywdą dzieci oraz potrzeba zapobiegania jej powinna stanowić kluczowe zadanie dla władz publicznych, które w jak najwyższym stopniu powinny przeciwdziałać zjawisku „niezauważania”, że dziecku dzieje się krzywda, której samo nie może się przeciwstawić. Krzywda ta może przejawiać się nie tylko w wymiarze przemocy fizycznej, lecz także w pozbawieniu dziecka możliwości przebywania w normalnym domu wraz ze swoimi rodzicami, a szczególnie matką, która zatroszczy się o zaspokojenie jego potrzeb.

Ze względu na to, że w Polsce funkcjonują Domy Matek i Dzieci przy zakładach karnych, to personel więzienny także obarczony jest potrzebą doskonalenia swoich umiejętności pomocnych dla matek uczących się roli rodzica. Niezbędna jest także odpowiednia wiedza psychologiczna w celu wykrywania niewidzialnych na pierwszy rzut oka nieprawidłowości oraz nadużyć godzących w dobro dziecka.

Z punktu widzenia dylematów związanych z oddzieleniem matki od jej dziecka po ukończeniu przez nie trzeciego roku życia, należy wziąć jeszcze pod uwagę, iż w Polsce zostały utworzone jedynie dwa Domy dla Matki i Dziecka, co powoduje, że część przebywających tam kobiet oddalona jest od swojego miejsca zamieszkania nawet o kilkaset kilometrów. Warunki te nie sprzyjają podtrzymywaniu więzi skazanej kobiety oraz jej dziecka z pozostałymi członkami rodziny, jak również stwarzać będą problem w momencie zakończenia sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem ze względu na osiągnięcie przez nie określonego wieku.

Rozdzielenie dzieci i ich matek stwarza bardzo często trudne do uniknięcia problemy natury emocjonalnej. Część dzieci może manifestować swoje emocje w sposób psychosomatyczny, poprzez doznawanie częstych bólów głowy, smucenie się, nie panowanie

nad agresją, czy też zachowywanie się w sposób nieakceptowalny i problematyczny. U starszych dzieci może także pojawić się problem ich stygmatyzacji przez inne dzieci, szczególnie z grup rówieśniczych, gdy te dowiedzą się o odbywaniu przez matkę kary pozbawienia wolności.

Kwestia rozdzielenia dziecka z jego matką, która nie może wraz z potomkiem opuścić zakładu karnego, odbija się także negatywnie na samej osadzonej, zwłaszcza, gdy wzorowo spełniała swoje rodzicielskie powinności, zaś macierzyństwo stało się dla niej źródłem radości, satysfakcji oraz motywacji do zmiany swojej dotychczasowej postawy i wzbudziło w niej nadzieję w tym zakresie. Nie można bowiem wykluczyć, że niektóre matki – poprzez macierzyństwo odkryją w sobie inne możliwości - a przez to przejdą pozytywną przemianę.

Istotne znacznie ma tu także kwestia zżycia się matki z dzieckiem i popadnięcie przez nią w smutek lub nawet depresję, gdy zostanie ono od niej zabrane. Część matek doświadczyć wówczas może utraty motywacji do dalszej pracy nad sobą, szczególnie wówczas, gdy czeka je perspektywa odbycia wieloletniej kary, nie wspominając o karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Ponadto mogą mieć także miejsce sytuacje, w których rodzina zaprzestanie przywożenia dziecka na widzenia do matki, mimo iż dziecko to wcześniej przebywało wraz nią w Domu Matki i Dziecka i było z nią zżyte.

Bardzo trudnych emocji mogą także doświadczać kobiety, których dzieci trafiły pod opiekę rodziny, zaś ta, nie wywiązując się należycie ze sprawowania opieki nad dzieckiem, utraciła do niego prawo. W tej sytuacji pozbawiona wolności kobieta nie zawsze będzie mogła mieć realny wpływ na losy swojego dziecka, co wywoływać może kolejne ludzkie dramaty.

Niepokoje może budzić również wykorzystywanie działań macierzyńskich uwarunkowanych sytuacyjnie. Pogodzenie dwóch niezwykle odmiennych ról – roli matki i roli skazanej jest bardzo trudne. Wymaga podporządkowania się odgórnie ustalonemu porządkowi więziennemu, a zarazem oczekuje się stworzenia dziecku warunków i sytuacji najbardziej przypominających te, które wynikają z normalnego życia. W tych sztucznych warunkach dziecko jest nieustannym obserwatorem sytuacji podporządkowywania matki osobom z personelu więziennego, podejmowania ważnych decyzji za osobę znaczącą dla

dziecka, stosowania procedur więziennych nagród i sankcji. Takie warunki tworzą odmienny typ socjalizacji, który został nazwany więzienną (dysocjacyjną)⁴³¹.

Na gruncie kodeksu karnego wykonawczego przewidziano określone instrumenty prawne, które mają złagodzić ujemne skutki dekompozycji rodziny wynikające z osadzenia rodzica w zakładzie karnym. W tym kontekście należy wymienić w szczególności następujące regulacje: art. 17 k.k.w., 67 § 3 k.k.w., 87 § 4 k.k.w., 87a k.k.w., 95 k.k.w., 105 § 1 i 2 k.k.w., 105a § 2 i 3 k.k.w., 122 k.k.w., 151 § 1 k.k.w., 153 § 2 k.k.w.⁴³².

4.2. Przyczyny i okoliczności naruszenia dobra dziecka przez matkę w okresie odbywania kary pozbawienia wolności w domu matki i dziecka oraz jego skutki prawne

Jak zostało już wspomniane, pozbawiona wolności kobieta, zwłaszcza gdy zostaje matką, zmuszona jest zmagać się z problemami, z którymi nawet kobieta żyjąca w warunkach wolnościowych może sobie nie poradzić w skuteczny sposób. W szczególności chodzi o sytuacje wynikające z poporodowych zaburzeń nastroju, różnego rodzaju doznanych urazów, bardzo silnej tęsknoty za bliskimi osobami, poczucia bardzo znacznych wyrzutów sumienia prowadzących do ciągłego przypisywania sobie wręcz nadmiernej i trudnej do wybaczenia winy, braku wsparcia ze strony bliskich osób, poczucia braku zrozumienia oraz wielu innych przyczyn, które gdy nie zostaną we właściwym momencie rozwikłane, mogą stać się źródłem różnych dysfunkcji, a w ostateczności mogą zacząć negatywnie odbijać się na dobru dziecka.

4.2.1. Syndrom braku tzw. instynktu macierzyńskiego oraz jego wpływ na sprawowanie opieki nad dzieckiem

Matka, która podjęła decyzję o sprawowaniu opieki nad swoim dzieckiem w przywięziennym Domu dla Matki i Dziecka, nie zawsze jest w stanie poradzić sobie z ciężarem macierzyństwa realizowanego w ten sposób. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą

⁴³¹ B. Toroń-Furmanek, dz. cyt., s. 413.

⁴³² A. Kwieciński, *Skazani – rodzice....*, s. 188.

mieć zróżnicowane podłoże i nie zawsze wynikać będą z czynników w pełni zależnych od kobiety, która stała się matką.

Dzieci pozbawionych wolności kobiet matek muszą się zmagać z emocjami, jakich nie doświadcza dziecko, którego matka przebywa z nim w warunkach wolnościowych. W skrajnych przypadkach niektóre z kobiet zmuszone są przerwać opiekę nad swoim dzieckiem, a nawet dochodzi do sytuacji odebrania matce dziecka, którego dobro zostanie zagrożone.

Na przebieg opieki nad dzieckiem oraz wypływające stąd nieprawidłowości może mieć wpływ szereg czynników, spośród których nie wszystkie są możliwe do skorygowania, bądź wyeliminowania na drodze pracy własnej danej kobiety.

W pierwszej kolejności należy wskazać na brak tzw. instynktu macierzyńskiego, który może ujawnić się wśród niektórych kobiet oraz powodować brak woli podejmowania wobec dziecka czynności opiekuńczych, czy też brak potrzeby ich werbalizowania. Zgodnie ze słownikiem języka polskiego instynkt to „wrodzona zdolność dziedziczna żywych organizmów do określonych celowych działań swoistych dla danego gatunku i ważnych dla [jego] przetrwania”⁴³³.

Jak podaje Emilia Szymczak instynkt macierzyński możemy rozumieć jako wrodzoną i dziedziczną dyspozycję psychiczną oraz uniwersalną skłonność do posiadania potomstwa i opieki nad nim⁴³⁴.

Bogusława Budrowska wskazuje, że w powszechnym rozumowaniu funkcjonuje przekonanie o tym, że kobiety nie mają specjalnych trudności w realizowaniu „nakazu macierzyństwa”, ze względu na to, że jest to tylko realizacja naturalnego dla nich instynktu. Kobiety – zgodnie z tą tezą – rodzą dzieci, a potem troskliwie je wychowują, powodowane naturalnym instynktem⁴³⁵. Jednak nie zawsze tak będzie, a zwłaszcza w warunkach, które dla danej kobiety mogą okazać się zbyt trudne do zniesienia.

Jak wskazuje Barbara Toroń-Fórmanek, kobiety odbywające karę pozbawienia wolności wraz ze swoimi dziećmi stanowią kategorię tych kobiet, którym wypełnianie roli

⁴³³ M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 746.

⁴³⁴ E. Szymczak, *Instynkt macierzyński – mit czy rzeczywistość? Refleksje wokół rozproszenia (powołania) kobiet w XXI wieku*, „Studia Edukacyjne”, 2014, nr 33, s. 228.

⁴³⁵ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wrocław 2000, s. 18.

matki zazwyczaj nie przychodzi łatwo. Pełnienie funkcji macierzyńskich niejednokrotnie przynosi wiele problemów, wynikających z braku odpowiedniej wiedzy, umiejętności i kompetencji⁴³⁶.

W sytuacji, w której kobieta matka odbywa karę pozbawienia wolności, może doznać konfliktu wartości wyrażającego się – z jednej strony – w byciu biologiczną matką, zaś z drugiej, byciem osobą naznaczoną przestępstwem, stygmatyzowaną, ukaraną, niejednokrotnie odrzuconą przez społeczeństwo. W takich warunkach spełnianie się w roli matki, zwłaszcza w obliczu nieodczuwania instynktu macierzyńskiego lub jego wygłuszenia, jest znacząco utrudnione i może stać się podłożem dla występowania określonych anomalii. Kobiety matki odbywające karę w jednostkach penitencjarnych narażone są w szczególności sposób na negatywny wpływ utraty wolności, zaś swoje przykre odczucia mogą wprost przelewać na dzieci, które są całkowicie bezbronne wobec jakichkolwiek przejawów psychicznego oddziaływania w szkodliwym dla nich wymiarze.

Brak odczuwania instynktu macierzyńskiego przez kobiety, które zdecydowały się na sprawowanie opieki nad swoim dzieckiem w okresie przebywania w zakładzie karnym, z pozoru nie zawsze powinien być utożsamiany z „gorszym” rodzajem macierzyństwa, jak również interesownym podejściem kobiety, która mimo wszystko deklaruje chęć zajmowania się dzieckiem w zamian za korzyści, jakie osiągnie poprzez umieszczenie jej w Domu dla Matki i Dziecka, który w istocie stanowi miejsce znacznie bardziej komfortowe niż zakład karny. Profity płynące dla dziecka ze strony jego matki, która mimo skazania chce przy nim być, nie odczuwając nawet tzw. instynktu macierzyńskiego, nadal mogą być dla dziecka znacznie bardziej cenne, niż kompletny brak zainteresowania nim ze strony matki i trafienie dziecka do rodziny zastępczej, bądź różnego rodzaju ośrodków. Oznacza to, że nie zawsze deklaracja nieodczuwania przez kobietę instynktu macierzyńskiego, może być utożsamiana z brakiem prawidłowego spełnienia macierzyńskich powinności wobec małego człowieka czy też okazywania mu troski, zrozumienia i miłości.

Jak podaje w swojej pracy B. Budrowska, Elizabeth Badinter, która przedmiotem swej analizy uczyniła historycznie zmienne realia społeczno-kulturowe Francji, zwróciła uwagę na fakt stosunkowo późnego skonstruowania mitu macierzyństwa. Przynajmniej do drugiej połowy XVIII w. zauważono, że dziecko owszem, potrzebuje miłości, ale niekoniecznie macierzyńskiej. Co więcej B. Budrowska podaje, że nagminne były przypadki emocjonalnego

⁴³⁶ B. Toroń-Fórmanek, dz. cyt., s. 410.

i fizycznego opuszczenia dzieci przez matki, a ponadto niemowlęta najczęściej odsyłano na kilka lat na wieś, gdzie wychowywały je mamki w warunkach często stwarzających niebezpieczeństwo dla życia dziecka. Z kolei kobiety pochodzące z tzw. wyższych sfer nie karmiły swoich dzieci piersią⁴³⁷.

Analiza wypowiedzi kobiet, które zostały matkami pozwala dojść do wniosku, że instynkt macierzyński jest kwestią niezwykle indywidualną. Jego siła i natężenie nie stanowi bowiem stałej wartości, jak również ulega zmianom w zależności od takich czynników, jak: wiek, wykształcenie, pochodzenie społeczne, dochód, pragnienie narodzin dziecka, bądź przeciwnie – rozczarowanie byciem w ciąży. Niezwykle ważne jest więc, aby w przypadku braku chęci posiadania potomstwa nie traktować tego stanu jako braku spełnienia społecznej normy, nie wypełnienia obowiązku i kobiecej powinności, bowiem tylko życie w zgodzie z własnym powołaniem może stać się gwarantem wewnętrznej wolności i osobistego szczęścia⁴³⁸. Dotyczy to także kobiet, które zostały pozbawione wolności, a pomimo tego zaszły w ciążę oraz pragną sprawować opiekę nad swoimi dziećmi, choć jednocześnie deklarują w mniejszym, bądź większym stopniu brak odczuwania instynktu macierzyńskiego.

Kwestia braku odczuwania instynktu macierzyńskiego przez pozbawioną wolności kobietę matkę może zatem stać się problemowa dopiero w momencie zaniedbywania dziecka, nie odpowiadania na jego potrzeby, ignorowania płaczu niemowlęcia, zaniedbywania w sferze karmienia, kąpania, pielęgnowania, podawania lekarstw, a tym bardziej w momencie uciekania się do przemocy, bądź ujawnienia się innych patologicznych postępowań w stosunku do dziecka. Problematyka odniesienia się do występowania, bądź braku tzw. instynktu macierzyńskiego nie powinna mieć wpływu na ocenę całokształtu sprawowania opieki nad dzieckiem, którego matka, zadeklarowała taką chęć i została przeniesiona do Domu Matki i Dziecka na określony czas. Jedynie zatem brak potrzeby zajmowania się dzieckiem połączony z zaniechaniem odpowiadania na jego potrzeby, co prowadzi do zagrożenia dobra dziecka, powinien skłonić personel więzienny do wszczęcia określonych procedur prawnych.

⁴³⁷ B. Budrowska, *Macierzyństwo jako ...*, s. 20–21.

⁴³⁸ I. Trobisch, *Kobieta silna. Odkryj swoją tożsamość*, Częstochowa 1999, s. 7.

4.2.2. Problematyka sprawowania opieki nad dzieckiem przez kobiety uzależnione od substancji psychoaktywnych

Innego rodzaju zaburzeniem, które może utrudniać, a czasem wręcz uniemożliwiać sprawowanie przez pozbawioną wolności kobietę opieki nad jej dzieckiem jest uzależnienie od substancji psychoaktywnych, a szczególnie od alkoholu, narkotyków, bądź innego rodzaju destrukcyjnych środków.

Jak podaje Andrzej Majcherczyk, problemy związane z używaniem środków psychoaktywnych są wśród osób pozbawionych wolności na tyle rozpowszechnione, że każda większa jednostka penitencjarna powinna dysponować własnym oddziałem terapeutycznym dla skazanych uzależnionych⁴³⁹. Pokazuje to, że problem ten nie omija także kobiet, w tym nawet kobiet matek odbywających karę pozbawienia wolności oraz spodziewających się dziecka lub sprawujących nad nim opiekę.

Kobiety, które regularnie spożywają alkohol, w takim samym stopniu mogą stać się matkami jak kobiety, które są wolne od wszelkiego rodzaju uzależnień. Jednak wpływ spożywanego przez matkę alkoholu w sposób jednoznaczny pokazuje, jak bardzo negatywnie wpływa to na rozwój dziecka.

Następstwa spożywania alkoholu w czasie ciąży jako pierwszy opisał w 1968 r. pediatra Paul Lemoine u 127 francuskich dzieci. Jednak wyniki swoich badań opublikował w mało znanym francuskim dzienniku wskutek czego nikt się wówczas tym tematem nie zainteresował. Dopiero dwóch amerykańskich lekarzy z Seattle, Kenneth Jones i David Smith, pięć lat później opublikowało swoje badania nad ośmioma przypadkami dzieci z FAS⁴⁴⁰. W medycynie mianem FAS (Fetal Alcohol Syndrome) określa się „alkoholowy zespół płodowy stanowiący grupę objawów i oznak, które występują w powiązaniu ze sobą i do wystąpienia których musi być spełniony jeden z zasadniczych warunków, jakim jest przyjmowanie przez kobietę ciążarną alkoholu lub jej uzależnienie od tego środka”⁴⁴¹.

⁴³⁹ A. Majcherczyk A., *Specyfika terapii uzależnienia od środków psychoaktywnych w zakładach karnych*, „Alkoholizm i Narkomania”, 2007, nr 20(3), s. 323.

⁴⁴⁰ M. Marek, *Spożywanie alkoholu przez kobiety w czasie ciąży – zagrożenia dla rozwoju dziecka*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 2013, nr 2 (9), s. 146–147.

⁴⁴¹ E. Kedra, M. Borczykowska – Rzepka, *Płodowy zespół alkoholowy w ujęciu interdyscyplinarnym*, Opole 2015, s. 7.

Uzależnione kobiety, a szczególnie te, które spodziewają się dziecka, mogą poddać się terapii, którą próbuje się rozpocząć jeszcze przed urodzeniem dziecka.

Jak podaje I. Zalikowska, pierwszy oddział dla uzależnionych kobiet został utworzony w 1976 r. w Grudziądzu i funkcjonuje do dnia dzisiejszego⁴⁴².

I. Zalikowska wymienia najczęściej występujące cechy uzależnionych kobiet, które odbywają karę pozbawienia wolności, mianowicie są to: wyraźny neurotyzm, wysoki poziom lęku przed otwieraniem się i to nie tylko warunkowany pobytem w izolacji, używanie siebie w celu zadowalania innych, używanie innych do określania swojej wartości oraz liczne ślady ciężkich traum przeżytych w dzieciństwie i młodości, rywalizacyjne kontakty z innymi kobietami, jak również preferowanie płci przeciwnej⁴⁴³.

Okoliczność uzależnienia sprzyja popełnieniu przez kobiety przestępstw, jak również ujawnieniu przez nie zachowań patologicznych także w stosunku do dzieci oraz również w momencie sprawiania nad nimi opieki w przywieziennych Domach dla Matek i Dzieci.

J. Chojecka wskazuje, że substancje takie jak alkohol i narkotyki przyczyniły się do popełnienia przestępstwa przez blisko jedną piątą badanych. W grupie o wyższym niż średnie ryzyku blisko trzy czwarte osadzonych miało problem z alkoholem, a praktycznie jedna trzecia z narkotykami. Substancje te w opinii trzech czwartych badanych przyczyniły się do naruszenia prawa, w ten sposób, że osoby te kradły, aby zdobyć środki na alkohol lub narkotyki. W grupie o maksymalnym ryzyku powrotności do przestępstwa aż sześć na siedem badanych kobiet miało problem z alkoholem i narkotykami. U większości z nich można było stwierdzić nadużywanie obu tych substancji jednocześnie. Wszystkie respondentki wskazały również, że łamały prawo w związku z uzależnieniem od substancji psychoaktywnych⁴⁴⁴.

Okoliczność bycia uzależnioną od alkoholu, bądź od innych substancji psychoaktywnych nie wyklucza możliwości jednoczesnego sprawowania - jako matka - opieki nad własnym dzieckiem w warunkach pozbawienia wolności. Wiele uzależnionych kobiet troskliwie opiekuje się swoimi dziećmi, choć wywołuje to różnorodne reakcje społeczne, w większości o negatywnym zabarwieniu.

⁴⁴² I. Zalikowska, *Terapia, resocjalizacja i readaptacja społeczna skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu*, [w:] I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu...*, s. 189.

⁴⁴³ Tamże, s. 189–190.

⁴⁴⁴ J. Chojecka, *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013, s. 163.

Jak podaje A. Matysiak-Błaszczuk, uzależnienia stanowią bardzo istotny, lecz także problemowy obszar oddziaływań resocjalizacyjnych, ponieważ uzależnionych skazanych matek przybywa w populacji przestępczych kobiet i dziewcząt, a liczba miejsc w oddziałach terapeutycznych jest – jak do tej pory - stała. Zdarza się niestety, że zanim zwolni się miejsce na oddziale terapeutycznym dla skazanej matki, to wcześniej wychodzi ona na przedterminowe zwolnienie lub kończy terminowo okres odbywania swojej kary, co pozbawia ją szansy na podjęcie próby uwolnienia się spod jarzma uzależnienia. Same skazane niejednokrotnie mówią o tym, że dla nich najlepszą walką z uzależnieniem jest właśnie izolacja. Dzięki niej nie mają możliwości stosowania środków psychoaktywnych⁴⁴⁵. To pokazuje, że bez wsparcia ze strony specjalistów, wiele kobiet matek może nie poradzić sobie z ciężarem uzależnienia po opuszczeniu zakładu karnego. A to z kolei odbija się na dobru dziecka.

Wobec ciężarnych kobiet stosuje się specjalne procedury celem odpowiedniego realizowania wobec nich funkcji opiekuńczych oraz wychowawczych, zwłaszcza w sytuacji ujawnienia problemu z uzależnieniem. U osób pozbawionych wolności, u których stwierdzono uzależnienie, stosuje się odpowiednie leczenie (art. 117 § 1 k.k.w.), które zwykle jest podejmowane na oddziale terapeutycznym.

W odniesieniu do skazanych kobiet ciężarnych stosuje się w szczególności Instrukcję nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi. Zgodnie z § 1 instrukcja określa czynności i zadania związane z organizacją i prowadzeniem w zakładach karnych i aresztach śledczych oddziaływań wobec skazanych, ukaranych i tymczasowo aresztowanych kobiet ciężarnych przed narodzinami dziecka i umieszczeniem w Domu Matki i Dziecka. Zgodnie z §10 w przypadku stwierdzenia potrzeby skierowania ciężarnej na terapię w oddziale dla uzależnionych oraz możliwości zrealizowania terapii przed upływem siódmego miesiąca ciąży, do oddziału terapeutycznego o odpowiedniej specjalizacji ciężarną przyjmuje się w pierwszej kolejności⁴⁴⁶.

Oddział terapeutyczny, do którego można skierować osadzoną uzależnioną, funkcjonuje przy Zakładzie Karnym w Grudziądzu. Ponieważ jest to jedyna tego rodzaju placówka odwykowa w Polsce, kieruje się do niej osadzone uzależnione z całego kraju,

⁴⁴⁵ A. Matysiak-Błaszczuk, *Więzienne macierzyństwo. ...*, s. 156–157.

⁴⁴⁶ <https://edu.coss.w.pl/file/redir.php?f=oGbftdK4zkh> [dostęp: 8 czerwca 2023 r.].

a zatem: młodociane, odbywające karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, recydywistki, a wśród nich także kobiety ciężarne.

Ponadto, w stosunku do wszystkich kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, zastosowanie może także znaleźć Instrukcja nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r. w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami. Zgodnie z § 6 ust. 3 Instrukcji w zakresie oddziaływań o charakterze opieki medycznej stosuje się je odpowiednio także względem kobiet w okresie ciąży, ze szczególnym uwzględnieniem instrukcji nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 26 lipca 2017 r. w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi⁴⁴⁷.

W stosunku do osadzonych, które zostają matkami, podejmuje się oddziaływania resocjalizacyjne w Domu Matki i Dziecka, dzięki którym kobiety te zyskują zwiększone szanse na opuszczenie zakładu karnego jako osoby ustabilizowane w swoim uzależnieniu, przez co znacznie łatwiej powinny powrócić do normalnego życia, niż ma to miejsce wobec kobiet, które nie poddały się żadnej terapii.

Należy ponadto zaakcentować wpływ uzależnienia matki na rozwój jej dziecka, jak również jego skłonności w przyszłości do popadania w podobne uzależnienia ze względu na znane mu wzorce negatywnego postępowania.

Jak podaje M. Łukasik można to zilustrować przykładem przejmowania przez dziecko wzorców rozładowywania napięć w ten sposób, że „często wyczuwalny od rodzica zapach alkoholu może zostać skojarzony przez dziecko z bezpieczeństwem wynikającym z uczucia bliskości”⁴⁴⁸.

Uzależnienia podaje się też często jako powód stosowania przez rodziców wobec dzieci przemocy. Często bowiem uzależnione matki, które stosują przemoc wobec swoich dzieci, same niegdyś były ofiarami podobnych złych praktyk.

⁴⁴⁷ <https://edu.coss.w.pl/mod/book/view.php?id=2377>, [dostęp: 26 maja 2023 r.].

⁴⁴⁸ M. Łukasik, *Dziecko na widzeniu. Wpływ atmosfery więziennej na psychikę dziecka w percepcji osadzonych, odwiedzających i funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] A. Krause, S. Przybyliński, *Resocjalizacja penitencjarna – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Kraków 2012, s. 181.

4.2.3. Stosowanie przemocy przez skazane matki wobec dzieci w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności w Domu Matki i Dziecka

Zaniedbywanie, bądź inne formy złego traktowania dziecka mogą przejawiać się na różne sposoby i dotyczyć może zarówno tych matek, które odbywają karę pozbawienia wolności, jak również wychowujących swoje dzieci na wolności. Jedną z ich najgorszych odmian złego traktowania dzieci jest stosowanie przemocy ze strony rodzica, szczególnie w stosunku do dziecka małego, całkowicie bezbronnego, niejednokrotnie znajdującego się jeszcze w okresie niemowlęcym, a już doświadczającego fizycznego okrucieństwa. Przemoc wobec dzieci wciąż jeszcze stanowi trudny do rozwiązania problem. Nie zawsze też istnieją warunki ku jego ujawnieniu, ponadto przemoc może mieć wiele twarzy i nie zawsze tak samo może być odbierana przez różne środowiska.

Światowa Organizacja Zdrowia określa przemoc fizyczną jako działanie, w którego efekcie dziecko doznaje faktycznej fizycznej krzywdy lub jest nią potencjalnie zagrożone. Przemoc ta może być przy tym zarówno czynnością powtarzalną, jak i jednorazową. Organizacja Narodów Zjednoczonych, formułując definicję przemocy fizycznej wobec dzieci, wskazuje na celowe użycie siły fizycznej, której rezultatem jest – lub z dużym prawdopodobieństwem może być – szkoda dla zdrowia, życia, rozwoju i godności dziecka. ONZ zalicza do przemocy następujące czynności wobec dziecka: bicie, kopanie, szarpanie, gryzienie, parzenie, duszenie i trucie ze strony członków swoich rodzin. Przemoc fizyczna wobec dzieci ze strony najbliższych ma często formę kar cielesnych, zaś za karę cielesną uważa się każdą karę połączoną z zastosowaniem siły fizycznej, której celem jest spowodowanie bólu, bądź innego rodzaju dyskomfortu w jakimkolwiek stopniu⁴⁴⁹.

Fizycznie znęcający się nad dziećmi rodzice posiadają wspólne cechy, często sami pochodzą z rodzin, w których przemoc była normą. W ich dorosłym zachowaniu są powtórzenia tego, czego sami doświadczali w dzieciństwie ze strony swych rodziców. Użycie siły wobec dziecka to jeden z najbardziej znanych destrukcyjnych sposobów radzenia sobie z uczuciami, problemami, a szczególnie z własnym niepokorionym gniewem i bezsilnością wobec dziecka⁴⁵⁰.

⁴⁴⁹ J. Włodarczyk, *Przemoc wobec dzieci*, [w:] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”, 2017, nr 1, s. 193–194.

⁴⁵⁰ A. Kwitok, *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, Katowice 2007, s. 109.

Mimo, iż dysfunkcji występujących u osadzonych kobiet matek jest wiele rodzajów, które mogą mieć wpływ na sposób realizacji powinności macierzyńskich, to najbardziej jaskrawą formą negatywnego oddziaływania na dziecko jest stosowanie wobec niego przemocy, zwłaszcza że na gruncie prezentowanej tematyki, dotyczyć to może najczęściej noworodków, niemowląt oraz bardzo małych dzieci, albowiem do ukończenia przez nie trzeciego roku życia. Dzieci znajdujące się w tym okresie, nie dość że całkowicie są zależne od swojego opiekuna, to nie są w stanie samodzielnie zaradzić krzywdzie, która może ich spotkać oraz wyrządzić im ogromną szkodę i narazić na niczym nie zasłużone cierpienie.

Ponadto o ile nieradzenie sobie przez osadzoną matkę z trudami więziennego macierzyństwa może wcale nie prowadzić do ograniczenia lub pozbawienia jej władzy rodzicielskiej, o tyle wychwycony moment znęcania się nad dzieckiem, już tak, a wręcz wymaga podjęcia niecierpiących zwłoki działań, szczególnie że przemoc może wprost zagrozić życiu lub zdrowiu dziecka.

Z prawnego punktu widzenia wszelkie – choć uprzednio poddawane ocenie specjalistów – formy zaniedbywania dziecka stanowią naruszenie obowiązków rodzicielskich, z powodu których przewidziano prawne konsekwencje. Mimo iż zgodnie z art. 48 Konstytucji RP „rodzice mają prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem”, to w ramach tak szeroko pojętej „wolności” nie mieszczą się zachowania godzące w szeroko pojmowane dobro dziecka, a szczególnie te, które dyktowane są stosowaniem przemocy jako nienormalnej formy wychowywania dziecka.

Ograniczenie lub pozbawienie rodzica władzy rodzicielskiej może nastąpić wyłącznie w sytuacjach przewidzianych prawem oraz na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Ponadto zgodnie z art. 95 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw. Z kolei z § 3 wskazanego artykułu wynika, że „władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny”. W dalszej kolejności art. 96 § 1 nakłada na rodziców obowiązek dbałości o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i należyte przygotowanie do pracy dla dobra społeczeństwa odpowiednio do jego uzdolnień.

W momencie, gdy dobro dziecka jest zagrożone, istnieje możliwość pozbawienia rodzica władzy rodzicielskiej. Przesłanki zastosowania tej decyzji zostały określone w art. 111 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Na podstawie art. 111 § 1a sąd może pozbawić

rodziców władzy rodzicielskiej, jeżeli mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny zastosowania art. 109 zarządzenia sądu opiekuńczego w sytuacji zagrożenia dobra dziecka § 2 pkt 5, a w szczególności gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem. Gdy ustanie przyczyna, z powodu której pozbawiono rodzica władzy rodzicielskiej, sąd opiekuńczy, zgodnie z art. 111 §2 k.r.i o. władzę rodzicielską może z kolei przywrócić.

Kobiety nieradzące sobie z macierzyństwem w warunkach izolacyjnych, przeżywające trudne emocje, bądź zmagające się z depresją poporodową mogą rozładowywać swoje destrukcyjne nastroje na dziecku, które w okresie niemowlęstwa potrzebuje czułości oraz troski i nie jest odporne na jakąkolwiek formę przemocy.

W skrajnych sytuacjach, jeśli pomoc personelu więziennego okaże się niewystarczająca, zaś kobieta nie podejmie wysiłków w kierunku zmiany swojej postawy i w dalszym ciągu dobro dziecka będzie zagrożone, sąd może nawet orzec o pozbawieniu władzy rodzicielskiej.

Z drugiej strony kobiety, które trafiają do Domu Matki i Dziecka znajdują się pod stałym nadzorem Służby Więziennej, dzięki czemu istnieje zwiększona szansa na szybsze wykrycie wszelkich nieprawidłowości, jak również pojawia się szansa na skorygowanie niektórych zachowań.

Określona część skazanych kobiet sama doświadczyła ogromu cierpienia oraz przemocy, przez co prawidłowe wzorce postępowania mogą być u nich w znacznym stopniu zaburzone.

J. Helios i W. Jedlecka zauważają, że przemoc ze strony dorosłych jest silnym, często chronicznym stresorem, który w istotny sposób wpływa na rozwój dziecka, zarówno we wczesnym, jak i późnym dzieciństwie, a także w okresie dorostania. Może wieść ku poznawczym zaburzeniom, rozwinięciu się zachowań ryzykownych, w tym również zachowań przemocowych. Istnieje ogrom dowodów na wpływ traumatycznych doświadczeń powiązanych z przemocą doznawaną w dzieciństwie z występowaniem zaburzeń oraz chorób psychicznych, jak np. depresja, lęki, zaburzenia odżywiania, próby samobójcze, samookaleczenia, narkomania, alkoholizm oraz innego rodzaju uzależnienia⁴⁵¹.

⁴⁵¹ J. Helios, W. Jedlecka, *Przemoc wobec dzieci...*, s. 211.

4.2.4. Problemy zdrowotne oraz osobiste osadzonych kobiet matek oraz ich wpływ na wychowywanie dziecka w warunkach izolacyjnych

Macierzyństwo oraz posiadanie dziecka zazwyczaj kojarzone jest ze spełnieniem przez kobietę jednego z jej najważniejszych życiowych celów. Wciąż najczęściej spotkać się można z wyobrażeniem matki noworodka, jako kobiety szczęśliwej, uśmiechniętej, promieniejącej radością oraz z zadowoleniem karmiącej swoje dziecko. Jednakże nie zawsze tak jest i część kobiet nie odczuwa dobrego nastroju związanego z urodzeniem dziecka oraz perspektywą sprawowaną nad nim całodobowej opieki. Niektóre matki odczuwają po porodzie wyłącznie chroniczny smutek, czują się zmęczone, obciążone oraz uwięzione poczuciem braku perspektyw na uwolnienie się od przygnębiającego stanu. U części matek, o ile w porę nie zostaną wdrożone odpowiednie działania terapeutyczne, może ujawnić się depresja, bądź w bardziej skrajnych przypadkach, psychoza. Nieleczona depresja lub psychoza może z kolei doprowadzić do bardzo poważnych skutków dla matki oraz jej dziecka.

Według Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób ICD-10 (Pużyński, Wciórka, 2000) o depresji (epizodzie depresyjnym, F32) można mówić wówczas, gdy chory przede wszystkim cierpi z powodu: obniżonego nastroju, utraty zainteresowań i zdolności do radowania się, zmniejszenia energii prowadzącego do wzmożonej męczliwości i ograniczenia aktywności. Z kolei do najczęściej spotykanych objawów dodatkowych należą: osłabienie koncentracji i uwagi, niska samoocena i mała wiara w siebie, poczucie winy i małej wartości, które może być nadmierne i zwykle nieuzasadnione, pesymistyczne postrzeganie przyszłości, myśli i czyny samobójcze, zaburzenia snu, zmiany łaknienia i masy ciała (nawet o 5% lub więcej w okresie ostatniego miesiąca)⁴⁵².

Z kolei psychoza poporodowa (*postpartum psychosis*, PP) jest chorobą rzadką, występującą u 0,1% kobiet (Siwek, Dudek, 2003). Rozwija się najczęściej w ciągu pierwszego miesiąca po porodzie, choć jej wystąpienie może obejmować okres od kilku dni do nawet kilku miesięcy. Jej rozwój na ogół jest gwałtowny, a początkowo pojawia się bezsenność, brak odczuwania głodu, pobudzenie, drażliwość, dysforia, unikanie kontaktów z dzieckiem lub w ogóle niepodejmowanie opieki nad dzieckiem. Następnie po kilku dniach ujawniają się urojenia i omamy dotyczące zrobienia krzywdy sobie lub dziecku. Czasami

⁴⁵² J. Fejfer-Szpytko, J. Włodarczyk, M. Trąbińska-Haduch, *Rozpoznanie sytuacji matek małych dzieci w temacie depresji poporodowej i zaburzeń nastroju*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2016, vol. 15, nr 3, s. 92.

u chorych stwierdza się też zaburzenia świadomości, dezorientację czy niepokój ruchowy. Kobiety z taką diagnozą ze względu na zagrożenie zdrowia i życia własnego lub dziecka wymagają hospitalizacji oraz intensywnego leczenia psychiatrycznego (leki przeciwpsychotyczne, czasami terapia elektrowstrząsowa; Siwek, Dudek, 2003). Psychoza poporodowa występuje u kobiet, które już wcześniej leczyły się na schizofrenię lub jest pierwszym objawem choroby afektywnej dwubiegunowej⁴⁵³.

Skoro zaburzenia depresyjne związane z urodzeniem dziecka mogą spotkać kobiety, które otoczone są opieką oraz troską bliskich im osób, jak również żyjące w warunkach pozwalających im na szybszy powrót do zdrowia, to tym bardziej mogą one pogrążyć matki odbywające karę pozbawienia wolności, które nie mogą korzystać ze wsparcia osób im bliskich, a często mające za sobą trudną przeszłość, doświadczenie przemocy, odrzucenia oraz społecznej stygmatyzacji. Już sama sytuacji pozbawienia wolności stanowi bardzo obciążającą okoliczność, która w powiązaniu z nastrojem depresyjnym może nawet doprowadzić do niemożności sprawowania przez matkę opieki nad dzieckiem. Kobiety cierpiące na depresję mogą bowiem nie mieć siły, aby fizycznie zajmować się własnym dzieckiem.

W konsekwencji niechęć do opieki nad dzieckiem w depresji poporodowej, nadmierny lęk matki o dziecko i skupienie się na swoim cierpieniu zaburza komunikację w zakresie diady matka–dziecko. Matka nie jest czujna wobec sygnałów płynących od dziecka, przestaje reagować na wysyłane przez nie komunikaty, może nie rozpoznawać jego potrzeb, a jej reakcje mogą być nieadekwatne. Utrudnia to kształtowanie się wzajemnego przywiązania między nimi, a w efekcie prowadzi do zaburzeń więzi i bardzo negatywnie wpływa na poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka (KornasBiela, 2003). W ten sposób depresja matek stanowi także czynnik ryzyka krzywdzenia i zaniedbywania małych dzieci (Izdebska, Lewandowska, 2012)⁴⁵⁴.

Specyficznym i dość powszechnym problemem związanym z okresem poporodowego połogu jest ponadto smutek poporodowy (przygnębienie poporodowe, *postpartum blues*, *baby blues*), który występuje u około 50–80% kobiet, pojawia się zwykle w okresie nawału

⁴⁵³ Tamże, s. 96.

⁴⁵⁴ Tamże, s. 97.

mlecznego, zaś nasilenie objawów ma miejsce w piątym, szóstym dniu po porodzie, trwa od około 10 dni do dwóch tygodni, a czasem przedłuża się do miesiąca⁴⁵⁵.

W *baby blues* matki na ogół nie krzywdzą dzieci, głównie dlatego, że objawy nie są zbyt nasilone i zwykle dość szybko mijają. Zdarza się, że zajęte sobą zaniedbują opiekę nad dzieckiem, ale nie czynią istotnych dla jego rozwoju szkód⁴⁵⁶.

Pozbawione wolności kobiety matki mogą także cierpieć na różnego rodzaju zaburzenia zdrowotne także w okresie ciąży. Zły stan zdrowia w tym okresie może negatywnie odbić się na kondycji dziecka po jego przyjściu na świat.

W dostępnej literaturze nie odnaleziono wzmianek na temat pozbawionych wolności kobiet matek, które zapadły na depresję, bądź inne schorzenia natury psychicznej powiązane z ciążą, porodem oraz położeniem, i które wpływały na ich aktywność w zakresie sprawowania opieki nad dzieckiem.

Z dostępnych źródeł wynika, że w dniu 19 lipca 2016 r. w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu miało miejsce samobójstwo kobiety ciężarnej, które było przedmiotem wyjaśnień przez Służbę Więzienną oraz Prokuraturę⁴⁵⁷.

4.3. Pomoc postpenitencjarna dla kobiet matek opuszczających zakład karny – kontynuacja pomocy po wyjściu matki na wolność

W literaturze przedmiotu trudno jest doszukać się precyzyjnej i jednoznacznej definicji pomocy postpenitencjarnej⁴⁵⁸.

Jak podaje Krzysztof Kucyper „pomoc postpenitencjarna jest wsparciem udzielanym przez państwo i społeczeństwo osobom zwalnianym z zakładów karnych. Polega na

⁴⁵⁵ J. Krzyżanowska-Zbucka, *Okoloporodowe zaburzenia psychiczne a krzywdzenie dzieci*, „Dziecko Krzywdzone”, 2010, nr 3 (32), s. 45.

⁴⁵⁶ Tamże, s. 45.

⁴⁵⁷ Informacja pobrana z: <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu-odpowiedz-na-publicacje-prasowa>, [dostęp: 28 kwietnia 2022 r.].

⁴⁵⁸ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013, s. 42.

udzieleniu im pomocy materialnej i psychicznej”⁴⁵⁹. Podobnie twierdzi Łukasz Kozera wskazując, że „pomoc postpenitencjarna musi opierać się na materialnym i psychicznym wspieraniu więźniów zwalnianych z jednostek penitencjarnych”⁴⁶⁰.

Perspektywa opuszczenia zakładu karnego wskutek zakończenia odbywania kary pozbawienia wolności prawie zawsze wiązać się będzie z określoną formą wcześniejszego przygotowania osadzonego do powrotu na wolność. Idei tej przyświeca art. 67 § 1 k.k.w. A zatem celem kary pozbawienia wolności ma być podejmowanie wobec osoby skazanej takich działań, które mają ukształtować jej postawę w taki sposób, aby po zwolnieniu z zakładu karnego nie popełniła na nowo przestępstwa.

Z przygotowaniem osoby pozbawionej wolności do powrotu do społeczeństwa wiąże się także pojęcie społecznej readaptacji, która wiąże się z umiejętnością przystosowania się do życia w warunkach wolnościowych, ponoszenia odpowiedzialności za swoje czyny, jak również radzenia sobie z czynnikami, które w przeszłości doprowadziły do przekroczenia granic prawnie zabronionych.

Jak jednak słusznie wskazuje Tomasz Kalisz, dążenie do tego, aby osoba nie popełniła kolejnego czynu sprzecznego z prawem, stanowi realizację celu minimalnego, a zatem poprawy jurydycznej. W ramach przewidzianych rozwiązań penitencjarnych jest jednak możliwa realizacja celu maksymalnego, czyli poprawy moralnej⁴⁶¹.

Zmiana sposobu myślenia na temat poprawnego funkcjonowania w społeczeństwie może pomóc osobie opuszczającej zakład karny wkroczyć na właściwą ścieżkę oraz osiągnąć cel polegający na trwałej poprawie postawy życiowej. Niestety, w praktyce realizacja tych założeń może zostać utrudniona, zaś w skrajnych sytuacjach wręcz udaremniona z uwagi na czynniki decydujące o możliwości samodzielnego utrzymania się oraz zapewnienia sobie i dziecku normalnych warunków życia. Po opuszczeniu zakładu karnego byli osadzeni często zmuszony jest się mierzyć z problemami takimi jak brak pracy, brak pieniędzy,

⁴⁵⁹ K. Kucyper, Instytucjonalne formy wsparcia w pomocy postpenitencjarnej, <http://www.sbc.org.pl/Content/124426/PDF/Pedagogika%208-2013%20Kucyper.pdf> [dostęp: 5 czerwca 2023 r.], s. 55.

⁴⁶⁰ Ł. Kozera, *Pomoc postpenitencjarna jako forma pracy socjalnej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie”, z. XVIII, 2009, s. 216.

⁴⁶¹ T. Kalisz, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. 4, Wyd. UWr., Wrocław 2000, s. 217–229; P. Stępiak, *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2004, nr 44–45 s. 32.

nieposiadanie mieszkania, osamotnienie, a także – co dotyczy kobiet matek – problem z zapewnieniem dziecku warunków dla jego właściwego rozwoju.

Ponadto, jak stanowi art. 164 § 1 k.k.w. „okres do sześciu miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary stanowi, w miarę potrzeby, czas niezbędny na przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu, zwłaszcza do nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym lub podmiotami, o których mowa w art. 38 § 1”.

Natomiast zgodnie z art. 41 §1 k.k.w. „w celu ułatwienia społecznej readaptacji, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa, powinno udzielać się skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy, zwłaszcza materialnej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu, a także porad prawnych”.

Krąg osób uprawnionych, w razie potrzeby, do korzystania z pomocy postpenitencjarnej jest szeroki i obejmuje osoby pozbawione wolności, osoby zwalniane z zakładów karnych i aresztów śledczych, rodziny wymienionych osób⁴⁶².

Postulat pomocy postpenitencjarnej, która służy pozytywnej readaptacji społecznej skazanych, wynika przede wszystkim z faktu, że przymusowy pobyt w izolowanym środowisku, szczególnie o długotrwałym charakterze, prowadzi do negatywnych następstw w funkcjonowaniu człowieka⁴⁶³.

Sama bowiem tylko okoliczność opuszczenia zakładu karnego bez żadnej formy wcześniejszego przygotowania do zmiany sytuacji życiowej osadzonego, stałaby się dla większości osób opuszczających zakład karny jedynie źródłem stresu, dezorientacji, a nawet lęku przed utratą tego, co do tej pory było znane i powtarzalne, nawet pomimo faktu utraty wolności. Skutki nieprzygotowania pozbawionego wolności do życia poza zakładem karnym mogą być tym bardziej dotkliwe, im dłużej trwał okres odbywania kary pozbawienia wolności.

Przebieg kary powinien stać się dla skazanego źródłem refleksji nad dotychczasowym sposobem funkcjonowania, jak również życia w sposób sprzeczny z podstawowymi wartościami społecznymi oraz zasadami prawnymi. Niestety, popadanie w konflikt z prawem poprzedzone jest zazwyczaj przyzwyczajeniem do dysfunkcyjnego życia ze względu na pochodzenie, bądź środowisko, w którym zamiast wpajania podstawowych wartości,

⁴⁶² T. Szymanowski, *Prawo karne...*, s.404.

⁴⁶³ M. Ciosek, *Psychologia sądowa...*, s. 304–305.

hołdowano zachowaniom aspołecznym, rutynowo stosowano wobec najbliższych przemoc fizyczną oraz psychiczną, nierzadko nadużywano alkoholu, jak również za normalny tryb funkcjonowania uznawano stałe lub okresowe zaniedbywanie potrzeb dzieci, porzucanie ich, a nawet przyuczanie do życia sprzecznego z prawem.

W momencie, w którym rodzina, która stanowi pierwsze, naturalne środowisko życia dziecka, przestaje być dla niego oparciem, wspólnotą pełniącą funkcje opiekuńcze, rozwojowe, edukacyjne, socjalizacyjne i emocjonalne i staje się zaprzeczeniem jakichkolwiek potrzeb biologicznych oraz społecznych, wpływa to negatywnie na dalsze życie dziecka, które w pewnym momencie osiągając wiek dojrzały i popadając w konflikt z prawem, jest traktowane na równi z osobami, które wychowały się w domu pełnym miłości, szacunku oraz wzajemnej pomocy, od których wymaga się w takim samym stopniu dostosowania do norm społecznych, choć nikt ich tego nie nauczył.

Osoba z taką przeszłością, a jednocześnie, która została skazana na karę pozbawienia wolności, w razie uniemożliwienia jej nauczania się na nowo zasad funkcjonowania w społeczeństwie, bardzo często nie ma szans kontynuować normalnego życia i po pewnym czasie zwykle znów trafia „za kraty”.

Powody, dla których sposób funkcjonowania osoby pozbawionej wolności może być można uznać za dysfunkcyjny, mogą być bardzo zbliżone lub wręcz tożsame z tymi, które charakteryzują rodzinę wykołowaną społecznie.

Jak podaje Henryk Cudak, „przyczyn dysfunkcjonalności rodziny należy doszukiwać się w dwóch grupach uwarunkowań. Pierwsza grupa przyczyn związana jest ze zjawiskami makrostruktury społecznej. Należą do nich: bezrobocie, kryzys gospodarczy państwa, atomizacja życia społecznego, niski poziom ekonomiczny społeczeństwa, konflikty społeczne, niski poziom kultury pedagogicznej społeczeństwa, degradacja wartości społecznych, migracja ludności w społeczeństwie, wzrost tolerancji i dewaluacji norm społecznych, przenikanie wzorów zachowań, często niekorzystnych, z państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych”. Z kolei „do przyczyn dysfunkcjonalności tkwiących w środowisku rodzinnym należy zaliczyć: niewydolność opiekuńczo-wychowawczą rodziny, konflikty w rodzinie, alkoholizm jednego bądź obojga rodziców, uzależnienie narkotykowe u rodziców, niska kultura pedagogiczna rodziców, ubóstwo materialne rodziny, przestępczość rodziców, rozbitcie struktury rodzinnej, rozluźnienie bądź brak więzi emocjonalnej w rodzinie,

traumatyczna atmosfera życia domowego, negatywne postawy rodzicielskie i cechy osobowe rodziców”⁴⁶⁴.

Zatem poznanie powodów dysfunkcyjnego życia pozbawionej wolności kobiety może pomóc w ukierunkowaniu jej na odpowiednią terapię, która w określonym stopniu pomoże wyeliminować wyrobione latami nawyki i skłonności, które ostatecznie doprowadziły ją do popełnienia przestępstwa.

Udzielanie pomocy osobom pozbawionym wolności oraz ich rodzinom najczęściej uzasadnia się w trojaki sposób. Pierwsza z tych racji podlega zasadzie miłości bliźniego, któremu należy pomagać ponieważ jest nieszczęśliwy i oczekuje współczucia ludzi⁴⁶⁵.

Drugim bardzo często spotykanym uzasadnieniem celowości lub konieczności udzielania pomocy więźniom oraz ich rodzinom jest z kolei odwoływanie się do wartości społecznych, niezależnie od motywów religijnych, choć w wielu przypadkach mogą one współwystępować⁴⁶⁶.

”Inny społeczny motyw organizowania pomocy więźniom i byłym więźniom to nie tylko chęć dopomożenia im jako osobom w pewnej mierze bliskim, ile raczej kierowanie się interesem społecznym. Opiera się ona na rozumowaniu, że trzeba dopomóc skazanym w czasie odbywania przez nich kary i następnie po zwolnieniu ułatwić im społeczną readaptację, ponieważ jako ludzie nieprzystosowani lub źle się adaptujący do życia w społeczeństwie mogliby zagrażać bezpieczeństwu obywateli czy porządkowi prawnemu”⁴⁶⁷.

Znaczenie pomocy postpenitencjarnej jest o tyle wartościowe, o ile dzięki jej rezultatom nie tylko ograniczy się powrotność do przestępczości, lecz także trwale wpłynie się na sposób funkcjonowania w społeczeństwie osób, które już doświadczyły pozbawienia wolności w pozytywnym ujęciu tego zagadnienia.

W swojej pracy I. Niewiadomska wskazuje, że podstawowym celem oddziaływań psychologicznych w zakresie łączenia strategii penitencjarnych i postpenitencjarnych jest

⁴⁶⁴ H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika rodziny”, 2011, nr 1/2, s. 9.

⁴⁶⁵ T. Szymanowski, *Prawo karne ...*, s. 399.

⁴⁶⁶ Tamże, s. 400.

⁴⁶⁷ Tamże, s. 400–401.

takie ukierunkowanie realizowanych programów, aby służyły one optymalizacji życia osoby opuszczającej zakład karny po odbyciu kary. Filozofia oddziaływań oparta na zmianie jakości życia służy przede wszystkim zwiększeniu motywacji jednostki do zastosowania zmian w swoim zachowaniu, a następnie do utrwalania konstruktywnych postaw w zakresie odpowiedzialności za własny rozwój, wzrostu jakości relacji interpersonalnych z rodziną i przyjaciółmi oraz podnoszenia kompetencji zawodowych⁴⁶⁸.

Istotne jest, że pomoc postpenitencjarna świadczona jest zarówno w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, jak również po jej zakończeniu na zasadzie kontynuacji rozpoczętych w warunkach izolacyjnych zmian w sposobie funkcjonowania.

Zgodnie z art. 43 § 1 k.k.w. „tworzy się Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, zwany dalej "Funduszem”⁴⁶⁹. Oprócz podejmowania pomocy pokrzywdzonym i świadkom, a także przeciwdziałaniu przestępczości, Fundusz oferuje także pomoc postpenitencjarną (art. 43 § 2 k.k.w.).

Pomoc postpenitencjarna jest istotna dla większości osób opuszczających zakład karny, jednakże może być szczególnie wartościowa w przypadku kobiet matek, które muszą wziąć odpowiedzialność nie tylko za własne postępowanie, ale także objąć należytą opieką swoje dziecko, z którym przez określony czas przebywała w Domu Matki i Dziecka znajdując się pod ochroną instytucjonalną. Należy wziąć pod uwagę czynniki utrudniające powrót kobiety matki do normalnego życia takie jak brak pracy, różnego rodzaju dysfunkcje organizmu własnego oraz dziecka, uzależnienie, samotność, brak wsparcia mieszkaniowego, a nawet bycie zależnym od agresywnego członka rodziny.

W takich przypadkach byli skazani powinni być również obejmowani pomocą społeczną ogólnie dostępną, tj. w ramach ośrodków pomocy społecznej, urzędów pracy, placówek publicznej służby zdrowia. Nie można też wykluczyć, że publiczna pomoc społeczna może występować obok specjalistycznej pomocy postpenitencjarnej w postaci przebywania przez dłuższy okres byłych skazanych w schroniskach, finansowanych całkowicie lub częściowo z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy

⁴⁶⁸ I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 223–224.

⁴⁶⁹ Fundusz ten, zwany jest także Funduszem Sprawiedliwości.

Postpenitencjarnej. Tego rodzaju pomoc postpenitencjarną można określić jako długofalową w przeciwieństwie do pomocy o typowo doraźnym charakterze⁴⁷⁰.

Aktualnie w Polsce funkcjonuje wiele ośrodków świadczących różne rodzaje pomocy, w tym pomoc postpenitencjarną⁴⁷¹ w ramach Funduszu Sprawiedliwości⁴⁷². Pomoc postpenitencjarna świadczona przez Fundusz Sprawiedliwości realizowana jest przez organizacje pozarządowe. W ramach Funduszu osoba, która opuściła zakład karny może liczyć na wsparcie przy poszukiwaniu schronienia, łącznie z opłaceniem przez Fundusz kosztów zakwaterowania, w poszukiwaniu pracy poprzez aktywizację zawodową i podjęcie zatrudnienia, jak również może liczyć na pomoc materialną w postaci bonów żywnościowych, odzieży, czy środków higienicznych, a także na opłacenie przez Fundusz kursów zawodowych⁴⁷³.

Znaczenie pomocy postpenitencjarnej udzielanej osobom, które opuściły zakład karny podkreślone zostało przede wszystkim w Regułach Minimalnych oraz Europejskich Regułach Więziennych z 2006 r.

Istotną rolę w zakresie społecznej readaptacji oraz udzielania pomocy postpenitencjarnej skazanym mogą udzielać kuratorzy sądowi. Pomoc ta może wyrażać się w szczególności w świadczeniu skazanym i ich rodzinom niezbędnej pomocy materialnej, medycznej, związanej ze znalezieniem zatrudnienia i zakwaterowania, a także z zakresu porad prawnych (art. 41 § 1 k.k.w.). Jedną z ról kuratora sądowego, a także innych osób, stowarzyszeń, organizacji i instytucji wykonujących dozór nad skazaną jest pomaganie jej w społecznej readaptacji. Powinno to się przejawiać w kontrolowaniu sposobu wypełnienia przez skazaną nałożonych na nią obowiązków oraz poleceń ukierunkowanych na spełnianie celów wychowawczego oddziaływania i zapobiegania powrotowi do przestępstwa (art. 171 § 2 k.k.w.).

Co istotne, z art. 173 § 2 pkt. 10 k.k.w. wynika wprost, iż jednym z obowiązków kuratora sądowego jest udzielanie skazanym pomocy postpenitencjarnej, zaś art. 174 pkt. 8

⁴⁷⁰ T. Szymanowski, *Prawo karne ...*, s. 402.

⁴⁷¹ Na dzień 8 czerwca 2023 r. jest to 31 instytucji świadczących pomoc postpenitencjarną, m. in. są to fundacje, stowarzyszenia, Caritas.

⁴⁷² Lista placówek świadczących pomoc pokrzywdzonym oraz pomoc postpenitencjarną dostępna na stronie <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/> [dostęp: 8 czerwca 2023 r.].

⁴⁷³ <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/potrzebujesz-pomocy/> [dostęp: 8 czerwca 2023 r.].

k.k.w. nakłada na kuratorów dodatkowo jeszcze obowiązek udzielania skazanym innej stosownej pomocy.

Udzielanie pomocy postpenitencjarnej kobietom matkom opuszczającym zakład karny, może być ukierunkowanie także na zapewnienie dziecku odpowiednich warunków rozwoju w związku z pozostawaniem w zależności od matki, która popadła w konflikt z prawem, a jednocześnie przestanie już znajdować się wraz z dzieckiem w miejscu, w którym do tej pory zapewniano regularne posiłki, niezbędne pomoce wychowawcze, opiekę medyczną czy też wsparcie ze strony funkcjonariuszy.

Należy wziąć pod uwagę, iż część kobiet matek opuszczających jednostkę penitencjarną wraz z dzieckiem nie ma do czego lub do kogo wracać. Wówczas istotne jest zaspokojenie w pierwszej kolejności jej warunków bytowo-mieszkaniowych oraz zapewnienie niezbędnego zaplecza finansowego. Zderzenie z rzeczywistością może bowiem wyzwolić brak wiary we własne możliwości przeciwdziałania postępowaniom dysfunkcyjnym.

W literaturze od dawna podkreśla się problem związany z dostosowaniem społecznym osób opuszczających zakłady karne.

Większość bowiem skazanych nie będzie niestety lepiej przygotowana do prowadzenia na wolności życia zgodnego z porządkiem prawnym, niż była przed okresem detencji⁴⁷⁴. Dużym problemem jest wśród osób opuszczających zakłady karne brak wykształcenia i często brak nawyku pracy⁴⁷⁵.

Jednak to, czy osoby, które odbyły karę pozbawienia wolności, ponownie powrócą do zakładu karnego uzależnione jest od decyzji ich samych, a zatem odnośnie ich dalszego życia i przyszłości, bowiem to właśnie te osoby muszą samodzielnie określić jak ich dalsze życie ma wyglądać⁴⁷⁶.

Powrót skazanych z kontrolowanych i nadzorowanych miejsc pozbawienia wolności do warunków wolnościowych w społeczeństwie stanowi niewątpliwie poważny problem. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet, nawet ze znacznymi

⁴⁷⁴ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności*, s. 5.

⁴⁷⁵ Ł. Kozera, *Pomoc postpenitencjarna jako forma*, s. 222.

⁴⁷⁶ R. Deka, Readaptacja społeczna skazanych jako jeden z warunków bezpieczeństwa społeczności lokalnych, [w:] P. Frąckowiak, M. Szykut (red.), *Wielowymiarowość profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej. Tradycja, współczesność i perspektywy inicjatyw probacyjnych*, Toruń 2017, s. 138.

złagodzeniami, rodzi wiele ujemnych skutków rzutujących na trudności w adaptacji skazanych do normalnego życia społecznego⁴⁷⁷.

W Polsce wciąż jeszcze brakuje dobrze funkcjonującego systemu pomocy postpenitencjarnej, który w jeszcze większym stopniu wspierałby kobiety matki opuszczające zakłady karne, a zwłaszcza te, które przed odbyciem kary pozbawienia wolności doświadczały przemocy oraz silnego poczucia przynależności do partnera, nawet takiego, który stosował wobec nich przemoc, jak również doprowadził do finansowego uzależnienia od siebie kobiety. Pomoc ta jest tym bardziej oczekiwana, gdy kobieta matka chcąc kontynuować sprawowanie opieki nad swoim dzieckiem, potrzebuje wsparcia w usamodzielnieniu się i uwolnieniu od destrukcyjnej przeszłości. Bardzo liczne potrzeby małego dziecka i trudność w pogodzeniu sprawowania nad nim pieczy z podjęciem aktywności zawodowej to najprawdopodobniej najpoważniejsze czynniki mogące skutecznie udaremnić spełnienie pragnień wielu kobiet chcących się usamodzielnić i stać się niezależnymi od osób, które nie wносиły do ich życia niczego dobrego.

⁴⁷⁷ T. Kolarczyk, J. R. Kubiak, P. Wierzbicki, *Przestępczość kobiet...*, s. 253.

Rozdział 5

Badania empiryczne nad zjawiskiem wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz wobec matek z dziećmi

5.1. Metodologiczne założenia badań nad zjawiskiem wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz matek z dziećmi

Niniejsza praca obejmuje problematykę wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet ciężarnych oraz kobiet, które zostały matkami i opiekę nad dzieckiem łączą z odbywaniem kary pozbawienia wolności. Źródłem rozważań ujętych w niniejszej pracy była nie tylko przeanalizowana przez autorkę pracy literatura, ale także przeprowadzone badania.

Analiza, zarówno danego tematu w ujęciu teoretycznym, jak i wyników badań łączy się z pojęciem metodologii.

Z kolei w literaturze wskazuje się, że „ogólna metodologia pracy naukowej jest zarysem metodologii badań naukowych i pisarstwa naukowego. W zasadzie dotyczy wszelkich badań i związanych z nimi form pisarstwa”⁴⁷⁸.

Jak podaje Stefan Nowak

„metodologia podejścia naukowego służy trzem podstawowym celom, dostarcza reguł komunikacji, reguł wiarygodnego wnioskowania oraz reguł intersubiektywności (możliwości dzielenia się wiedzą). Te trzy systemy reguł pozwalają zrozumieć, wyjaśnić i przewidzieć własne zachowania i własne środowisko w sposób, w jaki inne sposoby gromadzenia informacji (oparty na autorytecie, wierze i rozumie) nie są w stanie tego uczynić”⁴⁷⁹.

⁴⁷⁸ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1967, s. 7.

⁴⁷⁹ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985, s. 39.

5.1.1. Cel i przedmiot badań

Tematyka niniejszej pracy dotyczy odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety ciężarne, a także przez kobiety matki, które w warunkach pozbawienia wolności jednocześnie sprawują opiekę nad swoim dzieckiem. Na gruncie niniejszej problematyki bardzo ważne jest przyjrzenie się polskiemu systemowi penitencjarnemu pod względem spełnienia, bądź nie spełniania oczekiwań jakie mogą wiązać się z zapewnieniem właściwych warunków realizowania kary pozbawienia wolności wobec tak szczególnej grupy osób pozbawionych wolności jaką są kobiety w okresie macierzyństwa. Ich analiza dotyczyła m. in. prawnych regulacji w zakresie gwarancji, na które mogą liczyć pozbawione wolności kobiety matki, także w aspektach związanych z prawnym uregulowaniem sprawowania opieki nad dziećmi gdy jednocześnie odbywana jest kara pozbawienia wolności. Bardzo ważne jest też określenie celu, dla którego przeprowadza się badania na gruncie określonej materii.

„Celem poznania naukowego, a więc i badań naukowych jest wyjaśnienie przez które rozumie się szacowanie związków między badanymi zjawiskami”⁴⁸⁰. Z kolei badaniem naukowym określa się „ogół czynności do powzięcia i ustalenia problemu, aż do opracowania materiałów badawczych”⁴⁸¹.

Celem niniejszej pracy stało się zatem dokonanie analizy aktualnie obowiązującego w Polsce systemu penitencjarnego ukierunkowanego na wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet matek i porównanie tego co funkcjonuje z wyobrażeniami lub oczekiwaniami kobiet matek pozbawionych wolności, co podlega konfrontacji – w dalszej części pracy – z wynikami przeprowadzonych badań. Nie mniej istotnym aspektem przeprowadzonych badań był wpływ „więziennego macierzyństwa” na rozwój dziecka oraz perspektywy kontynuowania opieki nad dzieckiem po ukończeniu przez nie trzeciego roku życia. Nadto autorka pracy, dokonując analizy uzyskanych wyników badań, była bardzo zainteresowana zbadaniem czy istnieją szanse na bardziej właściwe - z punktu widzenia dobra dziecka - rozwiązanie problemu rozłąki dziecka z matką, która zmuszona jest kontynuować odbywanie kary pozbawienia wolności, podczas gdy dziecko osiąga określony prawem wiek,

⁴⁸⁰ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne Warszawa 2008, s. 18.

⁴⁸¹ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, s.

po ukończeniu którego, nie może już dłużej przebywać wraz ze swoją matką w warunkach izolacyjnych.

Końcowa część pracy sprowadza się do przedstawienia wniosków końcowych, w tym postulatów *de lege lata i de lege ferenda*.

5.1.2. Problemy badawcze

Aby można było mówić o jakimś problemie badawczym, należy „zespół odpowiednich pytań” określających problem badawczy zaprezentować w towarzystwie określenia przedmiotu badania bądź ewentualnego wskazania interesujących zjawisk aby jasno sformułować badany problem⁴⁸².

W kontekście prowadzonych analiz i założeń metodologicznych, postawiono zatem następujące pytania badawcze:

- Jaki jest wpływ „więziennego” macierzyństwa na zmniejszenie bądź zwiększenie podatności danej kobiety na dalsze popełnianie przestępstw?
- Jakie są oczekiwania kobiet względem standardów traktowania kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w izolacji?
- Czy aktualne regulacje prawne w sposób wyczerpujący regulują podnoszony problem badawczy?
- Jaki jest wpływ warunków socjalno-bytowych, w których odbywa się kara pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie ich macierzyństwa na ich zachowanie, zmianę postawy moralnej i życiowej, czy sposób wykonywania opieki nad dzieckiem?
- W jaki sposób następuje wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży?
- W jaki sposób realizuje się prawo do prywatności oraz komfort kobiet ciężarnych?
- W jaki sposób kobiety pozbawione wolności postrzegają „rolę matki” w związku ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem w trakcie pobytu w Domu Matki i Dziecka

⁴⁸² S. Nowak, Metodologia badań, s. 31.

- Jakie znaczenie w funkcjonowaniu pozbawionych wolności matek mają osoby bliskie, personel więzienny oraz wsparcie psychologiczne?
- Jak kształtują się więzi emocjonalne z dzieckiem podczas odbywania przez kobietę kary pozbawienia wolności?
- Jakie problemy pojawiają się podczas narodzin dziecka w zakładzie karnym?

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania niezbędne było także dokonanie analizy problematyki na gruncie następujących obszarów:

- polskich regulacji prawnych normujących standardy jakim polegają skazane na karę pozbawienia wolności kobiety w okresie macierzyństwa i jednocześnie, w szczególności dotyczy to Kodeksu karnego wykonawczego, ale także dokumentów międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę oraz tych, które promują pewne zalecenia w związku z wykonywaniem kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek
- porównania niektórych systemów europejskich odnoszących się do przyjętych rozwiązań w zakresie łączenia macierzyństwa z odbywaniem kary pozbawienia wolności
- dokonania analizy orzecznictwa, działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz praktycznych instrukcji według których realizowana jest kara pozbawienia wolności w stosunku do kobiet matek
- praktyczne problemy jakie można zidentyfikować na gruncie polskiej penitencjarystyki w odniesieniu do kobiet matek pozbawionych wolności

5.1.3. Metody, techniki, narzędzia badawcze

Zgodnie z przyjętym nurtem teoretycznym oraz podstawowymi założeniami problematyki badań, badania terenowe zostały przeprowadzone przy pomocy metody ilościowej, przyjmując tezy i sposoby prowadzenia badań społecznych, głównie w oparciu o metody badań socjologicznych. Wybór badań socjologicznych wydaje się oczywisty w przypadku, gdy przedmiotem badania jest sytuacja matek i kobiet będących w ciąży, odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych.

Konotacja socjologiczna wynika, po pierwsze z definicji roli, w tym roli matki, jaką przyjmuje socjologia. Po drugie, z ujęcia zakładów karnych jako instytucji totalnych i tym

samym wyraźnie konstytuujących je w obszarze uregulowanej i wyjątkowej rzeczywistości społecznej oraz szczególnego środowiska socjalizacyjnego⁴⁸³.

Metody badań definiuje się w sposób szeroki, jako zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, który zmierza do rozwiązania określonego problemu naukowego, jakim jest wybrane zjawisko społeczne. Natomiast techniki badań są to określone „czynności praktyczne” pozwalające uzyskać dane informacje, opinie czy fakty⁴⁸⁴.

Metoda ilościowa opiera się na parametrach liczbowych, które charakteryzują określone, wybrane zjawisko⁴⁸⁵. W przypadku niniejszej rozprawy doktorskiej, wybranym zjawiskiem są standardy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi w polskim systemie penitencjarnym, które zostało zanalizowane przy pomocy badań ilościowych. W odniesieniu do metody ilościowej wybrano technikę badawczą, jaką jest ankieta rozdawana z kontrolowanym zwrotem i odpowiednie dla niej narzędzie w postaci kwestionariusza ankiety. Oznacza to, że badacz przekazuje kwestionariusz ankiety do danej instytucji, w tym przypadku wybranego zakładu karnego, a następnie określa respondentom czas na wypełnienie ankiety i wskazuje miejsce zwrotu ankiet. W przypadku niniejszego badania ustalono osobę, która dopilnowała czasu rozdania i zwrotu ankiet.

Istotnym elementem w projektowaniu badania naukowego jest dobór próby, czy inaczej zbiorowości badanej. Dobór próby określa się jako sposób doboru obiektów badania, czyli respondentów, ze względu na ich charakterystykę w wybranej problematyce. W badaniach społecznych realizowanych w zakresie przygotowywania rozpraw doktorskich stosuje się z powodzeniem dobory próby oparte na losowym wyborze podmiotów badawczych oraz celowy dobór próby, który w ujęciu operacyjnym jest mniej skomplikowany do przeprowadzania. W przypadku, gdy wszyscy z danego terenu badań mają możliwość trafienia do zbiorowości badanej, w ujęciu metodologii badań uznaje się to za celowy dobór próby.

⁴⁸³ P. Sztompka, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

⁴⁸⁴ J. Lutyński, *Metody badań społecznych, wybrane aspekty badań naukowych*, Łódzkie Towarzystwa Naukowe, Wyd. UŁ, Łódź 2000.

⁴⁸⁵ Por. Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. ZYSK i S-KA, Poznań 2001; E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.

W badaniach wykorzystano dwa typy kwestionariuszy ankiety. Pierwszy typ skierowany był do kobiet będących w ciąży i odbywających karę pozbawienia wolności. Ten typ kwestionariusza wykorzystano w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu. Materiał badawczy został opracowany za pomocą programu komputerowego – pakietu statystycznego, a nie internetowego – w przypadku badań społecznych wskazuje się program, za pomocą, którego analizowano dane – nawet jeśli dotyczy to jedynie rozkładów brzegów, jak zostało wskazane w pracy. Dane zostały zaprezentowane w postaci danych liczbowych bez odsetek, a taki wybór uzasadniono w pracy.

Składał się on z trzech części: pierwsza odnosiła się do demograficzno-statusowej charakterystyki respondentów oraz opisu sytuacji instytucjonalnej w odniesieniu do zakładu karnego. Druga część zawierała pytania weryfikujące problemy kobiet w ciąży odbywających karę pozbawienia wolności, natomiast w części trzeciej zostały umieszczone pytania związane ze standardami opieki zdrowotnej, poczuciem komfortu kobiet ciężarnych, przedstawieniem problemów związanych ze zdrowiem i organizacją planu dnia na oddziale. Drugi typ kwestionariusza w trzeciej części zawiera pytanie skierowane do kobiet posiadających dzieci i został wykorzystany do przeprowadzenia badania w Zakładzie Karnym w Krzywańcu i Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu.

5.1.4. Populacja badawcza – teren badań

Badania zostały przeprowadzone w okresie od marca do grudnia 2020 roku. Z uwagi na wprowadzony w kraju stan epidemii, badania zostały przeprowadzone bez kontaktu bezpośredniego między badaczem, a respondentami. Ankiety zostały dostarczone w formie korespondencyjnej, a następnie rozdane przez osoby zatrudnione w zakładach karnych, gdzie w jednym przypadku był to psycholog. Badacz pozostawał w kontakcie telefonicznym z osobami, które nadzorowały wypełnienie ankiet, a następnie ich odesłanie do badacza.

5.1.5. Organizacja badań

Miejszem badań stały się dwa zakłady karne z terenu Polski, tj. Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu oraz Zakład Karny w Krzywańcu wraz z przynależącymi do nich Domami Matek i Dzieci. Punktem wyjścia do doboru miejsca badań było funkcjonowanie w zakładach

karnych oddziałów dla kobiet. Do wybranych zakładów karnych skierowano prośbę o możliwość przeprowadzenia badań wraz ze wzorem ankiety, który miał zostać skierowany do pozbawionych wolności.

Okres badań nałożył się na bardzo niekorzystny i jednocześnie najbardziej zaostrzony czas „pandemii” zarówno w kraju, jak i na całym świecie. W związku z tym, instytucje takie jak zakłady karne i areszty śledcze nie przyjmowały na swój teren osób, które nie były zatrudnione w określonej placówce. W znacznym stopniu utrudniło to, a nawet w wielu przypadkach uniemożliwiło przeprowadzenie badań w wybranym czasie. W procesie organizacji badań, badacz wielokrotnie kontaktował się i skłaniał osoby odpowiedzialne w kwestiach związanych z badaniami naukowymi do udzielenia możliwości przeprowadzenia badań. Był to proces trudny i mozolny. W rezultacie badania przeprowadzono w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu oraz w Zakładzie Karnym w Krzywańcu.

Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu to jednostka, która podlega Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Bydgoszczy i jest zakładem karnym typu zamkniętego z oddziałami zakładu karnego typu półotwartego i aresztu śledczego dla kobiet i mężczyzn. Karę pozbawienia wolności w przypadku kobiet odbywają również recydywistki penitencjarne. W jednostce funkcjonują: oddział terapeutyczny dla skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu, oddział terapeutyczny dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo, oddział ginekologiczno-położniczy, Dom dla Matki i Dziecka i Centrum Kształcenia Ustawicznego⁴⁸⁶.

Drugim zakładem karnym, który stanowił teren badań był Zakład Karny w Krzywańcu. Karę pozbawienia wolności mogą w nim odbywać skazane kobiety zakwalifikowane do wszystkich rodzajów i typów zakładów karnych; skazani mężczyźni zakwalifikowani do zakładu karnego typu zamkniętego lub zakładu karnego typu półotwartego dla recydywistów penitencjarnych. Ponadto wyodrębniony został oddział dla tymczasowo aresztowanych kobiet, oddział terapeutyczny dla osadzonych mężczyzn uzależnionych od środków odurzających i psychotropowych oraz oddział terapeutyczny dla skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu. Pojemność jednostki została ustalona na 834 miejsca zakwaterowania i 32 miejsca zakwaterowania w Domu Matki i Dziecka. Opieka zdrowotna świadczona jest przez personel medyczny zatrudniony w Ambulatorium Zakładu Karnego

⁴⁸⁶ <https://sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu> [dostęp: 5 czerwca 2023 r.].

w Krzywańcu. W miarę potrzeb osadzonych kieruje się na konsultacje również do placówek pozawięziennej służby zdrowia⁴⁸⁷.

Ogólnie, zgodnie z założeniami metodologicznymi, w badaniu wzięło udział 45 osadzonych kobiet, które były matkami lub podczas przeprowadzonych badań ankietowych były w ciąży i przebywały w wybranych zakładach karnych. W przypadku Zakładu Karnego w Krzywańcu było to 13 kobiet, natomiast w Grudziądzu w badaniu wzięły udział 32 osadzone kobiety, spośród których osiem było w trakcie ciąży.

Tab. 1. Rozkład ilościowy badanych⁴⁸⁸

Nazwa ZK	N
ZK w Krzywańcu	13
ZK w Grudziądzu	24
ZK w Grudziądzu (kobiety w ciąży)	8
Ogółem	45

Źródło: opracowanie własne.

Jedną z podstawowych zmiennych charakteryzujących każdą populację badanych jest wiek. W przypadku założeń metodologicznych przyjętych w niniejszej rozprawie, wiek nabiera szczególnego znaczenia, gdyż jest on mocno skorelowany z etapem rozwoju kobiet, zarówno pod względem biologicznym jak i społecznym, np.: w kontekście gotowości do pełnienia roli matki i jej znaczenia w procesie socjalizacji dziecka. W badanej populacji, zmienna wieku jest względnie zróżnicowana, wśród badanych wyróżniamy kobiety, które mieszczą się w przedziałach wiekowych od 17–20 roku życia do 46–50 roku życia.

Tab. 2. Wiek respondentów

Wiek	N
od 17 do 20 lat	2

⁴⁸⁷ <https://sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-krzywancu> [dostęp: 5 czerwca 2023 r.].

⁴⁸⁸ Ze względu na wielkość badanej populacji – 45 respondentów, zdecydowano się, zgodnie z wytycznymi statystycznymi, na prezentację danych przy pomocy liczb rzeczywistych. Zgodnie z zasadami, przy prezentacji danych za pomocy procentów, należy spełnić wymóg co najmniej 60 osobowej próby badawczej.

od 21 do 25 lat	11
od 26 do 30 lat	11
od 31 do 35 lat	10
od 36 do 40 lat	7
od 41 do 45 lat	2
od 46 do 50 lat	1
Ogółem	44 ⁴⁸⁹

Źródło: opracowanie własne.

Dominującą kategorią wiekową (równo po 11 osób) jest 21–25 lat oraz 26–30. W przypadku 10 kobiet, mamy do czynienia z wiekiem zamykającym się w przedziale 31–35 lat, a 7 osadzonych należy do przedziału wiekowego 36–40 lat. Do kategorii od 17 do 20 lat oraz od 41 do 45 zaliczają się po równo dwie osoby, zaś 1 osoba jest w wieku od 46 do 50 lat.

Tab. 3. Wiek respondentów w podziale na zakłady karne

Wiek	Zakład Karny		
	Krzywaniec	Grudziądz	Grudziądz (K w C)
od 17 do 20 lat	0	2	0
od 21 do 25 lat	5	4	2
od 26 do 30 lat	3	7	1
od 31 do 35 lat	2	5	3
od 36 do 40 lat	2	4	1
od 41 do 45 lat	1	0	1
od 46 do 50 lat	0	1	0
Ogółem	13	24	8

Źródło: opracowanie własne.

Badana populacja kobiet w strukturze zawierała również kobiety, które podczas badania były w ciąży – dotyczy to osób odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Grudziądzu. Z tego względu zaprezentowano rozkład wieku z podziałem na miejsce przeprowadzenia badań – obrazuje je poniższa tabela (Tab. nr 3).

⁴⁸⁹ w przypadku wieku, jedna osoba nie podała informacji.

W przypadku rozkładu danych kobiet będących w ciąży, rozkład jest zróżnicowany, choć najwięcej kobiet (3 badane) było w przedziale wiekowym od 31 do 35 lat.

Stan cywilny to podstawowa zmienna statusowa; poza tym opisuje zbiorowość badaną w interesujący sposób. Brak określonej, przyjętej relacji partnerskiej, może mieć wpływ na stan emocjonalny kobiety. Kobiety niebędące w związku małżeńskim, konkubinacie bądź w innej nieformalnej relacji partnerskiej, mogą mieć obawy o przyszłość dziecka, szczególnie gdy w grę wchodzi realizacja roli matki „na odległość” wobec posiadanych starszych dzieci i konieczności zagwarantowania im odpowiedniego komfortu. Zatem, kolejną zmienną z obszaru demograficzno-statusowego, która stanowiła obszar zainteresowań, był stan cywilny.

Tab. 4. Stan cywilny

Stan cywilny	N
panna w związku nieformalnym (konkubinat)	20
mężatka	12
rozwiedziona	5
wdowa	1
panna nie pozostająca w żadnym związku	6
Ogółem	44

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej przebadanych kobiet (20 osób) jest pannami w nieformalnym związku, określanym jako konkubinat, z kolei stan cywilny „mężatka” prezentuje 12 respondentek, zaś pannami niepozostającymi w żadnym związku jest sześć badanych; rozwiedzionych jest pięć osób i jedna wdowa.

Z perspektywy metodologii badań, trywialne wydaje się być przekonanie o korelacji między poziomem wykształcenia, a gotowością do złamania norm społecznych i prawnych.

Założenie, że poziom wykształcenia wpływa przede wszystkim na większą świadomość relacji i więzi społecznych, realizację wartości współżycia społecznego, czy chociażby znajomość ryzyka przy popełnieniu czynu karalnego jest ogólnie przyjęte w naukach społecznych. W związku z tym zweryfikowanie poziomu wykształcenia kobiet

osadzonych w zakładach karnych było zabiegiem zrozumiałym i kierowanym badawczą ciekawością. Dominującym poziomem wykształcenia w badanej zbiorowości jest wykształcenie podstawowe – 13 osób, niepełne zawodowe/branżowe wskazało osiem kobiet, gimnazjalne i średnie, po równo – pięć osób, a zasadnicze zawodowe cztery badane. W przypadku kategorii: „niepełne wyższe/przerwane studia”, „niepełne podstawowe”, „niepełne gimnazjalne”, „niepełne średnie/średnie branżowe” każdą z nich wskazały po dwie osoby z badanej zbiorowości. W przypadku jednej osoby poziom wykształcenia dotyczył poziomu „średnie branżowe (branżowa szkoła II stopnia)” i podobnie tylko jedna osoba legitymuje się wykształceniem wyższym magisterskim.

Tab. 5. Wykształcenie kobiet w zakładach karnych

Poziom wykształcenia	N
Podstawowe	13
niepełne zawodowe/branżowe	8
Gimnazjalne	5
Średnie	5
zasadnicze zawodowe	4
niepełne wyższe/przerwane studia	2
niepełne podstawowe	2
niepełne gimnazjalne	2
niepełne średnie/średnie branżowe	2
średnie branżowe (branżowa szkoła II stopnia)	1
wyższe magisterskie	1
Ogółem	45

Źródło: opracowanie własne.

Z perspektywy źródeł utrzymania, kobiety w badanej zbiorowości utrzymują się głównie z pracy dorywczej (12 osób), w drugiej kolejności (10 osób) wskazywane jest zatrudnienie na umowę o pracę. Sześć z osadzonych kobiet jako źródło utrzymania wskazało środki pomocy społecznej, pięć kobiet jest na utrzymaniu partnera lub innych osób z rodziny (cztery respondentki). Zatrudnione na umowę zlecenie są cztery kobiety, a dla trzech badanych renta stanowi główne źródło utrzymania. Dwie osoby wskazały także świadczenie „500+” jako podstawowe źródło dochodu.

Tab. 6. Źródło utrzymania.

Źródło utrzymania	N
praca dorywcza	12
zatrudnienie na umowę o pracę	10
środki pomocy społecznej	6
na utrzymaniu partnera	5
na utrzymaniu rodziny	4
zatrudnienie na umowę zlecenie	4
Renta	3
500 +	2
Ogółem	44

Źródło: opracowanie własne.

Status materialny, partnerski, relacje jakie panowały w rodzinach, czy też miejsce zamieszkania są zmiennymi odnoszącymi się do badania uwarunkowań zachowań nienormatywnych. Badania socjologiczne często podkreślają, że w przypadku dużych miast, anonimowość, heterogeniczność czy fragmentaryczność więzi lokalnych sprzyja postępkom nienormatywnym. W przypadku badanej zbiorowości, większość kobiet (15) przed osadzeniem w zakładzie karnym mieszkała w mieście do 50 tys. mieszkańców; 14 z nich wskazało miasto do 100 tys. osób jako miejsce zamieszkania przed osadzeniem w zakładzie karnym, a siedem miasto powyżej 500 tys. osób. Zamieszkiwanie na wsi dotyczy pięciu respondentek, a dwie wskazały miasto do 500 tys. osób.

Tab. 7. Miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania przed ZK	N
Miasto do 50 tys.	15
Miasto do 100 tys.	14
Miasto powyżej 500 tys.	7
Wieś.	5
Miasto do 500 tys.	2
Ogółem	43

Źródło: opracowanie własne

5.2. Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec pozbawionych wolności ciężarnych kobiet na podstawie badań zrealizowanych w Zakładzie Karnym nr 1 Grudziądu

5. 2. 1. Struktura populacji pozbawionych wolności kobiet ciężarnych

Badaniem zostały objęte kobiety ciężarne, które osadzone były w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądu. Kobiety ciężarne stanowiły osiem osób w całej zbiorowości badanej⁴⁹⁰. Poniższa tabela przedstawia podział na grupy wiekowe odnoszący się kobiet w ciąży.

Tab. 8. Wiek kobiet w ciąży

wiek	Kobiety w ciąży
od 17 do 20 lat	0
od 21 do 25 lat	2
od 26 do 30 lat	1
od 31 do 35 lat	3
od 36 do 40 lat	1
od 41 do 45 lat	1
od 46 do 50 lat	0
Ogółem	8

Źródło: opracowanie własne.

Osadzone kobiety, które zostały objęte badaniem, posiadały głównie wykształcenie średnie – cztery osoby; pozostałe rozkłady liczbowe zaprezentowane są w poniższej tabeli.

Tab. 9. Poziom wykształcenia kobiet w ciąży

Poziom wykształcenia kobiet w ciąży	Kobiety w ciąży
Średnie	4
Podstawowe	1
zasadnicze zawodowe	1
niepełne gimnazjalne	1

⁴⁹⁰ Mała zbiorowość kobiet ciężarnych wynika z braku dostępności do zgody na przeprowadzenie badań wśród osadzonych kobiet.

niepełne średnie/średnie branżowe	1
Ogółem	8

Źródło: opracowanie własne.

Analizując stan cywilny kobiet będących w ciąży, podczas pobytu w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu, sześć z nich to mężatki, jedna jest rozwiedziona, a dwie kobiety wskazały, iż są pannami w związku nieformalnym.

W przypadku statusu zatrudnienia i źródła utrzymania przed osadzeniem w zakładzie karnym, dwie z ciężarnych respondentek pracowało „dorywczo”; zatrudnienie na umowę o pracę wskazały cztery kobiety, a zatrudnienie na umowę-zlecenie dotyczyło jednej badanej. Podobnie tylko jedną badaną utrzymywał partner.

Biorąc pod uwagę charakterystykę miejsca zamieszkania przed osadzeniem w zakładzie karnym, jest ono zróżnicowane w zależności od respondentki, a jego szczegółowy rozkład prezentuje poniższa tabela.

Tab. 10. Miejsce zamieszkania przed pobytem w ZK kobiet w ciąży

Miejsce zamieszkania przed ZK	Kobiety w ciąży
Miasto do 50 tys.	2
Miasto do 100 tys.	2
Miasto powyżej 500 tys.	2
Miasto do 500 tys.	1
Wieś.	1
Ogółem	8

Źródło: opracowanie własne.

Poza demograficzno-strukturalną charakterystyką kobiet w ciąży osadzonych w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu, zweryfikowano okoliczności okresu zajścia w ciążę. Oprócz jednej kobiety, która nie pamięta okoliczności zajścia w ciążę, pozostałych sześć wskazuje czas poczęcia dziecka przed rozpoczęciem odbywania kary.

Tab. 11. Okres ciąży

Okres zajścia w ciążę	Kobiety w ciąży
-----------------------	-----------------

Przed rozpoczęciem odbywania kary	7
Nie wiem/nie pamiętam	1
Razem	8

Źródło: opracowanie własne.

Wszystkie pozbawione wolności kobiety stwierdziły, że jest to ich pierwsza ciąża w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Ponadto, dla czterech respondentek jest to pierwsza ciąża w życiu, bowiem nie posiadają innych dzieci. W przypadku pozostałych czterech osadzonych, trzy z nich posiadają jeszcze jedno dziecko, a jedna z kobiet posiada trójkę dzieci. Dzieci osadzonych kobiet pozostają pod opieką dziadków (dwie osoby), a w przypadku jednej z nich dzieckiem opiekuje się partner kobiety. Ostatni przypadek dotyczy dzieci (trójka), które przebywają w rodzinie zastępczej.

W związku z faktem, że dla wszystkich kobiet jest to pierwsza ciąża w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, ważne było sprawdzenie, ile razy w życiu, respondentki odbywały karę pozbawienia wolności. Dla większości (sześć osób) pobyt w więzieniu jest pierwszą taką sytuacją w życiu, natomiast dwie osoby odmówiły odpowiedzi na to pytanie. Zważywszy jednak, że wszystkie respondentki wskazały rodzaj zakładu, w jakim odbywają karę zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy, można uznać, że to pierwsza kara pozbawienia wolności dla wszystkich kobiet objętych badaniem. Ponadto, wszystkie kobiety wskazały, że aktualnie przebywają w typie zakładu półotwartego, sześć z nich w systemie programowanego oddziaływania, a jedna w systemie zwykłym.

Badane zostały zapytane o czyn główny, za który orzeczono karę pozbawienia wolności. Uzyskane odpowiedzi są stosunkowo zróżnicowane, kobiety wskazały następujące: 186 k.k.⁴⁹¹ (w tym przypadku jest mało prawdopodobne aby chodziło o ten czyn, albowiem najprawdopodobniej respondentka miała na myśli art. 286 k.k.⁴⁹²), 278 k.k.⁴⁹³, 280 k.k.⁴⁹⁴ oraz fałszowanie dokumentów i oszustwo internetowe. Trzy osoby nie podały i nie opisały czynu, za który zostały skazane. Za swoje czyny otrzymały określony wymiar kary, dwie respondentki wskazały na długość kary 6–12 miesięcy, pięć na okres od jednego do trzech lat, a jedna na czas od pięciu do 10 lat. W związku z tym, tylko jedna osoba uznała, że wymiar

⁴⁹¹ Przestępstwo braku dbałości o urządzenia ochronne (Przestępstwa przeciwko środowisku).

⁴⁹² Przestępstwo oszustwa (Przestępstwa przeciwko mieniu).

⁴⁹³ Przestępstwo kradzieży (Przestępstwa przeciwko mieniu).

⁴⁹⁴ Przestępstwo rozboju (Przestępstwa przeciwko mieniu).

kary spowoduje, że wiek dziecka przekroczy trzy lata i dalsza opieka nad nim będzie wykonywana poza zakładem karnym przez rodziców osadzonej, czyli dziadków dziecka. Ponadto sześć kobiet wskazało, że nabędzie prawo do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności przed ukończeniem przez dziecko trzech lat.

Respondentki wskazały również, że nie starały się o zgodę na odbywanie kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego (SDE). Aktualny wymiar kary, który już odbyły badane, to w większości od trzy do sześciu miesięcy, a dwie respondentki wskazały okres 6–12 miesięcy jako aktualny czas pobytu w zakładzie karnym.

Ważnym elementem jest zweryfikowanie uzależnień. Istota tej cechy opisu odwołuje się głównie ze względu na aspekt zdrowotny i wpływ używek na rozwój ciąży. Cztery z objętych badaniem kobiet nie wskazało używek innych niż nikotyna. Natomiast dwie z badanych kobiet ciężarnych odbywających karę pozbawienia wolności, przyznały się do spożywania alkoholu, a jedna do narkotyku, jakim była marihuana.

Tab. 12. Uzależnienia kobiet w ciąży

Uzależnienia	Kobiety w ciąży
brak uzależnień	4
Alkohol	2
Narkotyki	1
Nikotyna	8
Ogółem	15 ⁴⁹⁵

Źródło: opracowanie własne.

5. 2. 2. Standardy opieki medycznej sprawowanej nad osadzonymi kobietami ciężarnymi

Dla określenia standardów opieki medycznej w pierwszej kolejności zweryfikowano, jakie elementy związane z przebiegiem ciąży kobiet osadzonych w zakładach karnych są dla nich szczególnie ważne. Kobiety, które zostały objęte badaniem ankietowym wskazały, że jednymi z najważniejszych aspektów są: wsparcie ze strony lekarzy i położnych w okresie

495 Ze względu na możliwość wyboru dowolnej ilości odpowiedzi, suma odpowiedzi przewyższa 8.

ciąży, możliwość podejmowania decyzji o przebiegu leczenia oraz opieki w trakcie ciąży. Nie powinno nas dziwić także, że dla kobiet liczy się wsparcie bliskich w ich obecnej sytuacji oraz możliwość częstszego widywania się z nimi, a także przebywania dziecka z matką podczas odbywania kary pozbawienia wolności (wszystkie te odpowiedzi, uzyskały wysoką średnią arytmetyczną w postaci $M = 5,0$ na skali 1–5).

Pomoc i wsparcie ze strony personelu Domu Matki i Dziecka przy wypełnianiu opieki nad dzieckiem oraz podejmowanie decyzji w sytuacji, gdy dziecko zostanie oddzielone od matki to również znaczące potrzeby kobiet osadzonych w zakładach karnych (średnia wszystkich wskazań to $M = 4,8$).

Poczucie ważności wybranych sytuacji odnoszące się do przebiegu ciąży związane jest z potrzebami kobiet. Założenia metodologiczne podążały dalej, do zweryfikowania, jakie doświadczenia z realizacją wybranych potrzeb mają kobiety ciężarne w związku z przebiegiem ciąży podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Z tego względu osadzone kobiety w ciąży zostały poproszone o wskazanie swoich opinii na temat wybranych aspektów standardów opieki medycznej.

Wszystkie respondentki (osiem osób), zgodnie stwierdziły, że przebywanie na oddziale ginekologiczno-położniczym daje im poczucie bezpieczeństwa. Podobnie, pozytywnie został oceniony oddział ginekologiczno-położniczy pod względem wyposażenia. Badane stwierdziły, że jest on dopasowany w stopniu wystarczającym dla potrzeb kobiet w ciąży. Oprócz standardów technicznych, bardzo istotnym elementem opieki medycznej jest nastawienie personelu i jego postawa wobec pacjentki. Ten wymiar relacji z personelem, kobiety w ciąży odbywające karę pozbawienia wolności, określiły bardzo korzystnie, uznając, że spotkały się z pomocą, opieką oraz życzliwością personelu oddziału ginekologiczno-położniczego. W takim układzie nie powinna dziwić sytuacja, że żadna z osadzonych kobiet nie chciałaby zmienić lekarza, gdyby zaistniała taka możliwość.

Tab.13. Ocena standardów opieki medycznej

Standard opieki medycznej	Kobiety w ciąży
Przebywanie przez na oddziale ginekologiczno-położniczym daje mi poczucie bezpieczeństwa w ciąży	8
Oddział ginekologiczno-położniczy jest wyposażony	8

w stopniu wystarczającym dla potrzeb kobiet w ciąży.	
Będąc w ciąży, spotkałam się z pomocą, opieką oraz życzliwością personelu oddziału ginekologiczno-położniczego.	8
Jestem zadowolona z poziomu opieki medycznej w związku z ciążą.	8
Zmieniłabym lekarza prowadzącego ciążę, gdyby była taka możliwość.	0

Źródło: opracowanie własne.

Ogólnie osadzone kobiety w ciąży podczas odbywania kary pozbawienia wolności są zadowolone z poziomu opieki medycznej. Główny powód zadowolenia respondentek to nastawienie lekarza czy położnej do samych pacjentek. Uzyskane odpowiedzi zgodnie twierdzą, że lekarze są kontaktowi, uprzejmi oraz pomocni. Ponadto, pacjentki pozytywnie oceniają możliwość uzyskania informacji o stanie ich zdrowia oraz sytuacji dziecka na bieżąco, tj. wraz z rozwojem ciąży. Dla trzech badanych ważne jest także, że lekarz czy położna wzbudzają zaufanie i poświęcają odpowiednią ilość czasu na kontakt z pacjentkami.

Podsumowując, można uznać, że kobiety, które zostały objęte badaniem społecznym są w wysokim stopniu zadowolone ze standardów opieki medycznej.

w kontekście prawa do prywatności ciężarnych badania potwierdzają ważność tego elementu. Poczucie zachowania prywatności podczas przebywania na oddziale ginekologiczno-położniczym, codzienny dostęp do psychologa i lekarza w celu odbycia rozmowy na temat własnych obaw i potrzeb respondentki uznają za istotne aspekty, a odpowiedzi te zyskują wysoką ($M = 4,8$) średnią na skali 1–5.

Natomiast możliwość podjęcia decyzji o miejscu urodzenia dziecka wydaje się istotna w umiarkowanym stopniu, zyskując średnią równą $M = 3,0$.

Poczucie komfortu można zyskać dzięki jasnym regułom i zasadom oraz strukturalizacji czasu podczas dnia, stąd ważne było zadanie pytania, na ile obowiązujący na oddziale ginekologiczno-położniczym plan dnia jest komfortowy dla osadzonych kobiet w ciąży. Otrzymano zgodną odpowiedź, że to ważny element i wszystkie kobiety pozytywnie go oceniają z punktu widzenia swojego doświadczenia związanego z przebywaniem na oddziale.

Innym ważnym aspektem, zgodnie ze wskazaniem respondentek (osiem osób) rozpatrywanym w kategorii pocucia komfortu, są prawa jakie przysługują oraz przywileje

w związku z ciążą podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Wśród kobiet objętych badaniem, najważniejszymi dla nich prawami są: prawo do dłuższego spaceru (pięć wskazań), prawo do dodatkowych zakupów żywnościowych (sześć wskazań), prawo do częstszych kąpieli (sześć wskazań).

5.2.3. Uprzywilejowanie pozbawionych wolności kobiet ciężarnych oraz świadomość przysługiwania im dodatkowych uprawnień

Wszystkie kobiety odbywające karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu zostały zapytane o świadomość własnych praw i przywilejów w związku z ciążą podczas odbywania kary pozbawienia wolności i w tym aspekcie uzyskano potwierdzającą odpowiedź od wszystkich ośmiu respondentek. Ustalono, które z dodatkowych praw są dla nich najważniejsze. W pierwszej kolejności, wszystkie badane wskazują na prawo do dodatkowych zakupów żywnościowych. Kolejnym ważnym aspektem jest możliwość i prawo do częstszych kąpieli. Równie istotne jest prawo do dłuższego spaceru. Czynniki, które znacząco podniosłoby komfort ciężarnych kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w trakcie ciąży oraz po porodzie, to przede wszystkim możliwość odbycia porodu w obecności osoby bliskiej oraz możliwość częstszego przebywania z bliskimi. Co ciekawe, czynniki takie jak: zwiększona możliwość dotycząca decydowania o wyborze lekarza prowadzącego ciążę, możliwość odbycia porodu w warunkach wolnościowych, czy możliwość odbycia położu poza zakładem karnym, nie uzyskały żadnego wskazania.

Podczas analizy materiału badawczego ustalono również, że możliwość zapewnienia sobie chwili relaksu, wypoczynku, zadbania o własne potrzeby czy dysponowania dostępem do sali gimnastycznej lub biblioteki, nie zostały wskazane jako ważny punkt dotyczący przebiegu ciąży. Podobnie jak poprzednie elementy, dostęp do kuchni i możliwość samodzielnego przygotowywania posiłków, nie jest ważne dla osadzonych kobiet będących w ciąży – elementy te uzyskały średnią nie przekraczającą $M = 3,0$.

5. 2. 4. Najczęściej zgłaszane problemy przez pozbawione wolności kobiety ciężarne

Okres ciąży, której czas przypada na odbywane kary pozbawienia wolności, może być szczególnie trudny. Badane kobiety przyznały, że wszystkie ich trudności i wątpliwości mogą zweryfikować przy pomocy lekarzy. Twierdzą także (zgodnie – osiem osób), że wszystkie prośby skierowane do lekarza lub psychologa są właściwie traktowane i dzięki temu kobiety mogą liczyć na szybką pomoc lub odpowiedź. Respondentki (osiem osób) podkreślają, że spotkały się z pomocą, opieką oraz życzliwością personelu oddziału ginekologiczno-położniczego, jak również wszystkie są zadowolone z poziomu opieki medycznej związanej z ciążą. Żadna z kobiet nie doświadczyła w czasie pobytu na oddziale ginekologiczno-położniczym nieprzyjemności.

Tab.14. Doświadczenie kobiet w ciąży

Stwierdzenie	Kobiety w ciąży
Otwartość personelu na wątpliwości	8
Życzliwość personelu medycznego	8
Zadowolenie z opieki medycznej	8
Brak nieprzyjemności ze strony personelu	8
Szybka pomoc personelu medycznego	8
Rozwiewanie wątpliwości zdrowotnych	8

Źródło: opracowanie własne.

Żadna z respondentek nie doświadczyła ponadto problemów związanych z brakiem pozytywnego nastawienia do życia wskutek odbywania kary pozbawienia wolności, będąc w ciąży.

5.3. Sposób wykonywania kary pozbawienia wolności wobec pozbawionych wolności matek z dziećmi na podstawie badań zrealizowanych w Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu oraz w Domu Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym nr 1 Grudziądzu

5.3.1. Struktura populacji kobiet matek odbywających karę pozbawienie wolności

Zgodnie z tym, co zostało przedstawione przy opisie ogólnej struktury badanej populacji, w badaniu wzięło udział 37 kobiet będących matkami, odbywających karę

pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Krzywańcu oraz w Zakładzie Karnym nr 1 Grudziądzu. Kobiety, które stanowią badawczy punkt odniesienia w niniejszym rozdziale, charakteryzują się zróżnicowanym wiekiem, jednak najbardziej reprezentowane są następujące kategorie wiekowe: w Zakładzie Karnym w Krzywańcu od 21 do 25 lat i od 26 do 30 lat (8 osób), natomiast w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu od 26 do 30 lat i od 31 do 35 lat (12 osób).

Analiza struktury każdej populacji badanej zawiera opis w zgodzie z wybranymi zmiennymi demograficznymi, jak płeć czy wiek oraz zmiennymi statusowymi, wśród których wymienia się wykształcenie, stan cywilny czy status materialny. Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym w Krzywańcu i w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu, w kontekście stanu cywilnego opisują siebie głównie jako partnerki w nieformalnych związkach, o niższym poziomie wykształcenia i dorywczych sposobach zarabkowania.

W przypadku pozbawionych wolności kobiet, szczegółową strukturę wykształcenia prezentuje poniższa tabela (tabela 14). Najwięcej respondentek charakteryzuje się wykształceniem podstawowym (12 osób, w tym niepełne podstawowe mają dwie osoby) niepełnym zawodowym (osiem osób), w dalszej kolejności wskazywane jest wykształcenie gimnazjalne (siedem osób, w tym dwie niepełne gimnazjalne), zasadnicze zawodowe (cztery osoby) oraz niepełne średnie (dwie osoby) i wyższe magisterskie jedna osoba.

Tab.15. Poziom wykształcenia

Poziom wykształcenia ZK w G/K	N
Podstawowe	10
niepełne zawodowe/branżowe	8
Gimnazjalne	5
zasadnicze zawodowe	4
niepełne wyższe/przerwane studia	2
niepełne podstawowe	2
niepełne gimnazjalne	2
niepełne średnie/średnie branżowe	2
wyższe magisterskie	1
Średnie	1
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

Stan cywilny pozbawionych wolności kobiet to głównie „panna w związku nieformalnym – konkubinat”. Wskazanie tego rodzaju uczyniły 22 kobiety, mężatkami określa się 10 osób, natomiast cztery z nich to panny niepozostające w żadnym związku. Ponadto jedna z respondentek jest wdową.

Praca dorywcza (13 osób) oraz zatrudnienie na umowę o pracę (10 osób) to dominujące sposoby utrzymania dla kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w dwóch wybranych zakładach karnych. W dalszej kolejności odnaleźć można środki pomocy społecznej (dziewięć osób), zaś na utrzymaniu partnera znajduje się pięć osób.

Jak zostało wskazane w poprzednim rozdziale, w całej zbadanej populacji zweryfikowano poziom uzależnień od substancji psychoaktywnych.

Tab.16. Uzależnienia

Rodzaj uzależnień	N
Alkohol	23
Brak uzależnień	11
Nikotyna	10
Narkotyki	9
Inne	2
Ogółem	55 ⁴⁹⁶

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku większości kobiet (11 osób) mamy do czynienia z uzależnieniem od alkoholu. Ponadto, wszystkie te osoby wskazały również nikotynę jako substancję uzależniającą, zatem wszystkie palące kobiety okazały się być również uzależnionymi od alkoholu. Kolejną wskazaną substancją są narkotyki, do przyjmowania których przyznało się dziewięć osób, dwie kobiety z tej grupy wskazały amfetaminę, jako rodzaj narkotyku, a dwie marihuanę.

Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności zostały zapytane o okoliczności, a właściwie o czas, w stosunku do pozbawienia wolności, kiedy zaszły w ciążę.

496 Wynik jest wyższy niż liczba przypadków (N=37), gdyż respondentki mogły wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

W przypadku założeń metodologicznych czas poczęcia dziecka może mieć wpływ na postawę, jaką kobieta przyjmuje podczas wychowywania potomka. Wyobrażenia przebiegu ciąży i sam fakt posiadania dziecka może mieć motywujący wpływ na zmianę zachowania, jak również może wpływać na zaprzestanie działań przestępczych. Chęć wychowywania dziecka i przeprowadzenia procesu socjalizacji poza murami zakładu karnego, może mieć motywujące odniesienie dla dobrego sprawowania czy niwelowania tendencji recydywistycznych. Teza ta nie potwierdziła się, gdyż respondentki, prawie zgodnie (34 osoby) stwierdziły, że zaszły w ciążę przed rozpoczęciem kary pozbawienia wolności, a trzy z nich nie pamiętają okoliczności czasu poczęcia dziecka. Oznacza to, że fakt podjęcia niebawem roli matki nie wpłynął na modyfikację działań pozanormatywnych kobiet objętych badaniem.

Tab. 17. Czas ciąży

Czas zajścia w ciążę	N
Przed rozpoczęciem kary pozbawienia wolności	34
Nie pamiętam	3
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

Poród to bardzo ważny moment w życiu kobiety, podobnie jak miejsce narodzin, które ma znaczenia zarówno dla matki jak i dla dziecka oraz innych członków rodziny osadzonej, w tym zwłaszcza dla ojca czy rodzeństwa. W przypadku kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, 22 osoby urodziły dziecko poza zakładem karnym, natomiast 15 w zakładzie karnym.

Tab. 18. Miejsce urodzenia dziecka

Miejsce urodzenia dziecka	N
Poza ZK	15
W ZK	22
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

W 15 przypadkach kobiet pozbawianych wolności, które wskazały miejsce urodzenia swojego dziecka poza zakładem karnym, siedem z nich urodziło przed rozpoczęciem odbywania kary pozbawienia wolności, cztery osoby wskazały, że poród odbył się w trakcie odroczenia kary a dwie, że podczas przepustki. Żadna z respondentek nie wskazała konkretnego szpitala, w którym odbył się poród.

Tab. 19. Okres urodzenia dziecka

okres urodzenia poza ZK	N
Przed rozpoczęciem kary pozbawienia wolności	7
W trakcie odroczenia kary	4
W trakcie przepustki	2
Inne	3
Razem	15

Źródło: opracowanie własne.

Z kolei, spośród kobiet, które wskazały zakład karny jako miejsce narodzin dziecka, pięć określiło, że dziecko zostało urodzone na oddziale położniczym zakładu karnego.

Kobiety, które wzięły udział w badaniu, określiły, ile mają dzieci łącznie z tym, które zostało narodzone podczas odbywania kary pozbawiania wolności.

Tab. 20. Ilość posiadanych dzieci

Ilość posiadanych dzieci	N
Mam dwójkę dzieci	24
Posiadam jedno dziecko	8
Mam trójkę dzieci	3
Mam czwórkę dzieci	1
Mam piątkę dzieci	1
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej respondenci, odpowiadają, że posiadają dwójkę dzieci (24 osoby). Posiadanie jednego dziecka wskazuje osiem kobiet, zaś trzy kobiety z badanej populacji mają troje dzieci. Posiadanie rodzin wielodzietnych i tym samym czwórki bądź piątki dzieci

wskazuje, w każdym z tych przypadków, jedna kobieta. W sytuacji, gdy kobieta odbywająca karę pozbawienia wolności posiada więcej niż tylko jedno dziecko, narodzone podczas odbywania kary, istotne jest zabezpieczenie opieki pozostałemu potomstwu. Stąd zweryfikowano, pod czyją opieką pozostają dzieci znajdujące się na wolności.

Tab. 21. Opieka nad dziećmi

Opieka nad dziećmi poza wolnością	N
Babci/ dziadka/ dziadków	16
Męża/ partnera/ konkubenta	6
Dziecko przebywa w rodzinie zastępczej	4
Dziecko przebywa pod opieką innej osoby – siostry, ciotki, itp.	1
Dziecko przebywa w domu dziecka	2
Ogółem	29

Źródło: opracowanie własne.

Największa liczba badanych (16 osób) określiła, że dzieci przebywające poza zakładem karnym pozostają pod opieką dziadków, a zatem babci lub dziadka. W przypadku sześciorga dzieci ich opiekunami w czasie, gdy matki odbywają karę pozbawienia wolności, są ojcowie, mężowie bądź partnerzy matek. Placówki opiekuńczo-wychowawcze w postaci domu dziecka, sprawują pieczę nad dwójką dzieci, a czworo znajduje się w rodzinie zastępczej. Jedna z respondentek wskazała także inne osoby z rodziny – swoją siostrę, jako osobę zajmującą się wychowywaniem dzieci.

z perspektywy prowadzonych badań ważne było zweryfikowanie, którą z kolei karę pozbawienia wolności odbywają badane kobiety. W przypadku 27 osób była to pierwsza kara pozbawienia wolności.

Kobiety po porodzie mają prawo do zamieszkania wraz z dzieckiem w Domu Matki i Dziecka. Kwestia ta jest uregulowana zarówno przez Kodeks karny wykonawczy w art. 87 § 4 i 5, jak również zastosowanie znajduje tutaj Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości, regulującego tryb przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki

i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania tych placówek⁴⁹⁷.

Zanim jednak kobiety wraz ze swoimi z dziećmi zostaną przeniesione do Domu Matki i Dziecka, karę odbywają w jednym z czterech rodzajów zakładów karnych, tj. zakład karny dla osób odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, zakład karny dla recydywistów penitencjarnych, zakład karny dla młodocianych, zakład kary dla osób odbywających karę aresztu wojskowego, który nie ma zastosowania do kobiet matek. Ważne zatem było zadanie pytania, gdzie była odbywana kara pozbawienia wolności przed umieszczeniem w Domu Matki i Dziecka. Analiza tej zmiennej potwierdza również wiarygodność odpowiedzi odnoszących się do ilości odbytych kar.

Tab. 22. Rodzaj zakładu przed narodzinami dziecka

Miejsce odbywania kary przed narodzinami	N
Zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy	27
Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych	6
Zakład karny dla młodocianych	4
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość kobiet (27 osób), przed narodzinami dziecka odbywała karę w zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy. W przypadku sześciu osób był to zakład karny dla recydywistów penitencjarnych, a cztery osoby wskazały zakład karny dla młodocianych. Natomiast w przypadku typu zakładów karnych, wskazywany jest głównie zakład karny typu półotwartego (27 osób), albowiem należy wskazać na zasadę określoną w art. 87 § 2 k.k.w., zgodnie z którą „skazana kobieta odbywa karę w zakładzie karnym typu półotwartego, chyba że stopień demoralizacji lub względy bezpieczeństwa przemawiają za odbywaniem kary w zakładzie karnym innego typu”. W przypadku pięciu osób mamy do czynienia z zakładem karnym typu zamkniętego, a dwie osoby przebywały w zakładzie karnym typu otwartego.

⁴⁹⁷ Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 września 2003r. w sprawie trybu przyjmowania matek pozbawionych wolności do Domów dla Matki i Dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz. U. Nr 175, poz. 1709)

Tab. 23. Typ Zakładu

Typ ZK	N
w zakładzie karnym typu zamkniętego	5
w zakładzie karnym typu półotwartego	27
w zakładzie karnym typu otwartego	2
odmowa udzielenia odpowiedzi	3
Ogółem	37

Źródło: opracowanie własne.

Zanim kobiety pozbawione wolności zostaną umieszczone w Domu Matki i Dziecka, interesujące jest, w jakim systemie wcześniej odbywały karę.

Tab. 24. System kary

System odbywania kary	N
w systemie programowanego oddziaływania	15
w systemie zwykłym	13
w systemie terapeutycznym	7
Ogółem	35

Źródło: opracowanie własne.

15 kobiet odbywało karę w systemie programowanego oddziaływania, gdzie istnieje możliwość zatrudnienia i nauczania skazanych. Podstawą ustalenia są również kontakty z rodziną czy innymi osobami uznanymi za bliskich. Wykonywanie programów oddziaływania podlega również okresowym ocenom. Potocznie można uznać ten system za łagodniejszy niż system zwykły, w którym karę pozbawienia wolności odbywało 13 kobiet. Natomiast w systemie terapeutycznym odbywają karę skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, upośledzeni umysłowo, a także uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych. Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wykonuje się przede wszystkim w oddziale terapeutycznym o określonej specjalizacji, a takich kobiet biorących udział w badaniu było siedem.

W ramach analizy materiału badawczego, określono również kategorię czynów, które były podstawą do orzeczenia kary pozbawienia wolności.

Tab. 25. Rodzaj przestępstwa

Rodzaj przestępstwa	N
Brak informacji	9
278 k.k. (kradzież)	10
223 k.k. (czynna napaść na funkcjonariusza publicznego)	2
282 k.k. (wymuszenie rozbójnicze)	1
Przestępstwo narkotykowe na podstawie Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii	1
280 k.k. (rozbój)	1
62 (jedna z respondentek wskazała na taki rodzaj przestępstwa, co należy uznać za błędne oznaczenie)	1
177 § 2 k.k. (wypadek drogowy w następstwie którego ktoś poniósł śmierć bądź doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu)	1
186 (w tym przypadku jest mało prawdopodobne aby chodziło o ten czyn, a zatem „brak dbałości o urządzania ochronne”, albowiem najprawdopodobniej respondentka miała na myśli art. 286 k.k.)	1
284 (przywłaszczenie mienia)	2
279 (kradzież z włamaniem)	1
280 (rozbój)	1
286 (oszustwo)	5
148 (zabójstwo)	1
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

Rodzaj przestępstwa, za spowodowanie którego kobieta matka została pozbawiona wolności ma istotne znaczenie, biorąc pod uwagę fakt, że z reguły dąży się, aby w przypadku kobiet spodziewających się dziecka, bądź będących już matkami w okresie kiedy orzeczono karę pozbawienia wolności, zastosować np. instytucję odroczenia wykonania kary. Jednak w niektórych przypadkach nie ma takiej możliwości i kobieta – mimo swojego odmiennego stanu – odbywa karę pozbawienia wolności. Biorąc pod uwagę uzyskane od respondentek odpowiedzi należy stwierdzić, że dominującym rodzajem czynów, z powodu których orzeczono karę pozbawienia wolności były przestępstwa przeciwko mieniu. Na przestępstwo popełnienia kradzieży wskazało 10 osób. Do tego rodzaju przestępstw zalicza się również wymuszenie rozbójnicze (1 respondentka), rozbój (1 respondentka), kradzież z włamaniem (2 respondentki), przywłaszczenie mienia (2 respondentki), czy też oszustwo na popełnienie, którego, za które orzeczono karę pozbawienia wolności, wskazało 5 kobiet. Należy przy tym

wskazać, że najprawdopodobniej jeszcze jedna respondentka mając na myśli przestępstwo oszustwa niepoprawnie wskazała na art. 186 k.k., a zatem na mało popularny czyn, za który może zostać orzeczona kara pozbawienia wolności, mianowicie „brak dbałości o urządzenia ochronne”, jako przestępstwo wskazane w rozdziale XXII dotyczące przestępstw przeciwko środowisku. Ponadto 2 pozbawione wolności kobiety wskazały na popełnienie przestępstwa czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego i po jednej kobiecie wskazało na następujące przestępstwa: przestępstwo popełnione na podstawie Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, wypadek drogowy z ofiarą oraz zabójstwo. Jedna z badanych kobiet wskazała na czyn, którego nie można zakwalifikować jako przestępstwo określone w Kodeksie karnym, albowiem wskazała na czyn z „art. 62”, który przestępstwem nie jest. Wreszcie należy wskazać, że 9 spośród badanych kobiet odbywających karę pozbawienia wolności nie udzieliło informacji na temat czynu, za popełnienie którego zostały skazane na karę pozbawienia wolności.

Określone paragrafy związane są z wymiarem kary. W przypadku badanej zbiorowości najczęściej spotykanym wymiarem kary jest od 1 roku do 3 (19 przypadków), 10 kobiet określa swój wymiar kary w przedziale od 6 do 12 miesięcy, 4 z nich wskazują od 3 do 5 lat. Pozostałe przypadki długości kar – jak do 6 miesięcy, od 5 do 10 lat, od 10 do 15 lat wskazywane są pojedynczo, a wśród nich znajduje się kobieta, która wskazała, iż odbywa karę pozbawienia wolności za zbrodnię zabójstwa.

Tab. 26. System kary

Długość odbywania kary	N
od 1 roku do 3 lat	19
od 6 do 12 miesięcy	10
od 3 do 5 lat	4
do 6 miesięcy	1
od 5 do 10 lat	1
od 10 do 15 lat	1
Razem	36

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku dłuższych wymiarów kary, okres przebywania w zakładzie karnym może spowodować, że wiek dziecka przekroczy trzy lata, w czasie których może przebywać wraz z matką w Domu Matki i Dziecka, a dalsza opieka nad nim będzie wykonywana poza

zakładem karnym. W badanej zbiorowości są dwa takie przypadki. Pozostałe to deklaracje, iż długość kary nie będzie tożsama z przekroczeniem przez dziecko wieku trzech lat. Natomiast trzy osoby stwierdziły, że nie wiedzą, jaki wiek osiągną dzieci w kontekście długości odbywania kary. Konfrontując dane związane z orzeczeniem długości kary z okresem odbytej już kary (poniższa Tab. 24) większość kobiet będzie miała możliwość sprawowania opieki nad dziećmi poza zakładem karnym, kiedy osiągnie ono wiek trzech lat.

Tab. 27. Długość odbytej kary

Długość odbytej kary	N
powyżej 6 do 12 miesięcy	13
powyżej 3 do 6 miesięcy	8
powyżej 12 do 18 miesięcy	5
powyżej 1 roku i 6 miesięcy do 2 lat	4
do 3 miesięcy	3
powyżej 2 do 3 lat	3
Razem	36

Źródło: opracowanie własne.

Niestety długość kary, jaką odbywają kobiety pozbawione wolności nie wszystkim umożliwia sprawowanie opieki nad dzieckiem starszym niż trzy lata. Ze wszystkich pięciu podobnych przypadków (dwa zadeklarowane oraz trzy wynikające z pogłębionej analizy jednak nie wskazane przez kobiety), trzy kobiety wskazały, że po uzyskaniu wieku trzech lat, dziecko znajdzie się pod opieką rodziców kobiety, czyli dziadków ze strony matki, zaś dwa przypadki to wskazania na opiekę dziadków ze strony ojca dziecka. Żadna z kobiet nie wskazała, że opiekę będzie sprawować ojciec dziecka bądź placówki opiekuńczo-wychowawcze.

Rozwiązaniem możliwości opieki nad dzieckiem, które ukończy trzy lata jest prawo do ubiegania się o przedterminowe zwolnienie. Skierowano zatem do kobiet z całej populacji badawczej pytanie o to prawo. Wśród wszystkich kobiet, 23 z nich skorzystały z prawa do ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Pozostałe albo się nie ubiegały, albo uznały, że nie wiedzą, czy tego dokonały.

Inną możliwością na odbywanie kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym dla osób, których kara pozbawienia wolności nie przekracza 12 miesięcy, a takich osób

w badanej zbiorowości jest 11, jest możliwość uzyskania zgody na odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego.

Wszystkie osoby, którym okres długości kary to umożliwił, ubiegały się o dozór elektroniczny, lecz sześciu z nich odmówiono takiej możliwości. Ponadto żadna z kobiet nie wskazała powodu takiej odmowy.

Aby poszerzyć istniejące aktualnie możliwości odbywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego została uchwalona Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw⁴⁹⁸. Nowelizacja wprowadziła możliwość rozpoznawania spraw o zezwolenie na odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego także przez komisje penitencjarne, które mogą odciążyć sądy penitencjarne, a które działają w zakładzie karnym, w którym osoba pozbawiona wolności odbywa karę. Wśród przykładowych przesłanek odbywania kary pozbawienia wolności w tym trybie można wskazać: osoby skazane, wobec których orzeczono karę pozbawienia wolności nieprzekraczającą 4 miesięcy, a nie zachodzą jednocześnie warunki powrotności do przestępstwa przewidziane w art. 64 § 2 ustawy k.k.; osoba skazana rozpoczęła odbywanie kary w zakładzie karnym; przeciwko odbywaniu kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego nie stoją szczególne względy wskazujące, że w razie odbycia kary w tym systemie nie zostaną osiągnięte cele kary; dotychczasowa postawa oraz zachowanie osoby pozbawionej wolności przemawiają za udzieleniem możliwości odbywania kary pozbawienia wolności w tym trybie; osoba skazana na karę pozbawienia wolności posiada miejsce stałego pobytu; osoby pełnoletnie zamieszkujące wspólnie ze skazanym wyraziły zgodę, o której mowa w art. 43h 3 k.k.w., ponadto odbywaniu kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego nie stoją na przeszkodzie warunki techniczne, o których mowa w art. 43h § 1 k.k.w.⁴⁹⁹

⁴⁹⁸ Dz.U. 2022 poz. 1855.

⁴⁹⁹ Znowelizowane przepisy odnoszące się do wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego wejdą w życie – w zależności od konkretnych znowelizowanych regulacji – w następujących terminach: 1 stycznia 2026 r., 1 października 2023 r.

5. 3. 2. Podjęcie przez osadzoną matkę decyzji o sprawowaniu opieki nad dzieckiem w Domu Matki i Dziecka

Decyzja o sprawowaniu opieki nad dzieckiem w Domu Matki i Dziecka to prawdopodobnie jedna z ważniejszych, jaką muszą podjąć kobiety podczas odbywania kary pozbawienia wolności gdy urodzą dziecko w tym okresie. Z perspektywy pełnienia roli matki, przebywanie wraz z dzieckiem w sprzyjających warunkach, zdecydowanie wpływa na internalizowanie roli matki. Otoczenie, przestrzeń, jak również wyposażenie materialne jakie towarzyszy wykonywaniu czynności opiekuńczych wobec dzieci, utrwala postrzeganie siebie jako matki i opiekunki dziecka, a co najważniejsze, buduje więź rodzicielki z dzieckiem. W znaczeniu socjologicznym, rola społeczna matki odnosi się do zbioru oczekiwań wobec jednostki związanych z zespołem praw i obowiązków wynikających z pozycji społecznych (Stompka, 2001)⁵⁰⁰. W związku z tym kobiety, które zajmują się dziećmi, mogą w Domu Matki i Dziecka zyskać większą możliwość podjęcia roli mamy w jak najbardziej zbliżonych do rzeczywistych warunkach.

Kobiety przebywające wraz z dziećmi w Domu Matki i Dziecka zgodnie twierdzą (35 osób), że dzięki temu mają możliwość pełnego i nieskrępowanego wywiązywania się z roli matki. Jedynie w przypadku dwóch kobiet można było spotkać się z opinią, iż nie mają one poczucia swobody i możliwości realizowania roli matki. Konfrontując te wypowiedzi z pozostałymi danymi, można przypuszczać, że wnika to z podjęcia decyzji pod wpływem innych osób. Kobiety te wskazały, że zostały namówione przez personel więzienny na pobyt w Domu Matki i Dziecka. Ponadto, respondentki te twierdzą, że nie są zadowolone z pobytu, ze względu na mało życzliwe zachowywanie jego personelu wobec nich.

Jak zostało wspomniane, pobyt w Domu Matki i Dziecka daje możliwość lepszego realizowania roli matki podczas odbywania kary pozbawienia wolności, jednak nie ma wątpliwości, że sytuacja ta w największym stopniu wpływa na dziecko. Kobiety objęte badaniem mają zróżnicowane zdanie, co do wpływu tej sytuacji na proces socjalizacji dziecka. W przypadku 20 badanych, spotykamy się z opinią, że dziecko nie odczuwa wcale bądź tylko w minimalnym stopniu fakt, iż pierwsze chwile życia spędza w warunkach izolacji więziennej. Z drugiej strony 16 pozbawionych wolności matek nie zgadza się z tą tezą,

⁵⁰⁰ P. Sztompka, *Socjologia*

twierdząc, że sytuacja przebywania w domu matki i dziecka wpływa na odczuwanie przez ich dziecko sytuacji izolacji.

Otoczenie, które może wpływać na podjęcie decyzji, z jednej strony może być rozumiane, tak jak zostało wspomnianie, w kontekście fizycznego regulatora roli życiowej. Z drugiej, w dyskursie społecznym, odnoszone jest także do otoczenia społecznego w nawiązaniu do posiadanych relacji z bliskimi, krewnymi, partnerem czy tymi wynikającymi z konieczności przebywania w określonym środowisku, (w tym przypadku) zamkniętym i silnie zinstytucjonalizowanym. Istotnym elementem w tej sytuacji jest ustalenie, w jaki sposób kobiety trafiły do Domu Matki i Dziecka, czyja to była inicjatywa oraz jaki wpływ miało na to ich otoczenie rodzinne, jak partnerzy czy inne bliskie osoby.

Tab. 28. Decyzja o DM i Dz

Sposób trafenia do Domu Matki i Dziecka	N
z własnej inicjatywy – złożyłam odpowiedni wniosek do Służb więziennych, bowiem nie wyobrażałam sobie rozstania z dzieckiem	20
zostałam namówiona przez swoją rodzinę	8
z własnej inicjatywy – złożyłam odpowiednie wnioski do służb więziennych, ale chciałam zobaczyć, czy dam radę zajmować się dzieckiem	4
z własnej inicjatywy – złożyłam odpowiednie wnioski do służb więziennych, bowiem liczyłam na to, że będę przez jakiś czas funkcjonować w lepszych warunkach	3
zostałam namówiona przez personel więzienny	2
Razem	37

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku przebadanych kobiet, dla 20 z nich, pobyt w Domu Matki i Dziecka to własna inicjatywa, to znaczy, to one złożyły odpowiednie wnioski, gdyż pobyt z małym dzieckiem wydawał się być najważniejszy i nie wyobrażały sobie rozstania z nim.

Wspomniana już własna inicjatywa kobiet, może mieć jednak różną intencję. Oprócz niechęci do rozstania się z dzieckiem pozbawione wolności kobiety podają też chęć sprawdzenia oraz zweryfikowania, czy dadzą radę zajmować się dzieckiem. Ta właśnie potrzeba była podstawą, dla czterech kobiet do złożenia odpowiednich wniosków, aby mogły wraz z dzieckiem przebywać w Domu Matki i Dziecka. Z kolei trzy osoby złożyły wnioski

o taką możliwość, bowiem liczyły na poprawę warunków odbywania katy i doświadczenia lepszej egzystencji przez jakiś czas.

Decyzja o pobycie w Domu Matki i Dziecka bywa również efektem wpływu rodziny, gdyż respondentki (osiem osób) stwierdziły, że to dzięki innym bliskim zdecydowały się na takie rozwiązanie, przy czym dwie przyznały, że zostały namówione przez personel więzienny.

Otoczenie badanych kobiet pozbawionych wolności to oprócz rodziny i personelu więziennego przede wszystkim parter lub/ i ojciec dziecka. W badanej populacji zadano zatem pytanie, na ile ojciec dziecka stwarzał problemy w związku z potrzebą zamieszkania pozbawionej wolności wraz z dzieckiem w domu matki i dziecka? Odpowiedź respondentek była jednoznaczna, tj. żaden z ojców dziecka nie miał nic przeciwko takiej decyzji. Analizując głębiej rolę ojca w realizacji chęci matki do przebywania wraz z dzieckiem w domu matki i dziecka, otrzymujemy w większości odpowiedź (24 przypadki), że ojciec dziecka podzielał zdanie matek i również chciał, aby przebywało ono z matką. Jednocześnie respondentki wskazały dwa przypadki, kiedy ojciec nie miał nic przeciwko decyzji matek, ponieważ nie interesowała go ta decyzja. Pierwszym powodem była niewiedza matki na temat ojcostwa dziecka i tym samym brak możliwości jego udziału w procesie decyzyjnym (sześć osób). Drugi zbliżony przypadek to brak uznania dziecka przez ojca (siedem przypadków).

Tab. 29. Udział ojca

Udział ojca w pojęciu decyzji o Domu Matki i Dziecka	N
ponieważ ojciec dziecka chciał, by przebywało z matką	24
ponieważ ojciec nie uznał dziecka	7
ponieważ nie wiem, kto jest ojcem dziecka	6
Ogółem	37

Źródło: opracowanie własne.

Postrzeganie wagi swojego rodzicielstwa, jak również realizowania roli matki, nie tylko w potocznym rozumieniu, odnosi się w dużym stopniu do chęci bliskości z dzieckiem i możliwości realizacji jego potrzeb. Tezę tę wyznają również respondentki, wszystkie w skali pięciostopniowej wskazały tę potrzebę jako jedną z najważniejszych (M=5).

W warunkach wolnościowych, ważną rolę odgrywają bliscy – ojciec dziecka, dziadkowie, ciocie i inne osoby, które włączają się pośrednio w proces socjalizacji, wspierając i wspomagając matkę. Z tego względu, kobiety odbywające karę pozbawienia wolności i będące jednocześnie matkami zapytano, jak ważne jest dla nich wsparcie bliskich w obecnej sytuacji i możliwość częstszego się z nimi widywania. Dla większości z nich, to ważny lub bardzo ważny element realizowania swojego rodzicielstwa (średnia równa $M = 4,4$ w pięciostopniowej skali).

5.3.3. Warunki życia i odbywania kary pozbawienia wolności przez pozbawione wolności matki i ich dzieci w Domach Matek i Dzieci

Warunki życia i odbywania kary pozbawienia wolności przez matki i ich dzieci w Domach Matek i Dzieci, możemy odnieść do jakości życia, na którą składa się zarówno obiektywna ocena warunków materialnych i niematerialnych wymiarów życia, jak również subiektywnie odbierane poczucie satysfakcji z przebywania w nich.

W przypadku prowadzonych badań, respondentki pytane były o subiektywne odczucia.

W większości przypadków (33 osoby) kobiety wyrażają opinię, że Dom Matki i Dziecka został przystosowany dla matek i ich dzieci w dostatecznym stopniu, co umożliwia prowadzenie komfortowego życia w warunkach pozbawienia wolności. Trzy osoby ze zbiorowości badanej nie zgadzają się z podobną tezą, uznając Dom Matki i Dziecka za mało komfortowe miejsce.

Podobnie 33 osoby wskazały, że bardzo ważny jest dostęp do bawialni, placu zabaw dla dzieci oraz możliwość przebywania wraz z dzieckiem na świeżym powietrzu. W skali od 1 do 5 ten aspekt funkcjonowania został oceniony na średnią $M = 5,0$. Dla trzech osób ma to mniejsze znaczenie, gdyż lokują go na skali dającej średnią arytmetyczną $M = 4,0$ (w pięciostopniowej skali).

Kobiety oceniając warunki pobytu w Domu Matki i Dziecka zgodnie twierdzą, że bardzo ważny (średnia $M = 5,0$ na pięciostopniowej skali) jest dla nich codzienny dostęp do psychologa, lekarza i doradcy w zakresie sprawowania opieki nad dzieckiem. Cenią sobie również możliwość odbycia rozmowy na temat własnych obaw i potrzeb związanych z realizowaniem roli matki.

Możliwość zrelaksowania się przez matkę dziecka to ważny element w wytężonej opiece nad dzieckiem, a w szczególności nad noworodkiem. Prawdopodobnie dlatego badane kobiety podkreślają istotę tego elementu, opisując warunki życia w Domu Matki i Dziecka. Możliwość zapewnienia sobie chwili relaksu, wypoczynku, zadbania o własne potrzeby jak dostęp do sali gimnastycznej lub biblioteki jest wysoko oceniany przez respondentki (średnia $M = 4,8$ na pięciostopniowej skali).

Z perspektywy oceny warunków życia, wydawałoby się zasadne skierowanie pytania o możliwość przygotowywania posiłków dla dziecka, korzystając z kuchni. Okazuje się jednak, że ten aspekt funkcjonowania matek odbywających karę pozbawienia wolności i przebywających w Domu Matki i Dziecka jest postrzegany jako mało istotny – swobodny dostęp do kuchni i możliwość samodzielnego przygotowywania posiłków dla dziecka oraz dla siebie jest ważny jedynie dla 10 osób, przy uzyskaniu ogólnej średniej $M = 3,1$ na pięciostopniowej skali.

Tab. 30. Ocena warunków życia w D M i Dz

Określenie	Ogólna ocena na skali
przystosowanie w dostatecznym stopniu domu matki i dziecka	4,9
dostęp do bawialni, placu zabaw dla dzieci oraz możliwość przebywania wraz z dzieckiem na świeżym powietrzu.	4,9
codzienny dostęp do psychologa, lekarza i doradcy w zakresie sprawowania opieki nad dzieckiem	5,0
możliwość zapewnienia sobie chwili relaksu, wypoczynku, zadbania o własne potrzeby	4,8
możliwość samodzielnego przygotowywania posiłków dla dziecka oraz dla siebie oraz swobodny dostęp do kuchni	3,1
możliwość podejmowania decyzji o losach dziecka w sytuacji, gdyby po upływie określonego czasu dziecko musiałoby zostać rozdzielone	4,8

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku opieki nad dzieckiem, kiedy czas jego najwcześniejszego dzieciństwa spędzany jest w okresie pozbawienia wolności jego matki, bardzo ważne jest poczucie wsparcia. Badane kobiety uznają, że otrzymują je od personelu Domu Matki i Dziecka. Takiego zdanie jest 35 badanych, które spotkały się z pomocą, opieką oraz życzliwością personelu, dzięki której pobyt w tym miejscu jest bardziej znośny.

Respondentki zostały także zapytane o to, czy myślą o przyszłości, kiedy dziecko uzyska trzeci rok życia i będzie rozdzielone z matką. Możliwość podejmowania decyzji o losach dziecka w sytuacji, gdy po upływie określonego czasu dziecko będzie musiało zostać rozdzielone z matką, jest istotna, co potwierdza średnia $M=5$ na pięciostopniowej skali.

Analiza dotychczasowego materiału badawczego, skłania do wysnucia wniosków, że kobiety pozbawione wolności są świadome swoich praw. Potwierdza to również odpowiedź na pytanie „Czy wie Pani jakie przysługują Pani uprawnienia w związku z macierzyństwem podczas odbywania kary pozbawienia wolności?” – 32 osoby deklarują, że wiedzą, jakie mają uprawnienia, zaś negatywną odpowiedź na to pytanie udzieliło jedynie pięć osób.

Ponadto, w większości (32) respondentki uważają, że ich prywatność w Domu Matki i Dziecka jest poszanowana w dostatecznym stopniu, a w przypadku pięciu osób otrzymano odpowiedź niezgodną z tezą.

Jak zostało już wspomniane, w Domach Matek i Dzieci jedną z najczęściej spotykanych trudności jest brak lub utrudniony dostęp do opieki medycznej. Potwierdzają to wyniki pogłębionej analizy, a jedynie pięć kobiet nie wskazało tego problemu. W przypadku pozostałych, otrzymano szereg odpowiedzi, w których wskazano obszary problemowe. Pierwszym z nich jest ograniczone prawo decydowania o przebiegu leczenia dziecka (25 osób), drugim w kolejności (18 przypadków) jest ograniczona możliwość lub brak prawa do odmowy wykonania określonych badań. Kobiety doświadczyły również problemów związanych z karmieniem dziecka piersią, albowiem – jak twierdzą – nastąpiło to z powodu braku zainteresowania tym problemem lekarza lub położnej (10 osób).

Najrzadziej wskazywane jest ograniczenie lub brak prawa do odmowy zaszczepienia dziecka bądź wybrania rodzaju szczepień ochronnych (cztery osoby) oraz ograniczona możliwość lub brak możliwości podejmowania decyzji w zakresie decydowania o hospitalizacji dziecka (dwa przypadki), jak również ograniczona możliwość lub brak możliwości podejmowania decyzji dotyczącej wyboru diety dla dziecka.

5.3.4. Najczęściej występujące problemy w Domach Matek i Dzieci z punktu widzenia pozbawionych wolności kobiet

Kobiety przebywające w Domach Matek i Dzieci zostały poproszone o określenie problemów, z jakimi się zmagają podczas ich pobytu. W związku z tym respondentom przedstawiono listę różnorodnych przykrych sytuacji, jakie mogły mieć miejsce.

Różnorodność odpowiedzi kobiet odbywających karę pozbawienia wolności jest bardzo duża, przy czym niektóre z nich pokrywają się w kilku przypadkach. Szczegółowy rozkład odpowiedzi prezentuje tabela numer 29.

Tab. 31. Nieprzyjemne sytuacje

Przykre sytuacje	N
brak lub utrudniony dostęp do opieki medycznej	7
brak szacunku ze strony innych osadzonych	7
brak zainteresowania ze strony rodziny	5
doświadczenie stanów depresji poporodowej	5
odczuwanie problemu przeludnienia	5
nękanie ze strony innych osadzonych	3
brak prywatności i poszanowania intymności	3
częste chorowanie moje/i lub dziecka	3
brak możliwości lub zaniechanie do karmienia dziecka piersią	2
bardzo złe znoszenie ciąży	2
tęsknota za partnerem	2
nękanie przez myśli samobójcze	2
brak szacunku ze strony pracowników Służby Więziennej	2
nuda i rutyna codziennego dnia	2
brak możliwości uprawiania sportu	2
obawa o życie i zdrowie dziecka	2
brak należytej opieki okołoporodowej	1
traumatyczne przeżycia związane z porodem	1
radikalne obniżenie nastroju w okresie ciąży	1
brak należytej higieny z powodu utrudnienia dostępu do lepszych warunków sanitarnych	1
brak szacunku ze strony wychowawcy	1
brak szacunku ze strony personelu medycznego	1
uleganie częstym infekcjom i przypadłościom związanym z obniżonym standardem socjalnym	1
brak dostępu do edukacji	1
brak dobrego kontaktu z wychowawcą	1
obawa o przyszłość dziecka	1
obawa o przyszłość własną po odbyciu kary pozbawienia wolności	1
tęsknota za dziećmi lub dzieckiem, które zmuszona byłam zostawić w domu w celu odbycia kary	0

Źródło: opracowanie własne.

Trudności, z jakimi spotykają się kobiety odbywające karę pozbawienia wolności przebywając w Domach Matek i Dzieci, mają różne podłoże. Pierwsze, związane jest z korzystaniem ze służby zdrowia i samym zdrowiem – to przede wszystkim brak lub utrudniony dostęp do opieki medycznej i doświadczanie stanów depresji poporodowej.

Kolejną trudnością, jaka dotyczy pozbawionych wolności kobiet matek, to brak szacunku ze strony innych osadzonych. Pogłębiona analiza tego problemu wskazuje, że 12 kobiet odbywających karę pozbawienia wolności przyznaje, że doznały nieprzyjemnych sytuacji ze strony zarówno personelu medycznego, jak i innych osadzonych. Najczęściej respondentki twierdzą, że doświadczyły szykanowania i poniżenia ze strony innych osadzonych oraz personelu więziennego (dziewięć osób). Niestety, sześć kobiet wskazało również na przemoc fizyczną ze strony innych osadzonych. Problemem jest ponadto brak poszanowania prywatności kobiet odbywających karę pozbawienia wolności ze strony innych osadzonych.

Według badanych kobiet, trudności nie dotyczyły nigdy obaw o bezpieczeństwo dziecka, za to przykry jest dla nich brak zainteresowania dzieckiem ze strony rodziny (trzy przypadki).

5.3.5. Wpływ macierzyństwa spędzonego w warunkach izolacji więziennej na zmianę postawy społecznej oraz sposób dalszego funkcjonowania

Z perspektywy wolnego człowieka, pobyt w zakładzie karnym może być sytuacją traumatyczną, zaś szczególnie wydaje się to oczywiste, kiedy sytuacja pozbawienia wolności dotyczy jednoczesnego przebiegu ciąży, narodzin dziecka oraz jego wychowania w pierwszych jego latach życia w zamkniętej przestrzeni. W tym kontekście może to wpłynąć na zmianę sposobu myślenia o sobie, życiu i przyszłości. Zmiana postrzegania przez osadzone matki dalszego życia oraz sposobu funkcjonowania pod wpływem macierzyństwa spędzanego w warunkach izolacji więziennej jest wskazywana przez 26 kobiet (11 z nich nie powieliła tej opinii).

Tab. 32. Nieprzyjemne sytuacje

Powody zmiany sposobu myślenia o życiu	N ⁵⁰¹
obawa rozdzielenia mnie z dzieckiem,	15
obawa przed długim pobytem w zakładzie karnym po opuszczeniu Domu Matki i Dziecka	13
obawa przed dożywotnim pozbawieniem wolności	11
obawa, że po odbyciu kary nikt nie będzie na mnie czekał	10
obawa, że po odbyciu kary pozbawienia wolności partner będzie szykanował/znęcał się nade mną	10
obawa, że po odbyciu kary pozbawienia wolności nie będę miała środków finansowych na samodzielne życie	10
obawa, że po odbyciu kary pozbawienia wolności dziecko lub dzieci nie będą odczuwały ze mną więzi	10
obawa, że po odbyciu kary pozbawienia wolności ponownie trafię do zakładu karnego	9
obawa przed brakiem dostępu do pomocy psychologicznej,	5
obawa przed odrzuceniem społecznym / społecznym wyobcowaniem,	4
obawa, że nie poradzę sobie z życiem na wolności	2
obawa, że po odbyciu kary pozbawienia wolności nie będę w stanie poradzić sobie ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem.	2

Źródło: opracowanie własne.

Wśród wielu obaw, jakie wskazują kobiety odbywające karę pozbawienia wolności, najczęściej wskazywano te, które łączą się z szeroko rozumianym rozstaniem z dzieckiem, w tym obawa rozdzielenia z dzieckiem (15 przypadków), obawa przed długim pobytem w zakładzie karnym po opuszczeniu Domu Matki i Dziecka (13 wskazań) i obawa przed dożywotnim pozbawieniem wolności (11 przypadków). I choć, jak wynika ze wcześniejszej analizy, tylko dla pięciu kobiet kara pozbawienia wolności będzie dłuższa, niż uzyskanie przez dziecko trzeciego roku życia, to widać, że temat ten zajmuje respondentki. Można przypuszczać, że dotyczy ich rozmyślań nad koniecznością zmiany sposobu życia lub raczej brak ich wiary w taką możliwość i sucie obaw na temat prawdopodobnie ponownego trafenienia do zakładu karnego na znaczne dłuższy pobyt.

501 Respondenci mieli możliwość wskazywania wielu odpowiedzi.

5.3.6. Problematyka spędzania przez dziecko najwcześniejszego okresu życia ze swoją matką w Domu Matki i Dziecka

W przypadku pierwszych miesięcy życia dziecka, ważna jest stała opieka i określony rodzaj systematyczności podczas realizowania potrzeb dziecka, albowiem wpływa to zazwyczaj na harmonogram dnia, który powinien być dopasowany do dziecka. Stąd ważne było, aby zweryfikować, czy codzienny harmonogram dnia w Domu Matki i Dziecka powoduje u pozbawionych wolności kobiet brak poczucia komfortu. Jedynie sześć osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej. Najczęściej, badanym nie odpowiada brak możliwości swobodnego decydowania o losach dziecka i możliwości dowolnego sposobu spędzania z nim czasu (pięć przypadków). Podobne jak i problematyczne jest godzenie opieki nad dzieckiem z codziennymi więziennymi zwyczajami i obowiązkami (trzy przypadki) i konieczność dzielenia pokoju z inną matką/innym dzieckiem (trzy przypadki).

Te sześć przypadków odnosi się do kobiet, które wyraziły swoje niezadowolenie, jednak 31 badanych wyraziło zdanie, że jest zadowolone z zaproponowanego alternatywnego – w stosunku do sprawowania opieki nad dzieckiem – spędzania czasu podczas pobytu w Domu Matki i Dziecka. Najczęściej z przychylnością respondentek spotyka się możliwość brania udziału w dodatkowych zajęciach, np. sportowych, kształcących (21 wskazań) oraz możliwość podjęcia dodatkowej nauki/nabycia dodatkowych umiejętności (19 wskazań). Dla kobiet odbywających karę pozbawienia wolności ważna jest również możliwość wychodzenia z dzieckiem na plac zabaw, na spacer, spędzanie czasu na świeżym powietrzu (12 wskazań). Przy czym możliwość oddania dziecka do żłobka to istotny aspekt dla sześciu osób.

Tab. 33. Zmiana harmonogramu

Aspekty zmiany harmonogramu	N
możliwość brania udziału w dodatkowych zajęciach, np. sportowych, kształcących	21
możliwość podjęcia dodatkowej nauki/nabycia dodatkowych umiejętności	19
możliwość wychodzenia z dzieckiem na plac zabaw, na spacer, spędzanie czasu na świeżym powietrzu	12
możliwość podjęcia pracy	6
możliwość oddania dziecka do żłobka	6

Źródło: opracowanie własne.

5.4. Problematyka narodzin dziecka w zakładzie karnym (badania zrealizowane na podstawie odpowiedzi na pytania udzielone wyłącznie przez kobiety, które urodziły w zakładzie karnym)

Narodziny dziecka to niezwykle ważne wydarzenie w życiu kobiety matki, które jest jedynym w swoim rodzaju doświadczeniem, którego skutki są najczęściej odczuwalne już na zawsze, bowiem rzadko – wśród kobiet - zdarzają się sytuacje braku zainteresowania swoim dzieckiem.

Dla niektórych kobiet sama fakt narodzin dziecka to wydarzenie planowane, nacechowane pewnym wyobrażeniami, jak ma wyglądać moment przyjścia na świat dziecka, gdzie ma się odbyć poród, kto ma w nim uczestniczyć oraz jaki może mieć wpływ kobieta na towarzyszące mu okoliczności. Już sama perspektywa odbycia porodu w warunkach więziennych może źle się kojarzyć, pozbawiać niektórych kobiet towarzystwa osoby, która miałaby być obecna podczas narodzin dziecka. Dla niektórych kobiet może to być trudna do wyobrażenia sobie sytuacja, szczególnie gdy przyjdzie im urodzić dziecko w zakładzie karnym, gdy nie będzie możliwości urodzenia dziecka poza jego murami.

Wśród innych ważnych okoliczności jakie towarzyszą ciężarnym kobietom będą kwestie związane z opieką w trakcie ciąży, relacją z lekarzem i zaufaniem do niego, a także przebieg oraz jakość opieki sprawowanej nad noworodkiem, możliwość uzyskania wsparcia i pomocy ze strony personelu więziennego, gdy brak jest możliwości uzyskania pomocy ze strony osób bliskich co bardzo często ma miejsce w warunkach wolnościowych.

W zależności od stopnia wrażliwości, okoliczność odbycia ciąży, zaś następnie porodu w warunkach izolacyjnych, z reguły zawsze wiązać się będzie z przeżywaniem różnego rodzaju trudności przez skazane na karę pozbawienia wolności kobiety.

5.4.1. Standardy opieki medycznej nad kobietą ciężarną oraz rodzącą na terenie zakładu karnego

W kontekście opieki medycznej 20 kobiet stwierdziło, że było instruowanych przez położną na temat tego, co się dzieje w trakcie porodu, a nawet miały możliwość odbycia zajęć w ramach szkoły rodzenia. Ponadto 15 kobietom przygotowującym się do porodu podczas

odbywania kary pozbawienia wolności, personel medyczny zaproponował tzw. „plan porodu”⁵⁰².

Wśród kobiet panuje przekonanie o dobrych doświadczeniach związanych z porodem. Pozytywna opinia młodych matek odbywających karę pozbawienia wolności wynika z poczucia, że otrzymały należyte wsparcie oraz opiekę w czasie porodu oraz że mogła im w tych chwilach towarzyszyć bliska osoba. Większość z respondentek (21 kobiet) uważa, że mogły skorzystać ze znieczulenia i wybranych form znoszenia bólu w czasie porodu oraz doceniają wyposażenie oddziału ginekologiczno-położniczego.

Respondentki w większości (26 osób) dobrze wspominają okres połogu. Podkreślają, że miały możliwość zregenerowania się po porodzie i dobrze oceniają warunki sanitarno-socjalne panujące w zakładzie karnym.

Kobiety w swoich odpowiedziach odniosły się również do swojego nastroju i poczucia szczęścia w związku z narodzinami dziecka.

5.5. Analiza problemów badawczych oraz możliwe kierunki zmian w odniesieniu do kobiet matek odbywających karę pozbawienia wolności

Dzięki przeprowadzonym na potrzeby niniejszej dysertacji badaniom oraz analizom istniejących rozwiązań prawnych stała się możliwa ocena problemów badawczych oraz hipotez, jak również zmaterializowała się przestrzeń dla zaproponowania ewentualnych kierunków zmian w istniejącym aktualnie stanie prawnym w tym celu aby pobyt pozbawionych wolności kobiet matek w zakładach karnych oraz w przywieszennych Domach dla Matek i Dzieci stał się dla nich jeszcze bardziej znośny oraz przyjazny, a zwłaszcza z perspektywy dobrostanu dzieci, które powinny w możliwie jak najmniejszym stopniu odczuwać skutki popełnionych przez swoje matki błędów, które doprowadziły je do spędzenia okresu macierzyństwa w izolacji więziennej.

⁵⁰² Plan porodu to spisane preferencje i oczekiwania kobiety rodzącej, które przedstawia się personelowi medycznemu. Podstawą prawną funkcjonowania tego dokumentu jest Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 16 sierpnia 2018 r. w sprawie standardu organizacyjnego opieki okołoporodowej (Poz. 1756).

W pierwszej kolejności należy rozpocząć formułowanie wniosków od wskazania na odpowiedzi jakie zostały uzyskane w toku badań aby odnieść się do wymienionych w niniejszej pracy problemów badawczych. Ku zaskoczeniu autorki pracy kobiety, które wzięły udział w badaniach w ogólnym rozrachunku w większości przypadków odniosły się pozytywnie do warunków w jakich przyszło im funkcjonować. A zatem udzieliły odpowiedzi na zadane im pytania, których główną intencją było uzyskanie informacji na temat warunków z jakimi miały styczność – z jednej strony – podczas bycia w ciąży w zakładzie karnym, z drugiej zaś, w trakcie pobytu ze swoim dzieckiem w Domu Matki i Dziecka. System zadawanych w ankietach pytań opierał się w dużej mierze na doświadczeniach zasłyszanych na temat ciąży oraz opieki okołoporodowej z jaką mają do czynienia kobiety nie pozbawione wolności, które nie zawsze pochlebnie wypowiadają się o warunkach z jakimi mają do czynienia przed urodzeniem dziecka, w trakcie porodu oraz po jego odbyciu, a także w spędzeniu pierwszych chwili od narodzin dziecka w szpitalach będąc zdanymi na nie zawsze budzący zaufanie personel medyczny. A zatem dysponując wiedzą na temat tego, iż kobiety, które w warunkach wolnościowych, dość często narzekały na niewłaściwy system opieki zdrowotnej, autorka pracy spodziewała się, że w warunkach pozbawienia wolności powinno być jeszcze gorzej. Tymczasem pojawiało się pozytywne zaskoczenie, wynikające zapewne z tego, że dla wielu badanych kobiet pobyt w zakładzie karnym, zaś następnie w Domu Matki i Dziecka odbył się w przyjaznej atmosferze i warunkach spełniających ich oczekiwania. Można przypuszczać, że dla części badanych kobiet, okres ciąży stanowił pierwsze zetknięcie się z opieką medyczną jakiej nie doświadczyły wcześniej w warunkach wolnościowych, jak również nie zaznały troski ze strony bliskich im osób, mając na względzie okoliczność, że ciąża jest bardzo szczególnym stanem, w którym wiele kobiet oczekuje okazania im troski oraz zrozumienia dla emocji, które nimi targają.

Powyższe wnioski odpowiadają zatem na postawione przez autorkę pracy pytania badawcze, szczególnie odnoszące się do oczekiwań kobiet pozbawionych wolności w stosunku do standardów ich traktowania w okresie ciąży oraz odbywania kary wraz ze swoimi dziećmi, jak również w odniesieniu do sposobu, w jaki realizuje się prawo do prywatności kobiet w okresie macierzyństwa, a także ze względu na zapewnienie im oczekiwanego poziomu komfortu. Zasadniczo zakreślone obszary badawcze zostały ocenione przez respondentki pozytywnie, dzięki czemu można mieć nadzieję na co najmniej utrzymanie takiego poziomu satysfakcji także i u innych kobiet, które będą odbywały karę pozbawienia wolności w okresie macierzyństwa.

Biorąc pod uwagę zainteresowanie autorki pracy problemami jakie mogły zgłaszać pozbawione wolności kobiety matki, także pojawiało się pozytywne zaskoczenie, albowiem dla wielu kobiet, wbrew wcześniejszym wyobrażeniom autorki, okoliczność urodzenia dziecka w warunkach izolacyjnych nie stanowiła większego problemu, gdzie w warunkach wolnościowych wiele kobiet na długo przed porodem skupia się zarówno na wyborze odpowiedniej placówki medycznej, w której chcą urodzić dziecko, najczęściej w obecności osoby bliskiej oraz wybranego lekarza i położnej. Natomiast w przypadku badanych kobiet nie miało to aż tak dużego znaczenia. Można przypuszczać, że wynika to z tego, iż część z tych kobiet, które brały udział w badaniu nie było szczęśliwą żoną albo partnerką ojca dziecka, co w naturalny sposób nie znajdowało u nich przełożenia na dyskomfort związany z brakiem obecności ojca dziecka przy jego narodzinach, a tym samym kobiety były pogodzone z urodzeniem dziecka w przywięziennym szpitalu, jak również bez udziału osób bliskich. Wśród wskazywanych przez kobiety tzw. „nieprzyjemnych sytuacji” z jakimi miały do czynienia podczas przebywania w Domach dla Matek i Dzieci jedynie dwie respondentki wskazały na tęsknotę za partnerem, co pozwala przypuszczać, że większość z tych kobiet nie miała silnego uczuciowego związku z osobą, którą najczęściej uznaje się za osobę najbliższą i tęskni się za nią w sytuacji dłuższej rozłąki podyktowanej różnymi życiowymi sytuacjami. Ponadto brak większego zainteresowania ze strony kobiet miejscem narodzin dziecka, tj. poprzez wskazanie, że godzą się urodzić dziecko w izolacji, mogło także wynikać z tego, że kobiety te ufały swoim lekarzom i położnym, gdyż odpowiedzi uzyskane z wypełnionych ankiet wskazują na to, że nie było zastrzeżeń do poziomu opieki medycznej, zaś personel zwykle był przyjaźnie nastawiony i nie oceniający kobiet z perspektywy popełnionych przez nie czynów, które zaprowadziły je do zakładów karnych. Należy wyjaśnić, że wiele kobiet, które brały udział w badaniu było nisko wykształconych a ponadto wiele z nich musiało znaleźć się w jakiejś trudnej sytuacji życiowej, skoro doszło aż do tego, że będąc w ciąży orzeczono wobec nich karę pozbawienia wolności. Może to prowadzić do wniosku, że doświadczenie przez te kobiety zainteresowania przez personel więzienny stanem ich zdrowia, ich dobre traktowanie i doradzanie w kwestiach dla nich ważnych, to być może pierwsza tego typu sytuacja w ich życiu, że ktoś okazuje zainteresowanie dla ich problemu, wydaje zalecenia, dba o dobre samopoczucie. Niewątpliwie tego typu podejście buduje pozytywną relację, wzbudza zaufanie oraz pozwala na nie wykazywanie zainteresowania poszukiwaniem innego miejsca na urodzenie dziecka niż to, które spełnia oczekiwania pod

względem wyposażenia, bezpieczeństwa oraz obowiązujących standardów. Wreszcie z przemyśleń autorki pracy na temat uzyskanych wyników badań, wynika, że personel więzienny spełnia należycie swoją rolę oraz rozumie sytuację, w której znalazły się zarówno kobiety ciężarne, jak i matki, które podjęły decyzję o sprawowaniu opieki nad swoim dzieckiem po jego urodzeniu poprzez zamieszkanie w Domu Matki i Dziecka. Kilka kobiet wprawdzie zwróciło uwagę na doświadczenie nieprzyjemnych sytuacji, lecz odbywało się to ze strony innych osadzonych poprzez okazywanie braku szacunku lub nawet nękanie. Natomiast tego typu zarzuty nie były kierowane zarówno pod adresem personelu więziennego, jak i medycznego, poza pojedynczym przypadkiem, w którym jedna osoba wskazała, że tego doświadczyła. Pozwala to na przyjęcie, że pytanie odnoszące się do wpływu personelu więziennego na pobyt w zakładzie karnym kobiet w okresie macierzyństwa, nie doprowadziło do stwierdzenia nieprawidłowości, uchybień, bądź innego rodzaju sytuacji, które zostałyby wskazane przez respondentki jako nieprzyjemne i pozostawiające negatywne wspomnienia.

Badania odnosiły się zarówno do kobiet w ciąży w oczekiwaniu na urodzenie dziecka, jak i matek, które już po porodzie zamieszkały wraz z dzieckiem w Domu Matki i Dziecka. Obie grupy badanych, w większości sytuacji, wypowiadały się znacznie częściej pozytywnie, niż negatywnie w przedmiocie oceny warunków w jakich się znalazły jako matki będące pozbawionymi wolności.

Można zatem stwierdzić, że odpowiedzi udzielone na pytanie odnoszące się do aktualnych regulacji prawnych normujących podnoszony problem badawczy nie pozwoliły na wyodrębnienie obszarów, które byłyby wskazywane przez kobiety biorąc udział w badaniu jako problematyczne i w niewystarczającym stopniu regulujące problematykę pozbawienia wolności wobec kobiet w ciąży oraz matek z dziećmi.

Z tego wypływa wniosek, że obecny system prawny w większości sytuacji odpowiada pozytywnie w kierunku zaspokojenia bieżących potrzeb kobiet matek skazanych na karę pozbawienia wolności.

Jednocześnie ta zdecydowanie bardziej negatywna strona wyników uzyskanych wskutek przeprowadzonych badań usłana jest obawami co do przyszłości kobiet matek i ich dzieci wskutek braku dobrych rozwiązań na pogodzenie odbywania kary pozbawienia wolności z zapewnieniem dziecku dostępu do matki także po ukończeniu przez nie trzeciego roku życia stanowiącego górną granicę jaką polskie przepisy prawne przewidują aby było

możliwe bezpośrednie sprawowanie opieki nad dzieckiem przez jego matkę, która jednocześnie odbywa karę pozbawienia wolności. I to właśnie na tym obszarze należałoby poszukiwać lepszych – niż istniejące obecnie - rozwiązań celem zapewnienia skazanym na karę pozbawienia wolności kobietom matkom i ich dzieciom nie zrywania więzi a przynajmniej podtrzymywania stałego codziennego kontaktu wskutek konieczności kontynuowania kary pozbawienia wolności przez matkę dziecka, które ukończywszy trzeci rok życia, nie może już dłużej z nią przebywać.

Choć – przed przeprowadzeniem badań – autorka pracy spotykała się ze stwierdzeniami, że wiele kobiet matek, tylko dlatego decyduje się na pobyt w Domu Matki i Dziecka po jego urodzeniu, aby zyskać dla siebie lepszy standard odbywania kary pozbawienia wolności kosztem dziecka, to z uzyskiwanych wyników badań nie można wywieść, aby kobiety kierowały się taką przesłanką podejmując decyzję o wychowywaniu dziecka w izolacji, gdyż wiele z nich wskazywało na pierwszym miejscu na obawy związane z rozdzieleniem z dzieckiem, jak również jego losami, w momencie, w którym dziecko, pierwsze przed kobietą, opuści zakład karny i będzie musiało trafić pod opiekę innej osoby. Obawy autorki pracy pokryły się zatem z obawami badanych kobiet, a zatem pomimo popełnionych przestępstw, za którymi w większości przypadków kryła się niewłaściwa postawa społeczna i brak poszanowania dla obowiązującego prawa, kobiety te kierując się troską o swoje dzieci najprawdopodobniej zostałyby ocenione jako dobre matki, dbające o potrzeby swoich potomków i szczerze kochające swoje dzieci. Zadane w tej materii pytania, które zmierzały do uzyskania odpowiedzi na wątpliwości związane z postrzeganiem przez pozbawione wolności kobiety siebie jako matek, pozwoliły na uzyskanie od większości respondentek odpowiedzi wskazujących na troskę o dobro dziecka, jak również martwienie się jego losami w przyszłości, a zwłaszcza w sytuacji gdy pobyt matki w izolacji przekroczył czas, w którym może ona przebywać razem ze swoim dzieckiem. Udzielone odpowiedzi pokazywały także na silną więź jaka charakteryzowała matki i dzieci, choćby z uwagi na najczęstsze wskazywanie, że po urodzeniu dziecka matki od razu składały wnioski o możliwość pobytu w Domu Matki i Dziecka bowiem nie wyobrażały sobie rozstania z nim.

W przypadku pytań jakie założyła sobie autorka pracy, mianowicie dotyczących wpływu „więziennego” macierzyństwa na zmniejszenie bądź zwiększenie podatności danej kobiety na dalsze popełnianie przestępstw oraz wpływu warunków socjalno-bytowych, w których odbywa się kara pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie ich macierzyństwa na ich zachowanie, zmianę postawy moralnej i życiowej, czy sposób wykonywania opieki nad

dzieckiem, należy stwierdzić, że pojawiło się w tych przypadkach więcej niejednoznaczności, niż miało to miejsce w przypadku innych obszarów problemowych. Przede wszystkim należy stwierdzić, że generalnie respondentki obawiały się powrotu do zakładu karnego, traktując pobyt w tym miejscu jako niełatwą sytuację. Z drugiej zaś strony można wywnioskować – na podstawie uzyskanych odpowiedzi – że wiele obaw związanych z powrotem na wolność wiązała się ze zwykłymi codziennymi sytuacjami egzystencjalnymi, jak obawa o brak pracy, o to, że partner będzie się znęcał, czy też, że dziecko nie będzie miało z matką więzi. Trudno zatem stwierdzić w tych przypadkach ich typowy związek z macierzyństwem spędzonym w izolacji, bowiem autorka przypuszcza, że nawet pomimo dobrych warunków więziennych, nie będą miały one na tyle silnego wpływu na zmianę postawy życiowej, albowiem ta wynika raczej z warunków w jakich kobiety te – po wyjściu na wolność – będą potem funkcjonować. Być może wiele z tych kobiet odmieniałoby swoje życie, gdyby otrzymała właściwą pomoc i wsparcie na etapie pomocy postpenitencjarnej, ale w wymiarze bardzo realnym i rzeczywiście odczuwalnym. Doświadczenie życiowe pozwala bowiem twierdzić, że na dobrych chęciach może zakończyć się myślenie wielu pozbawionych wolności kobiet na temat ich życia po opuszczeniu zakładu karnego.

Odnosząc się ponadto do zaprezentowanych powyżej wniosków, a także do postawionych hipotez badawczych w toku przeprowadzanych badań wskazać należy, że obowiązek zapewnienia właściwej opieki kobietom w okresie macierzyństwa a także dzieciom, których matki urodziły je w związku z odbywaniem kary pozbawienia wolności, spoczywa na państwie polskim i jest gwarantowane przede wszystkim Konstytucją RP. Znajduje to także odzwierciedlenie w szeregu regulacji krajowych, które normują kwestie sprawowania opieki nad pozbawionymi wolności kobietami matkami, jak również tryby przyjmowania matek i ich nowo narodzonych dzieci do Domów Matek i Dzieci mieszczących się przy zakładach karnych. Ponieważ przepisy prawne odnoszące się do tej tematyki zostały zaprezentowane w części teoretycznej pracy, to nie będą przedmiotem powtórzenia w niniejszym miejscu.

Istnienie w polskim systemie penitencjarnym możliwości łączenia kary pozbawienia wolności ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem to bardzo ważne rozwiązanie, które powinno się udoskonalać na miarę więziennictwa XXI w. prowadzonego w krajach wysoko rozwiniętych i uchodzących za cywilizowane, w których wartości takie jakie poszanowanie godności, prywatności, czy więzi rodzinnych podlega niekwestionowanej ochronie, nawet w odniesieniu do osób, które wskutek popełnienia przestępstw trafiły do izolacji więziennej,

albowiem w konkretnych okolicznościach sprawy nie mogła zostać orzeczona wobec nich kara inna niż pozbawienie wolności.

Podsumowanie

Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek to zagadnienie zarówno trudne do rozwiązania, jak również wywołujące znaczne emocje.

Na początku analizy omawianego zagadnienia wśród licznych wątpliwości dotyczących kwestii odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety matki, autorka pracy zadała sobie pytanie, czy polskie prawo penitencjarne jest dobrze przygotowane i czy w pełni odpowiada na potrzeby tej szczególnej grupy osadzonych, jak również zainteresowanie budziło rozstrzygnięcie kwestii związanych z faktycznym funkcjonowaniem Domów dla Matek i Dzieci w związku z podjęciem przez matkę decyzji o sprawowaniu opieki nad dzieckiem do czasu ukończenia przez nie trzeciego roku życia w warunkach izolacyjnych. Istotną kwestią było ponadto podjęcie analizy związanej z rozdzieleniem matki i dziecka po ukończeniu przez nie trzeciego roku życia w momencie, w którym okres odbywania kary pozbawienia wolności przez matkę jeszcze nie minął. Aspekt ten ma wymiar nie tylko prawny, ale także przede wszystkim etyczny i moralny.

Autorka pracy, przed przeprowadzeniem badań, bazując na doniesieniach z prasy i źródłach w postaci literatury faktu oraz w formie reportaży, miała ogólne mało pozytywne wrażenie dotyczące tego, w jaki sposób wykonywana jest kara pozbawienia wolności w stosunku do kobiet, przy czym – co należy podkreślić – dostępne źródła informacji w dużej mierze odnoszą się do problematyki wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet, nie zaś typowo w odniesieniu do kobiet będących matkami. Danych oraz informacji odnoszących się do tej grupy skazanych jest zdecydowanie mniej. Ewentualnie jeszcze można się zapoznać z filmami dokumentalnymi obrazującymi sposób funkcjonowania przywieszennych Domów dla Matek i Dzieci, w czasie których są udzielane krótkie wywiady przez kobiety zamieszkujące je wraz ze swoimi dziećmi. Daje to jednak tylko pewien obraz sytuacji, która jest znacznie bardziej skomplikowana.

Przygotowując ankiety badawcze, autorka pracy skupiła się w dużej mierze na zadawaniu pytań bazujących na problematyce emocji, z którymi ma do czynienia kobieta przebywająca w domu matki i dziecka, a także w okresie ciąży oraz czasu okołoporodowego, w tym wskutek obaw związanych z dzieckiem, w odniesieniu do którego pozbawiona wolności kobieta podjęła decyzję o sprawowaniu opieki w warunkach więziennych.

Opierając się na wiedzy pozyskanej jeszcze przed podjęciem problematyki badawczej, autorka spodziewała się znacznie bardziej pesymistycznych odpowiedzi ze strony kobiet, które wzięły udział w badaniu, jednakże została pozytywnie zaskoczona. Wiele kobiet matek

uznało, że poziom opieki, na który mogą liczyć w przywieszonych Domach dla Matek i Dzieci jest wystarczająco dobry, a zatem spełnia ich oczekiwania. Po analizie tych odpowiedzi, autorka doszła do wniosku, że może to wynikać z tego, że adresatki badań, które zostały pozbawione wolności, musiały zazwyczaj mieć za sobą trudne życie bądź mogły – przynajmniej częściowo – pochodzić z tzw. nizin społecznych. Powodem ich satysfakcji z warunków, w jakich odbywały karę pozbawienia wolności, mogło być zarówno poczucie bezpieczeństwa, stabilności jak i dostępu do opieki, jakiej mogły nie zaznać w warunkach wolnościowych. Należy bowiem pamiętać, że kobiety matki, wobec których orzekana jest bezwzględna kara pozbawienia wolności, dalekie były z pewnością od przebywania w warunkach, które nauczyły je prowadzenia harmonijnego trybu życia i poszanowania dla obowiązujących norm społecznych oraz prawnych, wskutek czego weszły w konflikt z prawem. To wszystko sprawia, że zetknięcie się z pewnym uporządkowanym standardem życia, uregulowaniem codziennych spraw, jak również funkcjonowaniem wedle z góry ustalonego harmonogramu, może w ich przypadku wywoływać pozytywne reakcje.

Autorka pracy w dość emocyjny sposób podeszła do kwestii badanego obszaru, bowiem sama spodziewając się dziecka, potrafiła sobie wyobrazić, jak może czuć się kobieta, która ten jedyny w swoim rodzaju czas zmuszona jest spędzić w izolacji. To co mogło się wydawać ogromnym dyskomfortem w odczuciu autorki pracy, a zatem ograniczenie prywatności, życie w poczuciu nieustannej kontroli, izolacja od bliskich osób czy perspektywa narodzin dziecka, a później wychowywania go w zakładzie karnym, w przypadku badanych kobiet mogło okazać się wręcz wybawieniem od wszelkich niedostatków zaznanych na wolności. Wiele bowiem kobiet matek, które trafiły do zakładu karnego, tak naprawdę po raz pierwszy w życiu doświadczyły zainteresowania oraz opieki, na jaką nie mogły liczyć w warunkach wolnościowych. Wynika to przede wszystkim z tego, że wiele z tych kobiet ma za sobą bardzo traumatyczne przeżycia, często poczynając już od dzieciństwa. W psychologii bardzo często można się spotkać z wyjaśnieniem, iż osoby, które w dzieciństwie były ofiarami przemocy – najczęściej domowej – same w życiu dorosłym dalej jej doświadczają i nie potrafią obronić się przed zgubnym wpływem tego, czego były świadkami w bardzo młodym wieku. Znajomość wzorców, z którymi miało się do czynienia, nawet gdy są one bardzo negatywne, powoduje, że trudno jest wydostać się spod ich wpływu i dokonywać dojrzałych wyborów, a to z kolei prowadzi często do popadania w konflikty z prawem. Bardzo często jest tak, że kobiety, które same doświadczyły przemocy i porzucenia, zostając matkami, nie potrafią zapewnić własnemu dziecku dostatecznie dużo miłości, a i opieka wobec tych dzieci także pozostawia często wiele do życzenia. I właśnie

w takich miejscach jak Domy dla Matki i Dziecka, przynajmniej dla większości kobiet, może się okazać, że po raz pierwszy w życiu zaznają prawdziwego wsparcia ze strony osób, które z dużym poświęceniem chcą ją zaoferować. Służą temu różnego rodzaju inicjatywy, jak choćby wspomniana w pracy Fundacja ABCXXI – Cała Polska czyta dzieciom, która już kilka razy z rzędu zorganizowała program edukacji kulturalnej dla kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu. Dzięki tego typu akcjom pobyt w przywięziennym Domu dla Matki i Dziecka jest pozytywnie urozmaicony, a ponadto kobiety, które w warunkach wolnościowych często nie mogły liczyć na niczyją pomoc i wsparcie, zaznają tutaj zainteresowania ich potrzebami oraz problemami. Nauka opieki nad noworodkiem jak również edukowanie w sprawach związanych z funkcjonowaniem dziecka, zaspokajaniem jego potrzeb, czy branie udziału w dodatkowych zajęciach, może stać się realną szansą dla wielu z tych kobiet na poukładanie dotychczasowego życia i po opuszczeniu zakładu karnego, niepowrót do tego miejsca już nigdy więcej. Odrębną jednak kwestią są te kobiety matki, które trafiły do zakładu karnego na wiele lat i możliwość sprawowania opieki nad dzieckiem stanowi jedynie epizod w ich życiu z uwagi na brak możliwości wcześniejszego opuszczenia miejsca pozbawienia wolności.

Nie można także nie wspomnieć o kwestii samych kobiet matek, których sfera emocjonalna także ma istotne znaczenie, a często jest niestety minimalizowana. Pogodzenie się bowiem z koniecznością odbycia kary poprzez uznanie własnych błędów i okazanie woli zaopiekowania się dzieckiem, nie dla zaspokojenia własnych potrzeb – szczególnie tych bytowych – lecz związanych z odpowiedzialnością za drugiego człowieka, może w określonych przypadkach wpłynąć na zmianę dotychczasowej postawy społecznej i tego typu sytuacja zasługuje na wsparcie, zamiast powszechnie stosowanego oceniania oraz nieustannego przypominania, że trzeba ponieść karę za skutki swoich czynów. Nie da się bowiem całkowicie odseparować faktu bycia matką od jednocześnie kryminalnej przeszłości, lecz jest możliwe pozytywne wykorzystanie tej sytuacji i pozwolenie skazanej kobiecie na pokazanie się z zupełnie innej perspektywy.

Autorka pracy – w trakcie realizacji badań – zetknęła się bowiem z opinią psychologa mówiącą o tym, że niektóre kobiety po urodzeniu dziecka okazywały się być wspaniałymi matkami i same nawet twierdziły, że w ich życiu nic lepszego im się nie przytrafiło od możliwości zaopiekowania się swoim dzieckiem. A to stanowiło już o początku wejścia na lepszą drogę, nawet jeśli była ona usłana trudnościami i ograniczeniami ze względu na okoliczność odbywania kary pozbawienia wolności.

Kwestią, która na gruncie poruszonej tematyki wydaje się jednak najbardziej istotna i zarazem poruszająca jest sprawa tych dzieci, których matki zmuszone są rozstać się z nimi z uwagi na upływ terminu wskazanego w art. 87 § 4 k.k.w. Choć na gruncie różnych analiz psychologicznych twierdzi się, że wiek dziecka wynoszący trzy lata jest takim momentem, w którym rozstanie z matką nie uczyni mu krzywdy emocjonalnej, to autorka pracy uważa, że jest to jednocześnie czas bardzo silnego związania dziecka z matką i raczej trudno sobie wyobrazić, aby rozstanie mogło nie wpłynąć zbyt mocno na emocje tak małego człowieka, który nie rozumie całej sytuacji, ale zdążył już zbudować stabilną więź emocjonalną z matką. Ponadto na największe cierpienie mogą być skazane te dzieci, których matki są jedynymi opiekunami od ich urodzenia i praktycznie z dnia na dzień dziecko nie tylko musi się rozstać z osobą mu najbliższą, ale także opiekę nad nim ma przejąć osoba, bądź – w bardziej skrajnych sytuacjach – instytucja całkowicie nie znająca potrzeb ani zwyczajów, w realiach których do tej pory dziecko to funkcjonowało. Nie trudno sobie także wyobrazić bólu przeżywanego przez te matki, które bardzo mocno związały się ze swoim dzieckiem i w trakcie całego pobytu ofiarowały mu całą siebie i praktycznie z dnia na dzień, zmuszone są przerwać tę relację. Przykładem problematyki związanej z sytuacją, w której matka musiała odbyć bądź kontynuować karę pozbawienia wolności i rozstać się w tych okolicznościach z dzieckiem, była interwencja jakiej podjął się Rzecznik Praw Obywatelskich w związku z niewyrażeniem przez sąd zgody na odroczenie wykonania kary pozbawienia wolności kobiecie, która była jedynym opiekunem swojej chorej trzyletniej córki. Dzięki interwencji Rzecznika sąd nie tylko uwzględnił wniosek kobiety o udzielenie jej przerwy w wykonywaniu kary, ale także przychylił się do jej wniosku o wykonywanie kary w zakładzie karnym, przy którym funkcjonuje Dom Matki i Dziecka⁵⁰³. Sytuacja ta pokazuje, że nawet w obliczu bardzo skomplikowanych stanów faktycznych, można znaleźć takie rozwiązanie, które pozwoli na pogodzenie wykonywania orzeczonej kary z wypełnianiem macierzyńskich obowiązków. Dzięki temu dobro dziecka, szczególnie tego, które jest chore i powinno mu się zapewnić jeszcze większe poczucie bezpieczeństwa, nie ucierpi, co miałoby miejsce w sytuacji bezrefleksyjnego rozdzielania z matką.

Dzięki analizie dotychczasowych wniosków, można uznać, że na gruncie polskiej penitencjarystyki problematyka łączenia kary pozbawienia wolności ze sprawowaniem bezpośredniej opieki nad dzieckiem, zasadniczo kończy się w momencie, w którym kobieta

⁵⁰³ Interwencja RPO w sprawie BPW.510.8.2017, źródło: <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/skazana-mama-3-letniej-c%C3%B3reczki-mo%C5%BCe-si%C4%99-ni%C4%85-opiekowa%C4%87-udana-interwencja-rzecznika>, [dostęp: 29 maja 2023 r.].

matka zmuszona jest rozstać się z dzieckiem w celu dalszego odbycia kary z uwagi na osiągnięcie przez jej dziecko takiego wieku, iż nie może już dłużej przebywać ze swoją matką. O dalszych losach dziecka będzie wówczas rozstrzygać sąd, chyba że ojciec dziecka wyrazi zainteresowanie przejęciem nad nim dalszej opieki. Standard życia dziecka może jednak ulec w tych okolicznościach znacznemu pogorszeniu i nie zawsze ze względu na to, że ojciec dziecka bądź inny opiekun nie sprawdziłby się w roli opiekuna, lecz ze względu na emocje samego dziecka, które jest jeszcze zbyt małe, aby zrozumieć sytuację, w której się znalazło. Poza tym nikt inny jak tylko matka, która była przy dziecku od urodzenia, rozumie jego zwyczaje, potrzeby oraz emocje bardzo dynamicznie zmieniające się u dziecka w wieku około trzech lat⁵⁰⁴ i nad którymi trudno czasem zapanować nawet matce mającej zazwyczaj znaczne pokłady cierpliwości.

Zdaniem autorki pracy, choć niezwykle ważne jest realizowanie polityki karania, to jednak w obliczu stawiania na jej drodze dobra dziecka, pojawia się dylemat jak najwłaściwszego rozwiązania tej sytuacji, w tym oszacowania kosztów, jakie poniesie przede wszystkim dziecko, które straci matkę, gdy ta nie zdąży odbyć całej kary do momentu ukończenia przez nie trzech lat. Istniejące w tej chwili rozwiązania prawne nie pozostawiają wątpliwości co do tego, że wskazany wiek dziecka – co do zasady – uznać należy za granicę kompromisu pomiędzy jednoczesnym sprawowaniem nad dzieckiem bezpośredniej i stałej opieki, a odbywaniem przez jego matkę kary pozbawienia wolności. Choć art. 87 § 4 k.k.w. przewiduje sytuację przedłużenia trzyletniego okresu przebywania matki i jej dziecka w zakładzie karnym, to jednak możliwość tę należy rozpatrywać zdecydowanie bardziej w kategoriach wyjątku niż reguły, choćby ze względu na przesłanki objęte ziszczeniem się tej możliwości, mianowicie takie jak „względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa”.

Podczas analizy rachunku zysków i strat przy rozdzieleniu matki i jej dziecka w momencie ukończenia przez nie określonego prawem wieku, warto brać pod uwagę rodzaj popełnionego przez kobietę czynu, z powodu którego orzeczono wobec niej karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Być może sytuację tę należałoby rozpatrywać w realiach „mniejszego zła” i porównania, czy bardziej istotne jest społeczne zaspokojenie

⁵⁰⁴ Tzw. bunt trzylatka może się charakteryzować poczuciem braku bezpieczeństwa, które maluch wyraża wybuchami płaczu lub pretensjami do rodziców. Pojawiają się skrajne reakcje emocjonalne, obserwuje się brak umiejętności ich kontrolowania. Trzylatek potrafi być na zmianę odważny i bardzo nieśmiały, wycofany i zadziorny, a także zazdrosny. Dziecko w tym wieku jeszcze nie potrafi nazwać też tego, co czuje. Działa impulsywnie, często reaguje nieadekwatnie do sytuacji. Nie wie, co robić, gdy targają nim silne emocje: <https://ekoskrzat.edupage.org/text5/?eqa=dGV4dD10ZXh0L3RleHQ1JnN1YnBhZ2U9MTc%3D>, [dostęp: 28 maja 2023 r.].

poczucia sprawiedliwości, czy jednak w tej wyjątkowej sytuacji dobro dziecka powinno być brane pod uwagę w pierwszej kolejności. W istniejących realiach prawnych brakuje tego rodzaju regulacji, która pozwalałaby – w drodze wyjątku – odstępować od kontynuacji kary pozbawienia wolności na rzecz kary wolnościowej w związku ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem w momencie, w którym już nie będzie możliwości kontynuowania odbywania kary w przywięziennym domu dla matki i dziecka. Być może racjonalne byłoby ograniczenie się do braku możliwości zwolnienia skazanej na karę pozbawienia wolności kobiety, ze względu na ukończenie przez jej dziecko trzech lat, jeśli czyn, za popełnienie którego orzeczono tę karę, stanowił zbrodnię przeciwko życiu lub zdrowiu człowieka bądź zasługuje na szczególnie potępienie, bądź motywacja w związku z którą doszło do popełnienia przestępstwa była szczególnie haniebna. Należy bowiem odnieść się do prezentowanej problematyki w ten sposób, że jest to sytuacja absolutnie wyjątkowa oraz podyktowana przede wszystkim troską o małe dziecko, które i tak jest już w trudnym położeniu, bowiem nie tylko narodziło się w warunkach izolacyjnych, ale często także ma do czynienia z rodziną dysfunkcyjną, biorąc pod uwagę fakt, że skazanie na karę pozbawienia wolności zawsze stanowi sytuację anormalną, a bardzo często jest poprzedzone przebywaniem w środowiskach patologicznych, związanych z stosowaniem przemocy, a także używaniem różnego rodzaju substancji psychoaktywnych,

Nie bez znaczenia pozostaje także postawa kobiety matki już w okresie, w którym mogła przebywać wraz ze swoim dzieckiem w Domu Matki i Dziecka. Jej żywe zainteresowanie potrzebami dziecka, dbanie o jego bezpieczeństwo i rozwój, ale także branie udziału w organizowanych przez zakład karny akcjach, w tym udzielanie się podczas różnego rodzaju inicjatyw, czy wreszcie prezentowanie postawy odmienionej i wyrażającej uznanie, iż można zaufać, że osoba ta nie popełni po raz kolejny umyślnego przestępstwa, powinno przyczynić się do zaoferowania takiej osobie drugiej szansy, albowiem uratowanie nawet jednego dziecka od cierpienia wynikającego z rozstania z matką, już stanowi o ogromnym sukcesie, zważywszy na to, że utrata matki – w większości sytuacji małych dzieci – rozbijać się będzie o prawdziwe dziecięce dramaty, których można uniknąć, przyjmując pewne rozwiązanie prawne i wprowadzając stosowne zmiany legislacyjne. Nie chodzi w tej sytuacji o całkowite darowanie kobiecie matce zobowiązania, jakie winna spełnić wskutek popełnionego czynu, lecz o wyważenie możliwości naprawienia wyrządzonej szkody w inny niż pozbawienie wolności sposób i nieczynienia jej swojemu dziecku, którego nie da się przygotować do utraty matki w imię dopełnienia sprawiedliwości.

Podczas analizy problematyki wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek warto się także ustosunkować do różnego rodzaju proponowanych rozwiązań na arenie międzynarodowej.

Między innymi Obrady Zgromadzenia Rady Europy, które odbyły się 30 czerwca 2000 r. nawiązywały do Rekomendacji 1257 (1995) o warunkach pozbawienia wolności w państwach członkowskich Rady Europy. Zgromadzenie – bazując na ówczesnych szacunkach Ligi Howarda – zwróciło uwagę na fakt, iż w krajach europejskich liczba niemowląt i małych dzieci odseparowanych od matek przebywających w więzieniu dotyczyła blisko 10 tysięcy niemowląt i dzieci poniżej drugiego roku życia. Dlatego wydano zalecenia unikania wobec kobiet w ciąży i posiadających małe dzieci kar pozbawienia wolności, a zatem stosowania ich tylko w ostateczności i tylko w stosunku do kobiet, które były sprawcami poważnych przestępstw, zwłaszcza z użyciem przemocy, i pod warunkiem, że stanowią ciągłe zagrożenie dla społeczeństwa⁵⁰⁵. Owocem tych zaleceń było wydanie Rekomendacji 1469 (2000) Matki i dzieci w więzieniu⁵⁰⁶.

Pomimo upływu ponad 20 lat od tamtych wydarzeń, problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek wciąż jest bardzo aktualna i wciąż wyzwała spore emocje, a ponadto w dalszym ciągu stosowanie kar izolacyjnych w Polsce stanowi pewien standard i zarazem problem oczekujący właściwego rozwiązania.

Autorka pracy pragnie zwrócić uwagę na jeszcze jeden bardzo istotny aspekt, mianowicie wysiłki jakie są podejmowane wobec kobiet matek, które przebywają wraz ze swoim dzieckiem w Domu dla Matki i Dziecka powinny być kontynuowane przede wszystkim w warunkach wolnościowych w przypadku tych kobiet, które wraz z dzieckiem opuszczają zakład karny. Skoro bowiem przed pozbawieniem wolności kobieta matka funkcjonowała na tyle w destrukcyjny sposób, iż orzeczono wobec niej karę pozbawienia wolności, to tym bardziej może mieć problemy z zaadoptowaniem się do nowej sytuacji w związku z pojawieniem się nowej roli, jaką jest bycie matką i jednocześnie mierzenie się z problemami własnymi, wśród których najczęściej może występować brak wykształcenia lub konkretnych kwalifikacji zawodowych, zerwanie kontaktu z rodziną, różnego rodzaju uzależnienia, choroby przewlekłe, brak miejsca zamieszkania, czy bardzo niski poziom rozeznania życiowego działający zgubnie na stabilizację oraz zaradność życiową.

⁵⁰⁵ A. Szymańska, *Rekomendacja 1469...*, s. 169.

⁵⁰⁶ Obrady Zgromadzenia z dnia 30 czerwca 2000 r. (24. posiedzenie) (zob. Dok. 8762, raport Komitetu ds. Społecznych Zdrowia i Rodziny, sprawozdawca: Vis). Tekst przyjęty przez Zgromadzenie w dniu 30 czerwca 2000 r. (na 24. posiedzeniu).

Dokonując analizy prezentowanej problematyki, autorka pracy nie wspominała w szerszym zakresie o sytuacji tych kobiet, które trafiły do zakładów karnych z powodu popełnienia przestępstwa niemającego związku z ich trwającą od dawna trudną sytuacją życiową, a w wyniku popełnienia poważnego błędu, pomimo prowadzenia relatywnie ustabilizowanego życia. Może tutaj chodzić o sytuacje jednorazowego, aczkolwiek tragicznego w skutkach zdarzenia, na przykład spowodowania śmiertelnego wypadku drogowego, do którego doszło wskutek kierowania pojazdem pod wpływem alkoholu przez osobę, która na co dzień nie jest uzależniona i nie wywodzi się z patologicznych środowisk. Ponadto, choć niezwykle rzadko, to jednak zdarzają się trafiać do zakładów karnych kobiety zarówno wykształcone, jak również żyjących w dobrych warunkach bytowych, które popadły z konflikt z prawem wskutek popełnienia na przykład przestępstwa przeciwko mieniu o znacznej wartości, gdzie nie było możliwości orzeczenia kary innej niż tylko pozbawienie wolności. Przykładem tego rodzaju sytuacji może być sprawa pozbawionej wolności i będącej w ciąży kobiety w nagłośnionej medialnie sprawie dotyczącej tzw. piramidy finansowej. W tych przypadkach sytuacja dziecka może być odmienna niż ma to miejsce w przypadku kobiet o których mowa powyżej. Przede wszystkim kobiety matki tych dzieci to zwykle osoby radzące sobie na co dzień z różnymi trudnościami, świadome mogących się pojawić problemów i zwykle mogące zorganizować dla dziecka dobrą opiekę gdy nie będą mogły razem z nim opuścić zakładu karnego. Podtrzymywanie więzi rodzinnych przez tego typu kobiety może spowodować, że dziecku znacznie łatwiej będzie znieść trud rozstania się z matką, zaś po opuszczeniu Domu Matki i Dziecka, będzie ono mogło liczyć na właściwe warunki dalszego rozwoju. Jednak sytuacje te należy rozpatrywać w kategoriach wyjątku, a wspomnienie o nich ma na celu pokazanie, iż problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet matek nie omija także kobiet dobrze sytuowanych, wykształconych, majątnych oraz mogących liczyć na pomoc i wsparcie ze strony osób bliskich.

Skupienie się zatem na wsparciu dla kobiet matek zarówno pozbawionych wolności jak i znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, stanowi duże wyzwanie i może polegać na zarekomendowaniu następujących rozwiązań:

- ukierunkowanie zmian legislacyjnych na zasadę orzekania w stosunku do kobiet matek kar nieizolacyjnych w przypadku tych przestępstw, które nie stanowią czynów bardzo poważnych oraz w odniesieniu do tych kobiet, które nie zagrażają społeczeństwu także w przypadku popełnienia przez nie cięższych rodzajów czynów zabronionych
- doprecyzowanie przepisów regulujących tryb oraz możliwość wydłużenia okresu przebywania dziecka z jego matką w Domu Matki i Dziecka już po ukończeniu trzeciego roku

życia, a także w tych sytuacjach, w których matka jest jedynym opiekunem dziecka, a nad którym opieka mogłaby zostać przejęta jedynie przez instytucje bądź osoby obce dziecku, co może mieć znaczenie szczególne w przypadku dzieci chorych, zdanych całkowicie na matkę i dla których rozstanie z matką mogłoby negatywnie wpłynąć na stan ich zdrowia bądź ogólny dobrostan

- stworzenie większej ilości placówek o charakterze izolacyjnym i spełniającym normy przyjęte dla Domów dla Matek i Dzieci w celu kwaterowania pozbawionych wolności kobiet matek, wobec których nie mogła zostać orzeczona kara nieizolacyjna, jak najbliżej miejsca ich zamieszkania dla umożliwienia realnego podtrzymywania więzi z rodziną, szczególnie zapewnienie ojcom dzieci przebywających w przywiesiennych Domach dla Matek i Dzieci lepszych warunków dla podtrzymywania więzi z dzieckiem i jego matką w przypadku wyrażenia takiej woli
- prowadzenie intensywnych działań na rzecz pozbawionych wolności kobiet matek w kierunku uzyskania wykształcenia bądź kompetencji zawodowych, które pozwolą im na znalezienie pracy oraz samodzielne utrzymanie sobie i dziecka, szczególnie w sytuacji bycia w pełni zależną od rodziny lub partnera dysfunkcyjnego, nadużywającego przemocy bądź uzależnionego
- udzielanie regularnego wsparcia psychologicznego szczególnie dla tych kobiet, które są słabe emocjonalnie, trudno sobie radzą w skomplikowanych sytuacjach życiowych bądź mają zaburzone poczucie własnej wartości i nie wierzą w osiągnięcie założonych celów
- zapewnienie indywidualnego wsparcia o charakterze psychologicznym, prawnym, medycznym oraz finansowym kobiecie matce po opuszczeniu Domu Matki i Dziecka, gdy będzie ono potrzebne z uwagi na przeżywane trudności po opuszczeniu zakładu karnego, brak umiejętności radzenia sobie w życiu, popadnięcie w depresję, stan przygnębienia, jak również potrzebę ukierunkowania na poukładanie swoich spraw

Biorąc pod uwagę okoliczność, że pozbawianie wolności kobiet matek to bardzo skomplikowana sytuacja zarówno pod względem prawnym, jak i etycznym i moralnym, niezwykle istotne jest dalsze pogłębianie diagnostyki tego problemu, prowadzenie zintensyfikowanych badań na rzecz wynalezienia metod innych niż pozbawianie wolności kobiet, które rodzą i wychowują dzieci w warunkach izolacyjnych.

W literaturze przedmiotu wiele razy przewija się bowiem stwierdzenie, że „matka skazana na bezwzględną karę pozbawienia wolności przyczynia się do przerwania

odpowiedzialności za swoje dzieci, choć w pewnej części, na społeczeństwo. Biorąc pod uwagę dobro dziecka, sądy ograniczają bezwzględne pozbawienie wolności kobiet”⁵⁰⁷.

Poruszona na kartach niniejszej pracy tematyka w bardzo szczególny sposób dotyka bowiem najbardziej bezbronnych istot – ofiar niepowodzeń życiowych swoich własnych rodziców. Ich problemy na zawsze wpisują się w życie małych dzieci, które już od pierwszych chwil swojej egzystencji, zmuszone są mierzyć się z jej trudami oraz niedostatkami. Należy jeszcze wspomnieć o innym bardzo niekorzystnym z punktu widzenia rozwoju dziecka czynniku, mianowicie braku możliwości rozpoczęcia startu życiowego w pełnej rodzinie, a zatem nie tylko z matką, ale także ojcem, a czasem także i rodzeństwem. Izolacja więzienna wywołuje bowiem dyskomfort nie tylko po stronie matki dziecka i samego dziecka, ale także u innych członków rodziny, którzy często także pragną dzielić swoje życie z chwilami jakie przeżywa rozwijające się dziecko.

Autorka pracy wyraża nadzieję na możliwość kontynuowania badań nad prezentowaną materią, a także doszukania się innych i lepszych niż obecnie występujące rozwiązań, które w o wiele większym stopniu przyczyniłyby się do ograniczenia negatywnych skutków wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet w okresie ich macierzyństwa.

⁵⁰⁷ M. Marczak, K. Mirosław – Nawrocka, *Zakłady penitencjarne dla*, s. 173.

BIBLIOGRAFIA

Piśmiennictwo

Adamska E, Wawrzyk M., Owsianka D., *Skazana matka w izolacji więziennej*, [w:]: Dybalska (red.): *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008* Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009.

Andraszczuk W., *Przestępczość kobiet w wybranych teoriach kryminologicznych – konteksty płci kulturowej*, „Resocjalizacja Polska” („Polish Journal of Social Rehabilitation”), 14/2007.

Arczewska M., *Więzienne matki. Pomiędzy zachowaniem przywiązaniowym a transmisją międzypokoleniową*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2020, nr 42.

Babbie E. , *Badania społeczne w praktyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Badowska-Hodyr M., *Penologiczne Kopciuszki – sytuacja dziecka w rodzinie naznaczonej piętnem uwięzienia z perspektywy rodziców odbywających kary długoterminowe*, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/745/596>

Banaszak B., *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*, „Kolonial Limited”, Wrocław 1995.

Barczykowska A., *Sytuacja życiowa rodzin osób pozbawionych wolności*, [w:] Golińska L., B. Dudek (red.), *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego 2008.

Bartkowiak E., *Obraz matki i macierzyństwa w przekazach źródłowych z historii wychowania*, „Wychowanie w Rodzinie” 2015, t. XII, nr 2.

Brzezińska J., Habzda – Siwek E., *Kobiety – sprawczynie przestępstw. Wybrane aspekty*, Wrocław 2021.

Dudek B., *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*, Łódź 2008.

Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, przeł. Wojciechowski A., Poznań 2005.

Bieda J., *Ciąża, poród i opieka nad dzieckiem w więzieniach Królestwa Polskiego (1815–1867)*, „Studia i Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2015, rok XVIII, nr 18.

Biel K., *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008.

Bielecki M., *Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 1 (241).

Bogacz R. Ks., o *natchnieniu, Bożym objawieniu i prawdzie Biblii w duszpasterstwie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2015 (68), nr 3.

Bowlby J., *Przywiązanie*, Wyd. Naukowe PWN, 2007.

Brzezińska J., *Dzieciobójstwo. Aspekty prawne i etyczne*, Warszawa 2013.

Brzezińska A., Wojarnik E., *Jakość wzajemnych relacji z rodzicami jako czynnik rozwoju* [w:] Brzezińska A., Jabłoński S., Marchow M., *Niewidzialne źródła. Szanse rozwoju w okresie dzieciństwa*, Poznań 2003.

Budrowska B., *Macierzyństwo jako punkt zwrotny w życiu kobiety*, Wrocław 2000.

Budyn-Kulik M., *Zabójstwo tyrana domowego: studium prawnokarne i wiktymologiczne*, Lublin 2005.

Budrewicz I., *Środowiskowe uwarunkowania zachowań przestępczych nieletnich dziewcząt*, Bydgoszcz 1997.

Cabalski M., *Kobiety jako sprawczynie przestępstw i aktów przemocy*, „Probacja” 2013, nr 3.

Całkiewicz M., *Modus operandi sprawców zabójstw*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2010.

Campbell A., *Jej niezależny umysł. Psychologia ewolucyjna kobiet*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.

Chojcka J., *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013.

Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.

Cudak H., *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika rodziny” 2011, nr 1/2.

Czarnecki B., *Przestrzenne aspekty przestępczości. Metoda identyfikacji czynników zagrożeń w przestrzeni miejskiej*, Białystok 2011.

Czołgoszewski J., *Więziennictwo Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 69.

Ćwikowski R., *Transmisja zachowań aspołecznych w rodzinie*, [w:] A. Chańko (red.) *Uwarunkowania zachowań przestępczych dziewcząt i kobiet*, Łomża 2016.

Dacka M., *Nastoletnie macierzyństwo wyzwaniem współczesnych czasów*, „Psychologia rozwojowa” 2021, t. 26, nr 1.

Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. IV, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2018.

Deka R., *Readaptacja społeczna skazanych jako jeden z warunków bezpieczeństwa społeczności lokalnych*, [w:] P. Frąckowiak, M. Szykut (red.), *Wielowymiarowość profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej. Tradycja, współczesność i perspektywy inicjatyw probacyjnych*, Toruń 2017.

Deputant J., *Problematyka odbywania kary pozbawienia wolności przez kobiety*, „Krotowski Przegląd Prawniczy” 2018, nr 3.

Długosz M., *Przestępstwo dzieciobójstwa z perspektywy Konstytucji RP*, „Palestra” 2018, nr 9.

Domżańska A., *Dzieci rodziców pozbawionych wolności*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2011, nr 1.

Doleschal E., *Rate and Length of Imprisonment. How Does the United States Compare with the Netherlands, Denmark, and Sweden?* „Crime and Delinquency” 1971, vol. 23, no. 1.

Drabik D., *Problematyka zamiaru a zabójstwo pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami (art. 148 § 4 k.k.)*, „Forum Polityki Kryminalnej” 2022, vol. 1(3).

Dybalska i (red.): *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2009.

Dzierżyńska-Breś S., *„Niewidzialne dzieci” – o sytuacji społecznej dzieci osób pozbawionych wolności*, „Resocjalizacja polska” 2017, nr 14.

Fajfer-Kruczek I., *Psychospołeczne uwarunkowania wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka przebywającego z matką w izolacji więziennej*, „Psychiatria i psychologia kliniczna” 2016, nr 16(4).

Fejfer-Szpytko J., Włodarczyk J., Trąbińska-Haduch M., *Rozpoznanie sytuacji matek małych dzieci w temacie depresji poporodowej i zaburzeń nastroju*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2016, vol. 15, nr 3.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. ZYSK i S-KA, Poznań 2001.

Gardocki J., *Prawo karne*, Warszawa 1999.

Gardocki L., *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Anna Les Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2013, vol. LX, nr 2.

Gawenda A., *Etiologia popełniania zabójstw przez kobiety*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2014, rok XCVII.

Gniadek N., *Matka i dziecko w zakładzie karnym (doniesienie z badań)*, „Studia Gdańskie” 2011, t. XXVIII.

Górnikowska-Zwolak E., *Macierzyństwo*, [w:] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.

Green P., *Sledgehammer: Women's Imprisonment at the Millennium*, ed. P. Carlen, Macmillan, London 1998; recenzja [w:] „The British Journal of Criminology” 2000, vol. 40, no. 3

Gruszyńska B. i in., *Struktura kar orzekanych w Polsce i w innych państwach Unii Europejskiej*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Wyższej Szkole Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2015.

Grzyb M., Habzda – Siwek E., *Płeć a przestępczość. o problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum kryminologii” 2023, t. XXXV.

Gucwa-Porębska K., *Ewolucja systemów oddziaływań resocjalizacyjnych. Od instytucjonalnej izolacji w kierunku oddziaływań wolnościowych*, „Probacja” 2015, nr 3.

Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 2, Warszawa 2007.

Helios J., W. Jedlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017.

Hinc P., *Przestępstwo dzieciobójstwa. Karalność przestępstwa w prawie karnym i kanonicznym*, „Studia prawnoustrojowe” 2020, nr 48.

- Hołda Z. i in., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2017.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2001.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013.
- Jankowska-Prochot I., *Definicja przestępstwa i jego klasyfikacja w polskim oraz irlandzkim prawie karnym*, „*Prokuratura i Prawo*” 2018, nr 10.
- Janiszewski B., *Poprawcza funkcja kary pozbawienia wolności stosowanej wobec sprawców przestępstw nieumyślnych*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1979, rok XLI, z. 2.
- Kacprzak A., *Kara pozbawienia wolności i jej (dys)funkcjonalność. Krytyka polskiej polityki karnej i resocjalizacyjnej w świecie akademickim*, „*Władza Sądzenia*” 2016, nr 10.
- Kaczyńska E., *Człowiek przed sądem. Społeczne aspekty przestępczości w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1994.
- Kalisz T., *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] Bogunia L. (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. 4, Wrocław 2000.
- Karp J., *Sprawiedliwość społeczna. Szkice ze współczesnej teorii konstytucjonalizmu i praktyki polskiego prawa ustrojowego*, Kraków 2004.
- Kempińska U., *Nieletnie macierzyństwo – problem ogólnoświatowy*, Poznań 2017.
- Kedra E., M. Borczykowska – Rzepka, *Płodowy zespół alkoholowy w ujęciu interdyscyplinarnym*, Opole 2015.
- Kilińska-Pękacz A., *Ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej jako instytucje prawa rodzinnego służące ochronie dzieci*, „*Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*” 2013, t. 4.
- Kolarczyk T., Kubiak J. R., Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Warszawa 1984.

Konarek-Lizik D., *Relacje pomiędzy skazanymi kobietami a personelem więziennym (na przykładzie Aresztu Śledczego w Bydgoszczy)* [w:] Ambrozik W., Stępiak P. (red.), *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*, Poznań–Warszawa–Kalisz 2004.

Korpalska W., Ślusarczyk W., Wilczyńska R. (red.), *Trucizny, trucicielki i truciele. Medyczne i kulturowe aspekty trucia na przestrzeni dziejów*, Bydgoszcz 2017.

Kowalczyk M. H., *Zabójcy i mordercy. Czynniki ryzyka i możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych*, Kraków 2017.

Kozera Ł., Pomoc postpenitencjarna jako forma pracy socjalnej, „*Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*” 2009, z. XVIII.

Krajewski R., *Podstawy prawa rodzinnego*, Warszawa 2003.

Kryczka P., *Środowisko rodzinne nieletnich przestępców*, „*Rocznik Nauk Społecznych*” 1976, t. IV.

Krzyżanowska-Zbucka J., *Okoloporodowe zaburzenia psychiczne a krzywdzenie dzieci*, „*Dziecko Krzywdzone*” 2010, nr 3 (32).

Kubiak J. R., *Przestępczość kobiet w Polsce*, [w:] Kolarczyk T., Kubiak R. J. Wierzbicki P., *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, Warszawa 1984.

Kucyper K., Instytucjonalne formy wsparcia w pomocy postpenitencjarnej, <http://www.sbc.org.pl/Content/124426/PDF/Pedagogika%208-2013%20Kucyper.pdf>

Kuligowska A., *Założenia, formy i cel działalności Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu*, materiały udostępnione przez kierowniczkę Domu Matki i Dziecka w Krzywańcu, mgr Ewelinę Adamską, cyt. za: A. Matysiak-Błaszczak, *Więzienne macierzyństwo. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2016.

Kurek L., *Resocjalizacja kobiet osadzonych za przestępstwa na tle przemocowym*, „*Lubelski Rocznik Pedagogiczny*” 2016, t. XXXV, z. 2.

Kwak A., *Wychodzenie kobiety z cienia jednej roli – zmiany i ograniczenia*, „*Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica*” 2019, z. 69.

Kwieciński A., *Skazani – rodzice. Sytuacja prawna osadzonych sprawujących opiekę nad dziećmi*, T. Kalisz (red.), „*Nowa Kodyfikacja prawa karnego*” 2012, t. XXVIII.

Kwitok A., *Przemoc w rodzinie jako źródło zachowań agresywnych młodzieży*, Katowice 2007.

Lachowski J. i in. (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015.

Lachowski J. i in. (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. 4, 2021, <https://sip.legalis.pl/document-view.seam?documentId=mjxw62zogi3damzygaydinq>

Lelental S., *Prawo i polityka wykonywania kar*, Łódź 1981, cyt. za: Mrozek K. i Sitnik K., *Odroczenie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, „Nowa Kodyfikacja Prawna Karnego” 2013, t. XXX.

Lesiński B., *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956.

Lutyński J., *Metody badań społecznych, wybrane aspekty badań naukowych*, Łódzkie Towarzystwa Naukowe, Wyd. UŁ, Łódź 2000.

Łosińska M., *Kobieta jako sprawczyni zabójstwa – analiza kryminologiczna i kryminalistyczna*, „Przegląd Prawniczy Ekonomiczny i Społeczny” 2013, nr 1.

Łuczak E., Chyczewska A., *System penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja” 2016, nr 4.

Łukasik M., *Dziecko na widzeniu. Wpływ atmosfery więziennej na psychikę dziecka w percepcji osadzonych, odwiedzających i funkcjonariuszy Służby Więziennej*, [w:] Krause A., Przybyliński S., *Resocjalizacja penitencjarna – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Kraków 2012.

Machel H., *Przestępczość kobiet i wobec kobiet – spojrzenie kryminologiczno-penitencjarne*, „Resocjalizacja Polska” (Polish Journal of Social Rehabilitation) 2014, nr 8.

Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006.

Machel K., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.

Majcherczyk A., *Specyfika terapii uzależnienia od środków psychoaktywnych w zakładach karnych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2007, nr 20(3).

Majchrzyk Z., *Kiedy kobieta zabija*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2009.

Majchrzyk Z., *Zbójczynie i zabójcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.

Malec J., *Przeprowadzanie i wykorzystywanie badań psychologicznych oraz psychiatrycznych w polskich zakładach karnych*, Biuletyn RPO – Materiały, Warszawa 2000.

Marczak M., Mirosław – Nawrocka K., *Zakłady penitencjarne dla kobiet* [w:] M. Ciosek, B. Pastwa – Wojciechowska, *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016.

Marek M., *Spożywanie alkoholu przez kobiety w czasie ciąży – zagrożenia dla rozwoju dziecka*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2013, z. 5, nr 2 (9).

Marzec-Holka K., *Dzieciobójstwo przestępstwo uprzywilejowane czy zbrodnia*, Bydgoszcz 2004.

Matusiak R., *Paradoks kary śmierci*, <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/po8/08.pdf>

Matysiak-Błaszczak A., Włodarczyk E., *Macierzyństwo za kratami*, „Pedagogika społeczna” 2004, nr 2–4.

Matysiak-Błaszczak A., *Więzienne macierzyństwo. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2016.

Merz E., *Zarys postępowania karno-wykonawczego*, Warszawa 1966.

Młyński J. Ks., *Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012, t. 4, nr 2 (7).

Michalski D., Ryś K. D. (red.), *Systemy penitencjarne świata*, Olsztyn, 2018, <http://www.uwm.edu.pl/mpp/wp-content/uploads/9788394929251.pdf>

Michalski J., *Jeszcze o konstytucji sejmu 1776 r. „Konwikcje w sprawach kryminalnych”*, „Kwartalnik Historyczny” 1996, rocznik CIII, z. 3.

Michałowska G., *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.

Mońka G., Milewska M., *Roczna informacja statystyczna* – sw.gov.pl/Data/Files/_public/rok-2010.pdf

Mrozek K., Sitnik K., *Odroczenie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2013, t. XXX.

Mrozek K., *Reguły Nelsona Mandeli*, „Nowa Kodyfikacja Prawna Karnego” 2018, t. XLVIII.

Nadzieja-Maziarz A., *Kobieta odbywają karę w warunkach izolacji więziennej – problem marginalny?*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 5.

Napora E., *Cechy matek pożądane w wychowaniu dzieci*, „Problemy Rodziny” 1995, nr 1.

Neale K., *The European Prison Rules: Context, Philosophy and Issues*, “Prison Information Bulletin” 1992, nr 16.

Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.

Niklewicz K., *System penitencjarny w Norwegii*, [w:] Michalski D., Ryś K. D. (red.), *Systemy penitencjarne świata*, Olsztyn 2018.

Nikołajew J., *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2013, t. 16.

Noble C., *Prisoners' Families: The Everyday Reality*, Ipswich 1995.

Nowak A., Wójcik M., *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie*, Katowice 2000.

Nowak B. M. (oprac.) *Sposoby odbywania kary pozbawienia wolności w wybranych państwach europejskich. Mechanizmy zapobiegające powrotności do przestępstwa przez byłych skazanych*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Wyższej Szkole Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2020.

Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985.

Nussbaum M., *Capabilities and Social Justice*, „International Studies Review. International Relations and the New Inequality” 2002, t. 4, nr 2.

Pawela S., *Wykonanie orzeczeń w sprawach karnych. Komentarz*, Warszawa 1965.

Pełka-Sługocka M. D., Sługocki L., *Przestępstwa przy użyciu przemocy popełniane przez kobiety w Polsce*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1983, nr 13.

Piecuch E., *Utopijna wizja wychowania pedagogiki serca Marii Łopatkowej w kontekście wartości czasów współczesnych*,

https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/78790/PDF/Ewelina_Piecuch_dz.cyt._Utopijna_wizja_wychowania_pedagogiki_serca_Marii_Lopatkowej_w_kontekscie_wartosci_czasow_wspolczesnych.pdf

Pierzchała K., *Rosyjski system penitencjarny w ujęciu wybranych polskich i rosyjskich opracowań*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2017, nr 4(15).

Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1967.

Pisarska A., *Psychologiczne i prawne aspekty dobra dziecka*, „Miłość, małżeństwo, rodzina. Ujęcie interdyscyplinarne, Kwartalnik Naukowy” 2020 1(41).

Płotek M., *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Warszawa 2007.

Pobocho J., *Aspekty psychiatryczne, psychologiczne i prawne stanu silnego wzburzenia*, „Palestra” 1993, nr 8.

Poklek R., *Badania osobopoznawcze w penitencjarystyce*, „Resocjalizacja polska” 2017, nr 14.

Pomarańska – Bielecka M., *Prawna i socjologiczna charakterystyka występków dzieciobójstwa*, „Dziecko krzywdzone” 2010, nr 3(32).

Popławski H., *Okoliczności usprawiedliwiające stan silnego wzburzenia i nie usprawiedliwiające go*, „Palestra” 1981, z. 25, nr 1 (277).

Pospiszyl K., *Psychologia kobiety*, Warszawa 1986.

Pomarańska-Bielecka M., *Prawna i socjologiczna charakterystyka występków dzieciobójstwa*, „Dziecko krzywdzone” 2010, nr 3 (32).

Pytel M., Hamera P., *Kobiety w warunkach izolacji penitencjarnej*, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej>

Reczek H., *Oddziaływanie wychowawcze wobec osadzonych ciężarnych i matek*, [w:] B. Hołyst B., Redo S. (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, CUSW 1996.

Rowicka D., *Zakład Karny w Grudziądzu Nr 1*, [w:] Rzepliński A., Krempleski A., *Prawo do godnego traktowania w instytucjach izolacyjnych. Sprawozdanie z lustracji*, Warszawa 1996.

Robert P., *Le Petit Robert. Dictionnaire, Société du Nouveau Littré*, Paris 1979.

Rekosz-Cebula E., *Kryminologia feministyczna*, „Archiwum Kryminologii” 2014, t. XXXVI.

Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne Warszawa 2008.

Samborska I., *Perspektywa „dobra dziecka” w badaniach nad dzieciństwem*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2018, vol. 13, nr 4(50).

Sąsiada M., *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Wrocławskie Studia Erazmiańskie Zeszyty studenckie, Wrocław 2008.

Schier K., *Bez tchu i bez słowa. Więź psychiczna i regulacja emocji u osób chorych na astmę oskrzelową*, Gdańsk 2005, s. 134-135; P. Oleś, *Rozwój osobowości*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2003, s. 140, cyt. za: S. Kędziora, *Rozwój ku samodzielności – ewolucja więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicami. Prawidłowości i zagrożenia*, „Nauczyciel i szkoła” 2018/3, nr 67.

Sitek E., *Słaba pleć*, „Gazeta Policyjna” styczeń 2020, nr 178, <https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2020/numer-178-styczen-2020/184150,Slaba-plec.html>

Sitnik K., *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2012, tom 1, numer 2.

Sitnik K., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, [w:] Kwieciński A. (red.), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, Warszawa 2013.

Sitnik K., *Uwagi dotyczące wykonywania kary pozbawienia wolności w przywieszonych Domach dla Matki i Dziecka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2012, t. XVIII.

Szostak M., *w poszukiwaniu odpowiedzi. Rozważania o przestępczości i jej etiologii*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2000, nr 45.

Skowrońska – Pućka A., *(Przed)wczesne macierzyństwo – perspektywa biograficzna. Diagnoza, pomoc i wsparcie*, Poznań 2016.

Sobol E. (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

Sobczyńska D., *Macierzyństwo: wartości i dylematy*, [w:] Miluska J., Pakszys E. (red.) *Humanistyka i płeć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, Poznań 1999.

Sosnowska E., *Spoleczne uwarunkowania przestępczości kobiet*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2009, rok XVIII.

Sparrow G., *Women Who Murder*, Tower Publications, New York 1970.

Szacka B. *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.

Szamocki G. Ks., *Oko za oko, ząb za ząb. Formuła talionu w biblijnym prawie Izraela*, „Studia Gdańskie” 2004, z. XVII.

Szczechowicz K., *Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności tymczasowego aresztowania wobec kobiet w ciąży*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 10.

Sztompka P., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Szymanowski T., *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, Warszawa 2017.

Stańdo-Kawecka B., *Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73.

Stępnia P., *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45.

Strzałkowska B., *Przemoc wobec kobiety w świetle przepisów Tory?*, „Biblica et Patristica Thoruniensia” 2015, nr 8.

Sut P., *Uwagi o sprawiedliwości społecznej jako realizowanym prawnie celu państwa demokratycznego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, t. XXXV.

Sutkowska I., Szwejkowska K., *„Zbrodnie kuchenne” jako kategoria kryminologiczna*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 3.

Szczepanik R., *Niektóre patologiczne zachowania matek wobec swoich dzieci*, „Opieka i wychowanie we współczesnej rodzinie. Pedagogika rodziny”, 2007, nr 1(2).

Szczygieł G. B., *Zezwolenia na czasowe opuszczanie zakładu karnego w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2013.

Szczygieł G., *Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73.

Szymanowska A., *Rekomendacja 1469 (2000) Matki i dzieci w więzieniu. Komentarz*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73.

Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks Karny Wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Wydawnictwo Librata, Warszawa 1998.

Szymczak E., *Instynkt macierzyński – mit czy rzeczywistość? Refleksje wokół rozproszenia (powołania) kobiet w XXI wieku*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 33.

Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2002.

Szzechowicz K., *Zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tym czasowego aresztowania wobec kobiet w ciąży*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 10

Teleszewska M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Grażyny B. Szczygieł, Białystok 2018

Teleszewska M., *Wpływ Rekomendacji i Zgromadzenia Rady Europy 1469 (2000) Matki i Dzieci w Więzieniu na polskie rozwiązania prawa karnego wykonawczego*,
https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2215/1/BSP_15_2014_Teleszewska.pdf

Tenerowicz M., *Przewodnik prawny dla więźnia*, Warszawa 2004.

Toroń-Fórmanek B., *Edukacja i resocjalizacja więziennych matek przez macierzyństwo*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, nr 1.

Trobisch I., *Kobieta silna. Odkryj swoją tożsamość*, Częstochowa 1999.

Tur S., *Przestępczość w nurcie diagnozy kryminologicznej*. „Rozprawy Społeczne” 2016, nr 4 (10).

Tyszkiewicz L., *Człowiek dzisiejszy między heroizmem a bestialstwem*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1998, nr 31.

Urban B., *Represywne i resocjalizacyjne modele ograniczania przestępczości*, „Nauczyciel i Szkoła” 2002, nr 3–4 (16–17).

Włodarczyk J., *Przemoc wobec dzieci*, [w:] *Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę” 2017, nr 1.

Woźniakowska – Fajst D., *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, „Archiwum kryminologii” 2007 – 2008, t. XXIX – XXX.

Woźniak W., Zemlik A., *Wybrane teorie wyjaśniające zjawisko patologii społecznej*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2001, nr 10.

Wuwer A., *Naruszenia praw więźniów w Rosji (2004–2009)*, Warszawa 2014.

Wyduba E., *Codziennosc doświadczeń macierzyńskich matek samotnie wychowujących swoje dzieci* [w:] A. Radzewicz-Winnicki (red.), *Edukacja a życie codzienne*, t. 2, Katowice 2002.

Zalikowska I., *Terapia, resocjalizacja i readaptacja społeczna skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu*, [w:] Dybalska I. (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008*, IRSS, Warszawa 2009.

Zajkowska M., *Przestępczość kobiet na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 2020, t. XIX, z. 2.

Zalewski W. (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015.

Zdrójkowski Z., *Dawne polskie prawo karne wiejskie od połowy XV do połowy XVIII wieku*, [w:] Bardach J., *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 2, wyd. II, Warszawa–Toruń 1966

Zimbardo P., *Efekt Lucyfera*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2017.

Quercioli Mincer L., *Więzenie było moim domem. Więzenie i instytucje totalne w literaturze polskiej*, Warszawa 2020.

Akty prawa krajowego

Europejska Konwencja o Zapobieganiu Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 30 grudnia 1994 r., weszła w życie w dniu 1 lutego 1995 r. (Dz.U. z 1995, Nr 46, poz. 238, 239).

Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1993, Nr 61, poz. 284–286).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 9 poz. 59)

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. 2013, poz. 1067).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 września 2003 r. w sprawie trybu przyjmowania dzieci matek pozbawionych wolności do domów dla matki i dziecka przy wskazanych zakładach karnych oraz szczegółowych zasad organizowania i działania tych placówek (Dz.U. 2003 Nr 175, poz. 1709).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Zdrowia z 9 maja 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków, zakresu i trybu współdziałania podmiotów leczniczych z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zakładach karnych i aresztach śledczych w zapewnieniu świadczeń zdrowotnych osobom pozbawionym wolności (Dz.U. 2012, poz. 547).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14 czerwca 2012 r. w sprawie udzielania świadczeń zdrowotnych przez podmioty lecznicze dla osób pozbawionych wolności (Dz.U. 2012, poz. 738).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz.U. 2016, poz. 2290).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 16 sierpnia 2018 r. w sprawie standardu organizacyjnego opieki okołoporodowej (Dz. U. 2018, poz. 1756).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2022 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. 2022, poz. 2847).

Dokumenty międzynarodowe

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, (Dz. U. z 1993, Nr 61, poz. 284 z późn. zm)

Konwencja o Prawach Dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. 1991, Nr 23, poz.121)

Konwencja ONZ w Sprawie Zakazu Stosowania Tortur oraz Innego Okrutnego, Nieludzkiego lub Poniżającego traktowania albo karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. 1989 nr 63 poz. 378).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)

Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli) przyjęte Rezolucją 2015/20, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf

Europejskie Reguły Więzienne - Zalecenia Rec (2006)2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych¹ (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów), <https://www.sw.gov.pl/assets/98/29/13/4d0aa81edd3ddc0d1132f1bde154ab564484eb10.pdf>

Reguły z Bangkoku

Protokół nr 7 do EKPCz Sporządzony w dniu 22 listopada 1984 r. w Strasburgu (Dz. U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364)

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)) (Dz. U. UE C z 20.03.2009)

Rezolucja 1663 (2009) Kobiety w więzieniu, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73

Rekomendacja 914 (1981) w sprawie społecznej sytuacji więźniów, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73.

Rekomendacja 1340 (1997) o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73.

Rekomendacja 1469 (2000) – Matki i dzieci w więzieniu „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73.

Orzeczenia

Wyrok ETPCz z dnia 15 lipca 2002 r. Kałasznikow przeciwko Rosji, skarga nr 47095/99

Wyrok ETCPz z dnia 9 marca 2006 r. Mayzit przeciwko Rosji, skarga nr 63378/00

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 października 2010 roku, sygn. akt ACa 458/10, LEX nr 784436

Inne źródła On-line

Informacja o wynikach kontroli „Bezpieczeństwo osadzonych” z dnia 16 czerwca 2020 r. przeprowadzonej przez NIK, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,22869,vp,25572.pdf>

Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 r. oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich. Wybór: prawa osób pozbawionych wolności, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Informacja%20roczna%20RPO%20-%20prawa%20pozbawionych%20wolno%C5%9Bci.pdf>

Informacja o zaludnieniu jednostek penitencjarnych,
[file:///C:/Users/Justyna/Downloads/pdf%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Justyna/Downloads/pdf%20(5).pdf)

Instrukcja nr 2/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 21 listopada 2018 r.
w sprawie postępowania z osadzonymi kobietami,
<https://edu.coss.w.pl/file/redir.php?f=oGbftdK4zkh>

Instrukcja nr 3/2017 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 26 lipca 2017 r.
w sprawie postępowania z osadzonymi ciężarnymi,
<https://edu.coss.w.pl/file/redir.php?f=oGbftdK4zkh>

Miesięczna informacja statystyczna Ministerstwa Sprawiedliwości – Centralny Zarząd Służby
Więziennej, luty 2022, <file:///C:/Users/Justyna/Downloads/luty%202022%20r.pdf>

Odbywanie kary więzienia. Broszura dla cudzoziemców osadzonych w norweskich
więzieniach,
<https://foreninger.uio.no/jussbuss/saksomrader/fengselsrett/brosjyrer/brosjyrepolsk.pdf>

Roczna informacja statystyczna za rok 2022, Ministerstwo Sprawiedliwości – Centralny
Zarząd Służby Więziennej, [file:///C:/Users/Justyna/Downloads/rok%202022%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Justyna/Downloads/rok%202022%20(2).pdf)

Sposoby odbywania kary w wybranych państwach europejskich. Mechanizmy zapobiegające
powrotności do przestępstwa przez byłych skazanych,
<https://www.prisonstudies.org/country/germany>

„Wystąpienie pokontrolne” Najwyższej Izby Kontroli – Delegatura w Bydgoszczy z kontroli
Zakładu Karnego nr 1 w Grudziądzu w okresie 1 stycznia 2017 r. –12 listopada 2019 r.,
<file:///C:/Users/Justyna/Downloads/P-19-040-LBY-01-01.pdf>

X Raport Generalny CPT za okres 1–31 grudnia 1999 r., <https://rm.coe.int/1680696a74>

<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html>

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>

<https://dziennikzachodni.pl/zabojstwo-polrocznej-madzi-z-sosnowca-wstrzasnelo-cala-polska-matka-zabila-dziecko-24-stycznia-minelo-11-lat-od-tragicznych/ar/c1-17228225>

<https://bydgoszcz.tvp.pl/69755978/ojczym-i-matka-zmarlego-kamilka-beda-przesladowani-w-wiezieniu>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_os%C3%B3b_skazanych_na_kar%C4%99_%C5%9Bmierci_w_Polsce_po_roku_1945

<https://www.rp.pl/prawo-karne/art37720331-morawiecki-o-karze-smierci-eksperci-zszkowni-to-kompromitujaca-wypowiedz>

<https://pl.sainte-anastasio.org/articles/psicologa-forense-y-criminalistica/los-22-niveles-de-maldad-segn-la-escala-de-michael-stone.html>

<https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu-odpowiedz-na-publicacje-prasowa>

[file:///C:/Users/Justyna/Downloads/Podziekowania_za_wsparcie_Domu_dla_Matki_i_Dziecka_Zakladu_Karnego_w_Krzywancu%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Justyna/Downloads/Podziekowania_za_wsparcie_Domu_dla_Matki_i_Dziecka_Zakladu_Karnego_w_Krzywancu%20(1).pdf)

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>

<https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>

<https://www.penalreform.org/issues/women/key-facts/>

https://www.prisonstudies.org/highest-to-lowest/prison-population-total?field_region_taxonomy_tid=All

<https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej>

<https://www.gov.pl/web/rodzina/konwencja-o-prawach-dziecka>

<https://calapolskacztydzieciom.pl/archiwum-programow/program-edukacji-kulturalnej-kobiet-osadzonych-w-zakladzie-karnym-wraz-ze-swoimi-dzieci-2019/>

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>

<https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/komitet-praw-czlowieka/3136>

<https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/prawa-dzieci-osob-osadzonych-konieczne-zmiany-w-przepisach,416882.html>

<https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu-odpowiedz-na-publikacje-prasowa>

<https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Margaret_Mahler

<https://edu.cossw.pl/file/redir.php?f=oGbfdtK4zkh>

<https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/potrzebujesz-pomocy/>

<https://bezkarnoscpolicji.info/bezpozorow/wieziennictwo/kobiety-w-wiezieniach/>

<https://sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu>

<https://sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-krzywancu>

https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf

<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Europejskie%20regu%C5%82y%20wi%C4%99zienne%20i%20regu%C5%82y%20Mandeli%20-%20Zalecenia%20Mi%C4%99dzynarodowe.pdf>

<https://www.rp.pl/w-sadzie-i-w-urzedzie/art8019991-czy-wobec-kobiet-w-ciazy-stosowac-areszt>

<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-z-bangkoku-i-inne-standardy-traktowania-kobiet-w-jednostkach-penitencjarnych>

<https://www.rp.pl/opinie-prawne/art9351021-czas-powiedziec-nie-dla-tortur-justyna-zarecka-o-prawach-osob-pozbawionych-wolnosci>

<https://www.zpозdrowieniem.pl/blog/5-najbardziej-komfortowych-wiezien-na-swiecie>

<https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/21413>